

Крстарећи тако од села до села 22. септембра 1916. године они сачекују у заседи код манастирског бунара, на 300 метара од манастира, идући Јагодина, поменутог аустријског официра, управника јошаничког имања. Око 4 сата по подне враћајући се из Јагодине за манастир фијакером, кад је наишао на заседу, чуо се један кратак пушчани плотун и он је пао мртав на седиште. После тог кобног догађаја за село, одмах сутрадан дође цео батаљон војске, скупи све мештани и затвори их у манастирски магазин и блокира их јаком стражом. Сутрадан одвојише жене и децу испод 12 година и спроведоше их на распореду у село Лозовик, предадоше их кмету и саопштише да им обезбеди стан и храну до даљег наређења. Старије од 12 година, без обзира на пол, спроведоше у Јагодину и ставише у затвор, под истрагом.

После тога, окупатори доведоше кулчаре Србе из неколико оближњих села и ударише у пљачку опустелих прњаворских домова. Све су из кућа избацивали, и домове после спаљивали с непотребним за њих стварима.

Тако је сиромашно село од 20 домова претворено у пепео. Сву стоку је окупатор отерао као плен. Тако је Прњавор скупо платио ову бесмислену авантуру поменутих комита. После 4-5 дана од тог догађаја није било у Прњавору живе душе. Очевици, који су кришом кроз шуму долазили, причају, како је био жалосан приказ гледати рушевине, од кућа стоје зидине и по који оцак, који чека да га ветар сруши. На згариштима су тужно маукале мачке, остављене на немилост, или завијали помахнители пси. Само с времена на време наиђе нека патрола окупаторска са циљем да уништи ако наиђе на нешто живо. Манастир је на срећу поштеђен, због њихове користи, коју су из његовог имања вукли.

Два – три месеца после овог догађаја, и после строгог ислеђивања, окупаторске власти пустише из затвора све грађане Прњавора и раселише их по околним селима и запретише им да се не смеју вратити на стара места, ко ову наредбу прекрши, биће смртно кажњен.

Идућег лета, 1917. године, на молбу грађана села окупационе власти одобрише им да могу обрађивати земљу, али нико не сме да прави склониште, већ да се још за сунца губи у суседна села, где живи. Такво стање трајало је до 14. октобра 1918. године, када је, баш на сам Петров-дан стигла српска војска да их ослободи.

Чим је окупатор напустио овај крај, грађани су се вратили у своје село да обнове своје домове на згариштима. Те исте године 29. октобра и ја се вратим из заробљеништва и затекох своју породицу живу и здраву, тек су се доселили. На згаришту наше куће, остао је читав само један зид од бившег подрума. Рашчистили су рушевине и пепео из њега, покрили га и у једном углу zaloжили ватру, а место врата направили су вратницу. Од породице сам имао старог оца, жену и двоје деце испод 10 година, они су сви били бедно обучени у ритама, покађени од дима, измрцварени слабом исхраном, али је живот почео изнова и полако се опорављасмо...

Сећање Витомира Костића из Јошаничког Прњавора

Историјски архив Јагодина, 2024

ISBN 978-86-87479-34-0

Драгослав Дедић
ЈАГОДИНА И ЈАГОДИНСКИ СРЕЗ У ПРВОМ СВЕТСКОМ РАТУ

Драгослав Дедић ЈАГОДИНА И ЈАГОДИНСКИ СРЕЗ У ПРВОМ СВЕТСКОМ РАТУ

ДРУГА КЊИГА

Драгослав Дедић

ДРУГИ ТОМ
**ЈАГОДИНА И ЈАГОДИНСКИ СРЕЗ
У ПРВОМ СВЕТСКОМ РАТУ**

КЊИГА 2

*ЕДИЦИЈА: ЈАГОДИНА И ЈАГОДИНСКИ СРЕЗ
У ПРВОМ СВЕТСКОМ РАТУ*

Историјски архив „Средње Поморавље”, Јагодина
2024.

Драгослав Дедић
ЈАГОДИНА И ЈАГОДИНСКИ СРЕЗ
У ПРВОМ СВЕТСКОМ РАТУ
ПОВРАТАК ПРОШЛОСТИ

ЕДИЦИЈА: ЈАГОДИНА И ЈАГОДИНСКИ СРЕЗ
У ПРВОМ СВЕТСКОМ РАТУ
Том други, књига друга

Издавач
Историјски архив „Средње Поморавље”, Јагодина

За издавача
Милан Јаковљевић

Рецензенти
др Драган Цветковић
др Милић Милићевић
мр Дејан Танић
проф. Нинослав Станојловић

Лектура
Светлана Мишковић

Технички уредник
Оливер Ђорђевић

Штампа
Birograf Comp d.o.o., Земун

ISBN 978-86-87479-34-0

Тираж: 200

На насловној страни: Багрдански фронт, 1. новембар 1915. године

САДРЖАЈ

ЈАГОДИНСКИ СРЕЗ У ПРВОМ СВЕТСКОМ РАТУ СПИСКОВИ ПАЛИХ, ЗАРОБЉЕНИХ, ИНТЕРНИРАНИХ И ПРЕЖИВЕЛИХ РАТНИКА 1912 – 1918. СРЕЗА ЈАГОДИНСКОГ | 5 (НАСТАВАК ПРВЕ КЊИГЕ)

Ново Ланиште | 9 Старо Ланиште | 18 Лоџика | 22 Ловци | 27 Мајур | 33 Мијатовац | 40 Милошево | 44 Остриковац | 56 Кочино Село | 59 Прабина | 63 Ракитово | 70 Рибаре | 76 Шантаровац | 85 Стрижило | 95 Трешњевица | 97 Винорача | 101 Врановац | 106 Горњи Рачник | 112 Доње Штипље | 114 Глоговац | 117 Мали Поповић | 125 Дражмировац | 128 Дубока | 129 Рајкинац | 135 Добра Вода | 141 Слатина | 142 Старо Село | 146

ЈАГОДИНА И ЈАГОДИНСКИ СРЕЗ У ПРВОМ СВЕТСКОМ РАТУ ПОВРАТАК ПРОШЛОСТИ | 151

ПРВИ ДЕО

Свакодневни живот у Јагодини и јагодинском срезу до Првог светског рата | 154

Безбедност – хајдучија, Изглед вароши и среза, Трговина и трговци, Привреда, Школе, Цене животних намирница пре и после ратова 1912-1918. у Србији, Радно време пре и после ратова у Србији, Лозни расадник, Кланица и Фабрика салама Петра Клефиша, Парна пивара и фабрика слада Мих. Ј. Косовљанин а.д. Јагодина, Окружни, Срески и Општински лекари, Политичари, Јагодинско ђачко дилетантско позориште, Историјат лоптачког спорта у Јагодини, Корзо, Арачлијски поток, Игранке, Црногорска свадба, Циганска мала, Американи-Јагодинци, Јованча Мицић

ДРУГИ ДЕО

Политичка, социјална и економска трансформација друштва крајем XIX и почетком XX века | 177

1. Распадање еснафа и формирање модерног радничког покрета | 177

Радничка и занатска друштва, Оснивање Социјалдемократске партије у Јагодини, Радничке новине – дописник из Јагодине

2. Оснивање и рад националних покрета и партија | 186

Радикална странка у Јагодини и јагодинском срезу, Рад Народне одбране и Културне Лиге у 1910–1911. године у Јагодини и срезу беличком, Летопис Учитељске за 1908–1909. г, Војна обука матураната ове школе о анексији Босне и Херцеговине, Шумци, комите и четници

ТРЕЋИ ДЕО

Рат | 200

1. Избијање рата 1912. година | 200

Извештај Учитељске школе, Записник ССДП, Видосав Тречанин, Записник Подружнице Женског друштва

2. СТРАШНА ЈЕ БИЛА ПОСЛЕДЊА НОЋ! | 207

Из рата у рат, Зрачни гусари над Јагодином 1915. године, Пад Јагодине,
Последњи дани и преговори у Јагодини

ЧЕТВРТИ ДЕО

Под окупацијом 1915 - 1918 | 218

1. Директиве Царске и краљевске IX корпусне команде за држање према становништву у Србији | **219**
2. Генерал Нересов, начелник Војне инспекције Моравске области - Главном штабу, Ниш: Иструкција војне области | **222**
3. Спаљивање Јошаничког Прњавора | **233**
4. Комите и четовање у Јагодинском и Рековачком срезу | **236**
5. Пуковник Маш. Грујић, командант Моравске дивизије – Команданту Прве српске армије – извештај о фотографији наших обешених сељака и грађана од стране аустријских власти у Јагодини | **242**
6. Списак цивила којима је суђено у округу Рековац | **244**
7. Злочин у Сливенском логору у Бугарској | **244**
8. Први гласници из Србије | **245**
9. Чика Жика - Живојин Топаловић, фијакерист старе Јагодине | **254**
10. Р. А. Рајс, професор Универзитета у Лозани шаље Влади Краљевства СХС, извештај о вештачењу о бугарским злочинима: Варош Ђуприја Обавештење о стрељаним лицима у области округа | **255**

ПЕТИ ДЕО

Јагодина и јагодински срез након Првог светског рата

Повратак и обнова | 260

1. Начелство округа Моравског поверљивим актом бр. 191 од 18. октобра 1919. г. извештава Суд оштине Ђупријске | **261**
2. Министарство Унутрашњих дела Пов. Бр. 592 од 21. октобра 1919. г. доставља Начелствима округа и даље општинским судовима, следећи распис | **262**
3. Обнова | **263**
4. Први општински и парламентарни избори након рата 1920. године | **267**

Документа | **275**

Фотографије | **305**

**ЈАГОДИНСКИ СРЕЗ
у ПРВОМ СВЕТСКОМ РАТУ**

**СПИСКОВИ ПАЛИХ, ЗАРОБЉЕНИХ,
ИНТЕРНИРАНИХ И ПРЕЖИВЕЛИХ РАТНИКА
1912 – 1918.**

СРЕЗА ЈАГОДИНСКОГ

(НАСТАВАК ПРВЕ КЊИГЕ)

РАДИВОЈЕ¹

Српска војска на Крф пала,
по острву жагор бруји,
из облака киша лије,
узбуркано море хуји.
Под столетним маслинама,
шатори се српски беле,
под њима се одмарају
српске чете оживеле.
Шатори су тесна кућа,
ал за све места има,
згрчио се друг до друга,
па је тако топло свима.
Разговор се живо води,
на причу се прича ниже,
а досетке и пошалице
једна другу бурно стиже.
Само један војник млади,
мутна ока, бледа лица,
ћути тужно невесело,
сред песама, пошалица.
А и њега задиркују
и са њим се свако шали:
Де олакшај срцу своме
повери нам тајне твоје,
та ће прича лепа бити,
причај друже Радивоје.
Радивоје махну руком,
испунићу вашу жељу,
ал ће и то краја бити
вашој шали и весељу.
Крвава је прича моја,
то је било после оног
на Морави љутог боја.
Непријатељ беше јачи,
ми морасмо даље ићи,
а ја реших на растанку
часак своме дому сићи.

1 Песма је сачувана од заборава захваљујући Мати Матићу (1931-2017) из Трнавe код Јагодине. Деда Мата је користио сваку погодну прилику да рецитије стихове сину Животију и унуцима Петру и Предрагу, као и њиховим другарима. Песмицу је изговарао у једном даху, да би након завршене беседе увек марамицом брисао очи објашњавајући нам поједине делове из песме.

Стигох кући, али касно.
Ено прве страшне слике,
обешен ми бабо стари,
а на прагу, јао боже
сва у крви мајка лежи
и слабачким гласом виче
Радивоје сине бежи,
а ја мајку непослушах
већ у кућу ступих,
излудети тада хтедо,
покрај моје мртве љубе,
лежи моје мртво чедо.
И оно се невинашце
већ растало с овог света,
видео сам да је било
прободено бајонетом,
а у другом крају собе
где иконе старе стоје
као да су у гостима,
вино пију шест бугара.
Мени крвца жали очи,
па ја јекнем из дна груди.
прости те ми мртве душе
у пакао ви нељуди.
Па убацам једну бомбу
усред оне руље клете
и ни један од Бугара
не умаче од освете.
Од тог дома порушеног,
дим се диже у висине,
а кад пламен се пригуши,
ја умакох у планину,
не да склоним пуну главу,
нисам зато још на свету,
већ и даље да продужим,
страшну казну и освету.
Радивоје сврши причу,
под шатором тајац наста,
нико ништа не говори.
И дусање ко да зашта,
тако мало заћуташе,
па викаше сви из гласа,
и ми ћемо с тобом друже
у освету овог часа.

СВЕТИСЛАВ
ДИМИТРИЕВИЧ
ЖИВЕ 20Г.
ПРОПАД НА
СОЛУНСКОМ
ФРОНТУ 1915Г.
СПОМЕН ПОДИЖЕ
БРАТ МИЛУН

ЛАНИШТЕ (НОВО)¹

Ланиште је 1910. године имало 224 домаћинства и 1448 становника. Од тога 728 мушкараца и 720 жена. Према попису из 1916. године било је 261 домаћинство и 1158 становника. Број мушкараца 466, а жена 692.

Ланиште 1916. године је имало железничку станицу и основну школу. Припадајућа места: Старо Ланиште, Рибник и Буковче. Школа располаже са две учионице. Учитељску дужност обавља Милош Крстић, учитељ у пензији. Маја 1916. године уписано је 225 ученика: 142 дечака и 83 девојчице.

Лист *Правда* од 9. септембра 1939. године доноси чланак *Освећење нове цркве у селу Ланишту*: „Јагодина, 7 септембар. Ретко да је које село напредовало тако брзо као село Ланиште, у Срезу беличком. Удаљено скоро десет километара од Јагодине, оно је од вајкада припадало цркви Јагодинској и за сваку верску потребу Лаништани су долазили у Јагодину. Доласком на чело општинске управе г. Радисава Живковића, вредног и заузимљивог сељака, одмах је покренута акција за подизање цркве, парохиског дома, општине и проширење школе. За непуне две године подигнута је црква рађена у византиском стилу, подитнут је парохиски дом и нова општинска зграда, а скупљен је новац за проширење школе. Сама црква стајала је око 300.000 динара, коју је суму дала сама општинска управа, не тражећи помоћи ни са које стране. Акцију општинске управе помогао је ондашњи њихов свештеник Радисав Живковић, а завршне радове је предводио млади свештеник Петар Ракић, који је организовао свечано освећење цркве и осталих објеката. Декоративне радове извршио је уметник Јанко Брашић. Освећење цркве извршено је на врло свечан начин. Том приликом била је присутна велика маса света из села и околине, а такође и много гостију из Јагодине“.

Период времена од 9 година, пред велики рат 1912. године, провео је генерал Арачић ван војске, у пензији. Но и за ово сразмерно дуго време он није прекидао везу са војском. Одмарајући се у његовом рођеном Ланишту и помажући своје сељаке саветом и материјално, покојни ђенерал није престао да прати и развој ратне вештине: рат Руса с Јапанцима јако га је интересовао. Он је у овоме периоду био професор својој деци,

1 Прво становништво Ланишта се населило у самој близини Велике Мораве у потезу „Криве баре“, али се због честих поплава померало даље од реке, док се један део становништва насељава на левој обали реке Белице испод брда, тако да су се временом у Ланишту формирале три физички одвојена дела села, на десној обали реке Белице, Доња мала и на левој обали Горња мала и Обрешка мала (названа по досељеницима из села Обреж код Варварина). Након Другог светског рата, општина Светозарево доноси одлуку да се Ланиште подели на два села и то Ново Ланиште (настаје од Горње Мале и Обрешке мале) и Старо Ланиште (настаје од Доње мале). На попису из 1948. године село Ланиште пописано је по први пут одвојено, као Ново Ланиште и Старо Ланиште. Ова одлука СО Светозарево је озваничена у „Службеном гласнику НР Србије“, 1955. године. https://sr.wikipedia.org/sr-ec/Старо_Ланиште

официрима Петру и Браниславу, спремајући, узгред, и велики број официра за мајорски испит. Тада је приступио и изради свога дела о Генералштабној служби, чији је први део издао још 1899. године („Генералштабна служба ратнога доба“), а други део, („мирнога доба“) довршен 1914. године, није могао бити штампан због ратних прилика.²

Село се једно време између два светска рата звало Арачићево. Име потиче од генерала Вукомана Арачића, рођеног у Ланишту. У Јагодини, испод Ђурђевог брда, постоји излетиште звано „Арачлијски поток“ које можда има везе са овом фамилијом Арачића. Данас постоје два Ланишта Старо и Ново. Село је подељено после Другог светског рата и усвојило старо име.³

ПОГИНУЛИ И УМРЛИ У РАТОВИМА 1912 – 1918:⁴

1. **Арачић Вукоман**⁵, генерал, +12. 2. 1915
2. **Арачић Љубомир**, кап. I класе, +10. 11. 1913
3. **Станојевић С. Живадин**, активни наредник при нишким резервним трупама, питомац подофицирске школе, погинуо 29. 8. 1914. г.
4. **Стефановић Станоје**, наредник
5. **Милосављевић Андреја**, поднаредник
6. **Станојевић Божидар**, поднаредник 2. чете, 2. батаљона 15. пука, умро 2. јануара 1915. године у Скопљу, 30 година
7. **Рањеловић Борисав**, поднаредник

2 *Ратник*, 1. април 1921. година, НЕКРОЛОГ: Ген. Вук. Арачић - од потпуковника Војина Максимовића, 285-289.

3 *Гласник етнографског музеја у Београду*, књига 49, 1985, 58.

4 Споменик у Новом Ланишту, у порти цркве Великомученице Марине, погинулим и умрлим у Балканском и Првом светском рату. Постављен је на четворостепеном постаменту од бетона. На средини при врху је рељефни крст, испод ког је цитат из Горског вјенца. На споменику су уклесана 22 имена палих бораца. Споменик је подигнут 1926. године. Величина: висина око 5м. *Споменица изгинулих ратника у Балканско-европском рату 1912-1918. године Општине Ланишке*. МКУ цркве архангела Михајла 1915-1922, Јагодина. МКУ цркве св. Петар и Павле 1905-1916, Јагодина.

5 Вукоман Арачић рођен је у селу Ланишту 10. маја 1850. године. У Војну академију ступио је године 1869. Чин инж. потпоручника добио је 1874. године. Чин ђ-штабног капетана 1885, чин пуковника 1897, а за генерала је произведен на бојишту 1913. Од 1893. до 1903. године био је редован професор Војне академије на Нижој и Вишој школи. У последњим ратовима командовао је: 1912. Тимочком дивизијском облашћу, 1913. Тимочком војском, када је одбио напад Бугара на Тимску, освојио Кулу и Белограчак а опсео Видин. У Церској бици 1914. г. као комадант Тимочке дивизије II позива ослободио Шабац, а у Колубарској бици био је комадант Ужичке војске. Као војни писац написао је многе војне-научне расправе у *Ратнику*, а одштампао је и издао засебну књигу „Генералштабна служба ратног доба“. Покосила га је епидемија на бојном пољу 12. фебруара 1915. године, сахрањен је у Ужицу. Између два рата Ланиште се звало Арачићево. *Народна енциклопедија српско-хрватско-словеначка*, I књига, А 3, 1921, 80, 81. *Војна енциклопедија*, свеска I, А, 1936, 90. Никола Цоловић, *Са бојних поља 1912-1918 (Рукописи генерала)*, Приредили Агим Ј. Јанузи, Велибор Тодоров, Историјски архив „Тимочка крајина“, Зајечар, 2016, 93. *Балкански рат у слици и речи 1913*, стр. 3.

8. **Филиповић Светозар**, поднаредник
9. **Мијајловић Милосав**, каплар батерије, 28 година, у браку 9 година, погинуо на Криволаку 18. јуна 1913. године, тело му остало на бојишту
10. **Мијајловић Милутин**, каплар 2. коњичке батерије, 24 година, у браку 5 година, умро од запаљења у Кочану 8. јула 1913. године, сахрањен на војном кочанском гробљу
11. **Томић Василије**, каплар
12. **Радивојевић Јарослав**, каплар
13. **Стојановић Милутин (Милета)**, каплар 15. пука, заробљен 6/7. септембра 1914. на Легету, умро у логору Неђемеђер
14. **Миленковић Сретен**, каплар
15. **Костић Светозар**, каплар
16. **Милановић Васа Василије „Кујка”**, редов, умро од запаљења 26. јула 1913. године у Владичином Хану, 48 година, ожењен, сахрањен на позицији Ново Село
17. **Димитријевић Драгутин**, редов 2. чете, 4. батаљона, 1. пука, умро 11. децембра 1912. године од повреда задобијених приликом скока кроз прозор рез. војне болнице у наступу душевног растројства, 23 године, у браку 5 година, по добијеној дозволи од Министра унутрашњих дела донесен мртав из Београда 16. децембра, сахрањен на лаништанском гробљу, опело извршио Гаврило Милошевић, свештеник опште војне болнице
18. **Антић Живко**, редов
19. **Јеремић Живко**, редов
20. **Станковић Живојин**, редов I позива, 2. батаљона, 15. пука, умро од тифуса 1913. године у Мустаф паши, 28 година, ожењен
21. **Васић М. Јован**, редов, 43 године, ожењен, умро у крагујевачкој болници од повреда задобијених приликом скока из воза 13. марта 1913. године, пренешен и сахрањен на лаништанском гробљу 14. марта 1913. године, опело извршио свештеник Веселин Михајловић
22. **Богосављевић Мијајло**, редов I позива, 4. чете, 2. батаљона, 6. пука умро у скопској војној болници 22. децембра 1912. године, 27 година, у браку 7 година, сахрањен на скопском гробљу⁶
23. **Ђорђевић Мијајло**, редов, 40 година, у браку 22 године, умро од запаљења 18. августа 1913. године, сахрањен на лаништанском гробљу, опело извршио свештеник: за П. Рашића – П. Вучковић⁷
24. **Нешић Милан**, редов
25. **Зарић Милосав**, редов, I позива, 25 година, у браку 6 година, умро од тифуса 27. децембра 1912. године у селу Дуванце, сахрањен у селу Дуванца⁸
26. **Стојилковић Рака**, редов

6 *МКУ 1905-1916*, Уписан као умрли по акту Суда опш. лаништанске бр. 821, акта од 27. априла Команде из Ђевђелије бр. 102 и 3378 и акта Начелства беличког бр. 6568.

7 *Исто*, Извештај суда општине лаништанске, да он извести окружну команду, бр 169 од 11. септембра 1913.

8 *Исто*, По акту Суда опш. ланиш. бр. 872 од 3. маја 1913. године.

27. **Ђирковић Ранђел**, редов 3. одељења муницијске колоне 15. пука, 30 година, у браку 7 година, умро од колере 12. августа 1913. године у нишкој војној болници, сахрањен у нишком војном гробљу, опело извршио Цветко Богдановић, члан духовног Суда нишког⁹

28. **Николић-Јоцић Спасоје**, редов, 45 година, у браку 20 година, умро са знацима колере 28. августа 1913. године у Ланишту, сахрањен на лаништанском гробљу, опело извршио свештеник П. Вучковић¹⁰

29. **Марјановић Драгић**, редов

30. **Ђокић Душан**, редов

31. **Ристић Светозар**, редов

32. **Петровић Радосав**, редов

33. **Милановић Кристивоје**, редов

34. **Миловановић Ђурђе**, редов 15. пука, умро 2. фебруара 1915. г. у логору Неђмеђер

35. **Милић Миливоје**, редов

36. **Богосављевић Милорад**, редов-коморе 10. пешадијског пука, умро од туберкулозе у Сарајеву 1. марта 1920 године, сахрањен у Броду на Сави.

37. **Милетић Милорад**, редов

38. **Стевановић Милосав**, редов умро 25. октобра 1918. године у Загребу, 30 година, ожењен

39. **Милошевић Милојко**, редов

40. **Илић Михајло**, 58 година, редов 2. чете, 15. пука, умро 1. фебруара 1919. године у Rastatt, сахрањен на гробљу Neuer Friedhof/Baden-Baden, број гроба 5, 3, 4

41. **Станојевић Милутин**, редов

42. **Јовановић Милутин**, редов

43. **Петковић Милутин**, 1875. годиште, редов 1. чете 14. пука, умро 22. фебруара 1915. године у логору Болдогасоњ

44. **Андрејић Мата**, редов

45. **Милетић Никодије**, редов 4. чете, 2. батаљона, 15. пука, погинуо 3. октобра 1914. године на Еминовој бари, 25 година

46. **Јевтић Павле**, редов

47. **Миленковић Радомир**, редов, умро у IV пољској болници у Ђуринцима 4. фебруара 1915. године

48. **Милошевић Радисав**, редов 15. пука, заробљен, умро у логору Неђмеђер

49. **Милановић Радосав**, редов

50. **Арсић Радисав**, редов

51. **Станојевић Радослав**, редов

52. **Лукић (Мијајловић) Сава**, редов у 15. пешадијском пуку, II позив, 36 година, умро 17. фебруара 1919 у Сарајеву¹¹

53. **Вељковић Сава**, редов

9 Исто, уписан по акту гарниз. свештеника бр. 1500 и суда лаништанског бр. 1617.

10 Исто, Извод дат Окруж. команди бр. 164 од 3. септембра 1913.

11 Подаци са споменика и изјава чукунунука Саше Лукића из Ланишта.

54. **Петковић Милан**, редов
55. **Живковић Милан**, редов 15. пука, логор Матхаузен
56. **Милошевић Милан**, редов 2. чете, 2. батаљона, 15. пука
57. **Крстић Милош**, учитељ, редов
58. **Васић Миладин**, редов
59. **Богосављевић Миленко**, редов
60. **Васић Миленције**, редов
61. **Аранђеловић Миленције**, редов
62. **Илић Сава**, редов
63. **Младеновић Сава**, редов
64. **Петковић Светозар**, редов
65. **Милетић Светолик**, редов
66. **Вулић Станимир**, редов
67. **Стојановић Станимир**, редов
68. **Мијајловић Станоје**, редов
69. **Ђирковић Станко**, редов
70. **Мијајловић Стојадин**, редов
71. **Васић Стојадин**, редов
72. **Трифунковић Сретен**, редов
73. **Ђокић Сретен**, редов
74. **Милошевић Сима**, редов
75. **Јоцић Славко**, редов
76. **Милошевић Тихомир**, редов
77. **Милетић Тихомир**, редов
78. **Миладиновић Тихомир**, редов
79. **Костић Танасије**, редов
80. **Милосављевић Чедомир**, редов
81. **Нешић Аврам**, редов
82. **Јевремовић Антоније**, редов
83. **Ранђеловић Андреја**, редов
84. **Вулић Андреја**, болничар 15. пука, умро од тифуса 22. фебруара 1915. године у пољској болници у Раљи, 28 година
85. **Прокић Аранђел**, редов
86. **Милошевић Александар**, редов, умро од запаљења 9. фебруара 1915. године код своје куће, 32 године
87. **Станојевић Александар**, редов
88. **Антић Богомир**, редов
89. **Ранковић Божићар**, редов
90. **Јовановић Божићар**, редов
91. **Маленовић Борисав**, редов
92. **Станојевић Богосав**, редов
93. **Томић М. Благоје**, редов I позива, 25 година, у браку 7 година, умро у јагодинској војној болници 27. марта 1913. године од запаљења плућа, сахрањен на лаништанском гробљу, опело извршио свештеник Петар Вучковић
94. **Цветковић Васа**, редов

95. Илић Василије, редов
96. Илић Велисав, редов
97. Миладиновић Владимир, редов
98. Тасић Владимир, редов
99. Живковић Владимир, редов 15. пука, умро у логору Матхаузен
100. Милошевић Велимир, редов
101. Голубовић Вукоман, редов
102. Стојановић Драгољуб, редов
103. Милошевић Драгољуб, редов 4. чете, 3. батаљона 13. пука, погинуо на положају села Копљаре 13. октобра 1915. године
104. Ивић Драгољуб, редов
105. Богосављевић Драгољуб, редов
106. Милошевић Драгомир, редов 15. пука, умро у логору Матхаузен
107. Гајић Драгомир, редов
108. Милошевић Драгутин, редов 15. пука, заробљен, умро у лог. Болдогасоњ
109. Гајић Драгомир, редов
110. Милошевић Драгутин, редов
111. Симић Драгутин, редов
112. Ивић Драгутин, редов
113. Живковић Ђорђе, редов
114. Пешић Ђорђе, редов
115. Крстић Живко, редов
116. Стевановић Живко, редов
117. Петровић Живко, редов
118. Симић Живко, редов
119. Јоцић Живојин, редов
120. Васић Живојин, редов
121. Мијајловић Живојин, редов
122. Вулић Игњат, редов
123. Богосављевић Илија, редов
124. Радосављевић Јеремија, редов
125. Ранковић Јевђеније, редов
126. Трифуновић Коста, редов, умро од тифуса 7. марта 1915. године, 38 година
127. Благојевић Лазар, редов
128. Димитријевић Љубисав, редов
129. Миленковић Љубисав, редов
130. Маринковић Љубомир, редов
131. Здравковић Љубомир, редов
132. Трифуновић Милан, редов 15. пука, умро у логору Матхаузен
133. Јанчић Милан
134. Стојиловић Аранђел, редов I позива, 24 године, у браку 5 година, умро од тифуса у Мустафа паши 2. јануара 1913. године, сахрањен на војном гробљу у Мустафа Паши
135. Марковић Живојин, редов II позива, умро у Мустафа паши 1913. године, 38 година, нежењен

136. **Миленковић Христивоје**, редов 11. пука, 26 година, у браку 5 година, умро од тифуса у Мустафа паши
137. **Маленовић С. Борислав**, редов 1. чете, 2. батаљона, 13. пука, умро од запаљења 1. марта 1915. године код своје куће
138. **Ивић Драгутин**, редов 15. пука, 35 година, умро 29. новембра 1914. године у пиротској болници, сахрањен на пиротском гробљу,
139. **Милошевић-Вулић Станимир**, редов болничке чете, умро у 2. пољској болници тимочке дивизије у Аранђеловцу 8. фебруара 1915. године, 38 година
140. **Јеремијић М. Драгутин**, редов 1. чете, 2. батаљона 15. пука, умро 22. јануара 1915. године од запаљења, 24 године
141. **Милосављевић Ј. Владимир**, редов 1. чете, 2. батаљона, 15 пука, умро од запаљења 1. фебруара 1915. године, 36 година
142. **Николић П. Живојин**, редов 4. чете, 2. батаљона, 15 пука, погинуо 3. октобра 1914. године на Еминовој бари, 25 година
143. **Милошевић Радомир**, 41 година, редов 1. чете, 2. батаљона, XV пука, III позива, умро од бронхитиса у рековачкој војној болници 28. фебруара 1915. године, сахрањен на јагодинском гробљу
144. **Ристић Милан**, каплар 2. пука, умро у логору Болдогасоњ
145. **Ђирковић Милоје**, редов 15. пука, умро у логору Матхаузен
146. **Милошевић Ђорђе**, редов 15. пука, умро у логору Матхаузен
147. **Милојевић Велимир**, коморција великог мостовног трена тимочке дивизије
148. **Милојевић Милутин**, редов 2. чете, 3. батаљона, 20. пука, I позива¹²
149. **Вељковић Цветко**¹³
157. **Милошевић Милан**, редов 2. чете, 2. батаљона, 15. пука, стални кадар
158. **Стојилковић М. Живојин**, редов 1. чете, 2. батаљона, 15. пука, 28 година, у браку 9 година, умро од тифуса у Мустафа паши
159. **Миладиновић Р. Никодије**, 23 године, нежењен, умро од туберкулозе 8. септембра 1913. године у Ланишту, сахрањен на лаништанском гробљу, опело извршио свештеник П. М. Рашић¹⁴
160. **Миловановић Богомир**, редов 4. чете, 1. батаљона, 13. пука, нестао 16. октобра 1915. године на Чумићу
161. **Јеремић Стојадин**, редов 4. чете, 3. батаљона, 13. пука, рањен 27. септембра 1915. на Мајуру.

12 Г. Јовану Премовићу, Женева. Молим, да се распитате јесу ли живи и здрави; Велимир Милојевић, коморција Великог мостовског трена тимочке дивизије и Милутин Милојевић, редов 2. чете, 3. батаљона, 20. пука 1. позива, оба из Ланишта. Они се до сад нису јавили. Захвалан Живојин Станојевић, општински писар, Ланиште, Јагодина. *Београдске новине*, 21. јануар 1917. године.

13 Истакао се приликом опсаде Једрена. *Илустрована ратна хроника* 1912-13.

14 МКУ 1905-1916, Извештен Суд општине лаништанске о смрти, да он обавести Окр. команду, бр. 170 од 11. септембра 1913.

Споменик у Новом Ланишту

ЗАРОБЉЕНИ:

1. **Марјановић Стојадин**, рођен 12. маја 1892. године, редов 1. чете, 15. пука, заробљен 20. октобра 1915. године, умро 29. децембра 1918. године у Kenigsbrik/Pirna, сахрањен на гробљу Ehrenfriedhof/Pirna, број гроба 85, 5, 1
2. **Анђелковић Милан**, редов 15. пука, логор Болдогасоњ
3. **Вељковић Стеван**, редов 13. пука, логор Неђмеђер
4. **Војиновић Ђура**, редов 15. пука, логор Болдогасоњ
5. **Илић Светозар**, редов 15. пука, Хемелн (има картон заробљенички)
6. **Јанковић Владимир**, редов 13. пука, логор Неђмеђер
7. **Миладиновић Милан**, редов 15. пука, логор Болдогасоњ
8. **Маринковић Милентије**, редов 15. пука, рез. бол. Загреб
9. **Миленковић Богољуб**, редов 15. пука, логор Неђмеђер
10. **Борисав**, редов 15. пука, логор Неђмеђер
11. **Милетић Светислав**, редов 11. пука, логор Болдогасоњ
12. **Милошевић Ђорђе**, редов 15. пука, логор Неђмеђер
13. **Недељковић Срећко**, редов 13. пука, логор Матхузен
14. **Николић Вукашин**, десетар, логор Болдогасоњ
15. **Петковић Радисав**, редов 15. пука, Хемелн
16. **Петковић Атанас**, редов 7. пука, логор Неђмеђер
17. **Радосављевић Добросав**, редов 15. пука, умро у логору Неђмеђер
18. **Стефановић Јанићије**, редов 15. пука, логор Естрагон.

ЖИВИ НА КРФУ:

1. **Стевановић Станоје**, активни наредник 2. коњичке батерије
2. **Милошевић Велимир**, редов 1-3, пошта 68¹⁵
3. **Андрејић Лазар Светозар**, рођен 3. априла 1885, наредник у 21. пуку југословенске дивизије, носилац Албанске споменице
4. **Аранђеловић Андрија Светозар**, рођен 1896, редов Крушевачке резервне трупе, носилац Албанске споменице
5. **Јеремић Живко Милун**, рођен 1896, редов Крушевачке резервне трупе, носилац Албанске споменице
6. **Максимовић Петар Милисав**, рођен 1890, редов пекарске чете моравске дивизије, носилац Албанске споменице
7. **Милошевић Василије Љубомир**, рођен 25. августа 1891, редов 1. чете, 2. батаљона, 13. пука, носилац Албанске споменице
8. **Минић Петар Живојин**, рођен 4. маја 1895, редов Крушевачке резервне трупе, носилац Албанске споменице.

15 Моли господина код кога се налазе 4 његове дописнице и фотографија од деце и братанца Тозе да му пошаљуна адресу: 1-3, пошта 68. *Велика Србија*, 27. март 1918. године.

СПИСАК ИНТЕРНИРАНИХ:

1. Милошевић Јанко, 58
2. Марјановић Јеремија, 58
3. Томић ?, 35
4. Трифуновић Милутин, 25
5. Нешић Миленко, 57
6. Петровић Миленко, 57
7. Живковић Петар, 32
8. Бошковић Јеремија, 18
9. Владимир, 39
10. Милосављевић Љубомир, 33
11. Нешић Љубомир, 43
12. Милутиновић Димитрије, 25
13. Ивковић Боривоје, 28
14. Миленковић Ђурђе, 37
15. Симић Милутин, 30
16. Милић Димитрије.

ЛАНИШТЕ (СТАРО)**Поинули и умрли у ратовима 1912 – 1918:¹⁶**

1. Стевановић Станоје, наредник
2. Гајић Живан, поднаредник
3. Ранђеловић Борисав, поднаредник
4. Станојевић Божидар, поднаредник
5. Филиповић Светозар, поднаредник
6. Миленковић Сретен, каплар
7. Мијајловић Милосав, каплар
8. Мијајловић Милутин, каплар
9. Стојановић Милутин, каплар 15. пука, логор Матхаузен
10. Томић Василије, каплар
11. Антић Живко
12. Антић Богомир
13. Вулић Андреја

16 Споменик у Старом Ланишту, у центру села. На белим мермерним плочама на споменику је списак изгинулих у Првом светском рату 1912-1918, и у НОР-у 1941-1945. Поједина имена су уписана и на споменику у Новом Ланишту.

14. Вулић Драгомир
15. Вулић Игњат
16. Вулић Станимир
17. Вулић Велимир
18. Гајић Драгомир
19. Димитријевић Љубисав
20. Здравковић Љубомир
21. Зарић Милосав
22. Јеремић Живко
23. Милановић Васа
24. Милошевић Александар
25. Милошевић Драгољуб
26. Милошевић Драгољуб
27. Милошевић Драгомир, редов 15. пука, логор Матхузен
28. Милошевић Драгутин
29. Милошевић Милојко
30. Милошевић Радисав
31. Милошевић Сима
32. Милошевић Тихомир
33. Милетић Никодије
34. Миленковић Борисав, регрут 2. чете, 1. батаљона, 13. пука,
35. Миленковић Радомир
36. Мијајловић Живојин
37. Мијајловић Станоје
38. Нешић Аврам
39. Нешић Милан
40. Прокић Ранђел
41. Петровић Живко, редов 1. чете, 2. батаљона, 15. пука, II позива
42. Петковић Милутин
43. Петковић Светозар
44. Ранђеловић Андрија
45. Ранковић Божидар
46. Ранковић Јевђеније, 17 година, умро 18. априла 1917. године у логору Не-
жидер, број гроба 4064
47. Ранђеловић Милентије
48. Станковић Живојин
49. Станојевић Александар
50. Станојевић Богомир
51. Станојевић Богосав
52. Станојевић Милутин
53. Стојановић Драгољуб
54. Стојановић Станимир
55. Симић Драгутин

56. Трифуновић Коста

57. Трифуновић Милан, редов 15. пука, умро у логору Матхаузен

58. Трифуновић Сретен

59. Антић Милутин, 1896. годиште, редов 15 пука, 3. чете, умро 21. фебруара 1915. године у логору Болдегасоњ

60. Јовановић Станислав, редов 15. пука, умро 16. јануара 1916. г. у логору Неђмеђер

61. Миленковић Милутин, регрут 7. батерије, 3. дивизиона 5. тимочког артиљеријског пука¹⁷

62. Станојевић Живадин, наредник, питомац потпоручник официрске школе при нишким резервним трупима.

ЗАРОБЉЕНИ:

1. Добросављевић Милан, редов 15. пука, логор Матхаузен

2. Добросављевић Милија, редов 15. пука, логор Матхаузен

3. Докић Милета, редов 15. пука, у логору Неђмеђер

4. Доркић (?) Милентије, редов 15. пука, Матхаузен

5. Митић Милојко, редов 15. пука, логор Болдогасоњ

6. Миленковић Сретен, редов 15. пука, логор Матхаузен

7. Младеновић Јован, редов 15. пука, логор Матхаузен

8. Мијаиловић Станоје, редов 15. пука, логор Матхаузен

9. Петковић Радисав, редов 15. пука, Хемлен

10. Стојановић Љубомир, редов 15. пука, логор Матхаузен

11. Стојановић Милан, редов 15. пука, логор Матхаузен

12. Селаковић Стеван, редов 15. пука, логор Матхаузен

13. Станојевић Јанко, редов 1. пука, логор Болдогасоњ

14. Станојевић Богосав, редов 15. пука, логор Матхаузен

15. Михајловић Драгутин, редов 15. пука, логор Неђмеђер

16. Миленковић Милентије, редов 15. пука, логор Матхаузен

17. Миливојевић Богомир, редов 5. артиљ. батерије, логор у Хемлену

18. Трифуновић Цветан, редов 18. пука, логор Неђмеђер.

ЖИВИ НА КРФУ:

1. Андрејић Лазар Светозар, рођен 3. априла 1885. године, ратовао од 1912, наредник 21. пука Југословенске дивизије

2. Зарић Милентије, в. п. 222

3. Миливојевић Љубомир¹⁸

¹⁷ Београдске новине, 5. јануар 1917. године.

¹⁸ Сећање Гвозденовић Милана: „У рату је важно – имати обавештење о кретању непријатеља, његовој снази, оружју. Зато су заробљавање и довођење „живих језика” имали велики значај. Ускоро сам на фронту имао прилику да се у то уверим. Био сам једне

4. **Миленковић Велисав Борисав**, рођен 10. марта 1895, редов 1. чете, 2. батаљона 15. пука, носилац Албанске споменице

5. **Миленковић Велисав Милутин**, рођен 13. маја 1896, редов 4. чете, 2. батаљона 15. пука, носилац Албанске споменице

6. **Миливојевић Петар Драгомир**, рођен 7. августа 1891, каплар болничке чете I хируршко тимочке дивизије, носилац Албанске споменице (почетком 1917. године налази се на дужности болничара рез. болнице у Ђевђелији)

7. **Миливојевић Петар Љубомир**, рођен 2. јуна 1896, редов 3. чете, 1. батаљона, 4. пука, носилац Албанске споменице (спроводник заробљеника 15. пука)

8. **Миленковић Антоније Светислав**, рођен 5. септембра 1890, редов летеће коњичке батерије, носилац Албанске споменице

9. **Симић Никодије Драгомир**, рођен 21. јануара 1895, наредник 6. батерије, 5. артиљеријски пука, носилац Албанске споменице

10. **Стошић Манојло Светозар**, рођен 12. марта 1891, редов 1. чете, 2. батаљона 15. пука, носилац Албанске споменице

11. **Антић Благоје Драгомир**, рођен 10. марта 1896, редов последње одбране 4. чете, 2. батаљона, 18. пука "Краљевића Ђорђа", носилац Албанске споменице.

ноћи одређен за вођу патроле. Са мном су били Живота Стаматовић, из села Кобиља код Пожаревца и **Љубомир Миливојевић**, из Ланишта код Јагодине. Млади, храбри, погодни за извиђање. Наш је задатак да се ушуњамо некако у село Сетињу и проверимо – има ли Бугара или су одступили... Ноћ је. Крећемо се тихо, без речи, без и најмањег знака. Цокуле смо увезали крпама. Испред нас – река. Немамо куд, морамо да газимо... Бајонети су на пушкама, бомбе о појасу. Село невелико, стотинак кућа, можда. Кад смо прешли реку, шапнем Стаматовићу да се упуту стотинак метара десно, па ако нешто примети да имитира кукавицу. Умео је то лепо да ради, да су војници мислили да чују ту птицу. Миливојевића упутим лево. Ако нешто примети, кажем му, да се повуче и обавести ме... Ја кренем средишним делом према кућама... Дођох, тако, до једне ограде. Застанем мало и погледам у двориште куће. Учини ми се да чујем шапат. Помислим да су се вратили Стаматовић и Миливојевић. Притајим се да боље чујем. Не, то јесте шапат, али нису моји другови... Легнем и почнем да пузим према – шапату. Имам шта да видим: тројица Бугара седе испод једне крушке. Ако ме приметите, готов сам... Испред њих сам и довољно је само да опале. Значи, Бугари су ту, у селу. Подигнем се и уперим пушку с бајонетом у њихова леђа. Затим кажем тихо: доле оружје! Бугари дигоше руке увис, не окрећу се, не знају да сам сам. Најближем прислоним бајонет уз врат и кажем: дижи се и даље од оружја! Не прође ни неколико тренутака, ето Стаматовића. И он их је осетио... Дође и Миливојевић. Бугаре вежемо, па право у чету.“ За учињено је Гвозденовић добио Карађорђеву звезду са мачевима. Стаматовић и Миливојевић добили су Златне Обилићеве медаље за храброст. <https://prgvisvetskirat.rs/licnosti/ucesnici-ratova/gvozdenovic-milan/>

ЛОЋИКА

Лоћика је 1910. године имала 161 кућу и 1045 становника, од тога 553 мушкраца и 492 жене. Према попису из 1916. године било је 160 кућа и 842 становника, од чега 362 мушкраца и 480 жена.

У месту су 1916. године постојале црква¹⁹ и школа. Припадајућа места: Беочић, Ивковачки Прњавор, Драгошевац, Медојевац и Топола. Школа располаже са три учионице, четири собе за учитеље и 0,08 хектара школске баште. Маја 1916. године уписано је 176 ученика - 138 дечака и 38 девојчица.

СПИСАК ПОГИНУЛИХ И УМРИХ 1912 – 1918:²⁰

1. Антић Чедомир
2. Арсенијевић Драгомир (син Драгољуб)
3. Арсенијевић Љубомир
4. Даниловић Војислав
5. Димитријевић Мирча, редов 15. пука, заробљен, умро у логору Неђмеђер
6. Димитријевић Војислав
7. Димитријевић Хранислав, умро од тифуса 12 марта у Велесу
8. Ђорђевић Милутин
9. Ђорђевић Младен (снаја Томанија)
10. Ђорђевић Милоје, редов 15. пука, умро 15. јануара 1915, логор Неђмеђер бр. 1158)²¹
11. Ђорђевић Владимир, редов 15. пука, умро логор Неђмеђер, жена Томанија
12. Ђорђевић Љубомир
13. Ђорђевић Стојан
14. Ђорђевић Новица
15. Ђурђевић Михајло
16. Живић Мијалко, умро од рана 30. септембра 1915, сахрањен на паланачком гробљу, 35 година
17. Живић Живојин

19 Лоћика нема цркву, а ни околна села. Недалеко на обронцима планине Јухор, најближе селима Беочић и Прњавор налази се манастир Ивковић са црквом посвећеном Рождеству Пресвете Богородице. Манастир се састоји од цркве, звонаре, конака и трпеза за даће. Манастир је претворен у парохијску цркву за села: Беочић, Прњавор, Драгошевац, Медојевац, Топола и Лоћика, раније и селима: Коларе, Лукар, Вукмановац, Рабеновац, Течић, Кавадар и Секурич. Обрад Ж. Јевтић, *Лоћика Левач-Шумадија*, Лоћика-Београд, 2022, 41.

20 Спомен-чесма изгинулим ратницима у Првом и Другом светском рату, у центру Лоћике. *У знак захвалности ову спомен-чесму подиже Удружење Савеза бораца уз помоћ грађана села Лоћике, 2-9-1979.* Спомен-плоча на фасади цркве у Ивковачком Прњавору. МКУ 1911 – 1922. ивковачке цркве.

21 <https://www.arhivvojvodine.org.rs/images/stories/posebna-izdanja/Nadjmedjer.pdf>

18. **Живановић Љубомир**
19. **Јовановић Милосав**
20. **Јовановић Стојан** (брат Прока)
21. **Јовановић Мирча**
22. **Којадиновић Светозар**
23. **Милојевић Миливоје**
24. **Милановић Бранислав**
25. **Мијушковић Миливоје**
26. **Обрадовић Драгомир**, редов, сахрањен на гробљу Зејтинлик, број гроба 3646, парцела 71, крипта
27. **Петровић Будимир**
28. **Петровић Александар**
29. **Павловић Милан**
30. **Павловић Драгутин**
31. **Радојевић Живко**
32. **Радивојевић Светолик**, каплар радничке чете, сахрањен на гробљу Зејтинлик, број гроба 1109, парцела 2, гробље
33. **Радивојевић Животије**
34. **Јевтић Живота-Живан**
35. **Јевтић Агатон**
36. **Јевтић Трифун**, редов тимочке дивизије, умро 25. марта 1916. године, сахрањен на гробљу у Говину на Крфу
37. **Јеремић Димитрије**
38. **Стевановић Јездимир**
39. **Стојадиновић Младен**
40. **Танасијевић Милен-Ацић**
41. **Танасијевић Божић-Ацић**
42. **Танасијевић Константин**
43. **Милошевић Светозар** (отац Панта)
44. **Обрадовић Агатон** (синови Михајло, Животије и Радивоје)
45. **Стојадиновић Стојан**
46. **Стојадиновић Светислав**, редов, I позива, погинуо 1. септембра 1914. у Курјачици, сахрањен у курјачком гробљу, 28 година, ожењен, уписан по акту начелства среза беличког од 4. септембра 1914. године
47. **Станимировић Миливоје**, 40 година
48. **Јеремић Димитрије**, 41 година
49. **Павловић Живојин**, 20 година, умро 20. марта 1915. године у Кочану
50. **Павловић Младен**, војник III позива, 41 година, погинуо 26. новембра 1914. године код Пресула
51. **Лазаревић Животије**
52. **Лазаревић Атанасије** (син Радивоје)
53. **Матић Драгиша**, редов 15. пука, умро у логору Неђмеђер

54. **Матић Светозар**

55. **Миловановић Андреја**, редов 15. пука, умро 2. фебруара 1915.г., логор Неђмеђер

56. **Илић Борисав**, поднаредник сахрањен на гробљу Зејтинлик, број гроба 5507, парцела 107, крипта

57. **Вулић Војислав** (син Бранко) редов 12. пука, умро 21. фебруара 1915. г., у логору Неђмеђер

58. **Павловић Мирча** (Мика), редов 15. пука, резер. бол. у Загребу, умро у логору Неђмеђер

59. **Прокић Михајло Мика**, 43 године, учитељ, умро од туберкулозе 10. марта у Бастији на Корзици, сахрањен 11. марта 1916. г.²²

60. **Милошевић Јанаћко Владислав**, редов, 18 година, умро 2. маја 1917. од плућа, логор Матхаузен

61. **Обрадовић Ј. Трифун**, економ, преминуо у Говину на Крфу, син Станимир²³

62. **Јевтић Божидар**, редов, умро 30. октобра 1914. године у ваљевској болници, сахрањен на ваљевском гробљу

63. **Јовановић Драгомир**, редов 2. чете, 1. батаљона 15. пука, I позива, 21 година, умро у јагодинској болници 19. марта 1915. године од запаљења црева, сахрањен у јагодинском гробљу

64. **Стевановић Гмитар** (син Душан)

65. **Стевановић Љубомир** (жена Радунка)

66. **Јовановић Милан** (син Славомир)

67. **Миловановић Андреја** (син Миливоје)

68. **Јевтић Нићифор** (син Благоје)

69. **Воислав Ј. Даниловић**, резервни (?) капетан (?) поручник (?) ж.(иве) 24 год. пог.(ибе) на Лазаревцу Колубари реки 5. 11. 1914. г. Сп.(оменик) под.(иже) отац Јанићије из Лоћике²⁴.

ЗАРОБЉЕНИ:

1. **Антић Живадин**, редов 15. пука, у логору Болдогасоњ

2. **Вулић Војислав**, редов 15. пука, у логору Неђмеђер

3. **Ивановић Дамјан**, редов 20. пука, логор Матхаузен

22 *Вечерње новости*, 29. 12. 1918. године; БИРОУ ЋОРЂЕВИЋА, Gasse М. Б. 6150, Женева. Извјестите нас, да ли је заиста умро Михаило Прокић, учитељ из Лоћике, на острву Корзици, у вароши Бастији, као и ког дана и мјесеца. Молим вас распитајте се за Нићифора Јанковића, војног свештеника шумад. дивизије, I позива, њега извјестите да су његови сви живи и здрави овде у Јагодини. За извештај унапријед благодари Младен У. Вукићевић, свештеник у Јагодини. *Београдске новине*, 5. август 1916. године. Лист *Велика Србија* од 9. јуна 1916. године објављује списак умрлих у вароши Бастији на Корзици, међу којима је и Михајло.

23 Ожалошћени синови Живадин, Живан и Станимир, братанци Михајло и Радивоје, супруга Ристосија и снаје Станица и Добринка. Читуља у *Правди*, 6. новембра 1916. године.

24 Натпис на крајпуташу, преко пута школе (у приватном дворишту) у Лоћики.

4. **Игњатовић Мисат**, редов 15. пука, у логору Болдогасоњ, логор Матхаузен
5. **Илић Алекса**, редов 13. пука, у логору Болдогасоњ
6. **Јовановић Илија**, редов 15. пука, логор Неђмеђер
7. **Којадиновић Јован**, редов 15. пука, логор Неђмеђер
8. **Лазаревић Живадин**, редов 15. пука, логор Неђмеђер
9. **Љубомир Стевановић**, редов 15. пука, у логору Естрагон
10. **Петровић Тома**, редов 15. пука, логор Неђмеђер
11. **Радић Радомир**, редов 15. пука, у логору Матхаузен
12. **Росић Велимир**, редов 15. пука, логор Болдогасоњ
13. **Радосављевић Милосав**, редов 15. пука, у логору Матхаузен
14. **Ристић Милан**, редов 15. пука, у логору Неђмеђер
15. **Спасић Миладин**, редов 15. пука, логор Матхаузен
16. **Стевановић Михајло**, редов 15. пука, у логору Матхаузен
17. **Стевановић Љубомир**, редов 15. пука, логор Матхаузен
18. **Станић Миладин**, редов 13. пука, логор Неђмеђер
19. **Милосављевић Дурте**, редов 15. пука, логор Неђмеђер
20. **Милојевић Живојин**, редов 20. пука, логор Матхаузен
21. **Мијушковић Живојин**
22. **Тодоровић Љ. Драгиша.**

Живи на Крфу²⁵:

1. **Перић Сима²⁶**
2. **Перић Милован**

25 Богољуб Јовановић, свештеник из Лоћике моли за извештај о преживелим. *Велика Србија*, 28. јули 1916. године.

26 Јелени Симе Перића, Рековац. Драга и мила мајко! Ја сам још у Ници, а данас дође и Милован, он је врло добро, за њега не брините ништа. Драгољуб, Данило, Милан и Миладин су здраво, са њима се често дописујем. Воја, Алекса и Радоје су здраво. Отац је у Солуну и са њима се свима виђао и такође ми пише. Бата Пера је у Марсељу, врло добро. Аца је овдје у школи, као и Милован Степановић, кум Драги, Ђока Љубисављевић и сестра му, професор Драги Јовичић, Лоћика. Душан Јовичић у Солуну здраво, писао ми. Аћим и Миле тетка Митрин здраво, не брини тетко ништа. Миладин јавља, да су живи и здрави и да их је скоро виђао. Радисава Гавриловића и Чеду, Саву Спасиног, Драгутина Чорбића, Васу и Радашина Вукојичића, Радисава Обрадовића и Станка Миладина Милошевића и Љубишу Думбиног из Јагодине. Даље јавља Дари, да је здраво и да јој је писао много пута, није добио ништа, брине много, нека му пише одмах преко теча Јове. Још сам добио од њега слику. Изгледа врло добро, као његова дундица мала Мира. Још Миладин пише, да није немогуће да је Душан жив и заробљен, зато теча Јова нека одмах пита међу нашим заробљеницима у Бугарској и нас извјестите, јер смо у неизвјесности. Мика је на Крфу, Вуле у школи у Вимес, а Пера поп Васин овдје близу мене, сви су здраво, њихови, за њих апсолутно ништа нека не брину. За Св. Николу били смо заједно Милован, ја и Аца и данас смо заједно, а о Божићу са бата Пером, ако Бог да. Све вас поздрављају и љубе, Милан, Миодраг и Аца Перић. *Београдске новине*, 18. јануар 1917. године.

3. Драгољуб
4. Данило
5. Милан
6. Миладин
7. Ђорђевић Душан
8. Ђорђевић Добросав
9. Ђорђевић Драгомир
10. Ђорђевић Добросав
11. Јевтић Радивоје
12. Јовичић Душан
13. Јовичић Драгољуб, професор
14. Јовановић Петар
15. Јовановић Жив.
16. Лакић Гвозден
17. Љубисављевић Ђока
18. Којадиновић Драгутин
19. Којадиновић Костантин
20. Михајловић Костантин,²⁷
21. Обрадовић Стојадин
22. Пајић Гвозден
23. Степановић Милован
24. Стевановић Милан
25. Илић Милија Чедомир, капетан II класе
26. Илић Милисав
27. Вулић Милош
28. Јовин Владимир
29. Ђорђевић Андреј Светомир, рођен 1896, редов 15. пука, носилац Албанске споменице
31. Живановић Владимир Светозар, рођен 1886, коморција Одбране Београда, носилац Албанске споменице
32. Јевтић Агатон Животије, рођен 9. априла 1890, поднаредник Комбинованог одреда, носилац Албанске споменице, одликован сребрном медаљом за храброст у борби за Једрене
33. Јевтић Трифун Станимир, рођен 1896, последњи регрут, носилац Албанске споменице
34. Јовановић Миленко Миладин, рођен 1887, редов профијантске колоне шумадијске дивизије, носилац Албанске споменице
35. Којадиновић Ранко Драгутин, рођен 1884, поднаредник 4. чете, 2. батаљона 15. пука, носилац Албанске споменице
36. Миловановић Илија Вукашин, рођен 9. маја 1896, редов последњи регрут 2.

²⁷ Моли Јована Поповића, свештеника из Рековца да се са Јоксимом Спасојевићем из Вукмановца очински постара о породици његовој у Лоћици пошто је његов отац Беса умро. *Правда* 29. мај 1917.

пука Крушевачке резервне трупе, носилац Албанске споменице

37. **Стојадиновић Миливоје Мирча**, рођен 2. априла 1896, редов - последњи регрут 1. чета, 2. батаљон, 15. пука, носилац Албанске споменице.

СПИСАК ИНТЕРНИРАНИХ

1. **Стефановић Милен**, 38
2. **Живковић Константин**, 18
3. **Димитријевић Арсеније**, 27
4. **Ђурђевић Љубомир**, 31
5. **Јовић Обрадовић Миладин**, 26
6. **Јевтић Богољуб**, 50.

ЛОВЦИ

Село Ловци, по изјављеној жељи становника, одваја се од општине *багрданске*, и образује за себе општину *ловачку*, у истом срезу и округу.²⁸

Ловци су 1910. године имали 155 кућа и 935 становника, од тога 505 мушкараца и 430 жена. Према попису из 1916. године, има 174 куће и 797 становника, од чега 344 мушкарца и 453 жене.

Погинули и умрли 1912 – 1918:²⁹

1. **Брајковић Владислав**
2. **Брајковић Љубисав**
3. **Брајковић Видосав**
4. **Вељић Цветко**
5. **Вучковић Павле**
6. **Вучковић Јоксим**
7. **Вучковић Сава**
8. **Величковић Спасо**
9. **Даниловић Милисав**
10. **Даниловић Љубисав**
11. **Ђорђевић Иван**
12. **Ђорђевић Стојан**

28 *Полицијски гласник*, 15. јануар 1906. године.

29 Споменик у Ловцима, испред Дома културе, погинулим у Првом и Другом светском рату. На бетонском постолу је четвороугаони стуб, а на врху буктиња. На свим странама стуба су имена 84 погинула. Спомен подижу *грађани села Ловаца* – 7. јула 1955. Величина: постамент 3,70 x 3,69 x 0,20м; споменик 0,65 x 0,60 x 0,87м.

13. **Живановић Игњат**
14. **Живановић Сретен**
15. **Живановић Антоније**
16. **Живановић Борисав**
17. **Живковић Христивоје**
18. **Живковић Милисав**
19. **Живковић Антоније**
20. **Живковић Милосав**
21. **Живадиновић Танасије**
22. **Златановић Милентије**
23. **Ивановић Сава**
24. **Ивановић Владисав**
25. **Ивановић Андреја Дрена**, сахрањен на гробљу Зејтинлик, број гроба 2820, парцела 56, крипта
26. **Илић Драга**
27. **Илић Милија**
28. **Јовановић Радисав**
29. **Јовановић Владисав**
30. **Јовановић Пера**
31. **Јовановић Цуне**
32. **Јовановић Владимир**
33. **Јовановић Јанко**
34. **Јовановић Борисав**
35. **Јовановић Цветко**
36. **Костић Јован**
37. **Маринковић Д. Милосав**, редов 3. чете, 2. батаљона, 5. прекобројног пука, I позива, погинуо 13. августа 1914. године на Церу³⁰
38. **Маринковић Милисав**
39. **Маринковић Милован**
40. **Милановић Борисав**, рођен 1874, редов 3. чете, 11. пука, заробљен 6/7. септембра 1914. на Легету, умро 23. марта 1916. г. у логору Болдогасоњ
41. **Милановић Милан**
42. **Миливојевић Вучко**
43. **Миладиновић Раденко**
44. **Миладиновић Чедомир**
45. **Миладиновић Сретен**
46. **Милинковић Јанићије**, рођен 1879, редов 2. чете, 11. пука, заробљен 1914, умро 19. фебруара 1915. у логору Болдогасоњ
47. **Милинковић Милисав**
48. **Милинковић Борисав**, рођен 1874, 11. пук, 3. чета, заробљен 1914.г, умро 23. марта 1916. године у логору Болдегасоњ

30 https://www.mod.gov.rs/multimedia/file/staticki_sadržaj/tradicija/popis_zrtava_prvi_svetski_rat/17-PopisGubitaka-M.pdf

49. **Милинковић Милосав**
50. **Милетић Петар**
51. **Милетић Драгољуб**
52. **Милетић М. Павле**, тежак, 26 година, умро напрасно 7. новембра 1918. године, обвезник-резервиста са солунског фронта, 4 чете, 2. батаљона, X пешадијски пук
53. **Милетић Жика**
54. **Николић Владисав**, рођен 1896, редов 4. чете, 2. батаљона 1. пука, I позива, нестало 1915. године
55. **Николић Јеремија**
56. **Николић Божидар**
57. **Николић Гвозден**
58. **Николић Сретен**
59. **Најдановић Мика**
60. **Најдановић Живан**
61. **Најдановић Милисав**
62. **Петровић С. Витомир**, главни интендант воза марвене дивизије, I позива
63. **Петровић Милосав**
64. **Петровић Антоније**
65. **Петровић Ђорђе**
66. **Ратковић Милосав**
67. **Радомировић Милисав**
68. **Радомировић Станимир**
69. **Павловић Јован**
70. **Павловић Влаја**
71. **Радосављевић Милија**
72. **Стојановић Станимир**
73. **Стојановић Миливоје**
74. **Стојановић Јеротије**
75. **Стевановић Мијат**
76. **Станковић Владисав**
77. **Стаменковић Санда**
78. **Траиловић Борисав**
79. **Цветковић Димитрије**
80. **Цветковић Бора**
81. **Цветковић Симон**
82. **Цветковић Цветко Милош**, 59 година, умро 2. априла 1917. од срца, логор Ашах
83. **Цветковић Миленко**
84. **Јовановић Станимир**, редов 4. чете, 2. батаљона, 1. пука, I позива, умро од револверске ране у јагодинској болници, 7. јула 1915. године.
85. **Сретенија, супруга Светимира Милетића**, 26 година, погинула 20. октобра 1915. године од пушчаног зрна приликом борбе у Ловцима, сахрањена на ловачком гробљу.

86. **Сретенија, удова Милисав Н. Николића**, 56 година, умрла 30. октобра 1915. године од ране задобијене од немачког војника, најпре сахрањена на свом имању, касније пренета на ловачко гробље.

87. **Петровић Н. Милисав**, тежак, 63 године, убијен 22. октобра 1915. из пушке немачког војника, најпре сахрањен на свом имању, касније пренет у ловачко гробље.

88. **Павловић Живојин-Чуме**, тежак, 63 године, убијен 22. октобра 1915. године, сахрањен на ловачком гробљу.

89. **Нешић Г. Аксентије**, тежак, 36 година, убијен 22. новембра 1916. године од аустро-угарских жандарма на реци код гр-ћа Багрдан, сахрањен на ловачком гробљу.

90. **Јоксим А. Стојановић**, тежак, обешен 3. децембра 1916. године од аустро-угарске власти у Јагодини, извешће среске власти дел. пр. број 99/916.

91. **Станимир М. Ивановић**, тежак, убијен 21. маја 1917. године будаком на спавању у Јанковића шуми - у врбаку поред реке према општинској кући, сахрањен у марту 1919. године на ловачком гробљу.³¹

92. **Коста П. Ловчанин-Петровић**, учитељ багрданске основне, 61 година, стрељан 5. марта 1918. године на путу у Ловцима, на трешњевачком потоку, од шумаца.³²

93. **Николић Станимир**, тежак, стрељан 5. марта 1918. године на путу у Ловцима, на трешњевачком потоку, од шумаца

94. **Симић Живојин**, тежак, стрељан 5. марта 1918. године на путу у Ловцима, на трешњевачком потоку, од шумаца.

95. **Вучковић С. Аксентије**, тежак, 28 година, убијен 15. септембра 1918. године од шумаца.

96. **Гвозденија, удова Љубисава М. Брајковића**, 29 година, убијена 11. октобра 1918. године од шумаца, сахрањена у врбаку преко пута општине, пренета у марту 1919. године и сахрањена у ловачком гробљу.

97. **Нешић Раденко**, наредник 3. чете, 3. батаљона 5. прекобројног пука, рањен 6. септембра 1914. године на Мачковом камену.

98. **Милановић Јеротије Хрестивоје**, рођен 1895, редов 11. пука, II позива, носилац Албанске споменице и Карађорђевог звезда.

99. **Васиљевић В. Живојин**, каплар 1. чете, 3. батаљона 15. пука, умро 19. августа 1916. године у привременој болници бр. 5 у Солуну.

100. **Драгић Петровић**, 30 година, редов брдске артиљерије

31 Ускоро по уласку немачко-аустријске војске Станимир се одметнуо се у шуму 1915. године, као „шумац”. Убио га је Аксентије С. Вучковић из Ловаца и добио награду. Такви одметници јављају се углавном у селима поред Мораве, у народу су познати као „шумци”. Да ли су ови несрећници били борци за слободу или обични друмски хајдуци? Окупаторска власт им је често постављала заседе, па је у једној таквој заседи против одметника у Ловцима, случајно убијен од стране својих другова 21. априла 1916. године, наредник Тибил Јанош, Румун. Најпре је сахрањен у дворишту багрданске цркве, а касније је пренет на гробље немачких војника до железничке пруге. МКУ цркве багрданске 1914-1920, Багрдан.

32 *Београдске новине* од 13. априла 1918. године објавиле су читуљу да је 18. марта 1918. године напрасно преминуо Коста Ловчанин и да је 20. марта сахрањен на ловчанском гробљу. Ожалошћени: супруга Роса, кћери: Љубица и Лепосава, зетови: Андра Јовановић, трг. Илија Јанковић, ср. Економ, унучад и остала родбина.

101. **Данковић Р. Андрија**, редов 3. чете, 4. батаљона 5. прекобројног пука, I позива, рањен 3. септембра 1914. године на Милетиној коси.

102. **Данковић Константин**, редов 2. чете, 2. батаљона, 5. прекобројног пука, рањен 7. октобра 1914. године на Главици³³.

ЗАРОВЉЕНИ:

1. **Аврамовић Љубомир**, редов 11. пука, логор Неђмеђер
2. **Анђелић Аврам**, редов 6. пука, логор Неђмеђер
3. **Данковић Станимир**, редов 1. чете, 3. батаљона, 11. пука, заробљен у Крушевцу 25. октобра 1915. године
4. **Лукић Војислав**, логор Болдогасоњ
5. **Јанковић Живота**, редов 13. пука, бол. у Тузли, логор Матхаузен
6. **Лукић Радован**, логор Болдогасоњ
7. **Крстић Јован**, редов 11. пука, логор Матхаузен
8. **Траиловић Станислав**, редов 11. пука, логор Болдогасоњ
9. **Траиловић Станимир**, редов 11. пука, логор Болдогасоњ.

ЖИВИ НА КРФУ:³⁴

1. **Јовановић Борисав Станимир**, наредник 1. чете, 2. батаљона, п. 40³⁵
2. **Јанковић Борислав**
3. **Јанковић Миодраг**
4. **Јовановић Аксентије**
5. **Милић Чедомир**
6. **Ђорђевић Аксентије**
7. **Јаковљевић Гвозден**
8. **Томић Живојин**
9. **Данковић Аксентије**
10. **Николић Војислав Јеремија**, пош. 88, редов 4. чете, 1. батаљона
11. **Нешић Ђ. Живко** (жена Наранца)
12. **Милетић Крстивоје**, зет, редов 4. чете, 1. батаљона
13. **Томић Живојин**
14. **Јанковић Владислав Јоксим**, рођен 1896, редов, носилац Албанске споменице
15. **Петровић Ранко Стојадин**, рођен 6. маја 1893, редов 18. пука, носилац Албанске споменице.

33 https://www.mod.gov.rs/multimedia/file/staticki_sadrzaj/tradicija/popis_zrtava_prvi_svetski_rat/07-PopisGubitaka-D.pdf

34 *Правда*, 16. новембар 1917. године.

35 Извештава оца Борислава и мајку Лену да су живи. *Правда*, 16. 11. 1917. године

СПИСАК ИНТЕРНИРАНИХ:

1. Вулић Милутин, 16
2. Вулић Божидар, 48
3. Стефановић Милосав, 50
4. Стефановић Јездимир, 17
5. Петровић Владислав, 45
6. Живковић Милосав, 48
7. Миленковић Вићентије, 28
8. Петковић Константин, 17
9. Стефановић Јован, 52
10. Ђурђевић Вићентије, 38
11. Ивановић Кија, 58
12. Ивановић Миленко, 55
13. Грујић Миленције, 17
14. Петковић Владисав, 62
15. Петковић Младен, 16
16. Николић Чедомир, 25
17. Миладиновић Драгољуб, 16
18. Стојановић Димитрије, 30
19. Филиповић Живојин, 58
20. Милетић Миленко, 58
21. Данковић Милојко, 58
22. Данковић Јанићије, 55
23. Данковић Станисав, 17
24. Живадиновић Раденко, 17
25. Божиновић Драгутин, 17
26. Миленковић Петар, 17
27. Васиљевић Живојин, 56
28. Николић Здравко, 35
29. Николић Адам, 25
30. Живковић Боривој, 17
31. Здравковић Коста, 17
32. Лукић Војислав, логор Нежидер
33. Лукић Радован, логор Нежидер.

МАЈУР

Мајур је 1910. године имао 195 кућа и 1350 становника, од тога 679 мушкараца и 671 жену. Према попису из 1916. године, било је 190 кућа и 1204 становника, од чега 542 мушкараца и 662 жене.

У месту су 1916. године постојале црква и школа. Основна школа је располагала једном учионицом и двама собама за учитеље. Маја 1916. године уписан је 271 ученик 139 дечака и 132 девојчице.

Погинули и умрли 1912 – 1918:³⁶

1. Матејић Ђорђе

2. **Матејић Стеван**, 40 година, редов 5. одељења тимочке муницијске колоне, умро у јагодинској војној болници 28. марта 1915. године од запаљења бубрега, сахрањен у Јагодини

3. Ђурђевић М. Данило

4. Миленковић Љубомир

5. Јовановић М. Сава

6. Живковић Добросав

7. Петковић Коста

8. Антић А. Милић

9. Антић А. Васа

10. Дејановић Живојин

11. Јовановић С. Милун

12. Јовановић С. Александар

13. Стојановић Р. Костадин

14. Рашић Светомир

15. Тодоровић С. Михајло, редов 3. чете, 2. батаљона 20. пука

16. Манојловић Гвозден

17. Манојловић Радосав

18. Јовановић Радоје

19. Милосављевић М. Светозар

20. Милосављевић К. Светислав

21. Недељковић В. Радојко

22. Ђорђевић Драгутин

23. Јевремовић Милан

24. Васић Ђ. Милан

25. Миљковић И. Никола

26. Цветковић Благоје

³⁶ Спомен-чесма у Мајуру, испред Дома културе, палим борцима у Првом и Другом светском рату. Урађена је од армираног бетона и фасадне цигле, на којој су четири мермерне плоче са именима. Израђена је 1955. године. МКУ 1904-1913 и 1916-2006. године, Доњи Јовац.

27. **Петковић М. Милија**
28. **Савић П. Витомир**
29. **Симић Божин**
30. **Јевтић Радисав**
31. **Миленковић Мијалко**, редов профијантске колоне тимочке дивизије³⁷
32. **Миленковић Данило**
33. **Антић А. Милан**
34. **Аврамовић Миладин**
35. **Ђорђевић Драгутин**
36. **Костић Владимир**
37. **Костић Љубомир**
38. **Динић Живан**
39. **Динић Мијајло**
40. **Радосављевић Борисав**, 25 година, у браку 6 година, редов 2. чете, 4. батаљона, 15. пука, погинуо на Једрену 12. марта 1913. године, сахрањен 30. марта на мајурском гробљу, опело извршио свештеник С. Буквић
41. **Марковић Љубомир Живојин**, 28 година, у браку 8 година, војник 4. чете, 2. батаљона, 15. пука, умро 10 фебруара 1913. године од тифуса у 2. пољској болници тимочке дивизије у Мустаф-паши, сахрањен у Мустаф-паши гробљу у Бугарској, опело извршио свештеник артиљеријског пука Никола Поповић
42. **Веселиновић Рака Влајко**, 28 година, ожењен, војник 4. чете, 2. батаљона, 15. пука, умро 1. јануара 1913. године од тифуса у 2. пољској болници тимочке дивизије у Мустаф-паши, сахрањен у Мустаф-паши гробљу у Бугарској, опело извршио свештеник 20. пука Љубомир Поповић
43. **Марјановић В. Славко**
44. **Стојановић Мирослав**
45. **Јовановић Р. Витомир**
46. **Андрејевић Борисав**
47. **Јовановић И. Божин**
48. **Миловановић Милован Васа**, 64 године, цивил, умро 12. априла 1917. године од изнемоглости, логор Матхаузен
49. **Недељковић Живојин**
50. **Антић Михајло**
51. **Антић Живојин**
52. **Антић Божин**
53. **Веселиновић Радисав**, полу-батерија тимочке дивизије, умро 17. маја 1916, сахрањен у Говину на Крфу
54. **Веселиновић В. Радисав**
55. **Веселиновић Милева**, стрељана 3. децембра 1915. по пресуди преког суда у Јагодини

37 Обзнана Министарства Војног ФЂПБр. 873.: Списак 129 несталих приликом торпиљирања брода „Галија“, на коме се налазило 330 српских војника. *Српске новине*, 5. јануар 1917. године.

56. Миладиновић Љ. Радош
57. Миловановић А. Јевта
58. Динић И. Милослав
59. Петровић М. Ранко
60. Костић М. Сава
61. Дејановић Тодосије
62. Миладиновић Радомир, редов 1. чете, 1. батаљона, 13. пука, нестало 22. октобра 1915. године на Кременцу
63. Миладиновић Р. Милорад
64. Стевановић Р. Милорад, 38 година, редов 4. чете, 2. батаљона 15. пука, умро од задобијених рана у рату 3. октобра 1913. године у моравској болници у Нишу, сахрањен у нишком гробљу
65. Милосављевић Светолик
66. Илић И. Светолик
67. Милосављевић Д. Милорад
68. Лазић Љубомир
69. Аврамовић А. Милош
70. Урошевић Љубисав
71. Урошевић Аврам Петар, погинуо 1914. године
72. Милојевић Добросав
73. Стевановић Милутин, редов 15. пука, заробљен 6/7. септембра 1914. на Летету, умро у логору Неђмеђер
74. Динић С. Добросав, 24 године, умро у 1. општој болници милосних сестара у Земуну 29. новембра 1918. године
75. Динић С. Милосав
76. Матејић С. Милан
77. Миловановић С. Тихомир
78. Динић Тихомир
79. Матејић Б. Борисав
80. Ивковић М. Миладин
81. Милосављевић А. Светозар
82. Савић Милосав
83. Миленковић М. Милосав
84. Антић Милан
85. Миловановић Радојко
86. Петровић Илија Живојин, нестало 1915. године
87. Петровић И. Миладин
88. Динић Петар
89. Велојевић С. Боривоје (Борисав), редов 20. пука, умро од тифуса 1915. г.
90. Стевановић Радосав
91. Јовановић М. Миливоје
92. Ивковић В. Константин, удовац, 48 година, редов 4. чете, 2. батаљона, 15.

пука, III позива, умро 11. септембра 1914. године од запаљења плућа у јагодинској болници, сахрањен 12. септембра у Јагодини

93. **Веселиновић Милица**, стрељана 3. децембра 1915. по пресуди преког суда у Јагодини

94. **Веселиновић Анђа**, стрељана 3. децембра 1915. по пресуди преког суда у Јагодини

95. **Цветановић С. Светолик**

96. **Миладиновић И. Јоксим**, 15 година, погинуо од гранате у Мајуру 1. новембра 1915. године, по подне

97. **Станика жена Богдана Симића**, убијена из пушке 4. јануара 1917. године³⁸

98. **Ђорђевић Чедомир**, редов-комита, умро 19. септембра 1914. године од туберкулозе у јагодинској болници, сахрањен 20. септембра у Мајуру, 18 година

99. **Милетић Добросав**, редов, пекар I чете, умро у јагодинској болници од тифуса 1. априла 1915 године, 20 година

100. **Стојадиновић Живко**, редов 15. пука, умро у логору Неђмеђер

101. **Даниловић Петар**, редов 6. пука, умро у логору Матхаузен

108. **Павловић Живојин**, рођен 1860, умро од болести срца 27. августа 1917. у логору Нежидер, број гроба 4346

109. **Петровић Радисав**, рођен 1877, умро од туберкулозе 23. септембра 1917. у логору Нежидер, број гроба 4400

110. **Љубисављевић Светомир**, рођен 1897, умро од туберкулозе 16. новембра 1917. у логору Нежидер, број гроба 4484

111. **Антић Мило(и)сав**, рођен 1859, умро од туберкулозе 23. фебруара 1917. у логору Нежидер, број гроба 3809

112. **Лазић Стојан**, рођен 1876, умро 26. марта 1916. у логору Нежидер, број гроба 2404

113. **Ђорђевић И. Ранђел**

114. **Димитријевић Живојин**, 27 година, редов 1. чете, 1. батаљона, 15. пука, умро од запаљења црева у болничким баракама у Пироту 23. јула 1913, сахрањен у пиротском гробљу, опело извршио свештеник пиротски Душан Херкаловић

115. **Миладиновић Јоксим**, син Илије и Стане, 15 година, погинуо од гранате у Мајуру 1. новембра 1915. г, пре подне, сахрањен 23. јануара 1916. у мајурском гробљу

116. **Јовановић Илија**, 30 година, у браку 8 година, убијен из пушке 14. јануара 1919. године пре пола ноћи.

ЗАРОБЉЕНИ:

1. **Динић Божин**, редов 15. пука, логор Неђмеђер

2. **Ђорђевић Живојин**, редов 15. пука, логор Матхаузен

3. **Цветковић Душан**, редов 15. пука, логор Матхаузен

4. **Цветковић Божин**³⁹

38 МКУ 1916-2006. године, Доњи Јовац.

39 Српски заробљеници, који раде у творници Böhler анд Комп. у Karfenbergу саку-

5. **Даниловић Петар**, редов 15. пука, логор Неђмеђер
6. **Јовановић Бранислав**
7. **Пришић Павле**, редов 6. пука, логор Естроген
8. **Митић Светислав**, редов 15. пука, логор Неђмеђер
9. **Милановић Светомир**, редов 15. пука, логор Неђмеђер
10. **Михајловић Драгутин**, редов 15. пука, логор Неђмеђер
11. **Николић Милорад**, редов 15. пука, логор Неђмеђер
12. **Ракић Милан**, редов 15. пука, бол. бр. 21 у Темишвару
13. **Радовић Ђорђе**, редов 3. пука, бол. Капошвар
14. **Васић Милисав**, редов 15. пука, логор у Неђмеђеру
15. **Симоновић Владимир**, редов 6. пука, логор Матхаузен
16. **Стаменковић Милан**, редов 4. пука, логор Матхаузен
17. **Стевановић Илија**, редов 15. пука, логор Неђмеђер
18. **Стевановић Милутин**, редов 15. пука, логор Неђмеђер
19. **Стојановић Илија**, редов 15. пука, логор Матхаузен.

Живи на Крфу:

1. **Лазаревић Милан**, учитељ, резервни официр⁴⁰
2. **Милановић В. Светозар**, телегр. одељ. бр. п. 999
3. **Радо**, шурак
4. **Станислав**, зет
5. **Јаћим**, сестрић
6. **Веселиновић Светислав**, пошта 60⁴¹
7. **Живковић Михајло Милун**, рођен 1896. редов Нишке резервне трупе, носилац Албанске споменице
8. **Миладиновић Јеврем Стојан**, рођен 1895. редов 2. чете, 2. батаљона. 13. пука, носилац Албанске споменице
9. **Пантић Никола Будимир**, рођен 17. августа 1893, редов 3. чете, 1. батаљона, 15. пука, носилац Албанске споменице.

пили су међу собом 210 круна и послали београдском „Дому сирочади“. Међу дародавцима су Божин и Живојин. *Београдске новине*, 13. јули 1918. године.

40 По завршетку рата, учитељ Милан Лазаревић се вратио у село Мајур и одмах започео са припремама школске зграде за пријем ђака и почетак школске године. Срећна околност је била да школска зграда није много страдала, а школски намештај углавном је био сачуван, што је била реткост у то време, али су зато упропашћени: књижница, разне слике и други школски прибор. Школа је почела са радом 14. фебруара 1919. године. Уписано је 49 ученика (46 дечака и 3 девојчице), а настава се одвијала по скраћеном програму. За чланове Школског одбора изабрани су: Миљко Петровић, председник и чланови Ђорђе Васић, Богдан Симић и Јеврем Милојевић; Управитељ и деловођа школе био је Милан Лазаревић. Извештај школског надзорника за 1919. годину: „Потребе за школу тешко се набављају, јер се порез не купи. Родитељи сами набављају најнужније потребе за децу“.

Група аутора, *Сто година школе у Мајуру*, Мајур, 2009.

41 Јавља мајци Милици да је жив и здрав. *Правда*, 12. октобар 1917. године.

Споменик у Мајуру

СПИСАК ИНТЕРНИРАНИХ:

1. Љубисављевић Светолик, рођен 1897, умро од туберкулозе 16. новембра 1917. године, у логору Нежидер, бр. гроба 4484
2. Стефановић Љубомир, 47
3. Јевтић Борисав, 45
4. Петковић Младен, 17
5. Миленковић Бошко, 24
6. Тодоровић Мирча, 17
7. Тодоровић Светозар, 34
8. Тодоровић Божин, 36
9. Петковић Василија, 22
10. Симић Илија, 17
11. Јовановић Груја, 17
12. Радовић Милија, 17
13. Велојевић Милан, 53
14. Савић Драгољуб, 17
15. Јовановић Чедомир, 17
16. Велојевић Илија, 42
17. Васић Тихомир, 17
18. Стефановић Милан, 38

19. **Ивковић Мијат**, 30
20. **Миленковић Милко**, 30
21. **Миловановић Радојко**, 32
22. **Ђурђевић Светислав**, 32
23. **Атанасковић Светомир**, 17
24. **Савић Милан**, 35
25. **Динић Живојин**, 32
26. **Ракић Светолик**, 27
27. **Лазаревић Светозар**, 28
28. **Петковић Радосав**, 33
29. **Петковић Драгосав**, 35
30. **Стефановић Божин**, 33
31. **Савић Велисав**, 35
32. **Ракић Радош**, 23 године, умро 1916. године
33. **Симић Аћим**, 25
34. **Јовановић Бранислав**, 21
35. **Минић Михајло**, 20
36. **Веселиновић Чедомир**, 20
37. **Миловановић Спира**, 20
38. **Ђурђевић Милан**, 22
39. **Матић Гвозден**, 23
40. **Милановић Светолик**, 23
41. **Антић Живојин**, 50
42. **Антић Милосав**, рођен 1859, умро од болести плућа 23. фебруара 1917. године у логору Нежидер, бр. гроба 3809
43. **Петровић Ђорђе**, 25
44. **Ракић Сима**, 30
45. **Цветковић Божин**, 30
46. **Петковић Васа**, 22
47. **Николић Милко**, 16
48. **Ђурђевић Мијушко**, 55, умро 20. фебруара 1916. у логору Нежидер
49. **Филиповић Милан**, 63, умро 17. априла 1916. у логору Нежидер
50. **Јаков Марковић**, рођен 1899, умро 15. јуна 1916. у логору Нежидер, број гроба 2875
51. **Вучетић Јован**, рођен 1863, умро 2. децембра 1916. у логору Нежидер, број гроба 3270
52. **Марковић Јован**, 16, умро 28. јуна 1916. у логору Нежидер
53. **Мишковић Милан**, 70, ратар, умро 13. новембра 1914. од изнемоглости у логору Цаглед
54. **Чачић Стеван**, 29 година, умро од туберкулозе 23. августа 1917. у логору Цаглед
55. **Ковачевић Владимир**, 14 година, сељак
56. **Радић Алекса**, 58 година, земљорадник, логор Нежидер.

МИЈАТОВАЦ

Указом ЊВК Петра I одобрено је да се села Мијатовац, Мајур, Трешњевица и Сињи Вир, по најављеној жељи њихових становника, одвоје од општине *јовачке*, у срезу беличком, округа моравског, да село Мијатовац образује општину *мијатовачку*, село Мајур да образује општину *мајурску*, а села Трешњевица и Сињи Вир, образују општину *трешњевичку*.⁴²

Мијатовац је 1910. године имао 156 кућа и 1075 становника, од тога 535 мушкараца и 540 жена. Према попису из 1916. године, била је 181 кућа и 1017 становника, од чега 449 мушкараца и 568 жена.

У месту постоји железничка постаја и основна школа. Школа је располагала са две учионице и 0,100 хектара школске баште. Маја 1916. године уписано је 140 ученика 84 дечака и 56 девојчица.

Погинули и умрли 1912 – 1918⁴³:

1. **Стојковић Илија**, редов 11. пука, умро 5. 2. 1915, логор Неђеђеџер
2. **Димитријевић Атанас**, регрут тимочке дивизије (мајка Милица)⁴⁴
3. **Нешић Љубомир**, десетар пруге IV класе, са службом у Ђуприји⁴⁵
4. **Митић Добросав**, редов 6. хауб. батерије, умро 18. фебруара 1916, сахрањен на острву Виду
5. **Мијатовић Светислав**, рођен 1899, умро од туберкулозе 19. јануара 1918. године, 4544
6. **Стојановић Милоје**, редов 15. пука, умро 5. јуна 1916. г, сахрањен на Крфу
7. **Јевтић Сима**, 39 година, у браку 21 годину, наредник 2. ескадрона тимочке дивизије, II позива, умро од Abscessus бубрега 16. јуна 1913. године у општој војној болници у Београду, сахрањен 18. јуна у мијатовачком гробљу, опело извршио свештеник Јован Јовчић
8. **Јоцић Сима**, 38 година, у браку 18 година, редов трупне колоне 15. пука, I позива, умро 10. августа 1913. године од *когате* у Алексиначкој окружној болници, сахрањен у алексиначком гробљу, опело извршио свештеник Аврам Миловановић

42 *Полицијски гласник*, 24. 1. 1904.

43 Споменик палим ратницима у Првом светском рату. Споменик је у облику пирамиде, од камена и бетона. На врху споменика постављена је фигура жене са раширеним крилима и венцем у десној руци. Споменик је подигнут 1922. Висина је 4,20 м. Споменик палим у ослободилачким ратовима 1912-1918. и 1941-1945. Подигнут је 1979. године, архитекта је А. Гајић. На споменику су урезана имена палих и натпис: „Из ватре и пепела, из крви и суза рађала се нова Југославија...“.

44 Не јавља се од прошле године. Известите ме да ли је жив. Захвална мајка, Милица Косте Димитријевића из Мијатовца. *Београдске новине*, 10. јануар, 1917. године.

45 За 1916. годину плату није примио, годишња плата је 1140 динара. Живи у селу Мијатовцу, кућа бр. 20, са пет чланова домаћинства. Моли г. Стеву Аћимовића у Женеву да му се плата испошаље. *Београдске новине*, 28. јануар 1917. године.

9. **Гајић Милутин**, 34 године, ожењен, убијен из пушке 8/28 јула 1918. године у Мијатовцу

10. **Илић Милојко**, 32 године, ожењен, убијен из пушке 8/28 јула 1918. године у Мијатовцу

11. **Нешић Васа**, ожењен, убијен из пушке 8/28 јула 1918. године у Мијатовцу,

12. **Симић Милоје**, 18 година, нежењен, убијен испод брда Гиља поред пруге од немачких војника 12. октобра 1918. г., пре подне, сахрањен на мијатовачком гробљу

13. **Милутиновић Милоје**, 30 година, у браку 11 година, умро 14. јуна 1919. године од запаљене ране на руци

14. **Динић Милун**, умро 1922. године

15. **Миловановић Чедомир**, погинуо 1916. године

16. **Раденковић Ђурђе**, умро 1914. године

17. **Димитријевић Антанасије**, погинуо 1915. године

18. **Којић Милан**, умро 1914. године

19. **Милошевић Радоје**, погинуо 1916. године

20. **Савић Милован**, умро 1915. године

21. **Тодоровић Светозар**, умро 1916. године

22. **Динић Добросав**, погинуо 1913. године

23. **Јовановић Божићар**, погинуо 1915. године

24. **Јовановић Војислав**, умро 1916. године

25. **Јовановић Светислав**, умро 1914. године

26. **Вулић Милутин**, нестало 1916. године

27. **Вулић Павле**, нестало 1913. године

28. **Вулић Драгутин**, нестало 1912. године

29. **Николић Сава**, погинуо 1914. године

30. **Растосављевић Живојин**, нестало 1915. године

31. **Тодоровић Милутин**, погинуо 1915. године

32. **Марковић Живан**, умро 1919. године

33. **Радосављевић Гвозден**, умро 1920. године

34. **Радосављевић Станоје**, погинуо 1915. године

35. **Радосављевић Вељко**, погинуо 1915. године

36. **Младеновић А. Панта**, погинуо 1915. године

37. **Миловановић М. Милош**, нестало 1916. године

38. **Бранковић М. Сибин**, нестало 1916. године

39. **Милошевић С. Петар**, погинуо 1914. године

40. **Милојевић С. Павле**, нестало 1917. године

41. **Милојевић С. Радивоје**, нестало 1915. године

42. **Милојевић Д. Сава**, нестало 1915. године

43. **Миладиновић Владимир**, погинуо 1914. године

44. **Станковић Владислав**, погинуо 1916. године

45. **Јонић Живојин**, умро 1914. године

46. **Алексић Гмитар**, умро 1920. године

47. **Стошић Милосав**, умро 1918. године

48. **Стошић Мијајло**, нестao 1915. године
 49. **Миљковић П. Добросав**, нестao 1915. године
 50–61. **Имена са западне стране споменика су нечитка.**

ЗАРОБЉЕНИ:

1. **Гајић Станоје**, редов 1. чете, 2. батаљона, 15. пука, заробљен у Куршумлији 26. октобра 1915. године
 2. **Радосављевић Александар**, рођен 1892, редов 7. пука, умро 17. марта 1917. године у логору Болдогасоњ
 3. **Милојевић Павле**, редов 15. пука, заробљен 1916. године, логор Нојхамер
 4. **Ђокић Милан**, редов 15. пука, логор Матхаузен
 5. **Милетић Велимир**, редов 15. пука, логор Неђмеђер
 6. **Петровић Живојин**, каплар 15. пука, логор Неђмеђер
 7. **Петровић Милан**, редов 15. пука, логор Неђмеђер
 8. **Стошић Миладин**, редов 15. пука, логор Неђмеђер
 9. **Стошић Милован**, редов 15. пука, логор Неђмеђер

Живи на Крфу:⁴⁶

1. **Вулић Милутин**, наредник
 2. **Милошевић А. Милош** (мајка Лена)
 3. **Васић М. Стојан**
 4. **Ђорђевић М. Мијајло**, артиљерац бр. 216

СПИСАК ИНТЕРНИРАНИХ:

1. **Стаматовић Светозар**, 28
 2. **Благојевић Борисав**, 20
 3. **Алексић Илија**, 26
 4. **Милошевић Милован**, 36
 5. **Милошевић Благоја**, 34
 6. **Младеновић Велимир**, 30
 7. **Будисављевић Владета**, 38
 8. **Аврамовић Милутин**, 26
 9. **Матић Милован**, 30
 10. **Вујчић Петар**, 22
 11. **Будисављевић Светислав**, 25
 12. **Трифуновић Славко**, 22
 13. **Петровић Божић**, 27
 14. **Будисављевић Станимир**, 20
 15. **Коцић Благоја**, 40

16. Нешић Љубомир, 23⁴⁷
17. Јоковић Милорад, 28
18. Несић Василије, 38
19. Димитријевић Војислав, 26
20. Миленковић Светозар, 20
21. Ђорђевић Стојан, 25
22. Милетић Велисав, 33
23. Тасић Стојан, 26
24. Тасић Гвозден, 25
25. Којић Боривоје, 28
26. Антонијевић Светозар, 26
27. Савић Лазар, 27
28. Богдановић Стојан, 28
29. Стојковић Станоје, 19
30. Атанасковић Богомир, 25
31. Атанасковић Светомир, 26
32. Јевремовић Миливоје, 20
33. Алексић Милован, 32
34. Петровић Сава, 38
35. Стојановић Тривун, 27
36. Николић Стојан, 38
37. Станојевић Љубомир, 24
38. Тасић Спасоје, 26
39. Костић Владимир, 32
40. Јоцић Добривоје, 26
41. Тодоровић Драгутин, 38
42. Јовановић Милутин, 38
43. Миленковић Живко, 39
44. Вујчић Миливоје, 37
45. Коцић Милоје, 40
46. Нешић Миливоје, 36
47. Нешић Светозар, 40
48. Богдановић Ђурђе, 41
49. Петровић Милорад, 37
50. Јовановић Живко, 43
51. Јевремовић Живојин, 45
52. Стојановић Стојан, 23
53. Стаматовић Чедомир, 18
54. Динић Гвозден, 18
55. Димитријевић Станимир, 18

47 Железничар - Десетар 4. класе са службом у станици Ђуприја, са годишњом платом 1140 динара. Моли преко С. Аћимовића у Женеви да му се пошаље плата за 1916; живи у Мијатовцу, кућа број 20, са пет породичних чланова. *Београдске новине*, 28. јануар 1917. г.

56. **Богдановић Добривоје**, 18
57. **Богдановић Милун**, 18
58. **Благојевић Јевросије**, 18
59. **Којић Радивоје**, 28
60. **Којић Радојко**, 24
61. **Коцић Радомир**, 28
62. **Коцић Радојко**, 24
63. **Петровић Милорад**, 24
64. **Будисављевић Димитрије**, 18
65. **Будисављевић Станимир**, 21
66. **Димитријевић Војислав**, 26
67. **Јовановић Миливоје**, 20
68. **Трифунковић Славко**, 20
69. **Миленковић Светозар**, 21
70. **Коцић Миливоје**, 52
71. **Митровић Воја**, 25
72. **Крстић Благоја**
73. **Мијатовић Светислав**, рођен 1899, умро од туберкулозе 19. јануара 1918. у логору Нежидер, број гроба 4544
74. **Тодоровић Стојан**, рођен 1881, цивил, интерниран 1. децембра 1915. године, логор Траунштајн

МИЛОШЕВО

Милошево је 1910. године имало 337 кућа и 1923 становника, од тога 988 мушкараца и 935 жена. Према попису из 1916. године, било је 357 кућа и 1618 становника, од чега 693 мушкраца и 525 жена.

На изложбама Српског пољопривредног Друштва учествовали су сељаци из Милошева, па је тако другу награду освојио за најлепше семе од детелине луцерке, које је послао и изложио, Милосав Ристић из Милошева, среза беличког, округа моравског. Наградом од 50 динара у Саковој дводелој дрљачи, за сено од луцерке награђен је Ранко Смиљковић из Милошева.⁴⁸

У месту су 1916. године постојале црква и школа.

Током окупације свештеник у Милошеву је био Јанко Михаиловић, родом из Жабара (од 1895 до своје смрти 1926. године; сахрањен је код цркве, са источне стране олтара). Школа је располагала са две учионице, две собе за учитеље и 0,10 хектара школске баште. Маја 1916. године уписано је 148 ученика: 102 дечака и 46 девојчица.

Сутрадан након ослобођења Јагодине, до поднева истога дана српска војска ушла је у Багрдан, а нешто касније у Милошево и Брзан, где је војска заноћила. Следећег јутра продужено је гоњење према Лапову.

Погинули и умрли 1912-1918:⁴⁹

1. **Арсид С. Живан**, резервни капетан II класе 5. прекобројног пука, 3. чете, 3. батаљона, комбиноване дивизије⁵⁰
2. **Николић Радојко**, поручник
3. **Обреновић Драгољуб**, наредник
4. **Рајковић Живота**, наредник 3. чете, 4. батаљона 5. прекобројног пука, I позива, погинуо 6. септембра 1914. године на Мачковом камену
5. **Марјановић Јован**, наредник
6. **Обрадовић Јездимир**, поднаредник
7. **Милојковић Благоја**, поднаредник
8. **Пантић Мирча**, поднаредник 15. пука, умро у логору Матхаузен
9. **Даниловић Б**, потпоручник 13. пука, умро у логору Матхаузен
10. **Анђелковић Василије**
11. **Гетић Милија**, регрут 1987. годиште
12. **Гетић Борисав**
13. **Крстић Драгољуб**
14. **Ристић Ј. Живота**
15. **Обреновић Љубисав**
16. **Антић Живота**
17. **Ђорђевић Тодор**
18. **Николић Милан**
19. **Петковић Драгутин**
20. **Анђелковић Милија**
21. **Обрадовић Богдан**, редов 1. батаљона, 2. чете, 11. пука, I позива (породица здрава, али јако забринута, јер ништа не зна о њему; *Београдске новине*, 6. јануар 1917.)
22. **Радошевић С. Живан**, син Милорад, погинуо 8. септембра 1914. године
23. **Радошевић Живојин**, син Данило, погинуо 6. септембра 1914. године
24. **Николић Радисав**
25. **Обреновић Милутин**
26. **Срећковић Велимир**
27. **Томић Владисав**, редов 11. пука, логор Матхаузен
28. **Рајковић Владисав**, кћи Јелена, погинуо 28. августа 1914. године

49 Две спомен-плоче у Милошеву, на фасади цркве Св. Пророка Јеремије, на чијој белој мермерној плочи је текст са именима 137 погинулих и умрлих. Величина: 1) 1,25 x 0,50 м; 2) 1,65 x 0,73 м. Приликом реконструкције крова цркве 1936. године, на стубовима звонаре постављене су две мермерне плоче са именима погинулих и умрлих 1912-1918. Група аутора, *Монографија села Милошева код Јагодине*, Милошево, 1999, 136, 168. Споменик на три стране стуба, постављеног на бетонску основу, налазе се мање плоче на којима је уписано: *Палим борцима у Првом светском рату 1914-1918. Грађани села Милошева; Палим борцима у народноослободилачком рату 1941-1945. Грађани села Милошева; Народни херој Радислав Никчевић 1917-1941.*

50 Жена му је у Самаили седела 5 месеци, сада је у Милошеву. Добила је ћерку, сви су здрави. *Београдске новине*, 6. јануар 1917. године.

29. Митић Владисав
30. Милошевић Димитрије
31. Павловић Адам
32. Витић Витомир
33. Максимовић Живота, редов, умро 4. октобра 1914. године у ваљевској болници, сахрањен на ваљевском гробљу
34. Манојловић Светозар
35. Милановић Ж. Љубомир, коморција профијант колоне дринске дивизије, II позива⁵¹
36. Динић Борисав
37. Динић Драгољуб
38. Динић Милица
39. Митровић Вујица Адам, редов, 41 година, умро 22. 4. 1917. г. у логору Матхазен, од Marasmusa
40. Лазић Вилотије
41. Стојановић Светозар и синови
42. Стојановић Прокопије
43. Стојановић Драгољуб
44. Стојановић Љубомир, редов 12. пука, умро у Г. Тузли
45. Крстић Живадин
46. Ракић Борисав
47. Смиљковић Чедомир, возар мун. колоне хаубичког пука, II батерије, I дивизиона дринске дивизије, I позива⁵²
48. Арсић Милија
49. Некић Тодор
50. Ристић Ј. Милан
51. Обрадовић Крстивоје
52. Миладиновић Сретен
53. Маленовић Божидар
54. Петковић Живота
55. Милосављевић Милутин
56. Милосављевић Јован
57. Петронијевић Велимир
58. Стефановић Милија
59. Јанковић Т. Станимир

51 Драги Љубо! Шта је с тобом, већ 3 године се не јављаш. Ми смо здраво, али у бризи за тобом. Одма се јави лично или преко новина. Очекујемо жељно извешће. Сви те поздрављамо а највише твоја мајка Роса Милановић. *Београдске Новине*, 14. јун 1918. године.

52 Јовану Премовићу, Женева, Молим доставте моме мужу, Чедомиру Смиљковићу коморији II батерије хаубичког пука I дивизиона I позива дринске дивизије следеће: Драги Чедо, три године како од тебе гласанемамо, шта је с тобом. Јеси ли жив. Ми смо у великој бризи. Ми смо сви здраво. Очекујемо од тебе извешће. Одма се јави лично или преко новина. Сви те поздрављају а највише жена Јелица Смиљковић село Милошево, округ моравски, срез белички. *Исто*.

60. Јанковић Т. Милисав, редов 11. пука, логор Матхаузен
61. Павловић Станисав
62. Петровић Љубисав
63. Рајковић Адам
64. Стојановић Сима
65. Стојановић С Живота, сахрањен на гробљу Зејтинлик, број гроба 3231, пар-
цела 64, крипта
66. Павловић Илија
67. Милановић Тодор
68. Ђурђевић Станоје
69. Обрадовић Живко
70. Витић Миленко
71. Витић Љубиша
72. Обрадовић Милосав
73. Јевтић Александар
74. Мандић Симе Младен
75. Јовановић Милосав, редов 11. пука, умро у логору Болдогасоњ
76. Грујић Јоксим
77. Динић Аксентије
78. Петковић Живота
79. Арсић Панта
80. Ристић Р. Сретен
81. Пешић Илија
82. Илић Милован
83. Јеремић Стојан
84. Вељковић Светозар (жена Мирјана), редов 11. пука, заробљеник, умро у ло-
гору Болдогасоњ
85. Војиновић Владимир (син Милан), редов 2. чете, 2. батаљона, 5. прекобројног
пука, I позива, погинуо 2. септембра 1914. године на Равном брду
86. Манојловић Љубе Војислав
87. Витић Станисав
88. Ивановић Владимир
89. Ивановић Милан
90. Ивановић Драгутин
91. Нешић Драгољуб
92. Миљковић Будимир
93. Живота Јовановић, редов 8. пука, умро 12. 1. 1915. г. у логору Неђмеђер
94. Миливојевић Љубисав, редов 11. пука, заробљен, умро у логору Болдогасоњ
95. Јовановић Аранђел
96. Станојевић Риста
97. Тошић Драгутин
98. Нешић Крстивоје

99. **Петровић М. Гвозден**, син Божидар, редов, погинуо 7. септембра 1914. г.⁵³
100. **Јевтић Милосав**
101. **Обрадовић А. Владислав**, редов 11. пука, заробљен, умро у логору Болдогасоњ
102. **Гетић Никола**
103. **Блажић Борисав**
104. **Младеновић Јован**
105. **Младеновић Војислав**
106. **Антић Т. Владисав**
107. **Милићевић Станоје**
108. **Аврамовић Светозар**
109. **Милутиновић Милун**
110. **Милутиновић Милутин**, каплар 3. чете, 2. батаљона, 11. пука, рањен у селу Крујеву код Смедерева 1915. године⁵⁴
111. **Митић Милан**
112. **Пуштовић Борисав**
113. **Ракић Јеротије**
114. **Ракић Војислав**
115. **Поповић Живота**
116. **Николић О. Владисав**
117. **Јовановић Панта**
118. **Миловановић Стојадин**
119. **Миловановић Живота**
120. **Миловановић А. Милосав**
121. **Милошевић Радосав**, редов 11. пука, заробљен, умро у логору Болдогасоњ
122. **Ђорђевић Владисав**
123. **Петровић Стамат**
124. **Ђурђевић Љубомир**
125. **Марковић Војислав**
126. **Јевтић Борисав**
127. **Марјановић Адам**, редов 8. пука, умро 2. 4. 1915. г. у логору Неђмеђер
128. **Вучковић Милутин**
129. **Ђурђевић Миласав**
130. **Поповић Драгутин**
131. **Станковић Гвозден**
132. **Пантић Миласав-Мирча**, редов 15. пука, заробљен, умро у логору Неђмеђер
133. **Марковић Станисав**
134. **Миловановић В. Милосав**, редов 3. чете, 4. батаљона 5. прекобројног пука, I позива, рањен 4. септембра 1914. године на Милетиној коси⁵⁵

53 https://www.mod.gov.rs/multimedia/file/staticki_sadrzaj/tradicija/popis_zrtava_prvi_svetski_rat/21-PopisGubitaka-P.pdf

54 Тражи га брат Драгутин који се налази у Београду. *Београдске новине*, 3. август 1917. године.

55 https://www.mod.gov.rs/multimedia/file/staticki_sadrzaj/tradicija/popis_zrtava_prvi_

135. **Ракић С. Дамњан**, син Чедомир, погинуо (нестао) 1915. године
136. **Станојевић Владисав**
137. **Ђурђевић Чедомир**
138. **Јанковић Радоје**
139. **Ракић Драгољуб**
140. **Милосављевић Љубомир**, редов 3. чете, 2. батаљона, 15. пука, I позива, умро 19. децембра 1915. године од запаљења плућне марамице у рез. војној болници, сахрањен у јагодинском гробљу
141. **Николић Раденко**, тежак, 30 година, убијен из револвера у милошевском пољу од шумаца као општински полицајац 26. априла 1917. године, сахрањен на милошевском гробљу⁵⁶
142. **Ђирић Драгутин**, рођен 1864, умро 5. маја 1916. г. у логору Неђмеђер, број гроба 2655
143. **Ђирић Милован**, редов, сахрањен на гробљу Зејтинлик, број гроба 785, парцела 4, гробље
144. **Миливојевић Спасоје**, наредник, сахрањен на гробљу Зејтинлик, број гроба 941, парцела 18, крипта
160. **Недељковић Станоје**, сахрањен на гробљу Зејтинлик, број гроба 4399, парцела 84, крипта
145. **Живковић Станоје**, редов 15. пука, умро од колере, логор Неђмеђер, број гроба 22
146. **Ђорђевић Михајло**, редов 13. пука, окр. бол. у Араду, умро 13. децембра 1914.
147. **Лукић Драгутин**, редов, умро 17. јануара 1915, логор Неђмеђер
148. **Митић Радосав**, редов 8. пука, умро 7. фебруара 1915, логор Неђмеђер
149. **Митровић Митар**, редов 15. пука, умро 28. јануара 1915, логор Неђмеђер
150. **Обреновић Божићар**, капетан II класе, I. батерије, моравског артиљеријског пука, I позива
151. **Миливојевић Милија**, потпоручник 3. чете, 2. батаљона, 11. пука, III позива (жена са синовима Десимиром и Станимиром, здраво је; нека шаље новац)
152. **Николић Илија**, редов 3. чете, 2. батаљона 11. пука, III позива (да се одмах јави; породица је здраво)
153. **Драшковић Никола**, редов, умро 8. маја 1915. године у ваљевској болници, сахрањен на ваљевском гробљу
154. **Стевановић Станко**, редов, умро 26. фебруара 1915. године у ваљевској болници, сахрањен на ваљевском гробљу
155. **Обрадовић Владислав**, рођен 1876. године, редов 11. пука, 3. чете, умро 19. јануара 1915. године у логору Болдогасоњ
156. **Пантић Стамат**, поднаредник 3. чете, 4. батаљона 5. прекобројног пука, рањен 2. септембра на Равном брду и 10. октобра 1914. године на Гучеву

157. **Петковић Драгутин**, син Христивоје, погинуо

158. **Марковић Александар**, редов 15. пука, умро 20. марта 1916, сахрањен на острву Лазарет

ЗАРОБЉЕНИ:

1. **Благојевић Станисав**, редов 11. пука, логор Болдогасоњ
2. **Бркић Живота**, редов 11. пука, логор Болдогасоњ
3. **Витић Божић**, редов 5. прекобројог пука, предао се при повлачењу 1915. г.
4. **Гетић Живојин**, редов, 11. пук, логор Матхаузен
5. **Грујић Светозар**, редов 8. пука, логор Матхаузен
6. **Даниловић К.**, редов 13. пука, логор Матхаузен
7. **Ђорђевић Недељко**, редов 13. пука, логор Матхаузен
8. **Ђорђевић Станко**, редов 13. пука, логор Матхаузен
9. **Ђорђевић Јован**, редов 13. пука, логор Матхаузен
10. **Илић Стефан**, редов 15. пука, логор Неђење
11. **Илић Душан**, редов 11. пука, логор Болдогасоњ
12. **Илић Јанко**, каплар 14. пука, рез. бол. Загреб
13. **Јовановић Велимир**, редов 15. пука, логор Матхаузен
14. **Јовановић Данило**, редов 15. пука, логор Неђење
15. **Живојиновић Милосав**, редов, 11. пук, логор Матхаузен
16. **Матић Милан**, редов 15. пука, логор Матхаузен
17. **Матић Чедомир**, редов 4. пука, у Г. Тузли
18. **Марковић Василије**, редов 8. пука, логор Матхаузен
19. **Маринковић Костадин**, редов 13. пука, логор Матхаузен
20. **Милићевић Урош**, редов 15. пука, логор Матхаузен
21. **Миленковић Милован**, редов 11. пука, логор Матхаузен
22. **Миленковић Живојин**, пионир, логор Матхаузен
23. **Миловановић Ђорђе**, редов 15. пука, логор Матхаузен
24. **Миловановић Светолик**, редов 15. пука, логор Матхаузен
25. **Миловановић Витомир**, редов 11. пука, логор Болдогасоњ
26. **Милосављевић Милан**, редов 9. пука, логор Неђење
27. **Мирковић Светислав**, редов 9. пука, логор Неђење
28. **Мијаиловић Богољуб**, редов 11. пука, логор Матхаузен
29. **Миладиновић Љубисав**, редов 11. пука, логор Неђење
30. **Миладиновић Драгомир**, редов 15. пука, логор Матхаузен
31. **Милојковић Владислав**, редов 11. пука, логор Болдогасоњ
32. **Милановић Љубомир**, коморџија провиј. колоне, 3. одељење, дринске дивизије, II позива (мајка Станица)
33. **Митровић Богдан**, редов 4. пука, логор Матхаузен
34. **Николић Тодор**, редов 8. пука, логор Матхаузен
35. **Николић Димитрије**, редов 13. пука, логор Неђење
36. **Николић Стојан**, редов 11. пука, логор Неђење

37. **Николић Јован**, редов 13. пука, логор Матхаузен
 38. **Николић Божићар**, редов 11. пука, логор Неђењеђер
 39. **Никодијевић Светозар**, редов 11. пука, логор Неђењеђер
 40. **Огњеновић Драгутин**, редов 8. пука, логор Болдогасоњ
 41. **Павловић Милосав**, редов 5. прекобројног пука, предао се при повлачењу 1915. године⁵⁷
 42. **Петровић Милутин**, редов 13. пука, логор Неђењеђер
 43. **Петровић Милосав**, редов 11. пука, логор Болдогасоњ
 44. **Петровић Никола**, редов 7. пука, логор Болдогасоњ
 45. **Пантић Славко**, допунска 3. батерија I позива, тобџија
 46. **Пантић Радисав**, редов 15. пука, логор Неђењеђер
 47. **Пауновић Богвић**, редов 15. пука, логор Неђењеђер
 48. **Рајковић Љубисав**, редов 14. пука, у Г. Тузли
 49. **Радовановић Милан**, редов 8. пука, логор Матхаузен
 50. **Симић Милован**, редов 8. пука, логор Матхаузен
 51. **Срећковић Владислав**, редов 11. пука, умро у логору Болдогасоњ
 52. **Стојадиновић Дамјан**, редов 11. пука, логор Неђењеђер
 53. **Тепић Јован**, редов 15. пука, логор Матхаузен
 54. **Николић Лазар**, редов 13. пука, логор Неђењеђер.

Живи на Крфу⁵⁸:

1. **Миловановић Милија** (жена Гвозденија)
2. **Срећковић Милосав**, питомац скопске подофицирске школе, I чета (кући сви здрави)
3. **Пешић Милан**, сеиз при штабу III армије
4. **Милојковић Љ. Драгољуб**, земљорадник и резервни поднаредник⁵⁹
5. **Грујић Светозара Јован**
6. **Манојловић Милија**
7. **Обрадовић Влада**, регрут 1987. годиште
8. **Ђорђевић Жика**

57 https://www.mod.gov.rs/multimedia/file/staticki_sadrzaj/tradicija/popis_zrtava_prvi_svetski_rat/21-PopisGubitaka-P.pdf

58 *Монографија села Милошева*, Учесници пробоја Солунског фронта из Милошева; податке дао Славољуб Ристић из Милошева, 136.

59 Отац Љубисав и мајка Милева, земљорадници сиромашног имовног стања. Војску служио у Стрелачкој чети у Београду 1910-1911. године. Учествовао у оба балканска и Првом светском рату, показујући велику храброст и сналажљивост. Као резервни поднаредник Митраљеског одељења V пешадијског пука Краља Милана I позива одликован Златним војничким орденом Карађорђевог звезде са мачевима, о чему је објављен указ бр. 11.102 од 15. јуна 1915. године. Поред овог, добио је руски орден Светог Ђорђа IV степена. У браку са Сретенијом имао је сина Чедомира, који је 1934. године похађао Учитељску школу у Јагодини. <https://prvisvetskirat.rs/licnosti/ucesnici-ratova/milojkovic-lj-dragoljub>

9. Ђорђевић Љ. Живота, масација
10. Ђорђевић Драгољуб
11. Ђорђевић Милија
12. Ђурђевић М. Светозар
13. Ђурђевић Милија
14. Ристић Ж. Светозар, лечи се 1917. године у Француској
15. Ристић Влада, питомац скопске подофицирске школе
16. Ристић Милосав
17. Николић Светозар
18. Стојановић Живојин
19. Стојановић Ниџа
20. Стојановић Лазар, редов 4. батерије, шумадисјке дивизије, I позива
21. Стојановић Сима
22. Марковић Бека
23. Марковић Никола, редов 4. одељења муницијске колоне шумадијске дивизије, I позива
24. Павловић Милун, регрут 1987. годиште
25. Богојевић Радосав, телефониста 2. чете, 4. батаљона 11. пука (кући сви здрави, нека се он одмах јави)
26. Вучковић Љуба
27. Гетић Живко
28. Рајковић Љубисав
29. Радосављевић Чедивоје
30. Јанковић Т. Милисав
31. Величковић Живојин
32. Јанковић Андрија
33. Николић Миливоје
34. Николић Милутин
35. Николић Бека
36. Николић Тина
37. Николић Илија
38. Чатић Славко
39. Војиновић Станимир
40. Војиновић Велисав
41. Милошевић Селимир
42. Благојевић Миленко
43. Радошевић Јован Гаврило, рођен 22. фебруара 1896, редов 15. пука, носилац Албанске споменице
44. Милићевић Живота, наредник
45. Обреновић Димитрије

46. **Обреновић Младен**, учитељ, у Алжиру⁶⁰
47. **Миладиновић Најдан**
48. **Миладиновић Чедо**
49. **Живојиновић Живојин**
50. **Живановић Животије** (јавља се Персиди Обреновић, учитељици)
51. **Анђелковић Борисав**
52. **Јовановић Ранко**
53. **Стевановић Тодор**
54. **Стевановић Лазар**
56. **Радошевић Живота**
57. **Вучковић Јаков**
58. **Павловић Сретен** (брат Живан)
59. **Михајловић Ј. Душан**, потпоручник, војна пошта 711
60. **Мандић Милан**, потпоручник
61. **Ракић Витомир**, наредник
62. **Николић Милун**
63. **Живко Влајкин**
64. **Масуалија Живота**
65. **Ристић Владимир**
66. **Милић Филиповић**, редов 3. чете, 2. батаљона, 11. пука (породица здрава, моле да се јави)
67. **Павлин Светомир**
68. **Боцић Влада**
69. **Јевтић Влада**
70. **Јевтић Каменко**
71. **Јевтић Светислав**
72. **Јевтић Драгољуб**

60 Персида М. Обреновић, учитељица, јавља оцу Младену: Драги тата! Добитком 150 круна, послатих преко г. Андрејевића, уверени смо да си жив. То нас чини срећнима. Води и у будуће рачуна о свом здрављу, јер знаш да си нам потребан. У 267. броју *Београдских новина* јавили ти, преко г. Мијушковића, да смо у Грејачу одлично провели три месеца. Сада смо у својој кући. Буди увек расположен, јер смо здрави. Ако је могуће, пошаљи још новца јер иде зима. Са најлепшим жељама честитамо ти празник. Топле поздраве од маме и деце. Симонида и Персида. МИКА - МИХАЈЛО Мијушковић, Женева, судски писар. Већ два пута јавих Вам се преко овога листа. Немам речи, којима бих Вам могла своју превелику благодарост изказати, ако из овог огласа нађете и известите ме јесу ли жива, а мога тату такође изјестите, да смо ми здрави, да смо око 150 круна добили, да нас чика Срета увијек помаже, и да се често јавља. а по могућству пошаље још новца. Милосава Срећковића, питомца скопљанске подофицирске школе, I чете известите, да су му у кући сви здрави. Милана Пешића, сеиза при штабу III армије, у кући су сви здрави, отац код куће. Ако знате где се налази Живота Љ. Ђорђевић, масација, јавите му да су му кући сви здрави, јако забринути што се никако не јавља. Ако пак не знате о њему ништа, пишете тати, он зна његову јединицу. Вјечито благодарна Персида М. Обреновић, учитељица. Јагодина, Милошево. *Београдске новине*, 8. новембар 1916, 6. јануар 1917. године.

73. **Јевтић Стаменко**
 74. **Јевтић Милутин**
 75. **Јевтић Војислав**
 76. **Јевтић Андра**
 77. **Ђокић Живота**
 78. **Живота Ж.**
 79. **Нешић Алекса**
 80. **Калавили Живота**
 81. **Драшковић Андра**
 82. **Бучковић Јаков**
 83. **Вучковић Љуба**
 84. **Крстић Душан**
 85. **Братковић Миливоје**, регрут, 1886. годиште, 3. чете, 2. батаљона, 1. шумадијског пука (породице су им здраве. Још летос су добили карте, нека опет пишу)
 86. **Трајковић Раденко**
 87. **Бркић Живојин Жика**, поднаредник телеграфског одељења шумадијске дивизије, II позива⁶¹
 88. **Илић Љ. Санда**
 89. **Трајков Данило**
 90. **Сретен Ковин**
 91. **Павловић Владислав**, редов 2. чете, 3. батаљона 11. пука, II позива
 92. **Павловић Живојин**, редов пекарске чете 19. пука, I позива⁶²
 93. **Богојевић Миланко**, рођен 6. децембра 1896, редов-регрут 2. чете, 3. батаљона, 5 пука, ратовао 1915-1918., носилац Албанске споменице, Подружница Светозарево, р.б. 265
 94. **Велић Светозар Раденко**, рођен 14. маја 1897, редов 3. пука, резервне Крушевачке трупе, ратовао 1916-1918., носилац Албанске споменице, Подружница Светозарево, р. б. 278⁶³
 95. **Грујић Светозар Јован**, рођен 5. јула 1891, редов 3. чете, 2. батаљона, 11. пука, ратовао 1913-1918, носилац Албанске споменице, Подружница Светозарево, р. б. 270
 96. **Ђорђевић Ст. Животије**, рођен 1888, редов Минерске чете, носилац Албанске споменице

61 Пише му жена Милица да су она и ћеркица Деса здраво, да се налазе у својој кући и да не раде; да се чешће јавља. *Београдске новине*, 8. новембар 1916. године.

62 Јездимир Стефановић, трговац из Јагодине јавља општини милошевској, среза беличког да су именовани живи. *Велика Србија*, 26. 10. 1916. године. *Београдске новине*, 6. јануар 1917. године; *Правда*, 9. фебруар, 20. март 1917. године.

63 Господину Јовану Премовићу, Case 3545 M. V. Geneva. — За вашу доброту захваљујем. Известио ме је господин М. Мијушковић, из Женеве, да се мој отац Младен Обреновић налази у Алжиру. Ништа од тада не знамо. Уздам се у вас, да ћете ме или картом или преко овог листа известити о њему, а њега, пак, да смо сви здрави. Нека ништа не брине, само да често пише и нека јави, шта је са Милошем ујниним, Божом и Јовом. Вас молим, да ме известите, да ли је жив Раденко С. Валић, регрут од 1896. и Миливоје М. Брај(т)ковић регрут од 1896. Увек благодарна Персида М. Обреновић, учитељица, Јагодина—Милошево. *Београдске новине*, 4. март 1917. године.

97. **Јанковић Милисав**, рођен 1886, поднаредник 3. пољске батерије, носилац Албанске споменице

98. **Јанковић Станимир**, рођен 1896, редов Крушевачке резерве, носилац Албанске споменице

99. **Јевтић Александар Светислав**, рођен 1892, редов 2. хаубичке Вардарске дивизије, носилац Албанске споменице

100. **Обрадовић Рад. Владимир**, рођен 1897, редов Крушевачке резерве трупе, носилац Албанске споменице

101. **Павловић Милорад Милун**, рођен 1897, редов 5. прекобројног пука, носилац Албанске споменице

102. **Петровић Гвозден Раденко**, рођен 25. марта 1897, редов 3. чете, 2. батаљона, 11. пука, носилац Албанске споменице, Подружница Светозарево, р. б. 17

103. **Ристић Христивоје Владислав**, рођен 13. октобра 1896, редов 3. чете, 1. батаљона, 11. пука, ратовао 1915-1918, носилац Албанске споменице, Подружница Светозарево, р. б. 257

104. **Ристић Станимир Гвозден**, рођен 1892, поднаредник 1. ескадрона 5. коњичког пука, ратовао 1914-1918, носилац Албанске споменице

105. **Ристић Станимир Милентије**, рођен 10. септембра 1895, каплар телеграфско одељење Шумадијске дивизије, носилац Албанске споменице, Подружница Светозарево, р. б. 268

106. **Станојевић Јоксим Ђурђе**, рођен 5. маја 1891, поднаредник 2. чете, 2. батаљона, 11. пука, ратовао 1913-1918, носилац Албанске споменице, Подружница Светозарево, р. б. 266

107. **Витић Милета Видоје**, рођен 1889, железничар, редов, носилац Албанске споменице.

СПИСАК ИНТЕРНИРАНИХ:

1. **Јевтић Војислав**, 22
2. **Миљковић Милосав**, 20
3. **Видошевић Младен**, 20
4. **Ђорђевић Вићентије**, 19
5. **Јовановић Младен**, 19
6. **Витић Светислав**, 21
7. **Ристић Станимир**, 22
8. **Динић Светислав**, 20
9. **Јанковић Стојадин**, 25
10. **Стевановић Димитрије**, 25
11. **Радосављевић Светозар**, 30
12. **Илић Сава**, 23
13. **Михајловић Милија**, 28

14. Милошевић Драгољуб, 29
15. Милојковић Димитрије, 23
16. Вукић Никола, 32
17. Павловић Димитрије,
18. Николић Миљко, 48
19. Ристовић Василије, 57
20. Васић Светозар, 59
21. Милановић Живојин, 61
22. Богојевић Стојан, 59
23. Михајловић Будисав, 55
24. Ристић Владисав, 55
25. Павловић Милојко, 30
26. Ристић Љубомир, 42
27. Брајковић Видан, 35
28. Милановић Божидар, 38
29. Живковић Љубисав, 35
30. Јовановић Риста, 19
31. Брајковић Стојан, 19
32. Ристић Драгомир, 18
33. Стевановић Светислав, 18
34. Миљковић Милутин, 18
35. Милојковић Стојан, 18
36. Драшковић Милија, 18
37. Никић Милутин, 19
38. Гачевић Душан, 16 година, земљорадник, логор Нежидер
39. Гачевић Милисав, 15 година, земљорадник, логор Нежидер
40. Гачевић Милисав, 17 година, земљорадник, логор Нежидер
41. Станојевић Јоксим, 72 године, умро у логору Ашах 2. децембра 1915. од изнемоглости
42. Николић Милисав, цивил, 1880. годиште, умро 27. маја 1916. године у логору Болдогасоњ.

ОСТРИКОВАЦ

Остриковац је 1910. године имао 79 кућа и 529 становника, од тога 282 мушкраца и 247 жена. Према попису из 1916. године биле су 73 куће и 393 становника, од тога 169 мушкараца и 224 жене.

Године 1910. село Остриковац се одваја од општине *јовачке* у срезу *беличком*, округ *моравски*, и образује нову општину под називом: општина *остриковачка*, у истом срезу и округу.⁶⁴

64 *Полицијски гласник*, 20. 6. 1910. година

Погинули и умрли 1912-1918:⁶⁵

1. **Вучковић Радисав**, 31 година, у браку 6 година, редов 4. чете, 2. батаљона 15. пука, умро од тифуса 5. фебруара 1913. године у 2. пољској болници на Кара Булуги код Мустаф-пашине паланке, опело извршио свештеник артиљеријског пука тимочке дивизије Никола Поповић

2. **Вучковић М. Милисав**, у браку 6 година, редов 4. чете, 1. батаљона 21. пука тимочке дивизије, погинуо на положају северно од села „Веле Село“ 14. октобра 1916. године, сахрањен на положају

3. **Вељковић Василије**, редов 1. чете, 2. батаљона, 15. пука, погинуо при општем нападу на једренска утврђења 12. и 13. марта 1913. г. код Чифлика Екмекчи и Могиле

4. **Николић Т. Витомир**

5. **Петровић Милован**

6. **Милетић Милун**

7. **Милетић Петар Гојко**, 17 година, тежак, нежењен, умро у ђупријској окр. болници 27. априла 1915. г. од повреде ватреним оружјем, сахрањен у ђупријском гробљу

8. **Алексић Миодраг**

9. **Николић Зајко**

10. **Алексић Јокса**

11. **Симић Драгиша**

Заробљени:

1. **Алексић Славко**, 1891, редов 15. пука, заробљен 8. новембра 1915. код Крушевца, логор Браунау

2. **Милошевић Стојан**, редов 15. пука, логор Неђемеђер

3. **Николић Светозар**, редов 15. пука, логор Неђемеђер

4. **Стојановић Петар**, редов 15. пука, умро 20. јануара 1915, логор Неђемеђер, број гроба 193

5. **Стојановић Марјан**, рођен 1875. године, редов 4. чете, 13. пука, умро 28. јануара 1915. године у логору Болдогасоњ.

Живи на Крфу:⁶⁶

1. **Мисић Велимир**, редов 2. чете, 3. батаљона, 15. пука, пошта 56

2. **Николић Живко**

3. **Николић Миладин**

4. **Николић Данило**

5. **Николић Радомир**

6. **Николић Радивоје**

7. **Стојановић Станимир**

65 Споменик Палим Борцима; Спомен подиже село Остриковац-Равново

66 *Правда*, 15. децембар 1917. године. *Велика Србија*, 19. децембар 1917. године.

8. Стојановић Милија
9. Вучковић Вандо
10. Петровић Милан
11. Стојановић Светозар
12. Стојановић Цветко
13. Милосављевић Драгутин
14. Петровић Милорад
15. Петровић Чедомир
16. Богдановић Милутин
17. Алексић Милија
18. Миладиновић Живко
19. Миладиновић Милан

СПИСАК ИНТЕРНИРАНИХ:

1. Станојевић Милосав, 22
2. Миленковић Радивоје, 26
3. Матејић Светолик, 22
4. Миладиновић Милан, 19
5. Миладиновић Павле, 17
6. Милетић Живојин, 36
7. Станојевић Владимир, 35
8. Станојевић Милутин, 20
9. Раденковић Ђорђе, 28
10. Голубовић Душан, 34
11. Станојевић Станоје, 20
12. Милић Давид, 22
13. Јанијевић Милун, 24
14. Стојановић Влајко, 28
15. Богдановић Миодраг, 22
16. Алексић Светомир, 28
17. Ракић Владисав, 35
18. Јовановић Милисав, 22
19. Тимић Радивоје, 26
20. Тимић Милун, 22
21. Миленковић Радивоје, 26.

ПАЊЕВАЦ (Кочино Село)⁶⁷

Село Пањевац, по изјављеној жељи становника, одваја се од општине *лаништанске*, у срезу *беличком*, и образује засебну општину под називом: општина *пањевачка*.⁶⁸

Пањевац је 1910. године имао 140 кућа и 907 становника. Од тога 459 мушких и 448 женских. У 1916. години број кућа је 135, а број становника је 752. Од тога 313 мушка и 439 женских.

У месту постоји школа. Школа је располагала једном учионицом. Маја 1916. уписано је 90 ученика: 56 дечака и 34 девојчице.

Изгинулу и умрли 1912 - 1918. године:⁶⁹

1. **Миловановић Василије**
2. **Милојевић Радован**
3. **Стевановић Радивоје**, рођен 1895. године, редов 1. чете, 1. батаљона, 15. пука, умро 12. марта 1917. године у Minden, сахрањен на гробљу Exerzierplatz/ Holzhausen II, бр. гроба 188
4. **Николић М. Павле**
5. **Милетић М. Драгољуб**
6. **Вучковић Велимир**
7. **Милошевић М. Борисав**, војник 4. чете, 2. батаљона, XV пука, погинуо 3. октобра 1914. године на Еминовој бари, 25 година
8. **Јовановић Михајло**, 27 година, умро 11. 7. 1918. г. у логору Нежидер
9. **Илић Станоје**
10. **Јевтић Милутин**, редов 15. пука, умро у логору Матхаузен
11. **Костић Анђелко**, војник старог кадра, умро 20. априла 1915. године од тифуса, 21 година, сахрањен у пањевачком гробљу
12. **Новаковић Василије**
13. **Петровић Радосав**, редов 15. пука, умро у логору Матхаузен
14. **Љубисављевић Радован**
15. **Миљковић Марјан**
16. **Јевтић Милосав**

67 Министарство унутрашњих послова, под III бр. 29188 од 30. августа 1934 године, доставило је министарству просвете акт, који гласи: „Господин Министар унутрашњих послова, решењем својим од 30. августа 1934 год. III број 29188, на основу члана 1. Закона о именима места и улица и обележавању кућа бројевима од 18. фебруара 1930. године, одлучио је: да се досадашње име села Пањевац у срезу беличком, бановине моравске, промени у Кочино Село.“ По наредби начелника Општег одељења, шеф одсека Ст. Ћ. Стојановић с. р. *Prosvetni glasnik*, 1. septembar, 1934.

68 *Полицујски гласник*, 25. децембар 1903. године.

69 Спомен плоча у Кочином Селу, испред школе, на којој су имена палих бораца у ратовима 1912 – 1918. и подаци о Кочи Анђелковићу. МКУ цркве архангела Михајла 1911-1915, Јагодина. МКУ цркве Св. Петра и Павла 1905-1916, Јагодина.

17. **Живковић Велимир**, редов 16. пука, умро у логору Матхаузен
18. **Алексић Никодије**
19. **Алексић Војислав**, војник 1. чете, 3. батаљона, XV пука, умро 6. јануара 1913. године у Мустафа паши, 25 година, ожењен
20. **Алексић Љубомир**
21. **Гајић-Ристић С. Владимир**, редов 1. чете, 2. батаљона, 15. пука, погинуо при општем нападу на једренска утврђења 12. и 13. марта 1913. године код Чифлика Екмекчи и Могиле, 24 година, ожењен
22. **Миљковић Милутин**
23. **Јовановић М. Радован**, редов 1. чете, 2. батаљона, 15. пука, 47 година, у браку 28 година, умро од запаљења плућа 25. јула 1913. године на позицији код Владичиног Хана – Ново Село, где је и сахрањен
24. **Милошевић Р. Живан**, рођен 1889, редов 2. пука, 2. чете, умро 15. маја 1915. године у логору Болдегасоњ
25. **Бојић М. Живојин**
26. **Петровић Јанаћко**, редов 15. пука, заробљен 6/7. септембра на Легету, умро у логору Матхаузен
27. **Милошевић Д. Василије**
28. **Велисављевић Тома**
29. **Милојевић Љубомир**
30. **Васић Војислав**
31. **Милановић С. Милун**
32. **Миљић Јеремија**, редов 15. пука, умро у логору Матхаузен
33. **Миљић Милутин**, рођен 1878, умро 3. 12. 1915. г. у логору Матхаузен, број гроба 22
34. **Радојевић Павле**, умро од шпанске грознице 26. октобра 1918. г., 30 година
35. **Милошевић Василије**
36. **Ђорђевић Светозар**
37. **Милојевић Коста**
38. **Стевановић Ј. Димитрије**, 45 година, војник 1. чете, 2. батаљона, XV пука, III позива, погинуо 26. новембра 1914. године на положају у Брестовику, сахрањен на положају, опело извршио пуковски свештеник М. Вукићевић
39. **Тодоровић Борисав**
40. **Ранковић Живојин**
41. **Веселиновић Станимир**
42. **Вучковић Светозар**
43. **Милојевић Илија**
44. **Милановић К. Војислав**, редов 3. батерије, 1. дивизиона, 5. артиљеријског пука тимочке дивизије, 25 година, у браку 5 година, умро од колере у колеричној станици у Пироту 23. јула 1913. године, сахрањен у гробљу пиротском-тихоборском, опело извршио свештеник пиротски Душан Харкаловић⁷⁰
45. **Димитријевић Милета**

46. **Милошевић Антанасије**

47. **Миљковић Станимир**

48. **Ђорђевић В. Живојин**, редов 15. пука, умро у логору Матхаузен

49. **Савић Илија**

50. **Милановић Борисав**, редов, умро 15. априла 1915. године у ваљевској болници, сахрањен на ваљевском гробљу

51. **Спасојевић Гаврило**, редов 15. пука, у логору Матхаузен

52. **Јовановић М. Радивоје**, редов 15. пука, 52 године, у браку 33 године, умро од запаљења 29. јула 1913. године код Владичиног Хана, сахрањен код Владичиног Хана

53. **Милановић Василије**

54. **Толенић Станко**, редов 17. пука, умро 16. 1. 1916. г. у логору Неђемеђер, број гроба 181

55. **Вељковић Василије** (родом из Остриковца), редов 1. чете, 2. батаљона, 15. пука, I позива, 25 година, ожењен, погинуо 12. марта 1913. године на Једрену, сахрањен на позицији Карабулат пред Једреном

56. **Јовановић М. Радован**, војник 1. чете, 2. батаљона, XV пука, умро 25. јула 1913. године од запаљења плућа на позицији код Владичиног Хана, 47 година, ожењен

57. **Ђурђевић Станоје**, редов 1. муницијске колоне, умро 24. фебруара 1915. године од тифуса у нишкој болници

58. **Ђурђевић А. Милутин**, 23 године, у браку 5 година, умро од реуматизма-костобоље 28. августа 1913. године у Пањевцу, сахрањен на пањевачком гробљу, опело извршио свештеник Петар Коруновић⁷¹

59. **Димитријевић М. Павле (Николић)**, војник коморција, умро у I пољској болници Тимочке дивизије 10. фебруара 1915. године, сахрањен у Младеновцу, 25 година

60. **Димитријевић Д. Петар**, умро 13. фебруара 1915. године у Велесу

63. **Димитријевић М. Аранђел**, коморција 2. чете, 1. батаљона, 15. пука, умро од запаљења 26. децембра 1914. године у II резервној болници у Параћину, сахрањен на параћинском гробљу, 38 година

64. **Димитријевић В. Светозар**, војник XV пука, умро 25. јануара 1915. године у крагујевачкој болници

65. **Димитријевић М. Милан**

66. **Димитријевић Петар**

67. **Димитријевић Јован**, редов 3. пука, умро 31. 3. 1916. у Северној Африци, сахрањен на гробљу у Бизерти, број гроба м 310, 104/1894, 103.

68. **Димитријевић Радивоје**, редов 2. чете, 1. батаљона, 15. пука, умро 26. децембра 1914. године од болести у параћинској болници, сахрањен у параћинском гробљу

69. **Марјановић Милосав**, редов 15. пука, умро 1. 5. 1916. у Северној Африци, сахрањен у парцели Ј на француском гробљу Гамархт, број гроба М187, ред 3/109, 944.

70. **Васиљевић Живојин**, наредник 1. чете, 3. батаљона 15. пука, умро 19. августа 1916. године у привременој болници бр. 5 у Солуну

71. **Радојевић С. Владимир-Дина**, 34 године, у браку 17 година, умро од запаљења

71 МКУ 1905-1916. Извештен је Суд о смрти Милутиновој, да он извести Окр. команду, бр. 168 од 3. септембра 1913.

мозга 19. фебруара 1914. године у Пањевцу, сахрањен на пањевачком гробљу, опело извршио свештеник П. Коруповић⁷²

72. **Ђорђевић Јездимир**, 53 године, умро 25. марта 1916. г. у логору Нежидер

73. **Радојковић Милутин**, рањен, почетком септембра налази се у зајечарској војној болници

74. **Тасић С. Милан**, 25 година, у браку 2 године, умро од ране из пушке у јагодинској болници 28. јула 1914. године, сахрањен на пањевачком гробљу, опело извршио болнички свештеник Матија Ђурић.

ЗАРОбљЕНИ:

1. **Антонијевић Радивоје**, редов 15. пука, логор Матхаузен
2. **Дамјановић Панта**, редов 15. пука, логор Матхаузен
3. **Димитријевић Живојин**, редов 15. пука, логор Матхаузен
4. **Ђорђевић Радосав**, редов 15. пука, логор Болдогасов
5. **Илић Танасије**, редов 15. пука, логор Неђмеђер
6. **Јовановић Стојан**, редов 15. пука, логор Матхаузен
7. **Марковић Милош**, редов 15. пука, логор Матхаузен
8. **Миљковић Ђорђе**, редов 15. пука, логор Матхаузен
9. **Милосављевић Никола**, редов 15. пука, логор Матхаузен
10. **Милосављевић Радосав**, редов 13. пука, логор Неђмеђер
11. **Петровић Радивој**, редов 15. пука, логор Матхаузен
12. **Пешић Ђорђе**, редов 15. пука, логор Матхаузен
13. **Радисављевић Милисав**, редов 15. пука, логор Матхаузен
14. **Филиповић Милан**, редов 5. пука, логор Неђмеђер.

Живи на Крфу:

1. **Јовановић Борислав**⁷³
2. **Милановић Антонија Радивој**, рођен 1. октобра 1888, редов 1. чете, 2. батаљона, 15. пука, носилац Албанске споменице
3. **Милошевић Ранђел Павле**, рођен 16. августа 1895, редов 1. чете, 2. батаљона, 15. пука, носилац Албанске споменице
4. **Савић Андрија Владимир**, рођен 13. марта 1888, редов 1. чете, 2. батаљона, 15. пука, носилац Албанске споменице
5. **Димитријевић Милун Радивоје**, рођен 1896, редов 1. чете, 1. батаљона 15. пука, носилац Албанске споменице.

72 МКУ 1905-1916, Извештен Суд општине пањевачке, да извести Окр. команду, бр. 89 од 3. фебруара 1914.

73 Јавља се преко *Правде* Душану Томићу у Пањевац, да јави његовој мајци у Урсуле. *Правда*, 5. мај, 1917. године.

СПИСАК ИНТЕРНИРАНИХ:

1. Николић Коста, 28
2. Павић Илија, 30
3. Мијаиловић Велисав, 45
4. Марковић Милош, 40
5. Милојевић Светозар, 47
6. Николић Стеван, 34
7. Ђурђевић Владимир, 59
8. Николић Живан, 56
9. Ранђеловић Милош
10. Радојевић Никодије, 57
11. Љубисављевић Радисав, 52
12. Милошевић Станоје, 54
13. Васић Милан, 34
14. Стефановић Богомир, 38
15. Станковић Станоје, 51 година, цивил, умро 9. 3. 1917, логор Ашах
16. Јанковић Вујица Велимир, 57 година, цивил, умро 25. 6. 1917, логор Матхаузен
17. Павловић Михајло, 57 година, цивил, умро 18. марта 1916. године у логору Нежидер, сахрањен на логорском гробљу, број гроба 2341.

ПРАЋИНА⁷⁴

Праћина је 1910. године имала 170 кућа и 1017 становника, од тога 511 мушкараца и 506 жена. Према попису становника из 1916. било је 187 кућа и 914 становника, од чега 388 мушкараца и 526 жена.

У месту је 1916. године постојала школа. Припадајуће место Ракитово. Школа је располагала једном учионицом, пет одељења за учитеље и 0,10 хектара школске баште. Маја 1916. године уписано је 210 ученика 115 дечака и 95 девојчица.

⁷⁴ Да се села Ракитово и Праћина, по изјављеној жељи њихових становника, одвоје од општине рибарске, у срезу беличком, округа моравског, и да у заједници образују за себе општину „праћинску” у истом срезу и округу. *Полицијски гласник*, 18. фебруар 1904. г.

СПИСАК ПОГИНУЛИХ И УМРАИХ 1912 - 1918:⁷⁵

1. **Димитријевић С. Јанићијевић Раиђел**, војник 4. чете, 2. батаљона, VI пука, I позива, умро од задобијене ране на глави 23. октобра 1914. године, сахрањен на праћинском гробљу, 26 година, ожењен

2. **Андрејевић Т. Чедомир**, војник 2. чете, 3. батаљона, XIII пука, I позива, умро од задобијених рана 16. новембра 1914. године у болници Шаторња, 26 година, у браку 5 година, уписан по акту пароха шаторњачког 28. децембра 1914. бр. 60 и акту заступника проте округа моравског од 21. јануара 1915. бр. 13

3. **Стевановић Марко**, редов 3. чете, 1. батаљона, XV пука, III позива, умро од запаљења 27. децембра 1914. године, сахрањен на праћинском гробљу, 43 године

4. **Радосављевић Ђурђа Таса**, 37 година, погинуо на бојишту 8. августа 1914. године, уписан по акту суда опш. праћинске од 2. марта 1915. бр. 300 и начелства среза беличког од 24. фебруара 1915, бр. 3703

5. **Милошевић Драгутина Селимир**, умро у I резервној болници 1914. г., уписан по акту суда опш. праћинске од 2. марта 1915. бр. 300 и прве рез. војне болнице бр. 2016

6. **Веселиновић Петар**, војник 1. чете, 2. батаљона, XV пука, I позива, умро у IV пољској болници моравске дивизије 12. јануара 1915. године, сахрањен у Београду, уписан по акту 15. пука параћинске окр. команде од 28. јануара 1915. бр. 3253 и суда опш. праћинске од 2. фебруара 1915, бр. 205

7. **Матић Коста**, редов, умро у Младеновцу 11. јануара 1915. године

8. **Филиповић Миле(а)н**, редов коморција мостовског трена моравске дивизије, умро у ћупријској болници од тифуса 10. марта 1915. године, 45 година, ожењен, сахрањен у ћупријском гробљу, пренешен

9. **Димитријевић Сибин**, редов коморција, умро у резервној војној болници у Белој Паланци 30. марта 1915. године

10. **Филиповић Добривоје**, умро у Младеновцу 13. априла 1915. године

11. **Марковић Атанасије**, обвезник 3. чете, 4. батаљона XX пешадијског пука, I позива, умро у зајечарској болници 17. маја 1915. године

12. **Стојановић Александар**, 23 године, нежењен, редов 1. чете, 2. батаљона, 15. пука, I позива, погинуо при општем нападу на једренска утврђења 12. и 13. марта 1913. године код Чифлика Екмекчи и Могиле, сахрањен код Две Могиле коса Карабулутове

13. **Милосављевић А. Будимир**, 28 година, ожењен, редов 1. чете, 2. батаљона, 15. пука, погинуо при општем нападу на једренска утврђења 12. и 13. марта 1913. године код Чифлика Екмекчи и Могиле, сахрањен код Две Могиле коса Карабулутове

14. **Андрејић Будимир**, редов 15. пука, заробљен 6/7. септембра 1914. на Легету, умро у логору Неђмеђер

15. **Милановић Будимир**

75 Две спомен-плоче у Кончареву, у холу основне школе, са три колоне имена погинулих у Првом и Другом светском рату. Савез бораца НОР Кончарево, 7. јули 1954. г. Израђене су од белог мермера, величина: 0,53 x 1,55 м. МКУ цркве Архангела Михајла 1911-1915, Јагодина.

16. Милутиновић Бошко

17. **Васић А. Вукоман**, 25 година, ожењен, редов 15. пука, I позива, погинуо падом из воза на железничкој станици у Предејану 14. августа, сахрањен код цркве предејанске

18. **Аврамовић Војислав**, живео 33 године, погинуо на Врапчево брдо 15. новембра 1914, (споменик подигла кћи Дивна и брат)

19. Стевановић Вићентије

20. **Милојевић Василије**, редов 15. пука, заробљен 6/7. септембра 1914. на Легету, умро у логору Матхаузен

21. Тодоровић Василије**22. Антонијевић Владимир****23. Миленковић Војислав****24. Трифуновић Владимир****25. Јанковић Гвозден****26. Вулић Драгиша****27. Павловић Драгутин****28. Стојковић Драгутин****29. Димитријевић Светислав****30. Трифуновић Драгутин****31. Јеремић Ђорђе****32. Андрејић Ђурђе****33. Стевановић Младен****34. Гајић Живојин****35. Тасић Живојин**

36. **Михајловић Живојин**, редов 1. чете, 15. пука, заробљен 6/7. септембра 1914. на Легету, умро 10. 2. 1915. г. у логору Матхаузен

37. Матић Коста**38. Обрадовић Лука****39. Павловић Љубомир****40. Милић Љубомир****41. Ракић Љубисав**

42. **Ракић Милутин**, рођен 1898, редов 2. чете, 14. пука, заробљен 6/7. септембра 1914. на Легету, умро 1. 3. 1915. г. у логору Болдогасоњ

43. Ракић Милорад**44. Тодоровић Милован****45. Милован Марковић****46. Томић Милован****47. Томић Милорад****48. Марковић Михајло**

49. **Јеремић Милан**, редов 13. пука, заробљен 6/7. септембра 1914, на Легету умро у логору Матхаузен

50. Илић Михајло

51. **Андрејић Милан**
52. **Андрејић Милутин**
53. **Марковић Милоје**
54. **Стевановић Марисав**, редов 13. пука, умро 12. 2. 1915, логор Неђемеђер
55. **Стефановић Марко**
56. **Тодосијевић Михајло**
57. **Веселиновић Михајло**, редов 15. пука, логор Матхаузен
58. **Добросављевић А. Милан**, 30 година, удовац, редов 1. чете, 2. батаљона 15. пука, умро у Праћини 9. јануара 1913. г. од пролива, сахрањен у праћинском гробљу
59. **Матић Милан**
60. **Трифунровић Милан**
61. **Стојадиновић Милан**, 1. чета, 2. батаљон, 15. пук, ожењен, умро 30. 12. 1914. г. у параћинској болници, од болести, сахрањен у параћинском гробљу
62. **Ђурђевић Милан**
63. **Добросављевић Михајло**
64. **Добросављевић Милан**, 49 година, заробљен 6/7. септембра 1914, на Легету умро 7. 7. 1917. г. у логору Цаглед
65. **Стојковић Милутин**
66. **Тасић Милорад**
67. **Томић Обрен**
68. **Милосављевић Обрад**, редов 15. пука, заробљен 6/7. септембра 1914, на Легету умро у логору Матхаузен
69. **Јанићијевић Сава**
70. **Миленковић Станоје**, редов 15. пука, заробљен 6/7. септембра 1914, на Легету умро у логору Матхаузен
72. **Славковић Светозар**
73. **Славковић Светислав** и брат
74. **Славковић Димитрије**⁷⁶
75. **Матић Станисав**
76. **Лукић Сима**
77. **Петровић Стојан**
78. **Трифунровић Сибин**
79. **Радосављевић Светолик**
80. **Рајић Селимир**
81. **Зарић Станисав**
82. **Веселиновић Сава**
83. **Марковић Станисав**
84. **Марковић Танасије**, редов 20. пука, умро од тифуса 1915. године
85. **Антонијевић Танаско**
86. **Милорадовић Триша**

76 Светислав Славковић, живео 31 годину, страдао 15. марта 1916. и Димитрије Славковић, живео 15 година, нестало 1915. у у швапски рат. Споменик подижу брат Драгољуб и мати Живана, Гробље у Кончареву.

87. **Димитријевић Тодор**

88. **Стефановић Филип**

89. **Матић Стеван**

90. **Филиповић Љубисав**, редов 9. батерије тимочког артиљеријског пука, умро у I дринској војној болници, уписан по акту Параћинске окружне команде од 31. 1. 1915. бр. 2090 и суда општине праћинске од 2. фебруара 1915. бр. 204

91. **Матејић Стеван**, рођен 1856, заробљен 6/7. септембра 1914. године, на Легету, умро од болести бубрега 11. 4. 1917. г. у логору Нежидер, број гроба 4043

92. **Стевановић Марисав**, редов 15. пука, заробљен 6/7. септембра 1914. године, на Легету, умро 12. 2. 1915. у логору Неђмеђер

93. **Јовановић Видосав**, резервиста 7. пука, умро 12. 1. 1917. у Северној Африци, сахрањен на гробљу Феривил, број гроба П493, ред VI, 354⁷⁷

94. **Милојевић Сретен**, 45 година, убијен 15/2. августа 1918. године као сеоски стражар, од разбојника

95. **Богдановић Станислав**, 20. пук, умро 10. јануара 1916. године⁷⁸.

ЗАРОБЉЕНИ:

1. **Алексић Аврам**, редов комб. дивизије, у Бос. Броду

2. **Аранђеловић Радоња**, редов 15. пука, логор Неђмеђер

3. **Јеремић Војислав**, редов 15. пука, логор Неђмеђер

4. **Јеремић Ранђел**, редов 15. пука, логор Матхаузен

5. **Јевремовић Божидар**, редов 15. пука, логор Матхаузен

6. **Лукић Михајло**, редов 15. пука, логор Матхаузен

7. **Илић Милија**, редов 15. пука, логор Матхаузен

8. **Ђорђевић Живојин**⁷⁹

9. **Михајловић Владимир**, 1870. годиште, редов 1. чете 15. пука, умро 18. фебруара 1915. године

10. **Матић Живојин**, редов 15. пука, логор Матхаузен

11. **Матић Вићентије**, редов 13. пука, логор Матхаузен

12. **Милутиновић Божидар**, редов 15. пука, логор Матхаузен

13. **Милић Стеван**, редов 15. пука, логор Матхаузен

14. **Марјановић Петар**, редов 15. пука, логор Матхаузен

15. **Пантић Живојин**, редов 15. пука, логор Матхаузен

16. **Тошић Милан**, редов 13. пука, логор Матхаузен

17. **Тодоровић Богосав**, редов 15. пука, логор Неђмеђер

18. **Танасковић Светозар**, редов 15. пука, логор Матхаузен.

77 Лука Николић, *Србија, Мајко и маћехо*, Чајетина, 2010, стр. 360.

78 https://www.mod.gov.rs/multimedia/file/staticki_sadrzaj/tradicija/popis_zrtava_prvi_svetski_rat/04-PopisGubitaka-B.pdf

79 Српски заробљеници, који раде у творници Bohler & Komp. у Карфенбергу сакупили су међу собом 210 круна и послали београдском „Дому Сирочади“. Један од дародаваца је и Живојин. *Београдске новине*, 13. јули 1918. године.

Живи на Крфу:⁸⁰

1. Ђурђевић Војислав, редов 1. чете, 2. батаљона, пошта 60
2. Ђурђевић Радојко
3. Стојадиновић Живојин
4. Јовановић Љубисав
5. Миловановић Велимир
6. Томић Милорад (има дописницу од Иконије М. Томић; *Правда*, 14. март 1917.)
7. Томић Милован (брат Томић Војислав)
8. Михајловић Љубисав (мајка Станија)
9. Милановић Радоје (рођак Јелић Радомир)
10. Ђурђевић Јован Војислав, рођен 1895, редов 13. пука, носилац Албанске споменице
11. Јовановић Љубисав Радиша, рођен 1885, редов Нишке резервне трупе, носилац Албанске споменице
12. Марковић Лука Милија, рођен 1888, редов 2. чете, 2. батаљона, 15. пука, носилац Албанске споменице
13. Миловановић Драгутин Велимир, рођен 30. јуна 1895, редов 3. чете, 2. батаљона, 15. пука, носилац Албанске споменице
14. Пајић Мирко Велисав, рођен 18. марта 1888, редов 3. завојишта тимочке дивизије, носилац Албанске споменице.

СПИСАК ИНТЕРНИРАНИХ:

1. Раденковић Радосав, 57
2. Јеремић Владимир, 34
3. Милић Милан, 24
4. Томић Михајловић Милан, 22
5. Марковић Митар, 24
6. Марковић Радоје, 37
7. Миленковић Милан, 35
8. Милић Милисав, 38
9. Јевремовић Борисав, 33
10. Трифуновић Драгутин, 30
11. Милорадовић Алексије, 27
12. Матић Војислав, 32
13. Јелић Радосав, 32
14. Мијановић Михајло, 30
15. Тасић Живојин, 32
16. Милорадовић Сима, 22
17. Милорадовић Милија, 26
18. Петровић Милутин, 33
19. Јеремић Живојин, 26

20. Јеремић Милан, 38
21. Н. Борисав, 36
22. Ђурђевић Драгомир, 32
23. Јеремић Богомир, 28
24. Велисављевић Илија, 38
25. Јеремић Сава, 30
26. Димитријевић Гвозден, 45
27. Филиповић Радосав, 30
28. Николић Душан, 25
29. Тодосијевић Милосав, 30
30. Стефановић Владимир, 25
31. Антић Михајло, 53
32. Маринковић Спаса, 57
33. Михајловић Станисав, 18
34. Јелић Светолик, 30
35. Јелић Цветко, 30
36. Милојевић Душан, 22
37. Вулић Михајло, 18
38. Вулић Драгомир, 18
39. Томић Војислав, 17
40. Томић Љубомир, 18
41. Миленковић Војислав, 18
42. Миленковић Милан, 40
43. Миленковић Драгомир, 35
44. Радосављевић Станоје, 22
45. Милић Петар, 33
46. Јанковић Василије, 36
47. Филиповић Радисав, 30
48. Динић Милутин, 18
49. Јеремић Милан, 40
50. Милошевић Љубомир, 30
51. Вулић Војислав, 24
52. Јанковић Милорад, 26
53. Јанковић Војислав, 26
54. Ракић Станоје, 25
55. Милосављевић Богомир, 29
56. Несторовић Љубомир, 37
57. Вулић Чедомир, 35
58. Вулић Антоније, 48
59. Ђорђевић Живојин, 24
60. Павловић Владислав, 32
61. Марковић Михајло, 24
62. Матић Душан, 50

- 63. **Миленковић Драгомир**, 30
- 64. **Тодоровић Антоније**, 30
- 65. **Савић Тимотије**, 25
- 66. **Михајловић Тодор**, 31
- 67. **Ђурђевић Благоје**, 18
- 68. **Тодосијевић Светозар**, 18
- 69. **Ђурђевић Милоје**, 18
- 70. **Дејановић Борисав**, 17
- 71. **Стојановић Михајло**, 18
- 72. **Стефановић Богомир**, 18
- 73. **Рајић Станимир**, 18
- 74. **Динић Милутин**, 18
- 75. **Јеремић Сретен**, 18
- 76. **Антонијевић Гвозден**, 17.

РАКИТОВО

Ракитово је 1910. године имало 75 кућа и 423 становника, од тога 225 мушкараца и 198 жена. Према попису из 1916. године било је 74 кућа и 347 становника, од тога 147 мушкараца и 200 жена.

Погинули и умрли 1912 – 1918:⁸¹

1. **Мишић Радомир**, редов 3. чете, 2. батаљона, XIII пука, II позива, погинуо у борби код Текериша 29. октобра 1914. године, уписан по акту команданта 13. пука II позива 5643 и акту Суда општине праћинске од 23. јануара 1915. бр. 144

2. **Петровић Драгомир**, редов 4. чете, 2. батаљона, VI пука, I позива, погинуо на бојишту 24. октобра 1914. године, сахрањен на бојишту, уписан по акту суда опш. праћинске од 15. фебруара 1915. и начел. Среза беличког бр. 2140

3. **Марјановић Стојан**, редов 1. чете, 2. батаљона, XV пука, умро у војној болници у Зајечару 16. априла 1915. године

4. **Јанковић Ранђел**, погинуо октобра 1914. године на бојишту, сахрањен на бојишту, уписан по акту суда опш. праћинске од 16. фебруара 1915. и начел. Среза беличког бр. 3142

81 Споменик у Ракитову, испред Дома културе, погинулим у Првом светском рату. Има облик зарубљене пирамиде, која се степенасто уздиже. На споменику се налазе две фигуре, од којих једна представља жену са крилима у седећем ставу, а испод ње је фигура српског војника у ратној спреми. Уклесано је 61 име. Споменик је ограђен дрвеном оградом. Висина је око 5 м. Данас је у врло запуштеном стању! МКУ цркве архангела Михајла 1911-1915, Јагодина. МКУ цркве св. Петар и Павле 1905-1916, Јагодина. *Београдске новине*, 24. август 1916. година.

5. **Недељковић Војислав**, редов 1. чете, 2. батаљона, XX пука, I позива, умро од тифуса у младеновачкој болници 6. маја 1915. г, сахрањен на младеновачком гробљу

6. **Јоксимовић М. Благоје**, обавезник 4. чете, 3. батаљона, XX пука, I позива, умро од тифуса у I пољској болници тимочке дивизије 26. фебруара 1915. године

7. **Пауновић Милан**, коморција штаба тимочке дивизије, II позива, умро у болници у Раљи 31. марта 1915. године

8. **Вучић Михајло**, коморција 1. чете, 2. батаљона, XV пука, III позива, умро 1. јануара 1916. године у Скадру, сахрањен на православном српском гробљу у Скадру (запис на споменику Мијаило Вучићу: живео 50 г. упокојио се 20. 12. 1915, споменик под. Жена Томанија)

9. **Милић Б. Милан**

10. **Томић Г. Петар**

11. **Недељковић Обрад**

12. **Марковић Спасоје**

13. **Ранковић Ранђел**

14. **Алексић Аврам**

15. **Јевремовић Стеван**, 30 година, умро у ропству 13. априла 1916, споменик подиже жена Стана

16. **Павловић Гвозден**

17. **Петровић Радојко**

18. **Димитријевић Војислав**

19. **Димитријевић Радосав**

20. **Антић Владисав**, регрут 2. чете, 1. батаљона, 13. пука

21. **Антић Живојин**

22. **Ракић Божидар**

23. **Матић Каменче**

24. **Матић Чедомир**, редов 3. чете, 4. батаљона 13. пука, погинуо 27. октобра 1915. године на Дедињу⁸²

25. **Војиновић Гвозден**

26. **Јанковић Љубомир**

27. **Јоксимовић Димитрије**, регрут 2. чете, 1. батаљона, 13. пука

28. **Милетић Живојин**, рођен 1882

29. **Нешић Ранђел**

30. **Лазаревић Никола**, редов, умро 20. септембра 1914. године у ваљевској болници, сахрањен на ваљевском гробљу

31. **Златановић Стеван**

32. **Милић Љубисав**

33. **Антић Милутин**

34. **Нешић Сима**

35. **Ђорђевић Марко**

36. **Ђорђевић Драгутин**

82 https://www.mod.gov.rs/multimedia/file/staticki_sadrzaj/tradicija/popis_zrtava_prvi_svetski_rat/17-PopisGubitaka-M.pdf

Споменик у Ракићу

37. **Ивковић Коста**
38. **Ђорђевић Мијајло**
39. **Богдановић Милоје**
40. **Миладиновић Станоје**
41. **Ракић Љубисав**
42. **Марковић Светозар**, 50 година, редов последње одбране тимочке дивизије, рањен у борбама код Београда, умро код своје куће 1915. године⁸³
43. **Марковић Илија**
44. **Радосављевић Бошко**
45. **Марјановић Илија**
46. **Никодијевић Алекса**
47. **Богдановић Живојин**
48. **Симић Живојин**
49. **Марковић Андреја**
50. **Матић Божидар**
51. **Стефановић Марисав**
52. **Петровић Живојин**
53. **Вујиновић Љубомир**
54. **Вујиновић Драгутин**
55. **Ђорђевић Милутин**
56. **Станисављевић Милутин**, редов 14. пука, заробљен, умро у логору Матхаузен
57. **Ђорђевић Љубомир**
58. **Ђорђевић - Тодосијевић Добривоје**, регрут 2. чете, 1. батаљона, 14. пука, умро 5. марта 1916. године, сахрањен на гробљу у Ипсосу на Крфу
59. **Ђорђевић Брана**
60. **Ђорђевић -Тодосијевић Стевана**, синови
61. **Милошевић Љубисав**, редов 15. пука, умро 28. 12. 1914. г. у логору Неђмеђер
62. **Радосављевић Божидар**, редов 15. пука, умро у логору Матхаузен
63. **Петковић Јован**, редов 15. пука, умро 12. 2. 1915. г. у логору Неђмеђер
64. **Милетић Љубисав**, рођен 1870, редов 3. чете, 13. пука, умро 12. 2. 1915. г. у логору Болдогасоњ
65. **Петковић Јован**, редов 15. пука, умро 12. 2. 1915, логор Неђмеђер
66. **Петровић Драгутин**
67. **Марковић Ранђел**
68. **Вулетић Јеврем Живојин**, рођен 1895, 2. митраљеско одељење 15. пука, но-силац Албанске споменице
69. **Глигоријевић Драгутин**, регрут 2. чете, 1. батаљона, 13. пука
70. **Милетић В. Милан**, каплар 2. одељења великог мостовског трена⁸⁴

83 Подаци добијени од чукунунука Марковић Марка.

84 Господину Јовану Премовићу, Женева. Да би ублажио родитељско и дечије туговање, молим да познатим путем изнађете нестале војнике и слиједеће им саопштите и то: Владисаву Милићевићу, рачуновођи судском из Јагодине, благајнику 4. пуковске окружне команде, да се јави својој жени Ани и дјеци, сви здрави, новац да пошаље, јер

71. **Петровић Димитрије**, поднаредник трупне коморе 15. пука, I позива
72. **Петровић Јован**, поднаредник допунске батерије 5. артиљеријског пука
73. **Стевановић Живојин**, коморција профијантске колоне 15. пука, II позива
74. **Тодосијевић Борисав**, возар 5. позицијске батерије
75. **Тасић К. Радосав**, резервни артиљеријски капетан I класе, умро 28. октобра 1918. године у ужичкој војној болници као командир II одељења провијант. колоне Тимочке дивизије
76. **Ђорђевић Милош**, 45 година, погинуо 1916. године
77. **Ђорђевић Добросав**, 30 година, погинуо 1915. године.

ЗАРОБЉЕНИ:

1. **Вучуровић Милија**, редов 2. пука, у логору Матхаузен
2. **Марић Петар**, редов 8. пука, логор Матхаузен
3. **Михајловић Живојин**, редов 14. пука, логор Матхаузен
4. **Ђорђевић Драгутин**, редов 15. пука, логор Матхаузен
5. **Петровић Љубомир**, редов 15. пука, логор Матхаузен
6. **Ракић Милоје**, редов 15. пука, логор Матхаузен
7. **Радосављевић Милисав**, редов 15. пука, у логору Матхаузен
8. **Јовановић Живојин**, редов 15. пука, умро 23. јануара 1915. године од пегавог тифуса, логор Матхаузен
9. **Марјановић Јован**, редов 15. пука, логор Матхаузен
10. **Марјановић Илија**, редов 15. пука, логор Матхаузен
11. **Миленковић Станоје**, редов 15. пука, логор Матхаузен
12. **Миленковић Станимир**, редов 15. пука, у логору Матхаузен
13. **Младеновић Милан**, редов 13. пука, умро у логору Неђемеђер.

Живи на Крфу:⁸⁵

1. **Вуетић Живојин**, регрут 2. чете, 1. батаљона, 13. пука; митраљеско одељење 2. батаљона, пошта 60
2. **Петровић Димитрије**, поднаредник трупне коморе 15. пука, I позива
3. **Петровић Јован**, поднаредник допунске батерије 5. артиљеријског пука
4. **Вучић Михајло**, коморција 1. чете, 2. батаљона 15. пука, III позива, (добио писмо од Стане Јевремовић, *Народ*, 31. јули 1917.)
5. **Богдановић Светислав**

су у биједи; Гаврилу П. Митићу из Багрдана, XI пук, I позив, расински одред; Милану Милошевићу из Ланишта, 2. чета, 2. батаљон, XV пук, стални кадар; Милану Б. Милетићу из Ракитова, каплар 2. одјелка великог мостовског трена, да је овим фамилијама здрава и поздрављају, да се јаве писмом или преко новина, те да нам тугу ублажи. Брину ноћу и дању. Молим да о овим војницима мени извјештај пошаљете или писмом преко новина јавите. С поштовањем благодаран, Алекса Стевановић, пензионосани председ. Рибарска улица бр. 16. Јагодина. *Београдске новине*, 5. март, 1917. године.

85 *Београдске новине*, 24. август 1916. године; *Велика Србија*, 1. мај 1918

6. **Стефановић Живојин**, коморџија проф. колоне 15. пука, II позива
7. **Миладиновић Стојан**
8. **Матић Драгутин**
9. **Николић Петар**
10. **Златановић Стеван** (добрио писмо од Полексије, Правда, 30. марта 1917.)
11. **Јовановић Ђурђе Милош**, рођен 1895, наредник 2. батерије 1. дивизиона 4. артиљеријског пука, носилац Албанске споменице
12. **Петровић Јован Коста**, рођен 18. фебруара 1890, редов 3. чете, 2. батаљона 15. пука, носилац Албанске споменице
13. **Томић Алекса Велимир**, рођен 14. марта 1890, редов болничар Шумадијске дивизије, носилац Албанске споменице
14. **Ђорђевић Михајло Борислав**, рођен 14. октобра 1885, редов 2. брдске батерије Тимочке дивизије, носилац Албанске споменице. Осим Споменице добио је још два одликовања и једну похвалу, које су нестале (уништене) током Другог светског рата

СПИСАК ИНТЕРНИРАНИХ:

1. **Милићевић Милија**, 32
2. **Богдановић Гвозден**, 24
3. **Антић Живојин**, 22
4. **Милосављевић Драгомир**, 24
5. **Милосављевић Петар**, 29
6. **Милосављевић Димитрије**, 27
7. **Антић Љубомир**, 36
8. **Нешић Благоје**, 32
9. **Алексић Богосав**, 33
10. **Тасић Тодор**, 30
11. **Јанковић Ранђел**, 22
12. **Николић Ђурђе**, 22
13. **Маринковић Драгутин**, 38
14. **Ђорђевић Живојин**, 18
15. **Војиновић Ђорђе**, 18
16. **Станисављевић Милојко**, 18
17. **Милић Чедомир**, 18
18. **Јанковић Ранђел**, 21.

РИБАРЕ

Рибаре је 1910. године имало 266 домаћинстава и 1734 становника, од тога 873 мушка и 861 женска. Према попису из 1916. године, било је 288 домаћинстава и 1470 становника, од тога 601 мушка и 869 женска.

У месту постоји школа. Школа је располагала са две учионице, две собе за учитеље и 0,08 хектара школске баште. Маја 1916. године уписано је 130 ученика: 70 дечака и 36 девојчица.

СПИСАК ПОГИНУЛИХ И УМРЛИХ 1912 – 1918. ГОДИНЕ:⁸⁶

1. **Јовановић Милорад**, редов 15. редов, заробљен, умро 2. 3. 1915. г. у логору Неђмеђер

2. **Јанићијевић Владислав**, умро у општој војној болници у Београду 20. фебруара 1915, сахрањен у Београду, уписан по депешама Управника болнице бр. 706 и Суда општине Рибаре 127/235

3. **Јовановић Сава**

4. **Марковић Милутин**

5. **Пашић Милутин**

6. **Тасић Чедомир**

7. **Савић Димитрије**

8. **Јоксић Милан**, 30 година, ожењен, у браку 13 година, редов 1. чете, 2. батаљона 15. пука, I позива, умро у крагујевачкој рез. војној болници 10. фебруара 1913. године од Plimonia, сахрањен у рибарском гробљу

9. **Милетић Мијајло**, 33 година, ожењен, каплар 1. чете, 2. батаљона 15. пука, II позива, умро у Кавадару 30. априла 1913. године од запаљења плућа, сахрањен у Кавадару (уписан по акту Параћинске окружне команде 15. пука бр. 25852/13 од 22. маја 1913.)

10. **Милошевић Драгутин**

11. **Стојадиновић (Стојановић) Светомир**, 25 година, ожењен, редов 1. чете, 2. батаљона, 15. пука, погинуо при општем нападу на једренска утврђења 12. и 13. марта 1913. године код Чифлика Екмекчи и Могиле, сахрањен код Две Могиле, коса Карабулате

12. **Недељковић Станоје**

13. **Тимић Илија**

14. **Антић Милутин**

15. **Пајић Милан**, редов муницијске колоне коњичке дивизије, 25 година, неожењен, умро од колере у ћупријској болници 4. августа 1913. године, сахрањен у ћупријском гробљу

86 Споменик палим ратницима 1912-1918. у Рибару, у дворишту основне школе. Израђен је у облику заобљене пирамиде. На врху је крст од камена. Уклесано је 50 имена. *Споменик подиглоше Председник општине Милосав Стајић и фамилија изгинулих хероја са осталих грађана из село Рибаре, 1927 год.* Имена су једва видљива. МКУ цркве архангела Михајла 1911-1915, Јагодина. МКУ цркве Св. Петра и Павла 1905-1916, Јагодина.

16. **Пајић Г. Александар**
17. **Миленковић Сретен**
18. **Стевановић Живко**
19. **Вељковић М. Борисав**, 29 година, ожењен, редов 2. чете, 4. батаљона, 15. пука, погинуо од пушчаног зрна у главу при прелазу на Сави, између Шапца и Митровице 6. септембра 1914. (битка на Легету - Чеврнтији), сахрањен 11. септембра у Рибару
20. **Пашић Радојко**
21. **Благојевић Богосав**
22. **Матејић Ј. Петар**, редов 4. чете, 2. батаљона, 6. пука, I позива, умро у резервној војној болници у Ваљеву од рана задобијених у борби 12. октобра 1914, сахрањен 13. октобра на ваљевском гробљу
23. **Танасковић Лазар**
24. **Љубомировић Р. Мијајло**, редов 1. чете, 2. батаљона, 15. пука, I позива, погинуо у борби са Аустријанцима у селу Добрић 25. октобра 1914 године
25. **Вуксановић Витомир**
26. **Цветковић Драгутин**, умро 31. јануара 1915. године у 5. резервној војној болници у Скопљу, уписан по депеши Болнице од 31. 1. 1915. бр. 2376 и Начелства среза беличког од 31. 1. бр. 2287 и суда општине рибарске од 2. фебруара 1915. бр. 192
27. **Миљковић Стеван**, 34 године, ожењен, редов 15. пука, умро од пегавог тифуса 28. јануара 1915. године у логору Матхаузен, сахрањен на логорском гробљу
28. **Милашковић Арсеније**
29. **Живковић Владимир**, рођен 1868, редов 3. чете, 2. пука, умро 27. априла 1916. године у Lamsdorf, сахрањен на гробљу Lamsdorf Lg. II Gefang, број гроба 36, 8, 3
30. **Димитријевић Владислав**, редов 15. пука, умро у логору Матхаузен
31. **Димитријевић Ранко**
32. **Миљковић Милутин**
33. **Милошевић Светозар**
34. **Стојић З. Петар**
35. **Живковић Јован**, 26 година, у браку 5 година, умро код своје куће од тифуса 6. фебруара 1915. године
36. **Миљковић Милорад**, редов 15. пука, заробљен, умро у логору Болдогасоњ
37. **Станисављевић М. Ранђел**, редов 15. пука, заробљен, умро у логору Матхаузен
38. **Миленковић Божидар**
39. **Стевановић Владимир**, болничар 3. пољске болнице тимочке дивизије, I позива, умро од тифуса у 3. пољској болници, 26. јануара 1915 године, уписан по акту Параћинске окр. команде од 4. фебруара 1915 бр. 35556 и акта III пољске болнице од 2. фебруара бр. 2190 и општине рибарске од 7. фебруара бр. 222
40. **Марковић Сретен**
41. **Мијатовић Светомир**, редов 15. пука, умро у логору Матхаузен
42. **Стајић А. Живојин**
43. **Антић Борисав**, редов, умро 13. јануара 1915. године у ваљевској резервној болници, сахрањен на ваљевском гробљу

Споменик у Рибару

44. **Лазих Гвозден**
45. **Милошевић Милош**
46. **Димитријевић Живојин**
47. **Јаковљевић Стеван**, редов трупне коморе, 15. пука, II позива
48. **Петровић Живан**, редов, умро 23. септембра 1914. године у ваљевској болници, сахрањен на ваљевском гробљу
49. **Димитријевић Радивоје**
50. **Димитријевић Милосав**, редов 15. пука, заробљен, умро у логору Неђмеђер
51. **Миљковић Љубомир**, редов болничар 15. пука, II позива, умро у 3. пољској болници тимочког дивизиона код Раље 18. фебруара 1915. године, сахрањен на раљском гробљу, уписан по депеши болнице бр. 859 од 18. фебруара 1915. године
52. **Милетић Миодраг**
53. **Радосављевић Војислав**, редов 8. пука, заробљен, умро у логору 12. 12. 1915. г. Неђмеђер
54. **Павловић Чедомир**, редов 15. пука, умро од колере 3. октобра 1914. г. у логору Неђмеђер, број гроба 21
55. **Ђурђевић Александар**, 24 године, редов 4. чете, 1. батаљона, 15. пука, умро 9. децембра 1914. год. у првој нишкој резервној болници од рана, сахрањен 10. децембра у нишком гробљу, касније пренешен из Ниша
56. **Тимић Станмир**
57. **Томић Борисав**
58. **Костић Танасије**
59. **Недељковић Милош**, 27 година, нежењен, војник 2. чете, 3. батаљона, 15. пука, умро у Младеновцу 15. јануара 1915 године, сахрањен у Младеновцу, уписан по акту Параћинске окр. команде бр. 31393 од 14. фебруара 1915.
60. **Илић Арсеније**, редов 15. пука, заробљеник, умро у логору Неђмеђе
61. **Пајић Василије**
62. **Пајић Ранђел**, 33 године, подофицир, умро 25. фебруара 1916. године у Curtow/Brandenburg
63. **Пајић Велимир**
64. **Пајић Радојко**
65. **Пајић Велимир**, рођен 1887, редов 10. пука, умро 10. 2. 1915. г. у логору Болдогасоњ
66. **Петровић Војислав**
67. **Петровић Живојин**
68. **Стојадиновић Милорад**
69. **Јовановић Милорад**
70. **Тасић Душан**
71. **Тасић Добривоје**
72. **Миловановић Станоје**, војник 1. чете, 1. батаљона, 13. пука, умро 1. јануара 1915. у Велесу, сахрањен на велешком гробљу, уписан по депеши болнице бр. 1 од 1. јануара 1915. и начелства среза беличког бр. 11 од 4. фебруара 1915. године

73. **Милетић Станимир**, поднаредник 2. чете, 3. батаљона, 15. пука, умро од тифуса у болници у Рипњу 24. априла 1915. године

74. **Милетић Велимир**

75. **Вељковић Милан**, војник 3. чете, 3. батаљона, 15. пука, умро 16. марта 1915 године у кочанској болници од тифуса, опело извршио војни свештеник Глигорије Емануеловић, уписан по акту суда општине рибарске од 20. марта 1915. бр. 487

76. **Тасић И. Станоје**

77. **Јоксић Борисав**

78. **Вучковић Тома**, редов 15. пука, умро у логору Матхаузен

79. **Стојковић Нестор**

80. **Стојковић Драгутин**

81. **Цветковић Драгутин**

82. **Панић Јован**

83. **Панић Ђурђе**, рођен 1869. г. редов 1. чете, 15. пука, умро 10. 7. 1915. г. у логору Болдогасоњ

84. **Панић Радивоје**

85. **Урошевић Владимир**

86. **Урошевић Станисав**

87. **Станојевић Живан**

88. **Петровић Јеремија**

89. **Димитријевић Драгутин**

90. **Петровић Танасије**

91. **Радосављевић Илија**, редов 15. пука, умро у логору Матхаузен

92. **Стајић Димитрије**

93. **Миленковић Сретен**

94. **Тимић Радивоје**

95. **Јаковљевић Павле**

96. **Радосављевић Б. Живојин**

97. **Радосављевић Рака**

98. **Марковић Павле**

99. **Петковић Александар**, редов 1. чете, 2. батаљона, 15. пука, I позива, умро од рана задобијених у рату у резервној војној болници у Јагодини 26. децембра 1914. године, сахрањен у Рибару, 27 година

100. **Танасковић Живојин**

101. **Дачковић Лазар**

102. **Марковић Павле**

103. **Стојковић Радивоје**

104. **Благојевић Мијајло**

105. **Трифуновић Добривоје**, редов-кадровац 9. батаљона, 3. дивизије, 5. пука, умро 4. новембра 1914. од тифуса у војној болници у Штипу, сахрањен на штипском гробљу, опело извршио свештеник Синђел Серафим из Штипа

106. **Радосављевић Бошко**, умро 5. децембра 1914. године од рана задобијених у борби у пожаревачкој болници, удовац, 45 година, сахрањен у пожаревачком гробљу

107. **Петровић Милутин**, војник 1. чете, 2. батаљона, 15. пука, I позива, умро 21. децембра 1914. у крагујевачкој сталној војној болници од тетануса, сахрањен у крагујевачком гробљу, нежењен, 23 године

108. **Атанацковић Лазар**, војник 4. чете, 2. батаљона, 6. пука, I позива, погинуо 7. новембра на Еминовој бари, сахрањен на бојишту, уписан по акту начелства беличког бр. 2140 од 3. фебруара 1915. и суда опш. рибарске бр. 261 од 14. фебруара 1915.

109. **Димитријевић Илија**, редов последње одбана 15. пука, умро од запаљења плућа 10. јануара 1915. у резервној војној болници у Јагодини, сахрањен у Рибару, 52 године

110. **Младеновић Антоније**, војник 2. чете, 3. батаљона, 15. пука, умро од запаљења, у Рибару 20. јануара 1915. године, нежењен, 21 година

111. **Јанићијевић Владислав**, војник 9. батерије тимочке дивизије артиљеријског пука, умро од дизентерије у општој болници у Београду 20. јануара 1915, 24 године

112. **Јовановић Добросав**, умро 28. јануара 1915 у Велесу, сахрањен на велешком гробљу, уписан по депеши болнице велешке од 29. јануара 1915. бр. 1202 и начелства среза беличког од 29. јануара бр. 2116 и суда општине рибарске од 31. јануара 1915. бр. 127

113. **Милошевић Ранко**, 28 година, ожењен, војник тимочке дивизије 15. пука, I позива, умро од тифуса у Рибару 7. марта 1915. године, сахрањен у рибарском гробљу

114. **Петровић Чедомир**, редов 4. чете, 2. батаљона, 15. пука, умро 12. јануара 1915. године у кочанској болници, сахрањен у Кочану, уписан по акту суда опш. рибарске од 20. марта 1915. бр. 486

115. **Станковић Драгутин**, војник, умро од тифуса у Губеревцу 5. маја 1915. г.

116. **Антић Богосав**, умро од тифуса у Ваљеу 13. јануара 1915 године

117. **Стојиљковић А. Драгутин**, обвезник 1. чете, 2. батаљона, 15. пука, II позива, умро у 3. пољској болници тимочке дивизије у Раљи 19. априла 1915. године

118. **Миладиновић Арсеније**, редов Тимочке болничке чете, умро у Крагујевцу 8. марта 1915 године од *Hatus morilunchu*

119. **Радосављевић Радосав**, војник 1. чете, 2. батаљона, 15. пука, I позива, умро у Младеновцу 8. јануара 1915. године, сахрањен на гробљу у Младеновцу

120. **Митић К. Владислав**, умро у Нишкој окружној болници 9. септембра 1915 године, од *ottitis med. sup.*, сахрањен у Нишу

121. **Митић Владимир**, редов 2. чете, 3. батаљона, 15. пука, II позива, рањен 29. септембра 1915. године код раковачке шуме, умро од пушчане ране, у јагодинској војној болници 10. октобра 1915, сахрањен у Рибару, ожењен, 27 година

122. **Игњатовић Радивоје**, војник 1. чете, , 3. батаљона, 15. пука, II позива, умро у 3. пољској болници тимочке дивизије 31. јануара 1915, сахрањен у гробљу села Бабе, уписан по депеши III пољске болнице бр. 550 од 1. јануара 1915. и суда општине рибарске бр. 257 од 13. фебруара 1915.

123. **Филип Николић**, редов 4. чете, 4. пука, умро 13. 2. 1916. г. у логору Матхаузен

124. **Мијајловић Милан**, редов 5. о. мун. кол., умро 19. фебруара 1916. године, сахрањен на острву Виду

125. **Остоја Перић**, рођен 1893. године, редов 4. чете, 4. пука, умро 10. 7. 1915. г. у логору Болдогасоњ
126. **Јанковић Манојло**, сахрањен на гробљу Зејтинлик, број гроба 4216, парцела 81, крипта
127. **Тодоровић Илија**, редов 15. пука, умро од колере 3. октобра 1914. г. у логору Неђмеђер, гроб број 21
128. **Бокрић Тимотије**, редов 15. пука, умро 29. 3. 1915. г. у логору Матхаузен
129. **Матић Станисав**, редов 15. пука, заробљен, умро у Неђмеђеру, број гроба 157
130. **Коцић Михајло**, редов 11. пука, умро 24. 1. 1915. г. логор Неђмеђер
131. **Павловић Сталета**, редов 15. пука, умро 31. 12. 1914, логор Матхаузен
132. **Димитријевић Владислав**, редов 15. пука, умро 20. 1. 1915. г. у логору Неђмеђер
133. **Велимировић Љубомир**, редов 12. пука, умро у логору Матхаузен
134. **Јоксић Мијајло Светозар**, рођен 1887, поднаредник трупне коморе, 15. пука
135. **Пајић Ц. Александар**, 37 година, ожењен, редов 1. чете, 1. батаљона 15. пука, I позива, умро у Рибару 9. јануара 1913. године од рака, сахрањен у рибарском гробљу
136. **Митић Сава**, редов 3. чете, 4. батаљона, 13. пука, нестао 27. октобра 1915. године на Дедињу⁸⁷
137. **Вељковић Живојин**, поднаредник 1. чете, 1. батаљона 13. пука, рањен 9. октобра и 7. новембра 1915. године на караули Лауши
138. **Павловић Цветко**, 30 година, редов 15. пука, умро од колере 4. октобра 1914. године у логору Неђмеђер, сахрањен на логорском гробљу, број гроба 21
139. **Младеновић Милорад**, 24 године, нежењен, умро код своје куће од тифуса 6. фебруара 1915. године, сахрањен у Рибару
140. **Радовић Чедомир**, редов 2. чете, 4. батаљона 15. пука, умро у кочанској болници 12. марта 1915. године, сахрањен у Кочану, уписан по акту суда опш. рибарске од 20. марта 1915. бр. 487.

ЗАРОБЉЕНИ:

1. **Аврамовић Стеван**, редов 15. пука, у логору Матхаузен
2. **Аксентијевић Влајко**, редов 15. пука, у логору Неђмеђер
3. **Аврамовић Стеван**, редов 15. пука, у логору Матхаузен
4. **Вујчић Светозар**, поручник 15. пука, логор Јакабхаз
5. **Димитријевић Милојко**, редов 15. пука, у логору Матхаузен
6. **Димитријевић Михајло**, редов 15. пука, у логору Неђмеђер
7. **Докић Лазар**, редов 15. пука, у логору Матхаузен
8. **Донић Лазар**, редов 15. пука, у логору Матхаузен
9. **Ђорђевић Милан**, редов 15. пука, у логору Матхаузен
10. **Ђокић Тома**, редов 15. пука, у логору Матхаузен

87 <https://www.mod.gov.rs/lat/19604/popis-vojnih-i-civilnih-gubitaka-kraljevine-srbije-u-ljudstvu-u-prvom-svetskom-ratu19>

11. **Ђокић Радивоје**, редов 4. чете, 15. пука, телеграфско одељење, I позива, умро 6. септембра 1916. у Hemeln/Hannover
12. **Јаковљевић Живојин**, редов 15. пука, у логору Матхаузен
13. **Грујић Милорад**, редов 15. пука, у логору Матхаузен
14. **Ивановић Милош**, редов 6. пука, у логору Матхаузен
15. **Ивановић Станко**, редов 15. пука, у логору Матхаузен
16. **Јовановић Спасоје**, редов 15. пука, у логору Матхаузен
17. **Јовановић Јова**, редов 15. пука, у логору Матхаузен
18. **Јовановић Милован**, редов 3. чете, 4. батаљона, 15. пука, умро 13. јануара 1919. г. у Hemeln, број гроба 735, сахрањен на гробљу Gefangenenfriedhof/Hannover
19. **Јоксић Борисав**, редов 15. пука, у логору Матхаузен
20. **Костић Радивоје**, редов 15. пука, у логору Матхаузен
21. **Марковић Љубомир**, редов 6. пука, у логору Матхаузен
22. **Марковић Милан**, редов 15. пука, у логору Болдогасоњ
23. **Марковић Кривоје**, редов 15. пука, у логору Неђење
24. **Мијајловић Војислав**, редов 15. пука, у логору Неђење
25. **Милошевић Милорад**, редов 15. пука, у логору Матхаузен
26. **Милетић Петар**, редов 15. пука, у логору Матхаузен
27. **Милетић Милутин**, редов 15. пука, у логору Матхаузен
28. **Милосављевић Радосав**, редов 15. пука, у логору Неђење
29. **Миљковић Трифун**, редов 15. пука, у логору Матхаузен
30. **Миљковић Миле**, редов 15. пука, у гарн. бол. бр. 21 у Темишвару
31. **Миљковић Светозар**, редов 15. пука, умро од пегавог тифуса 10. марта 1915. године у логору Матхаузен (жена Даринка)
32. **Милојевић Драгутин**, редов 15. пука, у логору Матхаузе
33. **Николић Драгољуб**, редов 15. пука, у логору Неђење
34. **Недељковић Драгутин**, редов 15. пука, логор Матхаузен
35. **Попић (?) Живан**, редов 13. пука, у логору Неђење
36. **Петровић Лазар**, редов 15. пука, у логору Матхаузен
37. **Петровић Петар**, редов 15. пука, у логору Матхаузен
38. **Петровић Љубомир**, редов 15. пука, у логору Матхаузен
39. **Петровић Војислав**, редов 15. пука, у логору Матхаузен
40. **Петковић Петар**, редов 15. пука, у логору Матхаузен
41. **Пајић Василије**, редов 15. пука, у логору Матхаузен
42. **Ристић Живојин**, редов 15. пука, у логору Матхаузен
43. **Радосављевић Миладин**, редов 14. пука, логор Матхаузен
44. **Радојковић Живан**, редов 4. пука, логор Матхаузен
45. **Савић Милета**, редов 11. пука, у логору Неђење
46. **Стевић Миладин**, редов 15. пука, I позива, у логору Болдогасоњ
47. **Станисављевић Жика**, редов 15. пука, у логору Јакабхаз
48. **Станисављевић Радивоје**, редов 15. пука, у логору Матхаузен
49. **Стојадиновић Станоје**, редов 15. пука, у логору Матхаузен

50. Стојановић Владислав, редов 15. пука, у логору Матхаузен
51. Филиповић Милутин, редов 12. пука, у логору Матхаузен
52. Филиповић Милојко, редов 15. пука, у логору Матхаузен
53. Танасијевић Живојин, редов 15. пука, у логору Матхаузен
54. Цветковић Радосав, редов 15. пука, у логору Матхаузен.

Живи на Крфу:⁸⁸

1. Савић Таса Владимир
2. Радосављевић Богдан
3. Матејић Андра (жена Тодора)
4. Матејић Александар, син
5. Тимић Владимир Станимир
6. Марковић Андреја
7. Ђокић Радивоје, редов телеграфског одељења у 15. пуку.

СПИСАК ИНТЕРНИРАНИХ:

1. Вељковић Иван, 20
2. Николић Станоје, 30
3. Ристић Бошко, 39
4. Васић Обрад, 23
5. Васић Стојан, 26
6. Миљковић Боривоје, 32
7. Стојадиновић Живојин, 21
8. Стојадиновић Михајло, 26
9. Николић Живојин, 25
10. Ивановић Борисав, 30
11. Јаковљевић Живојин, 31
12. Стојковић Василије, 35
13. Тасић Богољуб, 30
14. Милисављевић Борисав, 25
15. Марковић Станимир, 24
16. Тимић Видојко, 22
17. Станојевић Светолик, 35
18. Трифуновић Живојин, 32
19. Милојевић Димитрије, 28
20. Стојадиновић Гвозден, 41
21. Димитријевић Михајло, 32

22. **Димитријевић Илија**, 24
23. **Витић Милан**, 30
24. **Митић Миленко**, 31
25. **Милојевић Милутин**, 26
26. **Петровић Милосав**, 36
27. **Јовановић Драгутин**, 38
28. **Ђорђевић Видоје**, 28
29. **Тимосијевић Војислав**, 22
30. **Миљковић Владимир**, 35
31. **Ивковић Милорад**, 30
32. **Милојевић Милутин**, 26
33. **Павловић Лука**, цивил, 57 година, умро 4. 1. 1915. г. у логору Нежидер
34. **Мишковић Ђурађ**, у логору Нежидер
35. **Цветић Светислав**, у логору Нежидер
36. **Крсмановић Драгомир**, 31, цивил, земљорадник, логор Матхаузен
37. **Марковић Никола**, цивил, 56, умро 23. 2. 1916. г. од срца, логор Ашах
38. **Јевтић Добросав**, цивил, земљорадник, логор Неђемеђер
39. **Малетић Марко**, цивил, 45 године, логор Нежидер
40. **Панић Стеван**, цивил, земљоделац, 18 година, логор Нежидер
41. **Рађевић Драгић**, цивил, земљоделац, 55 година, логор Нежидер
42. **Танасић Тодор**, цивил, 64 година, логор Нежидер
43. **Тарлановић Илија**, 18 година, земљорадник, логор Нежидер
44. **Павловић Лазар**, умро 17. 1. 1915. г. у Осијеку.

ШАНТАРОВАЦ

Село Шантаровац, по изјављеној жељи његових становника, одваја се од општине *бунарске*, среза беличког, округа моравског, и образује за себе општину *шантаровачку*, у истом срезу и округу.⁸⁹

Шантаровац је, према попису 1910. године имао 144 домаћинства и 946 становника, од тога 465 мушких и 481 женска. Према попису из 1916. године било је 147 домаћинстава и 822 становника, од тога 339 мушкараца и 483 жене.

Становници села од старине претежно су се бавили ратарством, сточарством, виноградарством и у мањој мери повртарством. Зато је Шантаровац био познат претежно као житарско-воћарски крај. Познате су његове квалитетне шљиве, које су извожене у иностранство - Немачку. Како поседују недовољно плодну земљу, од житарица су нарочито садили кукуруз. Почетком 20 века приходи са земље би су мали, јер се земља обрађивала дрвеном ралицом. Први гвоздени плут набавио је 1905. године Теодосије Петровић. Од

тада, дрвени плуг је све мање у употреби. Остале ратарске послове вршили у на примитиван начин: жито се врло на гумну стоком, вејалицом и др. Тек после Првог светског рата појављује се парна вршалица Станоја Станковића и Живадина Симоновића — Туле, коју су заједнички за време рата купили од Таушановића из Јагодине.

Имовно стање сељака углавном се карактерише средњацима и сиромашним сељацима. Од 210 домаћинстава, колико их је било до 1940. године у селу, било је углавном десетак на које је било распоређено најплодније земљиште у Доњем Кључу и Пољу крај реке Белице. 35 - 40 хектара земљишта држао је Станоје Станковић са синовима Драгутином, Бошком и Илијом; 30 хектара поседовао је Светозар Тоза Јевтић, брат му Станмир и братанац Милан; 20 хектара земље држали су Марисав и Спасоје Ристић, а 22 хектара имао је Драгомир Лазаревић, док су по 10 хектара земље држали: Живојин Ристић, Миладин Ристић, Мијушко и Михајло Живановић. Од 5—10 хектара имало је 60 домаћинстава, а осталих 30 држало је у поседу величину земље од хектара. Иако поседовање земље карактерише средњачки слој сељака, они нису могли упркос заштите коју су предузели оснивањем задруга да избегну општи процес пауперизације (осиромашења) који је нарочито био јак између два светска рата.

Кредитна задруга у Шантаровцу основана је 1904. године, а набављачко - потрошачка 1906. године. Шантаровачка задруга спада у најстарије задруге читавога среза и радила је са прекидима све до ослобођења 1945. године.

Прва задруга била је смештена у кући Љубисава Филиповића, који је био магационер, а после је избором нових магационера мењала своје место. Први председник и један од оснивача задруге био је Благоје Грковић — Михајловић, а књиговођа Миладин Гајић, општински деловођа. Чланови управе били су Живојин Милошевић, Прока Јевтић, Василије Милошевић, Милан Јевтић и др.

Први председник набављачко - потрошачке задруге био је Филиповић Мика.

У кредитну задругу могао се уписати сваки самостални домаћин који је примио обавезу да уплаћује по један динар месечно. Једино су се уписивали на гарантно писмо домаћини који нису били одељени од кућне задруге, јер у случају ликвидације или банкротства задруге плаћало се десет пута више колико је износио улог од дана уписа, па је зато морало да се има покриће од чланове задруге. Кредитна задруга давала је право задужења задругару на кредит за стоку, пољопривредне справе и др.

У набављачко - потрошачку задругу могао је да се упише свако који упише један удео од 50 динара. Задруга се бринула да снабде своје чланове потрошном робом (гас, со, ракија, плави кепен и остале пољопривредне алатке). Цене овој роби нису биле јефтиније него у ма ком варошком дућану, али је она штедела сељаку труд да не пешачи често до града да би набавио незнатну количину неке њему неопходне робе. Како су највеће улоге, па и пазар, имали богатији сељаци у селу, то су они од ње имали највеће користи. На крају сваке године задруга је правила своје завршне рачуне пословања и увек је било добити, која је дељена између задругара према величини пазара појединих чланова, јер су задругари имали своје потрошачке књижице у које се бележило шта су у току године пазарили.

За време Првог светског рата задруге нису радиле, јер је магационер набавно-потрошачке задруге Јеврем Павловић са неким задругарима, који су остали код куће,

разделио задружну имовину. Тек после рата дошло је до поновног уписа удела и задруга је обновила овој рад.

За време окупације Живко Петровић је 29. јуна 1918. године убио Ристић Андрију, тадашњег председника Општине шантаровачке.⁹⁰

Нова задружна зграда сазидана је 1932. године. У селу је био један приватан дућан, који је држао Станимир Миленковић - Станимирче, отворен 1935 године. Тако је дошло и до конкуренције између задруге и Станимира, али је то било корисно, јер је било и малог надметања у квалитету робе и нешто јевтинијим ценама, што је углавном користило сеоској сиротињи.

Од тридесетих година, па до избијања Другог светског рата био је велики број сељака презадужен код приватних банака, зеленаша у селу и граду и код кредитне задруге у селу. Па и држава је овај положај сељачких маса погоршала. Држава је „да би олакшала положај ових сељака” основала 1933 године Привилеговану - аграрну банку у Београду. Том приликом држава је отписала половину од целокупног дуга сељака који су имали по кредитним заводима, с тим што их је држава задужила за ону другу половину и одредила рок од педесет година за исплату. Међутим, како су сељаци били притиснути порезима и другим давањима, нису имали могућности да отплаћују држави ни ову половину. Камата се повећавала, гомилала, тако да је код неких премашивала и суму старог дуга. Они су постали дужници државе, што значи да су само изменили повериоца. Како држава није поправила овом мером положај сељака, они су се опет задуживали код приватних лица и банака. Тако се у селу опет повећао број презадужених сељака и сеоске сиротиње, надничара и наполичара, чији је живот био изразито мукотрпан, јер је надница за копање износила око 10 динара за рад, који никао није био мањи од 10 сати.

У селу је било занатлија: Радомир Милошевић, ковач, Андрија Вукосављевић, налбантин (поткивач), Вилимон Петровић, столар и Димитрије Петровић. зидар.

90 МАСКИРАНИ РАЗБОЈНИЦИ УБИЈАЈУ ЖЕНУ ЈЕР ИХ ЈЕ ПРЕПОЗНАЛА. Свих шест разбојника је похватано ноћу између 31. октобра и 1. новембра. Непознати разбојници напали су на кућу Војислава Недељковића из села Ломнице, Среза беличког. Војислав је те вечери као и обично легао рано да спава заједно са својим укућанима. Око пола ноћи 6 непознатих маскираних људи напали су на његову кућу и пошто су га прво испребијали узевши му око 250 динара колико је код себе имао, покупили су одело, платно и др. а испретурали целу кућу тражећи готов новац. Војислављева невенчана жена Вема, родом из села Врбе, истога среза, и ако су разбојници били врло добро маскирани и ништа нису говорили, познала је двојицу када су јој пришли знајући да она има око 5.000 динара уштеђевине. Пошто су јој узели и ових 5.000 динара, разбојници су се из Војислављеве куће удаљили. Са собом су повели и Вему и на 300 метара од куће секиром убили. Одмах су изашли на лице места начелник Среза левачког и водник јагодинског жандармеријског вода. У споразуму са начелником Среза беличког поведена је најенергичнија истрага и разбојницима се ушло у траг те су сви пронађени и похватани. Сем Војислава Антића зв. „Куша”, Вукашина Јовановића зв. „Дина” и Ранка Петровића, ухваћен је и Живко Петровић из Шантаровца, који је за време окупације убио претседника Општине шантаровачке. Имена двојице разбојника полицијске власти држе у тајности. На похватаним разбојницима нађене су кржаве кошуље и огреботине по лицу. Одмах су спроведени у притвор Среског суда у Рековац ради вођења даље истраге. *Време*, 4. новембар 1933. године.

Цене услуга кретале су се према родности године и биле су релативно високе. Нпр. године 1900—1910. за поткивање волова плаћало се 2 динара, а 100 кг пшенице продавало се за 10 динара.

Здравствено - хигијенске прилике у селу биле су тешке. Клозет је ретко која кућа имала. И о другој прљавштини се није водило рачуна где се баца, зато је до заразе и тешких обољења чешће долазило. Када би се неко разболео у селу, пошто лекара није било, оболели је умирао, док би се укућани снашли. Лечило се највише врачањем и травама. Скоро свака четврта кућа у селу имала је бајалицу. Ретко се дешавало да неко одвезе болесника у град код лекара, јер је у селу било мало запрежне стоке, а путеви су били лоши, нарочито тешки у јесење и зимско доба.

Када се 1933. године вратио у своје село Јеврем Павловић, који се једно време бавио у Београду, донео је и нешто засада питомих јагода, крадом их садио и продавао. Међутим, он није могао тако дуго да ради, а да се то не сазна, па су почели и други сељаци да се баве сађењем јагода, које су им доносиле узгредне приходе. Данас један део сељака гаји јагоде на знатним површинама, што им доноси веће приходе и тиме и побољшање животног стандарда.

По казивању најстаријих људи, у селу су биле необично раширене политичке идеје радикалне и демократске странке. Између њих су се водиле свакодневне препирке, које су достигале врхунац приликом општинских посланичких избора. Пре Првог светског рата нема никаквих података да је неко од мештана заступао напредне социјалистичке идеје. Тек по завршетку Првог светског рата, који је условио општи пораст револуционарних снага у свету и код нас, ове идеје захватају неколицину сељака у Шантаровцу. Али, ни број људи ни њихова спремност да се боре за њих нису имали неки дубљи корен, и оне остају епизодне.⁹¹

Погинули и умрли 1912 – 1918:⁹²

1. **Јоцић Живојин**, редов 2. чете, 2. батаљона, XV пука, III позива, умро од рана у јагодинској резервној војној болници, 7. децембра 1914. године, 43 године, сахрањен на шантаровачком гробљу

2. **Јоцић Младен**, умро 8. јула 1919. године од задобијених рана у Сарајеву у војној болници, сахрањен у Сарајеву на војничком гробљу

3. **Аврамовић Анта Антоније**, умро од туберкулозе 4. октобра 1918. године, 38 година, у примедби је записано: контузован и услед дуже болести задобијене у рату проузрокована туберкулоза

4. **Алексић Воја**

5. **Алимпијевић Миладин**

91 Миодраг П. Јовановић, професор, *Хроника села Шантаровца*, необјављен рукопис, Јагодина 1960. године.

92 Споменик у Шантаровцу, испред Дома културе, погинулим у Првом и Другом светском рату. На бетонском постољу су 4 висока стуба, на којима су мермерне плоче са текстом и именима погинулих. Споменик подиже Месна заједница Шантаровац – 22. 12. 1981. г. МКУ 1913-1922, Бунар.

6. **Алимпијевић Живојин**
7. **Алимпијевић Јања**
8. **Алимпијевић Драга**
9. **Алимпијевић Душан-Душко**, 22 године, неожењен, I позив, 2. чета, 2. батаљон, XV пук, погинуо 11. септембра 1914. године у Метковићу у Мачви, сахрањен у општинском дворишту, опело извршио Богомир Павловић
10. **Алимпијевић Цветко**, погинуо у Балканском рату⁹³
11. **Гајић Трајко**
12. **Грковић Милосав**
13. **Грковић Жика**
14. **Весић Груја**, погинуо 8. новембра 1914. године на Врпчијем брду, 28 година, у браку 6 година
15. **Вучковић Љубисав**
16. **Вучковић Љуба**
17. **Ђорђевић Миладин**
18. **Ђорђевић Спасоје**
19. **Игњатовић Давид**
20. **Игњатовић Миса**, умро од тифуса 17. марта 1915. г. у Радовишу, 20 година
21. **Јевтић Илија**
22. **Јевтић Радосав**
23. **Јовановић Жива**
24. **Јовановић Петар**
25. **Лазаревић Миладин**, 43 године, погинуо 26. новембра 1914. године у селу Брезовица, сахрањен у брезовачком гробљу
26. **Лазаревић Животије**
27. **Лазаревић Мика**, редов 15. пука, умро у логору Неђемеђер
28. **Лазаревић Драга**
29. **Лазаревић Љуба**, умро 10. новембра 1917. године у интернирству, 19 година, неожењен
30. **Миловановић Драгутин**
31. **Миловановић Санда**
32. **Миловановић Божин**, умро од запаљења плућа 21. марта 1915. године у Младеновцу, 32 године, у браку 14 година
33. **Миловановић Мика**, умро од рана у ужичкој војној болници 4. децембра 1914. године, сахрањен на ужичком гробљу

93 Стeви Аћимовићу - Хотел Терминус Женева – Према вашем огласу слободне смо молити вас да подејствујете код надлежних, да нам се испошаље инвалида непримљена од октобра 1915. г. како смо остале без средстава за живот а са нејаком децом мужеве изгубили и који су нам били хранитељи а и ја сам изгубила сина који је сад погинуо у овом рату као регрут, то се надамо да нас нећете оставити оваквој судбини без помоћи-што брже-Инвалида нам је 360 динара годишње а број решења Првостепеног јагодинског суда за Јулку Миладина Лазаревића са 2 нејаке деце Бр. 2543; за Гмитру Илије Павловића-Јевтића са 7. деце Бр. 2, и Милеву Цветка Алимпијевића са 5. деце Бр. 5. Благодари Јулка Лазаревић, Шантаровац. *Београдске новине*, 3. 3. 1917. године.

34. **Миловановић Радосав**
35. **Миловановић Станко**
36. **Милетић Жика**
37. **Миљковић Спасоје**
38. **Миљковић Стаменко**, удавио се у Дунаву код Пратова 15. априла 1915. године, сахрањен на пратовском гробљу, 24 године, неожењен
39. **Милутиновић Богослав**
40. **Микић Драга**
41. **Микић Жика**, умро од тифуса 5. априла 1915. г, 32 године, у браку 14 година
42. **Милосављевић Милан**
43. **Милосављевић Илија**
44. **Милосављевић Станко**
45. **Милосављевић Љуба**, редов 15. пука, умро у логору Матхаузен
46. **Милосављевић Миливоје**
47. **Младеновић Бошко**
48. **Младеновић Радосав**
49. **Младеновић Јеремија**, редов 15. пука, логор Неђмеђер
50. **Младеновић Толе**
51. **Младеновић Милорад**
52. **Младеновић Данило**, опасно рањен, умро 2. јула 1917. године, 25 година
53. **Михајловић Марко**
54. **Николић Живадин „Ђаво“**
55. **Петровић Љубомир**, погинуо 8. новембра 1914. г. на Врпчијем брду, 39 година
56. **Петровић Триша**
57. **Петровић Микаило**, погинуо 22. новембра 1914. године у селу Брезовици, 40 година
58. **Радић Драгиша**
59. **Ристић Петар**
60. **Ристић Прока**, редов 5. пука, умро 22. 1. 1915. г. у логору Неђмеђеру
61. **Ристић Спасоје**
62. **Ракић Тоза**
63. **Рачић Милорад**, погинуо 24. јануара 1915. године у Прочеву, касније пренет и сахрањен на шантаровачком гробљу, 25 година, неожењен
64. **Станојевић Живојин**, погинуо 22. новембра 1914. године на Брезовини, 28 година, у браку 9 година
65. **Станојевић Светозар**, 23 године, у браку 3 године, погинуо 20. новембра 1914. године у Мачви
66. **Савкић Бошко**
67. **Савкић Ђорђе**
68. **Стевановић Желимир**
69. **Стевановић Спасоје**, редов 2. чете, 2. батаљона, XV пука, умро од тифуса у јагодинској болници 13. маја 1915. године

70. **Симић Драгомир Драга**, умро од тифуса 26. марта 1915. године у Велесу, 20 година, у браку годину дана
71. **Симић Живојин**
72. **Симић Радосав**, умро од задобијених рана 19. новембра 1914. године у лесковачкој војној болници, 23 године
73. **Степановић Јаћим**
74. **Филиповић Адам**
75. **Танасковић Љубисав**
76. **Танасковић Марисав**
77. **Раја Циганче**
78. **Алимпијевић Жика**, погинуо у свом дому од немачког војника 21. октобра 1915. године, 30 година, неожењен
79. **Младеновић Илија**, 50 година, убијен од аустријских жандара као српски комита, у шуми испод села Лукара, 2. фебруара 1918. године, сахрањен у шуми у бранику Богдана Милосављевића
80. **Симић Радоје**
81. **Станко И. Мијаиловић**, умро од тифуса 29. октобра 1914. године у качанској војној болници, 22 године
82. **Савић Вељко**, погинуо 23. новембра на Врапчијем брду, 29 година, у браку 10 година
83. **Станојевић Давид**, 38 година, у браку 20 година, умро од тифуса 31. марта 1915. године у Аранђеловцу
84. **Ристић Андрија**, 58 година, убијен у селу од комита 29. јуна 1918. године
85. **Станимир О. Стевановић**, умро од тифуса 20. марта 1915. године у Качанику, 21 година
86. **Симић Ж. Радоје**, 18 година, у браку годину дана, ухваћен и убијен 13. јула 1918. године од аустријских жандара испред своје куће. Био је српски комита, ухваћен је и стрељан, сахрањен је на свом имању код куће
89. **Игњатовић Милисав**, редов 15. пука, умро 28. 1. 1915. г. у логору Неђемеђер
91. **Стојановић Спасоје**, рођен 1869, редов 3. чете, 15. пука, умро 13. 2. 1915. г. у логору Болдогасоњ
92. **Милановић М. Милун**, редов 20. пука, умро од рана 1914. године
93. **Милосављевић Светозар**, каплар 4. чете, 3. батаљона, 15. пука, погинуо 1. марта 1913. године од турске гранате на редуту (фр. Redoute-дубоко мало пољско утврђење са свих страна опасно грудобранима) „А“, код Једрена
94. **Милосављевић Димитрије**, редов последње одбране, умро 14. новембра 1918. године од рана од куршума, сахрањен на Војничком гробљу у Шумарицама у Крагујевцу, опело одржао свештеник Димитрије Стевановић⁹⁴
95. **Андрејић Тривун Чедомир**, 26 година, ожењен, редов 2. чете, 3. батаљона, 13. пука, I позива, умро 16. новембра 1914. године у болници у Шаторњи од рана

94 Ненад Карамидалковић, *Старо Војничко гробље у Крагујевачким Шумарицама*, Спомен -парк „Крагујевачки октобар“, 2020.

задобијених у борби, најпре сахрањен у шаторњачком гробљу, донешен 9. децембра 1914. године и сахрањен у праћинском гробљу

96. Милошевић Василије, умро
97. Милосављевић Јеремија, умро
98. Петровић Благоје
99. Петровић Љубомир
100. Петровић Вукосав
101. Петровић Станмир
102. Микић Мијалко,
103. Милошевић Животије,
104. Савкић Светозар
105. Стевановић Андреја
106. Радић Тодосије
107. Ракић Александар
108. Ристић Миладин.

ЗАРОБЉЕНИ:

1. Алимпијевић Нестор, редов 15. пука, логор Матхаузен
2. Гајић Милован, редов 15. пука, логор Болдогасоњ
3. Игњатовић Богољуб, редов 15. пука, у рез. болници у Загребу
4. Николић Сретен, редов 15. пука, логору Балогепу
5. Павловић Михајло, редов 15. пука, логор Неђмеђер
6. Павловић Андреја, редов 15. пука, логор Неђмеђер
7. Петровић Радомир, редов 15. пука, логор Матхаузен
8. Милановић Војислав, редов 15. пука, логору Матхаузен
9. Љубић Јован, редов 1. пука, логору Неђмеђер
10. Милосављевић Љубомир, редов 15. пука, логор Неђмеђер
11. Миливојевић Светолик, редов 15. пука, логор Неђмеђер
12. Матејић ???, редов 15. пука, логор Неђмеђер
13. Милојевић Михајло
14. Рашић Благоје, редов 1. пука, логору Неђмеђер
15. Ракић Новица, редов 15. пука, рањен, рез. бол. бр. 21 у темишвару, премештен, логор Неђмеђер
16. Стефановић Бошко, заробљен у Другом балканском рату
17. Лазаревић Милија, редов 15. пука, логор Неђмеђер
18. Миленков Марисав Станмир, рођен 1891, редов митраљеског одељења 15. пука, носилац Албанске споменице.

Живи на Крфу:

1. **Алимпијевић Милан**, носилац Албанске споменице
2. **Алимпијевић Новица**, носилац Албанске споменице
3. **Алимпијевић Нестор**, носилац Албанске споменице
4. **Алимпијевић Стаменко**, носилац Албанске споменице
5. **Андрић Марисав**
6. **Алексић Михајло**
7. **Аврамовић Зарија**
8. **Весић Љубомир**
9. **Вељковић Станоје**, носилац Албанске споменице
10. **Ђорђевић Илија Љубомир**, рођен 1895, редов 15. пук, носилац Албанске споменице
11. **Ђурђевић Чедомир**
12. **Ђурђевић Живојин**
13. **Живановић Мијушко**, носилац Албанске споменице
14. **Живановић Михајло**, носилац Албанске споменице
15. **Илић Филип**
16. **Игњатовић Богољуб**, носилац Албанске споменице
17. **Јевтић Тоза светозар**, носилац Албанске споменице
18. **Јевтић Станимир**
19. **Јевтић Радисав**, носилац Албанске споменице
20. **Јевтић Станислав**, носилац Албанске споменице
21. **Јовановић Драгомир**, носилац Албанске споменице
22. **Лазаревић Бошко**, носилац Албанске споменице
23. **Лазаревић Драгомир**, носилац Албанске споменице
24. **Лазаревић Милан**
25. **Лазаревић Милоје**
26. **Милосављевић Спасоје**, болничар, пош. 711⁹⁵
27. **Милосављевић Александар**, носилац Албанске споменице
28. **Милосављевић Андреја**, носилац Албанске споменице
29. **Милосављевић Борисав**, носилац Албанске споменице
30. **Милошевић Борисав**, носилац Албанске споменице
31. **Милошевић Радомир**, носилац Албанске споменице
32. **Миленковић Станимир**
33. **Миленков Марисав Станимир**, рођен 9. фебруара 1891, редов ми траљеског одељења 15. пука, носилац Албанске споменице
34. **Михајловић Илија**

95 Молим Српско Друштво Црвеног Крста, да ме извести је ли жив мој муж Спасоје Милосављевић, болничар у XV пуку, он је стар 32 год. а из села је Шантаровца срез белички, окр. моравски. Кући смо здрави. Ристосија Милосављевић из Шантаровца. *Београдске новине*, 17. август 1916. година. Светислав извештава своју жену Ристосију у село Шантаровац, да је са шураком Живком и зетом Бориславом здрав. Пита да ли је добила послати новац и фотографију. *Правда*, 30. септембар 1917. године.

35. **Матејић Нестор**, носилац Албанске споменице
 36. **Матејић Милан**
 37. **Миленковић Младен**, носилац Албанске споменице, рањен у рату, остао инвалид
 38. **Петровић Тодосије**, 32 године, болничар, 15. пук (жена Ристосија), носилац Албанске споменице и Ордена Карађорђевог звезде
 39. **Стевановић Борисав**, налази се децембра 1916. године у Енглеској
 40. **Стевановић Андреја Периче**
 41. **Степановић Јаћим Драгоје**, рођен 15. октобра 1889, редов, митраљеско одељење, 15. пук, носилац Албанске споменице
 42. **Радосављевић Данило**
 43. **Ракић Ђорђе**, носилац Албанске споменице
 44. **Ракић Будимир**, носилац Албанске споменице
 45. **Ристић Живојин**
 46. **Ристић Марисав**, носилац Албанске споменице
 47. **Станојевић Радомир**
 48. **Станковић Илија**
 49. **Стевановић Стаменко**
 50. **Станковић Илија**
 51. **Стевановић Спасоје**
 52. **Томић Спасоје**
 53. **Павловић Илија**.

СПИСАК ИНТЕРНИРАНИХ:

1. **Драгић Гајић**, 17
2. **Вељковић Драгомир**, 17
3. **Ђорђевић Тихомир**, 17
4. **Миловановић Владислав**, 18
5. **Станковић Драгомир**, 18
6. **Гоцић Станко**, 18
7. **Танасковић Драгомир**, 18
8. **Јовановић Вукашин**, 18
9. **Јевтић Радисав**, 35
10. **Јеремић Богдан**, 32
11. **Лазаревић Божин**, 19
12. **Павловић Бошко**, 20
13. **Ђокић Бошко**, 22
14. **Николић Никола**, 40
15. **Павловић Радоја**, 24
16. **Живановић Михајло**, 38
17. **Петковић Војислав**, 25
18. **Петковић Драгослав**, 21
19. **Јевтић Радисав**, 35
20. **Лазаревић Богдан**, 32.

СТРИЖИЛО

Село Стрижило се, по изјављеној вољи становника, 1907. године одваја од досадашње општине *кијевске*, у срезу и округу крагујевачком, и придодаје се општини *левачкој* у срезу беличком, округу моравском.⁹⁶

Према попису из 1910. године, Стржило је имало 143 куће и 821 становника, од тога 418 мушких и 403 женска. Према попису из 1916. године, било је 122 куће и 654 становника, од тога 292 мушкраца и 362 жене.

О тешким борбама, од 26. октобра до 2. новембра 1915. године, на овим просторима детаљнију слику нам даје *Ратни Дневник Шумадијске дивизије*:

„2. новембар. Рад у току дана. Овога јутра, око четири часа, непријатељ је успео да прегази Осаницу и да одбаци наше делове са обале код багрданске цркве. У 5.40 часова отворила је ватру наша артиљерија са десног отсека а ускоро је отпочела „обострана артиљеријска ватра дуж целог фронта“. Према левом отсеку, код 5 пука, непријатељ се прикупио у јачини једног батаљона и наступао ка к. 423 (Велико Поље), али је задржан нашом ватром. У 8 часова непријатељ је отпочео да реперише земљиште према десном отсеку. У то време видело се како друмом и преко к. 224 (Сакине Стране) наступају неке непријатељске колоне, које је са успехом тукла наша артиљерија. У 8.50 командант десног отсека обавестио је команданта дивизије: да се непријатељ групише у Баграду; да туче својом артиљеријом десни отсек, и то јаче Ковиљачу; да има, како изгледа, и аустријских трупа; да је заузео северну страну Седлареве Ливаде (Шибовиту Косу), где је извукао два топа и туче пуковску резерву 11. пука на Ошљаку. Убрзо је начелник штаба обавестио команданта десног отсека да непријатељ није заузео Шибовиту Косу и да пуковску резерву 11 пука туче са чуке изнад с. Стржила (где се у том тренутку налазио Дивизиони штаб). Већ од 9 часова непријатељ је тукао положај 12. пука не само са фронта но и са десног бока. Наше батерије су одмах отвориле ватру и ватра је трајала све до 10,30 часова, па је престала. У 11.30 часова непријатељ је поново отворио „јаку артиљеријску ватру из свију калибара на Парложиште—Ковиљачу“, али је у подне завладало затишје. После подне ситуација се погоршавала. У 13.05 часова командант десног отсека телефоном је известио да непријатељ са десне стране В. Мораве туче 12. пук не само косом и бочном ватром већ једном батеријом потпуно у леђа. На ово му је командант дивизије наредио да се људство склања у заклоне, а команданту артиљерије да батерије десног отсека неутралишу ту батерију. Иначе је у ово време непријатељ тукао наше положаје јаком артиљеријском ватром, коју је појачавао, тако да је око 14 часова отпочео да врши артиљеријску припрему на десном отсеку. У то време је командант десног отсека известио команданта дивизије...“⁹⁷

96 *Полицијски гласник*, 4. март 1907. године.

97 Види Прву књигу, фуснога 25. Добросав Ј. Миленковић, дивизиони генерал у пензији, *Шумадијска дивизија I позива 1915*, II, Крагујевац, 1936, 224.

Погинули и умрли 1912- 1918:⁹⁸

1. **Сандуловић М. Најдан**, коритар, 28 година, I позива, војник 2. чете, 4. батаљона, 5. прекобројног пука, умро 21. децембра 1914. године у Стрижилу од задобијене ране на руци, сахрањен на стрижилском гробљу

2. **Маринковић Маринко**, 30 година, редов 3 чете, 4. батаљона, 15. пука, умро од туберкулозе у резервној војној болници у Јагодина 18. јануара 1915. године, сахрањен на јагодинском гробљу

3. **Филиповић Радисав**, 45 година, војник 2. чете, 2. батаљона, 11. пука, III позива, умро 17. маја 1915. године у јагодинској болници од задобијене ране у рату, сахрањен у Стрижилу

4. **Станојевић С. Радосав**, коритар, 35 година, погинуо 21. октобра 1915. године од гранате у својој кући приликом борбе у Стрижилу, сахрањен у њиви више куће

5. **Сретеновић Маринко**

6. **Срећковић Маринко**, редов 11. пука, умро 3. 1. 1915, логор Неђмеђер

7. **Костић Тодор Јован**, рођен 1896, редов Крушевачке резервне трупе, носилац Албанске споменице

8. **Јовановић Петар Најдан**, рођен 1894, редов Крагујевачке резервне трупе, носилац Албанске споменице

9. **Стојановић Никола**, редов 3. пука, умро 14. фебруара 1916. године, сахрањен на Крфу

10. **Матић Т. Станоје**, редов 3. чете, 2. батаљона, 5. прекобројног пука, рањен 2. септембра 1914. године на Равном Брду

11. **Маринковић Ф. Јован**, редов 3. чете, 2. батаљона, 5. пука, I позива, вратио се са боловања у чету 1914. године

12. **Димитријевић П. Миленко**, редов 2. чете, 2. батаљона, 5. прекобројног пука, погинуо 2. септембра 1914. године на Равном брду⁹⁹

13. **Јовановић К. Илија**, редов 3. чете, 2. батаљона, 5. прекобројни пук, I позива, рањен 2. септембра 1914. године на Равном брду

14. **Првуловић Најдан**, рођен 1880, редов 11. пука, умро 1917. године

15. **Обрадовић С. Димитрије**, редов 3. чете, 2. батаљона 5. прекобројног пука, рањен 8. септембра 1914. године (раније јављено да је нестао)

16. **Станојевић Т. Маринко**, коритар, 32 године, у браку 13 година, умро 2. јануара 1916. године од рана на нози, сахрањен на стрижилском гробљу.

ЗАРОВЉЕНИ:

1. **Прудовић Тодор**, редов 11. пука, логор Болдогасоњ

2. **Талевић Велија**, редов 3. пука, у Тузли.

98 МКУ 1915-1922 цркве архангела Михајла, Јагодина.

99 https://www.mod.gov.rs/multimedia/file/staticki_sadržaj/tradicija/popis_zrtava_prvi_svetski_rat/07-PopisGubitaka-D.pdf

СПИСАК ИНТЕРНИРАНИХ:

1. Миљковић Димитрије, 18
2. Јовановић Божићар, 25
3. Живковић Стојан, 51
4. Милетић Милојко, 57
5. Стојановић Будисав, 29
6. Вељковић Тодор, 29
7. Вељковић Миленко, 21
8. Митровић Јован, 32
9. Митић Богосав, 29
10. Маринковић Јован, 54
11. Маринковић Димитрије, 38
12. Митић Борисав, 37
13. Стојановић Маринко, 34
14. Миљковић Ђорђе, 32
15. Митић Станко, 35
16. Станојевић Маринко, 34
17. Мојсиловић Јован, 29
18. Стојановић Маријан, 47
19. Маринковић Јован, 45
20. Стефановић Милан, 51
21. Будисављевић Стојан, 19
22. Александар Јован, 54 године, умро 30. 4. 1917, логор Матхаузен
23. Костић Љубомир, 17
24. Костић Павле, 16
25. Јовановић Најдан, 17
26. Станојевић Павле, 26.

ТРЕШЊЕВИЦА

Села Мијатовац, Мајур, Трешњевица и Сињи Вир, по изјављеној жељи становника, одвајају се од општине *јовачке*, у срезу беличком, округ моравски, па село Мијатовац да образује општину *мијатовачку*; село Мајур образује општину *мајурску*, а села Трешњевица и Сињи Вир образују за себе општину *трешњевачку*.¹⁰⁰

Трешњевица је 1910. године имала 208 кућа и 1381 становника, од тога 701 мушког и 680 женских. Према попису из 1916. године било је 238 кућа и 1186 мештанина, од тога 515 мушких и 671 женског.

Јула 1916. године Трешњевица, Сињи Вир и Цигани су припали школи у Јовцу, када је уписано 228 ученика: 112 дечака и 116 девојчица.

100 *Полицијски гласник*, 24. јануар 1904. године.

Погинули и умрли¹⁰¹:

1. **Мијаиловић Стојадин**, редов 1. чете, 3. батаљона, 15. пука, II позива¹⁰²
2. **Матић Михајло Данило**, каплар тимочке болничке чете, I позива
3. **Матић Михајло Светомир**, редов 5. телеграфског одељења тимочке дивизије, II позива
4. **Ристић Велимир Владимир**, поручник 22. пука, умро 16. 1. 1918. у Северној Африци, сахрањен на гробљу у Бебелуду у Алжиру, парцела 14/245, број гроба 68/2837
5. **Ђирић Јевђа**, рођен 1853, умро 28. 3. 1917. г. од неухрањености у логору Нежидер, број гроба 3990
6. **Јаћимовић Живко**, рођен 1871, умро 15. 4. 1917. г. од туберкулозе у логору Нежидер
7. **Петровић Милан**, рођен 1888, умро 28. 3. 1917. г. од туберкулозе у логору Нежидер
9. **Вуловић Драгољуб**, рођен 1853, умро 28. 3. 1917. г. од неухрањености у логору Нежидер
10. **Милосављевић Периша**, 29 година, умро 26. 6. 1916. г. у логору Нежидер
11. **Швабић Јефта**, рођен 1859, умро 30. 1. 1917. г. од неухрањености у логору Нежидер, број гроба 3544
12. **Јовић Урош**, редов 15. пука, умро 29. 1. 1915. г. у логору Нежидер
13. **Радосављевић Михајла Стојан**, рођен 1866, редов 1. чете, 15. пука, умро 12. 2. 1915. г. од болести срца у логору Нежидер, број гроба 3670
14. **Петрија, жена Михајла Ивановића**, убијена из пушке, 8. новембра 1916. године, 58 година¹⁰³
15. **Симовић Мијајло**, редов 3. чете, 3. батерије 11. пука, сахрањен на гробљу Зејтинлик, број гроба 3710, парцела 73, крипта
16. **Симић Благоје**, редов 3. чете, 1. батаљона, 24. пука, сахрањен на гробљу Зејтинлик, број гроба 1048, парцела 19, крипта
17. **Недељковић Драгољуб**, сахрањен на гробљу Зејтинлик, број гроба 2562, парцела 50, крипта
18. **Ломић Светозар**, каплар, сахрањен на гробљу Зејтинлик, број гроба 2715, парцела 54, крипта
19. **Вујић Спасоје**, редов 15. пука, умро 28. 12. 1914. године, логор Неђмеђер
20. **Јовић Урош**, редов 15. пука, умро 29. 1. 1915. године, логор Неђмеђер
21. **Јовановић Влада**, коморција, сахрањен на гробљу Зејтинлик, број гроба 1215, парцела 22, крипта
22. **Јовановић Марко**, редов бојне коморе 15. пука, умро у јуну 1916. године
23. **Јовановић М. Мијајло**, обавезник телефонског одељења 15. пука¹⁰⁴

101 МКУ цркве јовачке 1903-1913. и 1916-2006, Доњи Јовац.

102 *Београдске новине*, 5. и 6. август 1916. године.

103 МКУ цркве јовачке 1916-2006, Доњи Јовац.

104 *Београдске новине*, 5. август 1916. године.

24. **Ђокић Михајло Живојин**, коморџија профијантске колоне, 3. одељења, тимочке дивизије, I позива (брат Светомир је код куће)¹⁰⁵

25. **Тодосијевић Р. Велимир**, брат Љубомир, редов 4. чете, 2. батаљона 15. пука, умро или погинуо 1915. године

26. **Урошевић Милутин Светозар**, погинуо 1915. године

27. **Илић Андрија**, редов-коњаник, сахрањен на Зејтинлику, бр. гроба 2327/46-крипта

28. **Стојановић Сотир**, 30 година, у браку 9 година, редов 1. чете инжињеријског полубатаљона тимочке дивизије, I позива, умро од пегавог тифуса 19. априла 1913. у Ђевђелији, сахрањен на грчком гробљу

29. **Јовановић Марко**, редов 4. чете, 2. батаљона 15. пука, умро од запаљења 17. фебруара 1919. године у параћинској војној болници, пренешен и сахрањен 19. фебруара у трешњевачком гробљу

30. **Љубисављевић Лазар**, 24 године, ожењен 6 година, редов, умро 9. јануара 1920. године у војној болници у Нишу, сахрањен у нишком војном гробљу

31. **Радосављевић Андреја**, редов 2. чете, 1. батаљона, 15. пука, умро од *ipia acide* 7. јануара 1915. г. у ђупријској рез. војној болници, сахрањен у ђупријском гробљу

32. **Окаетић Радисав**, редов 2. чете, 3. батаљона, 15. пука, II позива, умро у ђупријској рез. војној болници 12. фебруара 1915. године од *Februs tesurens*, сахрањен у ђупријском гробљу

33. **Миладиновић Божин**, редов 4. чете, 2. батаљона 15. пука, III позива, умро у параћинској I болници 31. јануара 1915. године од задобијених рана код Гроцке, сахрањен у трешњевачком гробљу

ЗАРОБЉЕНИ:

1. **Андрејевић Чедомир**, редов 11. пука, заробљен, логор Болдегасоњ

2. **Анђелковић Велимир**, редов 15. пука, логор Неђмеђер

3. **Аранђеловић Живан**, обавезник телефонског одељења 15. пука, тимочке дивизије (отац Милан)¹⁰⁶

4. **Аранђеловић Чедомир**, редов 15. пука, логор Неђмеђер

5. **Вукотић Тихомир**, редов, 11. пук, логор Болдогасоњ

6. **Васић Станојко**, редов 15. пука, логор Неђмеђер

7. **Димитријевић Светозар**, редов 15. пука, рез. Бол. Бр. 21 у темишвару

8. **Димитријевић Живко**, редов 5. пука, логор Матхаузен

9. **Димитријевић Живадин**, редов 15. пука, логор Неђмеђер

105 Исто.

106 СРПСКОМ ЦРВЕНОМ КРСТУ, ЖЕНЕВА. Најучтививије молим Црвени Крст, да ме извјести за мога сина Живана Аранђеловића из Трешњевице, обавезника телефонског одељења, XV. пука, тимоч. дивизије, да ли је у животу или не. Фамилија му је сва жива и здрава. Унапред благодарим Црвеном Крсту, отац Милан Миладиновић. *Београдске новине*, 5. август 1916. године.

10. **Димитријевић Стеван**, редов 15. пука, логор Неђмеђер
11. **Илић Никодије**, обвезник 4. муницијске колоне, тимочке дивизије, I позива
12. **Илић Глигорије**, редов, заробљен 19. новембра 1915. г. у Митровици¹⁰⁷
13. **Јовановић Милорад**, редов 15. пук, логор Неђмеђер
14. **Јовановић Милија**, обавезник телефонског одељења 15. пука (отац Милош)
15. **Котић Душан**, редов 15. пука, умро у логору Неђмеђер
16. **Живић Димитрије**, поднаредник 3. пука, логор Матхаузен
17. **Костић Миладин**, редов 15. пука, логор Болдогасоњ
18. **Лукић Милосав**, редов 15. пука, логор Матхаузен
19. **Митровић Милан**, редов 15. пука, логор Матхаузен
20. **Мијанловић Стојадин**, редов 1. чете, 3. батаљона, 15. пука, II позива
21. **Никодијевић Боривоје**, редов 15. пука, логор Естрагон
22. **Радовановић Светозар**, редов 15. пука, логор Неђмеђер
23. **Ристић Миладин**, редов 13. пука, логор Неђмеђер
24. **Стевановић Нестор**, редов 15. пука, логор Неђмеђер
25. **Стевановић Милутин**, редов 15. пука, логор Неђмеђер
26. **Стефановић Обрен**, редов 15. пука, болница у Загребу.

Живи на Крфу:

1. **Матић Михајло Данило**, каплар тимочке болничке чете, I позива
2. **Матић Михајло Светомир**, обвезник 5. телеграфског одељења, II позива¹⁰⁸
3. **Радовановић Стојан**, редов 4. чете, 2. батаљона, 15. пука, III позива (жена Наста)
4. **Милосављевић Никодије Светозар**, редов 3. чете, 1. батаљона, 15. пука
5. **Манојловић Никодије Станимир**, обвезник 7. батерије, 3. дивизиона, 5. артиљеријског пука тимочке дивизије
6. **Манојловић Никодије Јован**, обвезник артиљеријске мун. колоне, 15. пука, II позива¹⁰⁹
7. **Јовановић Ратко**, редов 4. чете, 2. батаљона, 15 пука, III позива (жена Роса)
8. **Станојевић Младен**, редов мостовског трена моравске дивизије

107 https://www.mod.gov.rs/multimedia/file/staticki_sadržaj/tradicija/popis_zrtava_prvi_svetski_rat/12-PopisGubitaka-I.pdf

108 СРПСКОМ ЦРВЕНОМ КРСТУ, Женева. Учтиво молим Црвени Крст, да ме извести за мога сина Данила М. Матића из Трешњевице, обвезника, каплар тимочке болничарске чете 1. позива и г-ина Светомира М. Матића из Трешњевице обвез. 5. телеграф. одељења II позива тимочке дивизије, да ли су живи и здрави. Фамилија им је жива и здрава. Браћа су им сва кући остала. Отац Михаило Матић, Нр. 95, Трешњевица, пошта Јагодина. Београдске новине, 8. август 1916. године.

109 Српском Црвеном Крсту, Женева. Молим за извјештај, да ли су живи: мој син Јован Манојловић из Трешњевице, обвезник артиљеријске муницијоне колоне, тимочке дивизије, II позива; као и Светозар Милосављевић, обвезник III чете, I батаљона, XV пука, тимочке дивизије, I позива и Станимир Манојловић, обвезник VII батерије, 111. дивизион, V Артиљеријски пук, тимочке дивизије. Истоме фамилија је жива и здрава, отац је кући. Никодије Милосављевић, Јагодина. *Београдске новине*, 26. август 1916. године.

СПИСАК ИНТЕРНИРАНИХ:

1. **Маринковић Милан**, 32
2. **Милосавић Живојин**, 18
3. **Јовановић Тодор**, 54
4. **Димитријевић Маринко**, 36
5. **Динић Лазар**, 33
6. **Димитријевић Мирко**, 18
7. **Радосављевић Илија**, 17
8. **Јовановић Димитрије**, 57
9. **Маринковић Миленко**, 18
10. **Миленковић Јевта**, 42
11. **Живановић Лазар**, 23
12. **Љубисављевић Лазар**, 32
13. **Скалић Спаса**, 34
14. **Радосављевић Милан**, 33
15. **Николић Чедомир**, 33
16. **Јовановић Жарко**, 27
17. **Спасић Живојин**, 28
18. **Станојевић Дина**, 28
19. **Матић Светозар**, 26
20. **Димитријевић Милован**, 24
21. **Тодосијевић Светислав**, 26
22. **Голубовић Вељко**, 33

ВИНОРАЧА

Винорача је 1910. године имала 110 кућа и 705 становника, од тога 376 мушких и 329 женских. Према попису из 1916. године, било је 112 кућа и 581 мештанин. Од тога, 255 мушких и 326 женских.

У селу је 1916. године радила школа. Маја 1916. године уписано је 106 ученика: 70 дечака и 36 девојчица. Располагала је са две учионице, четири одељења за учитеља и 0,30 хектара школске баште.¹¹⁰

110 У Винорачи је за привременог учитеља, од стране среске команде, 16. марта 1916. године постављен Милан Мијалковић, свршени ђак петог разреда гимназије. Он је водио мушко одељење, са 66 ученика. Женско одељење, са 34 ученица, водила је привремена учитељица Јелена Лазаревић, ученица другог разреда женске учитељске школе. Они су разрешени учитељске дужности већ после две недеље, 3. и 7. априла 1916. године. Д. Јовановић, *Основне школе...*, 416.

СПИСАК ИЗГИНУЛИХ И УМРЛИХ 1912 – 1918¹¹¹:

1. **Динић Борисав**, 35 година, у браку 16 година, обвезник II чете, II батаљона, 15. пука, II позива, умро 19. октобра 1912. године у Скопљу. Сахрањен је у Винорачи јануара 1913. године.

2. **Динић С. Миладин**, 28 година, у браку 9 година, обвезник I чете, II батаљона, 15. пука. Погинуо у борби 30. октобра 1912. године у селу Кеману код Читлука, сахрањен на сеоском гробљу у Кеману, опело извршио војни свештеник Симо Буквић.¹¹²

3. **Стефановић Милутин**, 23 године, ожењен, стални каплар 15. пука, I чете, II батаљона. Умро од тифуса 26. децембра 1912. године у Мустафа-паши, сахрањен на српско-бугарском гробљу, опело извршио војни свештеник Никола Поповић.

4. **Коцић М. Ранђел**, 30 година, ожењен, резервиста I чете, 2. батаљона, 15. пука, умро од тифуса 12. јануара 1913. године у Мустафа-паши¹¹³

5. **Антић Л. Чедомир**, 28 година, ожењен, Умро од тифуса 22. децембра 1912. године у Мустафа-паши, сахрањен на војном гробљу у Мустафа Паши

6. **Живојин С Динић**, редов тимочке болничарске чете. Умро 3. фебруара 1915. године од запаљења, у војној болници у Зајечару.

7. **Стефановић Чедомир**, 26 година, редов пекарске чете тимочке дивизије. Умро 27. марта 1915. године код Ђуринаца.¹¹⁴

8. **Степановић Илија**, 40 година, умро у Аранђеловцу 28. јануара 1915. године

9. **Ђорђевић С. Мијајло**, редов 4. чете, 2. батаљона. Погинуо 6. септембра 1914. године на Симиној води.¹¹⁵

10. **Микић Пантелија**, погинуо 11. септембра 1914. године на Симиној води

11. **Станојевић Ј. Илија.**, погинуо на бојишту 9. новембра 1914. године

12. **Николић Милорад**, 40 година, редов муницијске колоне, умро од тифуса 15. фебруара 1915. године у Аранђеловцу

13. **Милојковић Милорад**

14. **Алексић Драган**

111 *Списак погинулих у ратовима 1912-1918*, Савез бораца од 24. августа 1988, Светозарево, сачинио 24. августа 1988. председник Савеза бораца, Петровић Радашин. *Матична књига умрлих 1911-1916*. цркве Архангела Михајла, Јагодина.

112 Решењем суда од 20. децембра 1915. одређена инвалида 288 динара годишње. Налазећи се са двоје деце у оскудици молим пошаљите. Благородна Јана удова Миладина. *Београдске новине*, 29. август 1917.

113 Решењем војног инвалидског суда од 20. децембра 1913. године одобрена инвалида 288 динара годишње. Налазећи се са четворо деце у оскудици, молим порадите. Сара удова Ранђелова. *Исто*.

114 Решењем од 18. августа 1915. одобрена инвалида од 360 динара годишње. Налазећи се са троје нејаке деце у оскудици, молим порадите. Миленија удова Чедомира. *Београдске новине*, 29. август 1917.

115 Решењем суда од 20. августа 1915. одобрена инвалида од 360 динара годишње. Налазећи се у оскудици са троје нејаке деце, Лепосава удова Михајла. *Београдске новине*, 29. август 1917.

15. **Динић Милан**
16. **Динић Миодраг**
17. **Аранђеловић Милан Радисав**, рођен 1896, редов ђачке чете
18. **Аранђеловић Раша Радосав-Раде**, рођен 1896, редов ђачке чете¹¹⁶
19. **Милојковић Живојин**
20. **Тодоровић Живојин**, болничар сталне марвене скопјанске болнице¹¹⁷
21. **Јанковић Илија**, редов 15. пука, умро у логору Матхаузен
22. **Николић Димитрија Јован**, умро у логору Матхаузен
23. **Антић Бошко**
24. **Цветковић Драгутин**, редов 15. пука, заробљен 6/7. септембра 1914. године на Легету, умро у логору Неђмеђер
25. **Петровић Милош Миладин**, регрут ђачке чете¹¹⁸
26. **Стојадиновић Милорад**, редов 15. пука, умро 10. јуна 1918. године у Parhim /Parchim, сахрањен на гробљу Gefangenefriedhof, број гроба 654
27. **Стојадиновић Богомир**
28. **Богдановић Мика**
29. **Стефановић Драгослав**
30. **Димић Илија**, рођен 1866, редов 1. чете, 15. пука, умро 9. 4. 1915. г. у логору Болдогасоњ
31. **Јевремовић Светислав**, рођен 1867, редов 1. чете, 15. пука, умро 4. 3. 1915. г. у логору Болдогасоњ
32. **Павловић Драгутин**, рођен 1875, редов 15. пука, умро у логору Матхаузен¹¹⁹
33. **Крстић М. Сретен**, трговачки помоћник у Београду, војник 2. чете, 3. батаљона, 20. пука, I позива, погинуо 29. новембра 1914. године у 21. години¹²⁰
34. **Јевремовић Саво Живојин**, рођен 24. априла 1894., потпоручник 15. пука, ратни инвалид, носилац Албанске споменице,

116 Милан Аранђеловић, земљорадник, тражи свог сина, синовца и рођака: „Од како су ступили у војску о њима нема никаквог извештаја“. *Београдске новине*, 17. фебруар 1917. године.

117 Живојину Николићу-Јагодинцу, Женева. Мој син Живко Тодоровић отишао је са лекарем Миланом Цветковићем и није се до сада јавио. Молим известите ме да ли је жив и здрав. Захвалан Коста Тодоровић. *Београдске новине*, 5. јануар 1917. године.

118 Богдану Михајловићу, посланику-Женева: „Молим те Богдане, извести мог сина Миладина Петровића и Милутина Рашића, обоје у ђачкој чети из Винораче, да сам њихову карту примио у којој нас извештавају за Милана и Марка, да су здрави, њих извести да се њихове породице налазе сви здрави и да их много поздрављамо. Да нам се преко тебе јаве, где је Јован Николић, тако исто из ђачке чете, који је са њима заједно одавде отишао, као и за мог сина Милана, да ме извести Миладин где је он. Тебе поздравља и увек ћети бити благородан твој Милош Петровић из Винораче“. *Београдске новине*, 15. фебруар 1917. г.

119 *Београдске новине*, 29. 2. 1916. године.

120 „Наш мили син, односно синовац у борби са непријатељима, погибе гонећи их неморно. О овоме нашем несретном и страшном удесу, извештавамо сроднике и пријатеље. Ожалошћени: родитељи, отац Милан, мати Станица; стричеви: Јован и Велимир Крстићи, и остала родбина. 23. децембар, 1914, г. Винорача - Јагодина. *Вечерње новости*, 3. јануар 1915. г.

35. **Стефановић Милутин**¹²¹
 36. **Мијалковић Антоније**¹²²
 37. **Ђорђевић Живојин**, редов 1. чете, 2. батаљона, 15. пука, 32 године, у браку 13 година, погинуо од гранате 12. марта 1913. године код Чефлик Екмечи код Једрена, тело му остало на бојишту¹²³
 38. **Рашић Милутин**, рођен 1896, редов ђачке чете
 39. **Милановић Арсеније**, рођен 1896, редов ђачке чете
 40. **Аранђеловић Радисав**, регрут, 1896. годиште
 41. **Аранђеловић Радосав**, регрут ђачке чете.¹²⁴

ЗАРОБЉЕНИ:

1. **Антић Божидар**, редов 15. пука, логор Матхаузен
2. **Богдановић Божидар**, редов 15. пука, логор Болдогасоњ
3. **Глигањевић Владимир**, редов 15. пука, логор Неђмеђер
4. **Ђорђевић Велимир**, редов 15. пука, логор Матхаузен
5. **Ђорђевић Стојан**, редов 13. пука, логор Матхаузен
6. **Крстић Живојин**, редов 15. пука, логор Неђмеђер
7. **Крстић Вукосав**, редов 15. пука, логор Матхаузен
8. **Јанковић Миладин**, редов 2. чете, 3. батаљона 15. пука, заробљен у Крушевцу 14. новембра 1915. године
9. **Филиповић Радивоје**, редов 1. чете, 2. батаљона 15. пука, заробљен 25. октобра 1915. године у Ђунису
10. **Матић Милан**, редов 15. пука, логор Неђмеђер
11. **Магдаленић Никола**, редов 15. пука, логор Неђмеђер
12. **Мијалковић Раденко**, редов 15. пука, логор Неђмеђер
13. **Милојковић Радивоје**, редов 15. пука, логор Матхаузен
14. **Милојковић Раденко**, редов 15. пука, логор Матхаузен
15. **Милановић Сретен**, редов 15. пука, заробљен 25. октобра 1915, логор Кенигсберг

121 Решењем јаг. Прв. суда од 28. априла 1914. одређена ми је инвалида 360 динара. Налазећи се са нејаком унуком у оскудици, молим порадите. Унапред благодари Милева мајка Милутина, село Винорача, пошта Јагодина. *Београдске новине*, 29. август 1917.

122 Решењем јаг. Прв. суда од 23. септембра 1915 одобрена ми је инвалида од 360 динара годишње. Налазећи се са 4-оро деце у оскудици, молим порадите. Перса удова Антонија Мијалковића, село Винорача. *Исто*.

123 По уверењу 15. пука од 9. априла 1913. године, бр. 9889, *МКУ 1905-1916*. Решењем суда од 14. августа 1915. одобрена инвалида од 360 динара. Жена Латинка, удова се налази у крајњој оскудици са четворо деце. *Београдске новине*, 29. август 1917.

124 Богдану Михајловићу, из Горњег Штипља. Хотел Термнус, Генева, — Suisse. Молим те Богдане, да ме известитиш за мога сина Радисава Аранђеловића, синовца Радосава Аранђеловића а Радиног сина, као и за мог рођака Арсенија Милановићаа, сва тројица су регрути од 1896. године рођени у селу Винорачи, од како су ступити у војску о њима немам никаквог извештаја. Учини ми ту доброту, а ја ћу ти бити увек благодаран. Милан Аранђеловић земљорадик. *Београдске новине*, 17. фебруар 1917.

16. **Милојковић Радивоје**, редов 15. пука, логор Матхаузен
17. **Миловановић Милован**, редов 15. пука, логор Матхаузен
18. **Миловановић Милан**, редов 15. пука, логор Матхаузен
19. **Милошевић Милорад**, редов 15. пука, логор Неђмеђер
20. **Николић Драгутин**, редов 15. пука, логор Матхаузен
21. **Радојевић Милија**, редов 11. пука, у Г. Тузли
22. **Радосављевић Лазар**, редов 15. пука, логор Неђмеђер
23. **Радосављевић Раде**, редов 15. пука, логор Нежидер
24. **Стаменковић Петар**, редов 15. пука, логор Болдогасоњ
25. **Стаменковић Јаков**, редов 15. пука, умро у логору Болдогасоњ
26. **Стевановић Милорад**, редов 15. пука, логор Матхаузен
27. **Стојановић Тодор**, редов 15. пука, логор Неђмеђер
28. **Стојковић Стојан**, редов 15. пука, логор Неђмеђер.

Живи на Крфу:

1. **Денић Живојин**
2. **Костић Марко**, регрут 3. батерије, 2. чете, 13. пука¹²⁵
3. **Петровић Милош Милан**, редов ђачке чете
4. **Стоиловић Петар**, учитељ, резервни капетан¹²⁶
5. **Рашић Милутин**, рођен 1896, редов ђачке чете
6. **Милановић Арсеније**, рођен 1896, редов ђачке чете
7. **Аранђеловић Радисав**, регрут, 1896. годиште
8. **Аранђеловић Радосав**, регрут ђачке чете.¹²⁷

125 Г. Олги Д. Анђелковића, *Ženeva*. — Молим вас лијепо госпођо, распитајте за мога рођака Марка Костића, регрута тим. див. XIII. пука, II чете, III батаљона, из села Винораче. Уједно вас молим, да јавите моме деверу Милану Манету Николићу, капетану, да ми новац пошаље. Унапријед вам благодари, Живка пок. Ср. Николића, директора гимназије, Јагодина. *Beogradске novine*, 29. novembar 1916. godine.

126 „Драги Перо! Извештај о теби, Драгомиру и Милану добили смо неколико пута, али нас чуди што у последњим картама Мика не јавља ништа за Милана. Зато те молим, јави ми шта је са њим. Новац послати ми преко гђе Миле Нешићке нисам примила, а од газда Мике, по налогу Тасе Стојадиновића примила сам око 320 круна, и све их раздавала за дугове. Зато те молим да ми новац пошаљеш и то што чешће. Ја сам ти писала толико пута, не знам да ли си добио. Да нам је наш мили Тошко умро од дифтерије 4. децембра 1914, немој да се секираш и много да бринеш, Божија је воља, а ја и Златица смо у Винорачи здраве. Чувај своје здравље јер си нам ти сва нада наша. Отац и Драга те поздрављају, а ја и твоја ћерчица Злата волемо. Новац пошаљи преко Петра Андрејевића, трговца из Јагодине. Л. Стоиловићка“. *Београдске новине*, 5. јануар 1917. година. ТРИФУНУ ЂУРИЋУ, Јагодина. Јавља Стеван Ј. Јовановић, Ресавац, да су живи и здрави: Милисав Милошевић, Дача Марковић, Милан Ђурић, Шурдић, Светозар Којадиновић, са браћом, Станимир из Бунара, Драги шустер, Рековчанин, Петар Стојиловић, учитељ, Винорача, Влада Ћирковић, Миша берберин, Лаза учитељ, Влада Радовановић Крчин и Бора Пандуровић. *Београдске новине*, 9. децембар 1916. године.

127 Богдану Михајловићу, Из Горњег Штипља. Хотел Термнус, Генева, — Suisse. Молим те Богдане, да ме известиш за мога сина Радисава Аранђеловића, синовца Радосава Аранђеловића а Радиног сина, као и за мог рођака Арсенија Милановићаа, сва тројица су

СПИСАК ИНТЕРНИРАНИХ:

1. Милојковић Драгољуб
2. Петровић Милош, 55
3. Коцић Милан, 55
4. Николић Боривоје, 56
5. Николић Светислав, 56
6. Гојковић Коста, 55
7. Аксентијевић Ђорђе, 57
8. Стевановић Панта, 53
9. Стојковић Живојин, 54
10. Марковић Сретен, 56
11. Ивановић Илија, 48
12. Станојевић Ђорђе, 54
13. Јанковић Никола,
14. Танасковић Милија, 26
15. Здравковић Јурај, логор Нежидер

ВРАНОВАЦ

Села Врановац и Горњи Рачник, по изјављеној жељи становника, одвајају се од општине *багрданске*, у срезу беличком, и образују за себе општину *врановачку*.¹²⁸

Врановац је 1910. године имао 89 кућа и 500 становника, од тога 252 мушкараца и 248 жена. Према попису из 1916. године било је 87 кућа и 405 становника, од чега 186 мушкараца и 219 жена.

У месту постоји основна школа. Припадајућа места: Горње Штипље, Доње Штипље и Горњи Рачник. Школа је располагала са две учионице, четири одељења учитељским станом и 0,05 хектара школске баште. Маја 1916, уписано је 297 ученика: 155 дечака и 142 девојчице.

регрути од 1896. године рођени у селу Винорачи, од како су ступити у војску о њима немам никаквог Извештаја. Учини ми ту доброту, а ја ћу ти бити увек благодаран. Милан Аранђеловић земљорадик. *Београдске новине*, 17. фебруар 1917.

128 *Полицијски гласник*, 26. јун 1903. година.

Погинули и умрли 1912-1918.¹²⁹:

1. **Ђорђевић Д. Милорад**, рођен 1891, резервни потпоручник 4. чете, 1. батаљона, 13. пука, I позива, погинуо 29. септембра 1915. године на Торлаку
2. **Ђорђевић Д. Радосав**
3. **Ђорђевић Драгутин**, 60 година, умро 3. априла 1916. г. у логору Нежидер
4. **Ђорђевић Светолик**
5. **Васиљевић Драгутин**
6. **Ристић Драгутин**
7. **Ристић Милоје**
8. **Ристић Владисав**
9. **Андрејић Светозар**
10. **Настић Гаврило**, цивил, 56 година, умро 17. 2. 1916. у логору Ашах
11. **Настић Владисав**
12. **Настић Јеремија**
13. **Марисављевић Живојин**
14. **Обрадовић Милоје**
15. **Миладиновић Пантелија**
16. **Радисављевић Илија**
17. **Радисављевић Петар**
18. **Милосављевић Божидар**
19. **Милосављевић Јаћим**
20. **Милосављевић Борисав**, редов-резервиста 3. пука, умро 28. октобра 1916, сахрањен на гробљу у Феривилу у Северној Африци, број гроба П471, ред 16/38¹³⁰
21. **Милосављевић Љубомир**
22. **Филиповић Драгутин**
23. **Милосављевић Светозар**
24. **Милосављевић Чедомир**
25. **Јоксимовић Богдан**
26. **Милошевић Сретен**
27. **Милошевић Живан**

129 Спомен плоча палим ратницима 1912-1918. на цркви, у којој су уклесана имена палих, је поклон из 1933. године Матеје Р. Петровића, бившег каменоресца из Београда, родом из Врановца, који је са породицом сахрањен у црквеном дворишту. Поред веће суме новца, поклонιο је и два звона, тешка преко 500 кг, у вредности од око 20.000 динара и сам је о свом трошку израдио и подигао спомен свим ратницима из Врановца. Црква је саграђена у грчко-византијском стилу, израђена највећим делом од прилога самих мештана. Освећена је свечано у недељу 4. септембра 1933. године. Иконостас у дуборезу је рад г. Бицека, академског сликара из Београда, поред школе и задружног дома – којом се ово напредно село може поносити. *Правда*, 4. септембар 1933., 8. фебруар 1937. године. МКУ 1906-1916, Доње Штипље. МКУ 1917-1934, Сиоковац.

130 Лука Николић, *Србија. Мајко и маћехо*, Чајетина, 2010, стр. 359.

28. **Јовановић Благоје**
29. **Марковић Микајло**
30. **Марковић Станимир**
31. **Николић Радосав**
32. **Алексић Гвозден**
33. **Алексић Тома**
34. **Алексић Душан**
35. **Томић Живојин**
36. **Ђурђевић Владимир**
37. **Ђурђевић Г. Живојин**
38. **Ђурђевић Г. Велисав**
39. **Миловановић Љубомир**
40. **Милуновић Селимир**
41. **Богичевић Драган**
42. **Богичевић Владисав**
43. **Радосављевић Гвозден**
44. **Радисављевић Здравко**
45. **Милосављевић Живан**, редов, умро 1. октобра 1914. године у ваљевској болници, сахрањен на ваљевском гробљу¹³¹
46. **Вулић М. Светозар**
47. **Вулић Младен**
48. **Вулић Радосав**
49. **Петровић Р. Милован**
50. **Петровић Р. Милош**
51. **Лукић Светозар**
52. **Јевтић Богдан**
53. **Милошевић Милосав**
54. **Радовановић Живојин**
55. **Николић Андреја**
56. **Илић Влада**
57. **Илић Нићифор**
58. **Томић Станисав**
59. **Стојановић Јосиф**, редов 2. пука, умро у логору Матхаузен
60. **Радосављевић Мика**¹³²
61. **Васиљевић Драгутин**, редов, умро 25. априла 1915. године у ваљевској болници, сахрањен на ваљевском гробљу

131 *Ваљевска болница 1914-1915, Жртве тифуса и ратних страдања*, Ваљево, 2019.; У *Попису Војних и цивилних жртава* стоји да је Милосављевић С. Живан, родом из Врановца, редов 3. чете, 2. батаљона, 5. прекобројног пука, I позива погинуо на Равном брду 2. септембра 1914. године, <https://www.mod.gov.rs/lat/19604/popis-vojnih-i-civilnih-gubitakakraljevine-srbije-u-ljudstvu-u-prvom-svetskom-ratu19>

132 Тражи га брат Јеротије, који је на Крфу. *Правда*, 12. септембар 1917. године.

62. **Милојевић В. Станимир**, редов 3. чете, 2. батаљона, 5. прекобројног пука, I позива, рањен 7. септембра 1914. године на Мачковом камену¹³³

63. **Радовановић Драгутин**, каплар 4. чете, 4. батаљона, 5. прекобројног пука, рањен 10. октобра 1914. године код Сибнице¹³⁴

64. **Радисављевић М. Љубомир**, поднаредник 3. чете, 2. батаљона, 5. прекобројног пука, рањен 2. септембра 1914. године на Равном брду

65. **Радовановић Љубисав**, редов 2. чете, 2. батаљона, 5. прекобројног пук, рањен 30. септембар 1914. године.

ЗАРОБЉЕНИ:

1. **Алексић Љубомир**, 1895, редов 3. батаљона, 11. пука, од 14. новембра је у логору Ашах

2. **Арбић Михајло**, каплар 11. пука, логор Матхаузен

3. **Андрејић (Анрић) Михајло**, 1885, редов 4. батаљона, 2. пука, заробљен 6. новембра код Бацима, логор Браунау

4. **Ђурђевић Живојин**, 1888, редов 5. пука, заробљен 31. октобра код Свилајнца, логор Браунау

5. **Лукић Милосав**, редов 11. пука, логор Матхаузен

6. **Лукић Милан**, 1875, редов 2. батаљона, 11. пука, заробљен 7. новембра 1915. године код Прокупља, логор Браунау

7. **Настић Будимир**, 1893, редов 4. батаљона 11. пука, заробљен 6. новембра 1915. године код Прокупља, логор Браунау

8. **Николић Алекса**, редов, 2. пук, логор Болдогасоњ

9. **Станојевић Петко**, редов 2. пука, логор Матхаузен

10. **Милетић Велимир**, редов 11. пука, логор Матхаузен

11. **Милетић Светозар**, 1881, редов 3. чете, 2. батаљона, 11. пука, заробљен 8. новембра 1915 код Крушевца, умро 30. марта 1918. године у Šprettau /Sprottaу, сахрањен на гробљу Gefangenenfriedhof/ Sprottaу, број гроба 2258, 22, IV

12. **Милосављевић Тимотије**, редов 11. пука, логор Матхаузен

13. **Марковић Остоја**, редов 5. пука, логор Болдогасоњ

14. **Марковић Љубомир**, редов 3. пука, логор Болдогасоњ

15. **Павловић Јеротије**, редов 11. пука, логор Болдогасоњ.

ЖИВИ НА КРФУ:¹³⁵

1. **Павловић Божидар**, редов 4. чете, 4. батаљона, II позива, 11. пука

2. **Ђурђевић Војислав**, био кондуктер поште у Љум-Кули

133 https://www.mod.gov.rs/multimedia/file/staticki_sadrzaj/tradicija/popis_zrtava_prvi_svetski_rat/17-PopisGubitaka-M.pdf

134 https://www.mod.gov.rs/multimedia/file/staticki_sadrzaj/tradicija/popis_zrtava_prvi_svetski_rat/22-PopisGubitaka-R.pdf

135 *Београдске новине*, 6. фебруар 1917. године. *Велика Србија*, 26. 10. 1916.

3. Ђурђевић Јоксим, редов 3. чете, 2. батаљона, шумадијске дивизије
4. Радосављевић Јеротије, редов 3. чете, 2. батаљона, 11. пука, I позива
5. Вулић Р. Андреја, 2. хаубичка батерија, градски пук
6. Петронијевић Цветко, 4. позициона батерија, дринска дивизија
7. Каменко Мијин
8. Борисав Цавин
9. Сима Вујетин
10. Светозар Радин
11. Антић Пера
12. Јован Стаменков
13. Николић Ст. Гвозден.

СПИСАК ИНТЕРНИРАНИХ:

1. Филиповић Видан, 18
2. Михајловић С. Милоје, 18
3. Петровић Деспот, 18
4. Петровић Живојин, 25
5. Јевтић Будимко, 28
6. Будисављевић Владимир, 56
7. Недељковић Будисав, 58
8. Стефановић Будисав, 18
9. Милојевић Будисав, 18
10. Будисављевић Љубомир, 18
11. Милошевић Јован, 36
12. Милојевић Сибин, 24
13. Ристић Арсеније, 38
14. Ристић Светолик, 55
15. Крстић Благоје, 18
17. Крстић Никола, 18
18. Алексић Милош, 57
19. Милетић Светозар, 53
20. Миловановић Нићифор, 57
21. Милојевић Владимир, 56
22. Милуновић Светолик, 18
23. Милојевић Станимир, 31
24. Милојевић Коста, 29
25. Настић Миансав, 33
26. Настић Костантин, 18
27. Настић Станимир, 18
28. Настић Миаутин, 21
29. Настић Дуњин, 18

30. Марисављевић Тома, 40
31. Миладиновић, 18
32. Милићевић Велимир, 38
33. Јовановић Благоје, 43
34. Милошевић Живадин, 27
35. Васиљевић Адам, 18
36. Михајловић Драгутин, 34
37. Николић Миљко, 36
38. Вулић Милија, 31
39. Вулић Богдан, 22
40. Николић Живан, 18
41. Николић Аврам, 60
42. Милосављевић Светомир, 18
43. Милетић Милан, 45
44. Гарић Милутин, 18
45. Ђорђевић Светозар, 31
46. Стојановић Адам, 18
47. Стојановић Јеремија, 18
48. Стојановић Гвозден, 35
49. Стојановић Величко, 27
50. Миливојевић Симон, 35
51. Костић Милан, 19
52. Костић Милорад, 18
53. Димитријевић Милија, 58
54. Миљковић Давид, 30
55. Костић Саватије, 18
56. Нешић Велисав, 18
57. Петровић Милош, 18
58. Петровић Кристивоје, 18
59. Живковић Велимир, 18
60. Стојановић Божидар, 22
61. Томић Милош, 18
62. Томић Милутин, 32
63. Лазаревић Каменче, 28
64. Јовановић С. Јоксим, 18
65. Живановић Коста, 18
66. Грујић Живадин, 36
67. Грујић Будимир, 18
68. Милорадовић Милорад, 29
69. Миловановић Владан, 26
70. Јевтић Никола, рођен 1854, умро 26. марта 1916. године у логору Нежидер, бр. гроба 2402.

ГОРЊИ РАЧНИК

Погинули и умрли 1912 – 1918:¹³⁶

1. Нешић Војислав
2. Стојановић Јеремија
3. Костић Славко
4. Костић Благоје, браћа
5. Кузмановић Јанићије
6. Томић Чедомир
7. Томић Петар
8. Николић Ј. Велимир, редов 3. чете, 2. батаљона, 11. пука
9. Милосављевић Микајло
10. Ивановић Станимир
11. Димитријевић Животије
12. Симић Милија, редов 1. чете, 1. батаљона 2. пука (*Београдске новине*, 15.12.1916.)
13. Илић Драгутин
14. Јанићијевић Јеремија
15. Стојановић Селимир
16. Стојановић Здравко
17. Стојановић Чедомир
18. Стојановић Војислав
19. Стојановић Милисав
20. Петковић Љубомир
21. Славковић Новица
22. Миладиновић Сретен (из Ловаца)
23. Настасијевић Лазар
24. Мијушковић Мика
25. Цветковић Илија
26. Живковић Љубомир
27. Јелић Благоје
28. Јонић Милан – Врановац
29. Вудић Милан
30. Вудић Андреја
31. Ћорђевић Грујица
32. Пауновић Раденко
33. Грујић Светолик
34. Вудић Владислав
35. Стојановић Милош, редов 3. чете, 2. батаљона, 11. пука, III позива, умро у рез. војној болници у Јагодини 10. фебруара 1915. године, прегажен возом, сахрањен у Г. Рачнику.

¹³⁶ Споменик у Горњем Рачнику, погинулим војницима у Првом светском рату 1912 – 1918. Споменик је подигнут 1926. године, а обновљен 1994. године. МКУ 1906-1916, Доње Штипље. МКУ 1917-1934, Сиоковац.

ЗАРОБЉЕНИ:

1. **Миленковић Милоје**, каплар 15. пука, у логору Матхаузен
2. **Јанковић Велимир**, редов 3. чете, 2. батерије, 11. пука
3. **Костић Љубисав**, 1886., редов 2. батаљона, 11. пука, заробљен 2. новембра код Јагодине логор Браунау
4. **Петровић Велисав**, 1888., редов 2. батаљона, 11. пука, заробљен 4. новембра код Јагодине, логор Браунау
5. **Стојановић Т. Борисав**, поднаредник 1. заплењене батерије 1. дивизије, II позива, у логору Неђмеђер
6. **Нешић Милорад**, коморџија, 2. чета, 4. батаљон, 6. пук комбиноване дивизије, I позива, у логору Неђмеђер
7. **Стојановић П. Милутин**, поднаредник 11. пука, I позива.

Живи на Крфу:

1. **Тодоровић С. Светислав**
2. **Николић Јан. Велимир**, регрут 3. чете, 2. батаљона 11. пука
3. **Стојановић Т. Борисав**, поднаредник 1. заплењене батерије, 1. дивизиона тимочке дивизије
4. **Нешић Милорад**, 2. чета, 4. батаљон, 6. прекобројни пук комбиноване дивизије, I позива
5. **Стојановић П. Милутин**, поднаредник 11. пука, I позива
6. **Стојановић П. Драгутин**, 3. чета, 3. батаљон, 6. прекобројни пук комбиноване дивизије, I позив
7. **Ђорђевић Милосав**, доп. регр. 11. пука, II позив
8. **Спасић Петар**, 11. пук, II позив
9. **Ђорђевић Тодор**, 11. пук, II позив¹³⁷
10. **Грујић Велисав** и син
11. **Јевтић Љубомир**
12. **Станимир Вићин**¹³⁸
13. **Младеновић Милан Владислав**, рођен 1891, каплар болничке чете тимочке дивизије, носилац Албанске споменице
14. **Костић Милош Јеремија**, рођен 1889, редов-ордонас у III армији, носилац Албанске споменице
15. **Грујић Велисав Милан**, рођен 1896, редов Крушевачке резервне трупе, носилац Албанске споменице.

137 *Београдске новине*, 10. јануар 1917. године.

138 *Велика Србија*, 26. октобар 1916. године.

ДОЊЕ ШТИПЉЕ

Село Доње Штипље, по изјављеној жељи становника, одваја се од општине *Јошаничке*, у срезу беличком, округ моравски и додаје се општини *врановачкој*, у истом срезу и округу.¹³⁹

Доње Штипље је 1910. године имало 90 кућа и 574 становника, од тога 304 мушкарца и 270 жена. Према попису из 1916. године, било је 97 кућа и 545 становника, од чега 242 мушкараца и 303 жене.

Погинули и умрли 1912-1918.¹⁴⁰

1. Радовановић Светислав, пешадијски п. поручник¹⁴¹
2. Стевановић Влајко
3. Недељковић Станисав
4. Васић Милан
5. Радовановић Јанко
6. Ђорђевић Милан
7. Стевановић Војислав
8. Стевановић Станимир
9. Стевановић Велисав
10. Радовановић Јездимир
11. Микаиловић Светислав
12. Милојевић Гвозден
13. Милошевић Стеван, редов 11. допунског пука, II позива, шумадијска дивизија
14. Милошевић Микаило
15. Милошевић Милосав
16. Милошевић Новак
17. Радосављевић Кален
18. Радосављевић Димитрије
19. Стевановић Светислав
20. Стевановић Никодије
21. Стевановић Милорад
22. Стевановић Милисав, заробљен септембра 1914, умро у логору Болдогасоњ
23. Стевановић Симеон, регрут, 3. чете, 2 батаљона, 11. пука, II допуна шумадијске дивизије¹⁴²

139 *Полицијски гласник*, 6. март 1904. године.

140 Спомен- плоча на цркви у Д. Штипљу, постављена 12. 10. 1935. године. МКУ 1906-1916, Доње Штипље. МКУ 1917-1934, Сиоковац.

141 Тражи се преко огласа у листу *Велика Србија* ради достављања извештаја од свог оца Владислава Радовановића, који се налази у Француској. Ко шта зна да јави Милану Г. Симићу, нареднику, пошта 20. *Велика Србија*, 20. јануар 1918. године.

142 *Београдске новине*, 6. фебруар 1917. године.

24. Стевановић Живоин
25. Стевановић Воислав
26. Миловановић Сава
27. Миловановић Селимир
28. Миловановић Живан
29. Вулић Диса
30. Вулић Будимир
31. Тодоровић Радисав
32. Милојевић Тома
33. Милојевић Живојин
34. Недељковић Селимир
35. Недељковић Миладин
36. Недељковић Милан, редов, рођен 1894, умро у логору Ашах, број гроба 335
37. Недељковић Антоније
38. Илић Ђорђе
39. Илић Мијаило
40. Тасић Светимир, редов 1. чете, 11. пука, II позива
41. Микаиловић Милутин
42. Јовановић Живадин, редов 5. пука, заробљен 1914. г, умро у логору Матхаузен
43. Срећковић Петар
44. Филиповић Душко
45. Здравковић Вукашин
46. Здравковић Никола
47. Стевановић Миливоје
48. Петровић Живојин
49. Радовановић Арсеније
50. Станисав, +1929. године
51. Здравковић Миливоје, редов 15. пука, заробљен, умро 18. 1. 1915. г. у логору Неђмеђер, број гроба 190
52. Стевановић Љубисав, сахрањен на гробљу Зејтинлик, број гроба 2081, парцела 40, крипта
53. Стефановић Живојин Живан-Жића.¹⁴³

ЗАРОБЉЕНИ:

1. Алексић Сибин, редов 11. пука, логор Болдогасоњ
2. Јовановић Живота, редов 5. пука, у логору Матхаузен
3. Јовановић Драгомир, редов 15. пука, логор Неђмеђер
4. Стевановић Милисав, редов 11. пука, логор Болдогасоњ
5. Радојевић Владимир, редов 11. пука, логор Болдогасоњ.

Живи на Крфу:

1. **Крстић Мика**
2. **Чолић Велимир**
3. **Миловановић Велимир**, пионирско одељење, II позива
4. **Миличевић Антоније**
5. **Миличевић Војислав**
6. **Миличевић Радисав**
7. **Недељковић Софроније**, редов 2. чете, 4. батаљона, 11. пука,
8. **Радовановић Танасије**, нишки допунски пук
9. **Радовановић Лазар**, редов 4. чете, 4. батаљона, 11. пука, II позива
10. **Стевановић Милан**, братанац
11. **Стефановић Антоније**, коњаник¹⁴⁴
12. **Стефановић Аврам Миленко**, коњички каплар
13. **Стефановић Крста**
14. **Стефановић Јездимир**
15. **Стефановић Љубомир**, браћа
16. **Стефановић Живко**
17. **Стефановић Ђ. Влајко**
18. **Ђорђевић Борисав**
19. **Ђорђевић Милосав**
20. **Здравковић Милосав**, шураци¹⁴⁵
21. **Дика** и
22. **Драгослав Живковић**
23. **Борисав** и
24. **Лала Ранковић**
25. **Станислав** и
26. **Акса Матин**
27. **Живан Милојевић**
28. **Сава** и
29. **Милан Љубисављевић**
30. **Живота Жикин**¹⁴⁶
31. **Јевтић Живојин Живота**, рођен 1890, био редов 4. позиционе батерије дринске дивизије, касније у Штабу 15. пука, носилац Албанске споменице
32. **Ристић Добросав Спасоје**, рођен 11. мај 1896, редов 1. чете, 2. батаљона 15. пука, носилац Албанске споменице
33. **Срећковић Ђурђе Станимир**, рођен 25. августа 1889, каплар 3. чете, 2. батаљона 11. пука, носилац Албанске споменице
34. **Стефановић Живојин Јосиф - Јоса**, рођен 22. маја 1896, редов болничар Крушевачке резервне трупе, носилац Албанске споменице.

144 Јавља снаји Јелени Јездимира Стевановића, трговца из Јагодине, да су живи: он, Јездимир, пријатељ Влајко, Крста, Милисав, Љубомир, Жика и Мика. Никодије и Милан Драгин су овде. *Правда*, 18. јун 1917. *Београдске новине*, 21. децембар 1916. године.

145 *Правда*, 31. октобар 1917. године.

146 *Велика Србија*, 27. септембар 1916. године; *Београдске новине*, 6. фебруар 1917. г.

ГЛОГОВАЦ

Указом Владе Краљевине Србије од 4. јуна 1903. године, а на основу закона о општинама, одобрено је решење Државног савета, које налаже да се села: Глоговац, Драгомировац, Дубока, Мали Поповић и Исаково, по изјављеној жељи својих становника, могу раздвојити од општине *глогвачке*, у срезу деспотовачком, округу моравском, и прва два села образовати засебну општину под називом *глогвачка*; друга два села под називом *дубочка*, а последње под именом *исаковачка*.¹⁴⁷

До 1897. године сељани су Мораву прелазили чамцима и скелама. Ове године је отворен мост између села Рибара и Глоговца. Мост је имао челичну конструкцију, асфалтни део моста је од армираног бетона, стубови који додирују реку су од јаког бетона и челичне арматуре. Са рибарске стране, лево од моста, направиле се купалиште „Бриони“. Људи са свих страна долазили су да уживају у лепотама реке, пецању, такмичењу у пливању, вожњи чамцима, итд. (Морава је била далеко чистија у то време и пуна риба (познати су упецани сомови-капиталци, дужине преко 2 метра).

Глоговац је био под бугарском окупацијом. Код манастира Томић и Јаковић постављене су граничне карауле, где су Бугари тражили пасоше за прелазак на леву страну Мораве.

Погинули и умрли 1912-1918:¹⁴⁸

1. **Јанковић М. Алекса**, активни мајор 4. чете, тешко рањен на Гучеву, умро 27. септембра 1914. године у ваљевској болници.¹⁴⁹
2. **Јевремовић Гвозден**, потпоручник 15. пука
3. **Ивановић Благоје**, наредник 13. пука
4. **Илић Арсеније**, наредник, живео 44 године, + на положају 15. X 1915.¹⁵⁰
5. **Милосављевић Алекса**

147 *Полицијски гласник*, 26. јун 1903. године.

148 Спомен-плоча од белог мермера на фасади цркве Рођења Пресвете Богородице у Глоговцу, са натписом: *Овде почивају кости изгинулих Срба за ослобођење и уједињење нашег народа у ратовима 1912–1918. год. прикупљених са околних положаја трудом министарства правде*. Величина 0,74 x 1,10m. Споменик у порти манастира Јаковић. Матична књига умрлих 1910-1920, Глоговац. МКУ цркве јаковићке 1910-1921.

149 Јанковић М. Алекса је након завршеног седмог разреда Гимназије у Јагодини, завршио 18. класу Војне академије. У Првом балканском рату био је командир чете у 5. пуку у биткама код Куманова и Битоља. У Другом је рањен, али се опоравио и као мајор комадује батаљоном 4. пука. Тешко је рањен крајем августа 1914. године на положају Мали Рожај и пребачен у ваљевску болницу. Сахрањен је у Глоговцу. *Јагодински лексикон*, 70; *Ваљевска болница 1914-1915, Жртве тифуса и ратних страдања* 1, Ваљево 2019, р . б. 233.

150 Споменик у порти цркве у Глоговцу.

6. Вулић Алекса
7. Јовановић Андреја, редов 15. пука, умро 1. 3. 1915. г. у логору Неђемеђер
8. Јовановић Владимир
9. Јовановић Милутин, редов 15. пука, умро 1. марта 1917. године, сахрањен на грчком гробљу у Тунису
10. Богдановић Живота
11. Николић Аврам, умро од запаљења плућа 3. марта 1913. године, сахрањен на Мустаф-пашином гробљу код Једрена
12. Живановић Драгољуб
13. Живановић Светислав
14. Димитријевић Мирко, редов 14. пука, заробљен, умро у логору Матхаузен
15. Матић Милутин¹⁵¹
16. Крстић Обрад
17. Јевремовић Милосав, редов 13. пука
18. Маринковић Симон
19. Милосављевић Радомир
20. Милосављевић А. Милош
21. Никодијевић С. Никола
22. Милосављевић Владимир
23. Ђорђевић Ђорђе
24. Јевремовић Милета, редов 13. пука
25. Милорадовић Радован, из Рајкинца
26. Димитријевић Ранђел
27. Вакић Илија
28. Јоксим С. Никодијевић, каплар 3. чете, 3. батаљона, 15. пука, 2. позива, погинуо 13. октобра 1914. године, увече, у борби пред Шапцем, ожењен
29. Стојановић Гвозден
30. Живадиновић Благоја
31. Петровић Милосав
32. Милосављевић Живота, умро у нишкој болници од колере 22. јула 1913. године, 40 година, ожењен
33. Митић Радован
34. Радовановић Драга
35. Добросављевић Душан
36. Милић Светолик
37. Милосављевић П. Милан
38. Вулић Чедомир
39. Милосављевић Владимир
40. Милосављевић Јоксим
41. Николић Петар
42. Милосављевић Милен
43. Љубомир Н. Васић, редов 15. пука, заробљен, умро 16. јануара 1915. у логору Неђемеђер, број гроба 182

¹⁵¹ Његово име је уписано и на споменику у цркви јаковићкој у Дубокој.

44. **Милојевић Милун**
45. **Јовановић Алекса**
46. **Јовановић Благоје**
47. **Јовановић Радивоје**
48. **Вучковић Сретена Чедомир**, редов 13. пука
49. **Радојковић Ј. Чедомир**, коњаник 3. ескадрона 1. пука
50. **Јаковљевић Светолик**, редов 1. чете, 2. батаљона, 13. пука, погинуо на Легету¹⁵²
51. **Петровић Светозар**
52. **Коруновић Алекса**
53. **Микица Цојин**
54. **Воја Цојин**
55. **Миља Цојин**
56. **Милан Цојин**
57. **Тасић Аксентије** из Деспотовца, погинуо при одбрани Глоговца 1915.¹⁵³
58. **Јанаћковић Вучић Огњен**, земљорадник из Глоговца, редов 3. чете, 3. батаљона, 15. пука, погинуо код Једрена при заузимању Екмекчикоја 24. октобра 1912., 26 година, ожењен, сахрањен у Кара-булиту
59. **Васић Танаска Милован**, земљорадник из Глоговца, погинуо код Једрена 21. новембра 1912. г, сахрањен на Мустаф-пашином гробљу код Једрена, 26 година, ожењен
60. **Драгоје Јована Милорадовић**, земљорадник из Глоговца, погинуо код села Танушане у Албанији, у албанском нападу 17. септембра 1913. г, 25 година, нежењен
61. **Јевремовић Милета**, из Глоговца, умро од колере Владичином Хану 7. августа 1913. године, 28 година, ожењен
62. **Петровић Светолик**, из Глоговца, умро од запаљења плућа у војној болници у Зајечару 21. јануара 1912. г, сахрањен на војном гробљу у Зајечару, 22 године, ожењен
63. **Милосав Живадиновић**, из Глоговца, умро у скопској болници 2. јула 1913. године од колере, 45 година, ожењен
64. **Костић Алекса**, редов 3. чете, 3. батаљона, 15. пука, 2. позива, умро у 8. пољској болници 19. августа 1914. године, увече, од задобијених рана у борби код Црне баре, сахрањен на богатићком гробљу, ожењен
65. **Достић Петар**, каплар 3. чете, 3. батаљона, 15. пука, 1. позива, погинуо у борби пред Шапцем 8. августа 1914. године, сахрањен на бојишту, ожењен
66. **Милорадовић Радивоје**, редов 3. чете, 3. батаљона, 15. пука, 3. позива, погинуо код села Црне баре 28. августа 1914. године, увече, ожењен
67. **Обреновић Милош**, умро од колере у ропству у логору Неђењељу 29. септембра 1914. године

152 Јовану Премовићу, Женева: Да се достави Момиру Коруновићу, архитекти, рез. капетану, Солун. Молим известите ме за ове: Светолика Јаковљевића, Милутина Милошевића, Алексу Грујића, 1. чета, 2. батаљон, 13. пука и остале Глоговчане из истог пука, тимочке дивизије, јер се ови горњи никако не јављају. Такође шта је Младеном и Радивојем, браћом Гвоздена Јевремовића, из Глоговца. Ваши су кући здрави. Карте и новац добила сам. Биса Николић, Ribarerstrasse 13, Jagodina. *Београдске новине*, 28. јун 1918. године.

153 Уписани на спомен -плочи у цркви Рођења пресвете Богородице у Глоговцу.

Спомен плоча у цркви у Глоговцу

68. **Димитријевић Душан**, умро од задобијених рана у Велесу 19. новембра 1914. године, 23 године, ожењен
69. **Грујић Славко**, редов 1. чете, 2. батаљона, 13. пука, умро од задобијених рана у Скопљу 20. новембра 1914. године, 22 године, неожењен
70. **Цветковић Алекса**, умро у болници у Паланци 7. јануара 1915. године, 45 година, удовац
71. **Јаковљевић Милосав**, погинуо на Еминовој бари 11. септембра 1914. године, 25 година, ожењен
72. **Илић Арсеније**, умро од тифуса у Раљи 27. фебруара 1915. г, 25 година, ожењен
73. **Живко Матејић-Настасијевић**, убо се ножем, умро у вршачкој болници, извешће војне вршачке команде бр. 965, 58 година, ожењен
74. **Радовановић Димитрије**, 2. позив, умро од тифуса у губеревачкој амбуланти 21. марта 1915. године, 45 година, ожењен
75. **Вучићевић Светомир**, умро од запаљења плућа у Клеменици 12. октобра 1914. године, 34 године, ожењен
76. **Вуксановић Кристифор**, умро од запаљења плућа у ужичкој болници 4. маја 1915. године, 45 година, ожењен
77. **Радојевић Драгољуб**, 3. чета, 3. батаљон, 15 пук, умро на ратишту од задобијених рана 15. новембра 1914, 36 година, ожењен
78. **Николић Петроније**, убиен од Бугара 7. маја 1917. г, 21 година, ожењен.
79. **Ева жена Војина Анђелковића** из Глоговца, убијена од Бугара 13. фебруара 1917. године у Богави, 35 година
80. **Анђелковића Стевана Милица**, убијена од Бугара 13. фебруара 1917. године у Глоговцу, 25 година, неудата
81. **Радојковић Чедомир**, убијен од непријатеља 26. септембра 1918. код Брестовца близу Лесковца, 28 година, ожењен, пренет и сахрањен у гробљу у Велућу
82. **Обреновић Божићар**, келнер из Глоговца, убијен у кафани у Јагодини од стране француског војника 1. децембра 1918. године. 27 година, неожењен.
83. **Танасковић Сава**, умро од јевтике у Бисерти 26. маја 1919. године, сахрањен на војном гробљу у Бисерти, неожењен
88. **Васић Младен**, редов 6. пука, умро 5. 2. 1915. г. у логору Неђмеђер
89. **Јевтић Борисав**, редов 15. пука, умро 18. 1. 1915. г. у логору Неђмеђер
90. **Вучковић Душан**, редов 13. пука, умро 15. 1. 1915. г. у логору Неђмеђер, гроб број 178
91. **Петровић Светомир**, редов 15. пука, заробљен у Пећи, логор Нојхамер
92. **Љубисављевић Милутин**, носилац златне Карађорђевог звезде са мачевима¹⁵⁴
93. **Васић Милан**, редов 15. пука, умро 25. 1. 1915. г. у логору Неђмеђер
94. **Игњатовић Владимир**, рођен 1894. године, редов 4. чете, 15. пука, умро 10. априла 1915. г. у логору Болдогасоњ
95. **Јовановић Станоје**, рођен 1892. године, редов 3. чете, 13. пука, умро 1. марта 1916. г. у логору Болдогасоњ

154 Својом хладнокрвношћу и присебношћу помогао је да се избегне судар теретног и санитарског воза у коме се налазио краљ Петар. М. Шантић, *Витезови слободе*, Београд, 1938.

96. **Радосављевић Милисав**, рођен 1875, редов 3. чете, 15. пука, умро 22. фебруара 1915. г. у логору Болдогасоњ

97. **Савић Живан**, рођен 1869, редов 2. чете, 15. пука, умро 6. марта 1915. г. у логору Болдогасоњ

98. **Милошевић Милутин**, редов 1. чете, 2. батаљона, 13. пука, митраљеско одељење, заробљен, умро у логору Матхаузен

99. **Ковачевић Драгољуб**, умро 1. марта 1915. г. у логору Нежидер, број гроба 1128

100. **Милосављевић Јаков**, 17 година, умро 28. 8. 1916. у логору Нежидер

101. **Илић В. Арсеније**, наредник, 44 године, погинуо на положају 15. октобра 1915. године.¹⁵⁵

ЗАРОБЉЕНИ:

1. **Костић Владимир**, Inf. , 15. I.R. 3.Кр. Serbe, campo de Braunau

2. **Васић Ранко**, Inf. 1. Caval. Gew. Abt. Srbe, campo Boldogassony

3. **Васиљевић Станоје**, редов 13. пука, логор Неђмеђер

4. **Васиљевић Никола**, редов 13. пука, логор Неђмеђер

5. **Вељковић Паун**, редов 13. пука, логор Неђмеђер

6. **Вељковић Живојин**, редов 15. пука, логор Матхаузен

7. **Вељковић Станко**, редов 13. пука, логор Неђмеђер

8. **Вељковић Димитрије**, редов 13. пука, логор Матхаузен

9. **Вујкић Јанош**, редов 15. пука, логор Неђмеђер

10. **Вучковић Петар**, редов 13. пука, логор Неђмеђер

11. **Грујић Алекса**, редов 1. чете, 2. батаљона, 13. пука

12. **Грујић Ранко**, Inf. 13. J. R. 3. Кр. Serbe, camp de Braunau i. B.

13. **Гицић Станоје**, редов 13. пука, логор Матхаузен

14. **Дожић Петар**, редов 13. пука, логор гарн. бол. бр. 21 у Темишвару

15. **Димитријевић Митар**, редов 15. пука, логор Матхаузен

16. **Живановић Андрија**, Canon. 15. Art. Serbe, camp de Aschach a.d. D.

17. **Живановић Драгутин**, редов 15. пука, логор Неђмеђер

18. **Живановић Кузман**, редов 13. пука, резервна војна болница Капошвар

19. **Ивановић Станисав**, редов 13. пука, логор Матхаузен

20. **Илић Владимир**, редов 15. пука, логор Неђмеђер

21. **Јаковљевић Алекса**, редов 15. пука, логор Неђмеђер

22. **Јанић Јанко**, редов 13. пука, логор Матхаузен

23. **Јевремовић Младен**, редов 13. пука

24. **Јевремовић Радивоје**, редов 13. пука

25. **Јеремић Димитрије**, редов 13. пука, логор Неђмеђер

26. **Јовановић Илија**, редов 13. пука, логор Неђмеђер

27. **Јовановић Станисав**, редов 13. пука, логор Матхаузен

28. **Јовановић Живадин**, редов 13. пука, логор Матхаузен

29. **Јовановић Ђорђе**, редов 13. пука, логор Матхаузен
30. **Јовић Јанаћије**, редов 13. пука, логор Неђмеђер
31. **Лазић Стаја**, редов 15. пука, логор Неђмеђер
32. **Манојловић Урош**, редов 13. пука, логор Матхаузен
33. **Марић Станоје**, редов 13. пука, логор Неђмеђер
34. **Марковић Јован**, редов 13. пука, логор Нежидер
35. **Марковић Станоје**, редов 13. пука, логор Матхаузен
36. **Миладиновић Владимир**, редов 15. пука, логор Неђмеђер
37. **Миладиновић Богомир**, Inf., 15. I. R. 3Кр. Serbe, camp de Braunau i/B
38. **Милановић Пантелија**, редов 15. пука, логор Неђмеђер
39. **Миловановић Петар**, редов 13. пука, логор Неђмеђер
40. **Миловановић Драгољуб**, редов 1. пука, логор Неђмеђер
41. **Милић Траило**, редов 13. пука, логор Неђмеђер
42. **Милић Стојан**, редов 13. пука, логор Неђмеђер
43. **Милојковић Урош**, редов 13. пука, логор Неђмеђер
44. **Милошевић Ђорђе**, редов 13. пука, логор Неђмеђер
45. **Милошевић Светозар**, редов 15. пука, логор Неђмеђер
46. **Миритић (?) Ђорђе**, редов 15. пука, логор Јакабхаз
47. **Михајловић Славко**, редов 15. пука, логор Неђмеђер
48. **Младеновић Стап**, редов 13. пука, логор Неђмеђер
49. **Николић Илија**, редов 13. пука, логор Неђмеђер
50. **Николић Јован**, редов 13. пука, логор Неђмеђер
51. **Обрадовић Радивоје**, редов 15. пука, логор Неђмеђер
52. **Обреновић Милан**, редов 15. пука, логор Неђмеђер
53. **Обреновић Божидар**, редов 15. пука, логор Неђмеђер
54. **Пајкић Јован**, редов 13. пука, логор Неђмеђер
55. **Петровић Јордан**, редов 13. пука, логор Неђмеђер
56. **Петровић Коста**, каплар 13. пука, логор Неђмеђер
57. **Предић Петар**, редов 13. пука, логор Неђмеђер
58. **Предић Маринко**, редов 13. пука, логор Матхаузен
59. **Аврам**, редов 13. пука, логор Неђмеђер
60. **Радосављевић Милутин**, редов 15. пука, логор Матхаузен
61. **Радовић Велимир**, редов 15. пука, логор Неђмеђер
62. **Радовић Велибор**, редов 15. пука, логор Неђмеђер
63. **Савић Драгутин**, редов 13. пука, логор Матхаузен
64. **Стојановић Петар**, редов 13. пука, логор Неђмеђер
65. **Стојановић Димитрије**, редов 13. пука, логор Матхаузен
66. **Стојановић Василије**, редов 13. пука, логор Матхаузен
67. **Томић Михајло**, поднаредник 13. пука, бол. бр. 21 у Темишвару
68. **Панић Живко**, редов 6. пука, логор Матхаузен
69. **Симић Стефан**, редов 6. пука, умро у логору Нежидер
70. **Симић Тодор**, редов 14. пука, логор Матхаузен
71. **Поповић Влајко**, 6. пук, логор Неђмеђер.

Живи на Крфу:

1. **Коруновић Бранислав**, свештеник кадровског пука
2. **Коруновић Радић**, каплар артиљеријског дивизиона тимочке дивизије, II позива¹⁵⁶
3. **Коруновић Момир**, архитекта, рез. капетан I класе, пионирске чете шумадијске дивизије¹⁵⁷
4. **Коруновић Станиша**, учитељ, резервни капетан 15. пука, II позива¹⁵⁸
5. **Коруновић Милутин**, наредник ђак 15. пука, II позива¹⁵⁹
6. **Коруновић Драгиша**, последњи регрут ђачке чете¹⁶⁰
7. **Вуксановић Петар Радојко**, рођен 1888, редов 4. чете, 2. батаљона, 15. пука, носилац Албанске споменице
8. **Маринковић Божидар**, рођен 10. априла 1896, редов-последњи регрут Крушевачке резервне трупе, носилац Албанске споменице
9. **Милосављевић Јанаћко Милош**, рођен 5. маја 1884, редов коморција 15. пука, носилац Албанске споменице
10. **Милутиновић Арсеније Владимир**, рођен 10. октобра 1888, каплар 3. чете, 2. батаљона 14. пука, носилац Албанске споменице

156 Одликован Сребрним војничким орденом Карађорђевог ордена са мачевима, *Службени војни лист*, 12. јули 19120. године.

157 Рођен у Глоговцу (окр. Моравски). Шк. Гимназија и техника у Београду, довршење студија у Прагу, Риму и Паризу. Архитект, инспектор Министарства грађевина, Старешина Соколског друштва, *Матице Београд*, заменик старешине Соколске жупе *Душан Силни*, Одл. Св. Саве IV и VI реда, зл. медаља за храброст, зл. медаља за ревно. службу. Адр. Ламартинова 10, Београд. Тел. 19-76. *Ко је ко у Југославији*, 1. јануар 1928, Београд-Загреб. Произведен у чин резервног мајора у инжињерији. *Службени војни лист*, 12. јул 1921. године; Одликован Орденом Светог Саве IV реда, *Просветни гласник*, 1. јануар 1923. године; Старешина Соколског Друштва Матице и Инспектор Министарства грађевине; Начелник главног стана Малих Четника и Планинки, *Ратни дневник*, 12. март 1918. године. Видети више на: Александар Кадјевић, *Архитекта Момир Коруновић и ратна 1912. година*, <https://scindeks-clanci.ceon.rs/data/pdf/0354-6055/2013/0354-60551337043K.pdf>

158 Указом од 12. маја 1913. године ЊВК Петар I одликовао је резервног поручника Станишу Коруновића Златном медаљом за храброст. Одликован Орденом Белог Орла са мачевима петог реда, *Службени војни лист*, 26. април 1920.

159 Произведен у чин резервног потпоручника 17. децембар 1922. године.

160 Господину НИКОЛИ ПЕТРОВИЋУ, конзулу, Женева. Молим, извјестите моје синове: Бранислава, свештеника кадровског пука; Радића, каплара артиљеријског дивизиона, тимочке дивизије, II позива; Момира, рез. капетана пионирске чете, шуинаатјске дивизије, II позива; Станишу рез. капетана XV. пука, тимочке дивизије, I позива; Митутина, наредника XV. пука, тимочке дивизије, II позива и Драгишу, регрута ђачке чете, сва браћа Коруновићи. Сви су њихови у Глоговцу, Војсци и Крушару живи и здрави: Петар, Милева, Стефанка, Јела, Љиљана, Полексија, Вита, Сеја, Даца, Цале, Никола, Соја, Љубинка, Љубиша и Мица, а снаха Милева је у Београду. За сада не требамо ништа. Знате ли што о Радовану Милутиновићу, лекару XIII. пука, Светолику Јанковићу, поручнику комбиноване дивизије и о Гвоздену Јевремовићу, подпоручнику XV. пука и брату му. Адреса је: Петар Коруновић, свештеник, Јагодина — Глоговац. (Преко Мике Јевтића). *Београдске новине*, 9. август 1916. година. Станиша Коруновић, капетан I класе, јавља оцу, да је са браћом жив и здрав. *Велика Србија*, 9. октобар 1916. године.

11. **Мирковић Никола Софроније**, рођен 3. октобра 1895, редов 1. чете, 2. батаљона, 13. пука, носилац Албанске споменице
12. **Михајловић Милојко Светолик**, рођен 23. маја 1887, редов штаба 2. дивизиона тимочког артиљеријског пука, носилац Албанске споменице
13. **Петровић Јеремија Светислав**, рођен 18. октобра 1891, редов шофер у ваздухопловној команди, носилац Албанске споменице
14. **Радовановић Аксентије Милорад**, рођен 12. октобра 1894, непознато, носилац Албанске споменице
15. **Томић Аксентије Радомир**, рођен 17. октобра 1896, редов резервне Крушевачке трупе, носилац Албанске споменице
16. **Радосављевић Божићар**, коморџија 15. пука, I позива¹⁶¹
17. **Стоиљковић Светомир**, редов југословенског пука, умро 7. марта 1916. године у Бизерти
18. **Савић Ј. Милојко** (*Правда*, 9. април 1917. године).

ИНТЕРНИРАНИ ГРАЂАНИ:

1. **Драгић Тамиш**, 30 година, земљорадник, логор Нежидер
2. **Крачевић (?) Драгић**, 17 година, земљорадник, логор Нежидер
3. **Лукић Никола**, 18 година, земљорадник, логор Нежидер
4. **Лукић Павле**, 56 година, земљорадник, логор Нежидер
5. **Милосављевић Младен**, 16 година, земљорадник, логор Нежидер
6. **Милосављевић Јован**, логор Нежидер
7. **Милосављевић Исак**, логор Нежидер
8. **Мачковић Јован**, 50 година, земљорадник, логор Матхаузен
9. **Радосављевић Јован**, цивил, рођен 1856, логор Болдогасоњ
10. **Петровић Алекса**, рођен 1861, умро 29. 1. 1917. г. у логору Нежидер, број гроба 3529
11. **Јовановић Љуба**, рођен 1859, умро 15. 11. 1916. г. у логору Нежидер, број гроба 3234.

МАЛИ ПОПОВИЋ

Мали Поповић је био под бугарском окупацијом.

Погинули и умрли 1912 – 1918:¹⁶²

1. **Вукомановић Б. Борислав**, земљорадник, погинуо код Тарабоша 20. јула 1913. године, 35 година, ожењен
2. **Вучковић Владимир**, умро од задобијених рана у Скопљу 18. новембра 1914. године, 30 година, ожењен

161 *Београдске новине*, 29. април 1917. године.

162 Споменик у порти манастира Јаковић. Имена су допуњена из МКУ 1910-1920, Глоговац. МКУ цркве Јаковићке 1910-1921.

3. **Радојевић Н. Петроније**, заробљен 6/7. септембра на Легету, умро од колере у логору Неђмеђеру 26. септембра 1914, 27 година, ожењен.

4. **Комненовић Милојко**, умро на положају од тифуса 11. фебруара 1915. године, 22 године, ожењен

5. **Стојановић Никодије**, умро на положају од тифуса 8. фебруара 1915. године, 49 година, ожењен

6. **Милићевић Сима**, умро од тифуса 4. марта 1915. године, 48 година, ожењен

7. **Војиновић В. Богомир**

8. **Радомировић Никодије**

9. **Стаменковић Јаков**

10. **Марковић А. Димитрије**

11. **Вучковић Ж. Тома**

12. **Станковић М. Ранђел**, редов 15. пука, заробљен 6/7. септембра на Легету, умро у логору Матхаузен

13. **Марјановић М. Милета**

14. **Милић У. Стеван**

15. **Вучковић Ж. Огњан**

16. **Милић Димитрије**, рођен 1866, редов 1. чете, 15. пука, заробљен 6/7. септембра на Легету, умро 16. 2. 1915. г. у логору Болдогасоњ

17. **Никодијевић С. Драгутин**, редов 15. пука, заробљен, умро у логору Неђмеђер

18. **Радовановић А. Борислав**

19. **Милићевић С. Алекса**

20. **Марјановић Н. Арса**

21. **Деспотовић Милић**

22. **Стојановић А. Светозар**

23. **Милићевић И. Живота**, рођен 1884, редов 15. пука, заробљен 6/7. септембра на Легету, умро 16. 3. 1916, логор Матхаузен, број гроба 63

24. **Ђурђевић Ј. Нићифор**

25. **Милосављевић А. Благоје**, редов 15. пука, заробљен 6/7. септембра на Легету, умро у логору Неђмеђер

26. **Николић Ј. Милојко**, заробљен 6/7. септембра на Легету, умро у логору Болдогасоњ

27. **Никодијевић А. Богомир**

28. **Никодијевић В. Љубомир**

29. **Деспотовић Р. Каменко**

30. **Урошевић С. Аранђел**, умро од тифуса 12. маја 1915. у пожаревачкој болници, 30 година, ожењен

31. **Милићевић М. Божидар**

32. **Димитријевић М. Божидар**

33. **Милановић Д. Вићентије**

34. **Трифуновић Милисав**, редов 1. чете, 13. пука, заробљен 6/7. септембра на Легету, умро 13. 2. 1915. г. у логору Болдогасоњ

35. **Матић Константин**, цивил, рођен 1900, умро 17. марта 1916 у логору Нежидер, број гроба 2323/2393

36. **Ивекић Добривоје**, рођен 1887, редов 2. чете, 14. пука, заробљен 6/7. септембра на Легету, умро 5. фебруара 1917. у логору Нежидер, бр. гроба 3594

37. **Чолић Радован**, 52 године, умро 26. јануара 1917. у логору Нежидер

38. **Марјановић Божићар Благоје**, рођен 1894, умро 5. фебруара 1917. у логору Нежидер

39. **Миливојевић Миливоје**, рођен 1899, умро 13. децембра 1917. од туберкулозе у логору Нежидер

40. **Матејић Драгољуб**, рођен 1884, умро 19. фебруара 1917. у логору Нежидер

41. **Станојловић Радована Иван**, рођен 1858, умро 17. јануара 1917. у логору Нежидер, број гроба 3437

42. **Ђорђевић Драгић**, 57 година, умро 18. априла 1916. у логору Нежидер

43. **Обрадовић Станко**, редов 15. пука, заробљен 6/7. септембра на Легету, умро 25. јануара 1915. г. у логору Неђмеђер

44. **Милановић Милован**, редов 1. пука, умро 19. априла 1916. у Северној Африци, сахрањен на гробљу Феривил, број гроба Л 115, ред 10/407¹⁶³

45. **Петровић Миливој**, редов, умро 15. априла 1915. године у ваљевској војној болници, сахрањен на ваљевском гробљу

46. **Митровић Владимир**, редов 3. чете, 3. пука, умро 15. јуна 1917. г. у Nojhamer/Neuhammer, сахрањен на гробљу Gefangenenfriedhof/Sprottau, бр. гроба 560.

ЗАРОБЉЕНИ:

1. **Аврамовић Милојко**, редов 15. пука, логор Болдогасоњ

2. **Богвић Живадин**, редов 13. пука, логор Неђмеђер

3. **Богдановић Милић**, редов 15. пука, логор Матхузен

4. **Војиновић Радојко**, редов 15. пука, логор Неђмеђер

5. **Илић Миодраг**, редов 15. пука, логор Матхузен

6. **Илић Владимир**, редов 15. пука, логор Матхузен

7. **Јаковљевић Живомир**, редов 15. пука, логор Матхузен

8. **Јовановић Живојин**, редов 15. пука, логор Неђмеђер

9. **Јовановић Коста**, редов 15. пука, логор Неђмеђер

10. **Љубисављевић Љубомир**, редов 15. пука, логор Неђмеђер

11. **Матић Живота**, редов 15. пука, логор Неђмеђер

12. **Маленовић Станисав**, редов 15. пука, логор Матхузен

13. **Маринковић Вуле**, редов 15. пука, логор Матхузен

14. **Маринковић Ђорђе**, редов 15. пука, логор Матхузен

15. **Матејић Илија**, редов 13. пука, логор Матхузен

16. **Милићевић Димитрије**, редов 15. пука, у Тузли

17. **Милојковић Јован**, редов 15. пука, окр. бол. у Араду

18. **Милојковић Милорад**, редов 13. пука, у Г. Тузли

19. **Милојковић Иван**, редов 15. пука, окр. бол. у Араду
20. **Миљковић Светозар**, редов 15. пука, логор Неђмеђер
21. **Милић Миодраг**, редов 15. пука, логор Матхаузен
22. **Рајић Вељко**, редов 13. пука, бол. бр. 21 у Темишвару
23. **Рајић Миладин**, редов 13. пука, логор Неђмеђер
24. **Радојевић Милац**, редов 13. пука, логор Неђмеђер
25. **Радо(н)вић Драгољуб**, редов 11. пука, логор Матхаузен
26. **Симић Милисав**, редов 13. пука, логор Неђмеђер
27. **Стаменковић Војислав**, редов 15. пука, логор Неђмеђер
28. **Станковић Ранђел**, редов 15. пука, логор Матхаузен
29. **Станковић Радојко**, редов 15. пука, логор Кањермезе
30. **Стојановић Војислав**, редов 15. пука, логор Матхаузен
31. **Стојадиновић Јаков**, редов 15. пука, логор Матхаузен
32. **Теклић Марисав**, редов 13. пука, логор Неђмеђер
33. **Тодоровић Андреја**, редов 13. пука, логор Неђмеђер
34. **Тинзић (?) Радош**, редов 13. пука, логор Неђмеђер
35. **Трифуновић Живомир**, редов 15. пука, логор Неђмеђер
36. **Трифуновић Анђел**, редов 13. пука, логор Неђмеђер
37. **Томић Милосав**, редов 13. пука, логор Неђмеђер.

Живи:

1. **Тешић Светомир**
2. **Тешић Радомир**
3. **Милић Томић.**

ДРАЖМИРОВАЦ

Дражмировац је био под бугарском окупацијом.

Изгинули и умрли 1912-1918:¹⁶⁴

1. **Ивановић Радисав**, земљорадник, умро 18. фебруара 1912. године, од запаљења плућа, код Једрена, 26 година, ожећен
2. **Милојковић Драгутин**, умро од колере 1. јуна 1913, сахрањен на скопском гробљу, 35 година, ожећен
3. **Радојковић Драгић**, земљорадник, умро од колере 24. августа 1913. године, сахрањен на гробљу Гази-баба, 35 година, ожећен.
4. **Вучковић М. Сава**, земљорадник, умро од колере у Владичином Хану 4. августа 1913. године, 23 године, ожећен

¹⁶⁴ Споменик у порти манастира Јаковић. Имена су допуњена из МКУ 1910-1920 Глоговац. МКУ цркве Јаковићке 1910-1921.

5. **Ивановић Живота**, поднаредник 3. чете, 3. батаљона, 15. пука, 3. позива, умро од задобијених рана у војној болници у Крагујевцу 31. септембра 1914. г, ожењен
6. **Павловић Светозар**, погинуо 14. септембра 1914. године, ожењен
7. **Богдановић-Станировић Вел. Светомир**, умро од тифуса у брегалничкој болници 7. децембра 1914. године, 25 година, ожењен
8. **Драгић Сретеновић**.

ДУБОКА

Дубока је била под бугарском окупацијом.

Изгинули и умрли 1912-1918:¹⁶⁵

1. **Новаковић Ј. Дамљан**, земљорадник, умро од колере у паланачкој болници 11. августа 1913. године, 27 година, ожењен
2. **Маринковић Г. Радомир**, земљорадник, погинуо код Једрена 27. октобра 1913. године, увече, 28 година, ожењен
3. **Манојловић М. Милоје**, умро од тетануса у војној болници у Београду 7. фебруара 1913. године

165 Споменик палим ратницима у Првом светском рату. На споменику су уклесана имена палих из Дубоке, Малог Поповића, Глоговца, Дражмировца и Витановца. На споменику је и запис: *Њима и свима изгинулим у бојевима и ратовима, и старим и новим, нек је слава и вечни помен, а сваком Србину нек је наук да воли и чува свога брата и да Немцу и туђину никада не поверује. Овај споменик подигоше рођаци и пријатељи изгинулих из поменутих села.* Споменик се налази у црквеној порти манастира *Јаковић*, смештеног на самој обали Велике Мораве, удаљен 2 км од села Дубоке. На једној аустроугарској карти из 1787. године, Јаковић се наводи као важно духовно и војно место. Према писању игумана Филарета у црквеном листу „Сион“, некадашњи манастир Јаковић обновио је протојереј Петар Корунковић 1894. године. На месту данашње цркве, он је затекао зидове високе и по 4-5 метара. Како је ту пролазио са учитељем из села Глоговца на Свету Литургију у манастир Томић, он је о великим празницима затицао велики број народа на том месту. Они су ту палили ватре и грејали камење, полагаали на себе и лечили се од болести. Међутим, о самој цркви су мало знали шта да кажу, али су зато знали да је испод манастира постојало село где су Турци извршили покољ. Исто тако, постојала је и легенда да се иза зидина са својом војском причестио и капетан Коча Анђелковић, пре него што је отпочео борбу са Турцима 1789. године. У току 1894. године, делегација из села Дубоке затражила је од Митрополита Михајла дозволу за обнову храма. Одмах по добијању сагласности, они су у оквиру старе црквене основе подигли садашњу цркву. Поред цркве саграђена је са западне стране мала зграда, а 1925. подигнут је звоник и купљено звоно у Крагујевцу тешко 50 килограма. Током 1926. године подигнута је мања спратна зграда на северној страни, а 1931. президана је на западу велика припрата. У црквеној порти се налази и споменик посвећен капетану Кочи Анђелковићу, као и свим српским ратницима који су изгинули бранећи отачество. Он је дело, можда и најпознатијег српског архитекте краја 19. и почетка 20. века - Миомира Корунковића, који је био син проте-обновитеља Петра Корунковића. Бранислав Цветковић, *Црква светог Јакова*, прилог проучавању, https://www.academia.edu/10737673/Church_of_St_James_at_Jakovic. Имена су допуњена из Матичне књиге умрлих 1910 – 1920, села Глоговца. МКУ цркве Јаковићке 1910-1921.

4. **Манојловић М. Милан**, погинуо у рату 9. новембра 1914. г., 25 година, ожењен
5. **Вујичић Обрада Драгиша**, умро у војној болници у Аранђеловцу од задобијених рана 11. новембра 1914. године, 28 година, ожењен
6. **Ђорђевић Н. Душан**, умро у војној болници село Слатине 18. септембра 1914. године, 26 година, ожењен.
7. **Јовановић Вел. Владимир**, умро од задобијених рана у болници у Пироту 2. децембра 1914. године, 24 године, ожењен
8. **Милановић В. Каменко**, умро од тифуса 4. марта 1915. године, 25 година, ожењен
9. **Милосављевић Сима**, умро од тифуса у Ђуринцима 11. марта 1915. године, 26 година, ожењен
10. **Матић Димитрије**, умро од тифуса 7. марта 1915. године, 40 година, ожењен.
11. **Лазаревић Милан**, умро од запаљења плућа у Крушевици округ колубарски, 7. новембра 1915. године, 22 године, неожењен
12. **Милановић Раденко**, убиен нехотице од бугарског војника на дубочком гробљу, 8. априла 1918. године, по подне, 50 година, ожењен

13. **Милосављевић Т. Божидар**
14. **Милојевић Љ. Јоксим**
15. **Аксентијевић М. Богомир**
16. **Мијатовић М. Светолик**
17. **Живковић М. Светозар**
18. **Андрејић Р. Драгутин**
19. **Милановић М. Милосав**, 38 година, редов 4. чете, 4. батаљона 15. пука, II позива, умро у рез. војној болници у Јагодини 4. фебруара 1915. године од запаљења црева, сахрањен у јагодинском гробљу
20. **Милутиновић Јован**
21. **Вуксановић Р. Сима**
22. **Урошевић М. Добривоје**
23. **Гмитровић Р. Светолик**
24. **Милић И. Станимир**
25. **Ивановић А. Љубомир**
26. **Ђорђевић Будимир**
27. **Панић Радојко**, поднаредник 15. пука, умро у логору Матхаузен
28. **Панић С. Милојко**
29. **Обрадовић А. Славко**, сахрањен на гробљу Зејтинлик, број гроба 3728, парцела 74, крипта
30. **Милосављевић Ј. Гвозден**
31. **Живановић Д. Чедомир**, редов, сахрањен на гробљу Зејтинлик, број гроба 3647, парцела 71, крипта
32. **Милић И. Тодор**
33. **Јовановић Р. Кристивоје**

34. **Милошевић М. Илија**
35. **Стевановић П. Лука**, редов 2. чете, 3. батаљона, 20. пука, I позива, 25 година, умро 26. 1. 1915. г. у параћинској болници
36. **Матић О. Димитрије**
37. **Савић М. Миладин**
38. **Сретеновић Р. Милић**
39. **Сретеновић Р. Борисав**, поднаредник 15. пука, умро у логору Матхаузен
40. **Сретеновић Р. Владислав**
41. **Милић С. Милосав**
42. **Добросављевић Радојко**
43. **Радосављевић М. Никола**
44. **Савић Будимир**
45. **Николић Огња**, редов 15. пука, заробљен, умро 28. јануара 1915. у логору Неђмеђер
46. **Аврамовић М. Божин**
47. **Обрадовић С. Сава**
48. **Недељковић С. Тихомир**
49. **Радосављевић Милутин -Мића**
50. **Андрејић Р. Павле**, редов 15. пука, умро у логору Матхаузен
51. **Лазић М. Живан**
52. **Радовановић М. Живојин**, редов 15. пука, заробљен на Легету 6./7. септембра 1914, умро у логору Матхаузен
53. **Радосављевић Дамјан**, редов 15. пука, заробљен на Легету 6/7. септембра 1914, умро у логору Матхаузен
54. **Јевремовић С. Божин**
55. **Лазић И. Милан**
56. **Милић И. Јован**
57. **Милорадовић К. Драгољуб**
58. **Новаковић М. Светозар**
59. **Јовановић Ј. Тома**, редов 15. пука, умро у логору Матхаузен
60. **Милосављевић Д. Милорад**
61. **Симић М. Војислав**
62. **Симић М. Владислав**
63. **Гмитровић Р. Светомир**
64. **Љубисављевић Д. Божидар**
65. **Милојевић Г. Стојадин**
66. **Богдановић Ђ. Душан**
67. **Милосављевић Т. Радисав**, редов 15. пука, умро у логору Матхаузен
68. **Богосављевић Милић**
69. **Петровић В. Дамњан**
70. **Стојановић К. Милош**, редов 15. пука, умро 31. марта 1916. године, сахрањен на гробљу у Ипсосу на Крфу

71. **Љубисављевић С. Драгутин**
72. **Илић Живота**, сахрањен на гробљу Зејтинлик, број гроба 3318, парцела 66, крипта
73. **Илић С. Милић**
74. **Здравковић Богомир**
75. **Јокановић Станоје**, редов 14. пука, умро 5. марта 1915. г. у логору Матхаузен
76. **Станимировић Павле**, рођен 1885, редов 4. чете, 5. пука, 15. пука, умро 14. јуна 1915. г. у логору Болдогасоњ
77. **Јеремић Стеван**, рођен 1878, редов 15. пука, умро 1. фебруара 1915. г. у логору Болдогасоњ
78. **Јордак Василије**, рођен 1858, редов 4. чете, 9. пука, умро 13. априла 1917. г. у логору Болдогасоњ
79. **Милорадовић Богосав**, рођен 1879, редов 4. чете, 9. пука, умро 21. маја 1916. г. у логору Болдогасоњ
80. **Павловић Ђорђе**, рођен 1868, редов 2. чете, 9. пука, умро 28. јула 1916. г. у логору Болдогасоњ
81. **Павловић Љуба**, рођен 1887, редов 4. чете, 9. пука, умро 30. децембра 1914. г. у логору Болдогасоњ
82. **Радосављевић Светолик**, редов 15. пука, заробљен, умро у логору Матхаузен
83. **Јевремовић Душан**, сахрањен на гробљу Зејтинлик, број гроба 836, парцела 16, крипта
84. **Милетић Раја**, редов 2. чете, 3. батаљона, 9. пука, сахрањен на гробљу Зејтинлик, број гроба 689, парцела 13, крипта
85. **Недељковић Светомир**
86. **Видуљевић Трифун**, умро 30. јануара 1915. г. логор Неђмеђер
87. **Стојковић Илија**, рођен 1859, цивил, умро 3. јануара 1916. г. у логору Болдогасоњ
88. **Миленковић Божидар**, 1893. годиште, цивил, умро 9. марта 1916. г. у логору Болдогасоњ
89. **Ђуровић Новак**, рођен 1899, цивил, умро 15. децембра 1916. г. у логору Болдогасоњ
90. **Марковић Јанко**, рођен 1855, цивил, умро 27. априла 1916. г. у логору Болдогасоњ
91. **Јаковљевић Жика**, рођен 1905, умро у логору Нежидер 11. маја 1916, број гроба 2676
92. **Румбеш Радоје**, рођен 1863, умро у логору Нежидер 20. марта 1917, број гроба 2354
93. **Јовановић Станоје**, редов 14. пука, заробљен, умро 5. марта 1915, у логору Неђмеђер
94. **Николић Михајло**, 16 година, умро 4. јануара 1916. од бронхитиса, логор Ашах

95. **Николић Обрад**, редов 15. пука, умро 28. јануара 1915. логор Неђемеђер
96. **Ђурић Владимир**, 16 година, умро у логору Неждер 24. јуна 1916. г.
97. **Марковић Аврам Чедомир**, рођен 1895, редов 3. чете, 1. батаљона 13. пука, носилац Албанске споменице¹⁶⁶
98. **Новаковић Светозар**, редов 15. пука, умро 17. фебруара 1916. године, сахрањен на гробљу у Ипсосу на Крфу
99. **Аврамовић Александар**, рођен 1898, умро 2. априла 1916. године у логору Неждер, бр. гоба 2123
100. **Маринковић Радомир**, редов 2. чете, 3. батаљона, 15. пука, погинуо код Једрена 27. октобра 1912. године¹⁶⁷
101. **Аврамовић Живан**, редов, умро 25. јануара 1915. године, сахрањен на ваљевском гробљу
102. **Матић Стеван**, редов, умро 24. марта 1915. године у ваљевској болници, сахрањен на ваљевском гробљу
103. **Милосављевић Веља**, жена Каменка, рођен 1878, пионирско одељење шумадијске дивизије, II позива, умро у селу на боловању.

ЗАРОБЉЕНИ:

1. **Добросављевић Живота**, редов 15. пука, заробљен код Митровице, логор Нојхамер
2. **Јовановић Јован**, редов 15. пука, логор Неђемеђер
3. **Јевремовић Станимир**, редов 15. пука, логор Матхаузен
4. **Љубисављевић Живота**, редов 15. пука, логор Матхаузен
5. **Марковић Светозар**, редов 15. пука, логор Неђемеђер
6. **Матејић Богомир**, редов 15. пука, логор Неђемеђер
7. **Милић Петар**, редов 4. пука, логор Матхаузен
8. **Милић Љубомир**, редов 15. пука, логор Матхаузен
9. **Милојковић Владимир**, редов 15. пука, логор Неђемеђер

166 *Београдске новине*, 9. децембар 1916. године.

167 Кад је наш пук (15. пук) дошао у опсаду Једрена на предстражу су одлазиле из сваког батаљона по једна чета. Према томе биле су три прихватнице: 1. испред чифлика Кара-Саида; 2. према чифлуку Екмекчијоја и 3. до положаја 13. пука. Смена прихватница вршила се рано у зору. Увек је за време смењивања долазило до малих чарки између наших и турских стражара, које никад није дуго трајало и није било губитака. На то чаркање наши су се војници били потпуно навикли, и из својиг ровова су хладнокрвно гађали турске стражаре, ценећи одстојање као на стрелишту. Но, сем овога Турци су у неколико махова ноћу покушавали да изврше препад на наше предстраже са јачом снагом. То су чинили из два разлога: да узнемирују наше предстраже и да их заморе непрекидном напетостију, и да покушају извршити пробој. Но увек су наилазили на наше будне предстраже, које су ватром из пушака и ножем дочекивали Турке, и обично их брзо одбијале. Таква два напада извршили су 27. октобра на нашу 2. чету, 3. батаљона и 30. октобра у рану зору на 4. чету, 3. батаљона. Оба ова пута отворила се кратка али крвава борба, после које су Турци у бегству се повлачили ка својим положајима. Милутин Јовановић, *XV пешадијски пук Стевана Синђелића у рату против Турака 1912-1913. године*, Свилајнац 2014. године.

10. **Михајловић Милорад**, редов 15. пука, логор Матхаузен
11. **Милановић Божићар**, редов 15. пука, логор Матхаузен
12. **Милановић Драгутин**, редов 15. пука, логор Матхаузен
13. **Миловановић Драгић**, редов 15. пука, логор Неђмеђер
14. **Миловановић Милојко**, рођен 1900, умро 3. априла 1918. године у логору Нежидер, бр. гроба 4598
15. **Милорадовић Богосав**, редов 4. чете, 9. пука, логор Болдогасоњ
16. **Маринковић Јован**, редов 9. пука, заробљен 22. октобра 1915. г, логор Кенигсбрик
17. **Милић Светозар**, редов 15. пука, логор Неђмеђер
18. **Милосављевић Илија**, редов 15. пука, логор Неђмеђер
19. **Милосављевић Аранђел**, подофицир 15. пука, заробљен 20. октобра 1915, логор Кенигсбрик
20. **Миљковић Драгутин**, редов 15. пука, логор Матхаузен
21. **Момировић Тома Тимотије**, редов 15. пука, болница у Араду
22. **Николић Војислав**, редов 15. пука, логор Матхаузен
23. **Николић Илија**, редов 13. пука, логор Матхаузен
24. **Павловић Христивоје**, редов 15. пука, логор Неђмеђер
25. **Павловић Милосав**, редов 12. пука, заробљен, логор Матхаузен
26. **Павловић Владимир**, редов 15. пука, умро у логору Матхаузен
27. **Петковић Иван**, редов 4. пука, логор Неђмеђер
28. **Прокић Богомир**, редов 2. пука, логор Неђмеђер
29. **Радосављевић Дамјан**, редов 15. пука, логор Матхаузен
30. **Радосављевић Драгутин**, редов 15. пука, логор Неђмеђер
31. **Радвановић Живан**, редов 15. пука, логор Матхаузен
32. **Радосављевић Живан**, редов 15. пука, логору Неђмеђер
33. **Тодоровић Миливоје**, логор Болдогасоњ
34. **Урошевић Драгољуб**, редов 15. пука, логор Неђмеђер.

Живи на Крфу:

1. **Савић Светозар**
2. **Миленковић В. Милутин**, капетан II класе
3. **Марковић Чедомир**, редов 3. чете, 1. батаљона 13. пука.

РАЈКИНАЦ

Рајкинац је био под бугарским делом окупационе зоне. Лист *Правда* забележио је занимљиву епизоду са суђења у Окружном суду у Пожаревцу. председавао је судија Радослав Јојић, а судило се деветорици сељака из Рајкинца, среза Моравског, који су одговарали за убиство некадашњег богаташа Светозара Радовановића, бившег трговца, и за тешке телесне повреде нанесене његовој жени Стани и ћерки. Убиство се десило још приликом уласка српске војске у ове крајеве, 1918. године.

На оптуженичкој клаупи налазили су се: Чедомир Симић, стар 40 година, Јован Мишић, стар 75 година, Јован Маринковић, стар 75 година, Радивоје Милановић, стар 43 године, Никодије Миленковић, стар 72 године, Миливоје Цокић, стар 49 година, Даница Марковић, стара 50 година, Мирко Бујдић, стар 33 године и Милисав Антонијевић, стар 50 година. На дан 16. октобра 1918. године ушла је српска војска у село Рајкинац. Оптужени сељаци отишли су у кућу богаташа Светолика Радовановића, везали га и извукли из собе, а затим га заједно са његовом женом Станом и једном малолетном ћерком одвели пред општинску судницу. У дворишту суднице у то време налазила се велика маса сељака, која се окупила да почасті ослободиоце. Када су оптужени довели Радовановића са ћерком и женом, један сељак је почео да говори како је Радовановић за време окупације терорисао грађанство, а нарочито док је био председник општине у селу. Додао је да је сад дошло време да сељаци суде Радовановићу. Ово је распалило масу, која је почела да линчује Радовановића. Два сељака су убрзо донели неки конопац и полумртвом Радовановићу затегли омчу око врата.

Трећи сељак је пресекао уже. У међувремену су наишли неки рођаци Радовановића, који су га узели у заштиту.

Док су сељаци линчовали Радовановића и његову жену и ћерку, неколико сељака међу којима: Никодије Миленковић, Миливоје Цокић, Даница Марковић и Мирко Бујдић, отишли су и разрушили зид на подруму богаташа. Том приликом су разграбили разне ствари у вредности од 12. 800 динара.

Два дана после ове туче Радовановић је издахнуо, док су његова жена и ћерка преболеле.

Син покојног Радовановића Живко, поднео је тужбу овдашњем првостепеном суду. После двадесетогодишњег ислеђивања, данас је овај случај добио епилог. Сви учесници су порицали да су учествовали у убиству Радовановића.

Суд је донео пресуду да не постоји дело из параграфа 178. кривичног законика, већ дело из параграфа 184. к. з, који говори о тежој телесној повреди. Међутим, како је право на гоњење за ово дело застарело, сви оптужени су ослобођени оптужбе.¹⁶⁸

Изгинули и умрли 1912-1918:¹⁶⁹

1. **Милић В. Димитрије**, пешадијски пуковник, команд. пука, погинуо 1916. г.
2. **Глигоријевић Вукоман**, 15. пук, I позива
3. **Глигоријевић Радоје**, 15. пук, I позива
4. **Петковић Драгомир**, 15. пук, I позива
5. **Максимовић Сима**, 15. пук, I позива
6. **Стојадиновић Јаковић**
7. **Лазић Милосав**
8. **Исаковић Петар**
9. **Марковић Светомир**
10. **Јовић Н. Милан**
11. **Савић Војислав**
12. **Станојловић М. Милош**
13. **Миленковић Живко**
14. **Миловановић Милован**
15. **Милосављевић Милић**
16. **Васић Јеротије**
17. **Петковић Јерослав**
18. **Никодијевић Милосав**
19. **Марјановић Светомир**
20. **Ивановић Ђорђе**, регрут 12. пука, умро 1916. године на Виду
21. **Маленовић Аврам**
22. **Маленовић Стојан**
23. **Маленовић Живота** и
24. **Маленовић Владисав**
25. **Живановић Светозар**, редов 15. пука, умро 23. фебруара 1916. године, сахрањен на гробљу у Ипсосу на Крфу
26. **Андрејић Сретен**
27. **Јовановић Дамњан**
28. **Вукашиновић Стеван**
29. **Богосављевић Милојко**
30. **Војиновић Станоје**
31. **Петровић Живота**

169 Споменик изгинулим потомцима Стевана Синђелића од 1912-1918, у дворишту манастира Томић. Споменик је израђен од бетона и камена у облику пирамиде, на чијем се врху налази фигура српског војника, израђена од камена. На споменику су уклесана имена 95 палих ратника из Рајкинца, Војске, Глоговца и Грабовца. Висина је 4,73 м. На споменику стоји записано: „Онима изгинулим борцима Споменик подиже отац мајка синови браћа и супруге 1923. године. Руковаоци овог споменика Живојин Глигоријевић из Војске и Јоксим Маленовић из Рајкинца. Каменорезац Јанаћко Тодоровић из Шашиловца. Зидар Светолик Радивојевић из Војске. Драгутин Котић из Војске. Богомир Ж. Глигоријевић погинуо на станич. поду. од зликовци 15. II 1936. железничар“. Група аутора, *Рајкинац некад и сад*, 2011.

32. Рашић Миливоје и
33. син Војислав
34. Митровић Никола, каплар I позива
35. Милосављевић Владимир
36. Милетић Дамњан, редов 15. пука, заробљен, умро у логору Матхаузен
37. Милија и
38. Гвозден Маленовић, браћа
39. Милановић Арсеније
40. Милутиновић Гвозден
41. Богосављевић Милић и
42. Богосављевић Мица Миладин
43. Богосављевић Светолик, редов 14. пука, рез. бол. у Грку, логор Матхаузен
44. Милосављевић Богоје и
45. Милосављевић Најдан, браћа
46. Милановић Владисав
47. Станковић Станисав
48. Милојковић Стамат
49. Савић Дамјан и
50. Савић Милан, последњи регрут 2. чета, 3. батаљон 15. пук
51. Милић Мијатовић, из Брестова
52. Радосављевић Лазар
53. Милошевић Светислав и
54. Милошевић Јоксим и
55. Милошевићи Божидар
56. Б. Васиљевић, из Бресја
57. Милорадовић Обрад
58. Панић Божидар
59. Станимир Милић, из Војске
60. Вукомановић Светозар
61. Јовановић Милован
62. Петровић Милојко и
63. син Станојло Петровић
64. Тодоровић Војислав
65. Ћорђевићи Војислав и
66. Трифун, браћа
67. Ћорђевић Радоје
68. Милојевић Радован
69. Милановић Божидар
70. Станојловић Каменче, I позива
71. Јовановић Милан, III позива
72. Милојевић Животије, I позива
73. Милосављевић Богомир и
74. Милосављевић Љубимир, из Тропоња

75. **Синђелић Сава**, из Грабовца
 76. **Милановић Милоја** и синови
 77. **Милић** и
 78. **Борисав** и
 79. **Милановић Живојин**, редов 8. пука, заробљен, умро 24. фебруара 1915. г. у логору Неђмеђер
 80. **Стојановић Милутин**, редов 11. пука, умро 11. фебруара 1915. г. у логору Неђмеђер
 81. **Тодоровић Љуба**, цивил, умро 13. фебруара 1918. г. у логору Болдогасоњ
 82. **Марковић Сима**, редов 15. пука, умро 31. децембра 1914. г. у логору Неђмеђер
 83. **Благојевић Милан**, 42 године, умро 5. фебруара 1916. од туберкулозе у логору Ашах
 84. **Милошевић Јанаћије Драгутин**, рођен 1874, умро 23. маја 1917, логор Матхаузен
 85. **Ранковић Станимир**, 35 година, цивил, умро 17. фебруара 1916, логор Ашах
 86. **Петронијевић Данило**, умро 21. јануара 1915, логор Матхаузен
 87. **Обрадовић Драгутин**, редов 8. пука, у Г. Тузли, умро 23. јануара 1915, логор Неђмеђер
 88. **Павловић Драгомир**, умро 11. јануара 1915, логор Неђмеђер
 89. **Радушковић Драгомир**, умро 22. јануара 1915, логор Неђмеђер.

ЗАРОБЉЕНИ:

1. **Алексић Драгосав**, редов 8. пука, у логору Матхаузен
2. **Благојевић Радосав**, редов 8. пука, у Болдогасоњ
3. **Бошковић Ранић**, редов 8. пука, у логору Матхаузен
4. **Вићентијевић Станимир**, редов 4. пука, у логору Матхаузен
5. **Васић Јанаћије**, коморција 15. пука, Тузла
6. **Грујић Јован**, редов 8. пука, у логору Матхаузен
7. **Живковић Милисав**, редов 8. пука, у логору Матхаузен
8. **Јовановић Алекса**, редов 8. пука, у Г. Тузли
9. **Јовић Живан**, редов 8. пука, у логору Матхаузен
10. **Луговац Лазар**, редов 11. пука, логор Неђмеђер
11. **Момировић Јаћим**, редов 15. пука, логор, Тузла
12. **Милић Никола**, редов 15. пука, у логору Матхаузен
13. **Милић Радивој**, редов 8. пука у логору Неђмеђер
14. **Најдановић Јован**, редов 15. пука, у логору Болдогасоњ
15. **Илија Марковић**, редов 15. пука, заробљен, у логору Матхаузен
16. **Николић Никола**, редов 13 пука, у логору Матхаузен
17. **Николић Љубомир**, редов 8. пука, у логору Неђмеђер
18. **Маринковић Стеван**, редов 8. пука, у логору Матхаузен
19. **Милојевић Милоје**, редов 8. пука, у логору Матхаузен

20. **Милановић Драгутин**, редов 8. пука, у логору Матхаузен
21. **Миловановић Милутин**
22. **Миловановић Радић**, редов 8. пука, у логору Матхаузен
23. **Миловановић Станоје**, редов 8. пука, у логору Матхаузен
24. **Миловановић Светолик**, редов 15. пука, у логору Неђемеђер
25. **Миловановић Божићар**, редов 15. пука, у логору Неђемеђер
26. **Миловановић Живан**, редов 15. пука, у логору Матхаузен
27. **Милорадовић Живота**, редов 4. пука, у логору Матхаузен
28. **Миљковић Милосав**, редов 8. пука, у логору Матхаузен
29. **Милојевић Јеремија**, редов 15. пука, у логору Неђемеђер
30. **Михајловић Лазар**, редов 15. пука, у логору Неђемеђер
31. **Михајловић Сима**, редов 15. пука, умро 31. 12. 1914. г, логор Неђемеђер
32. **Марковић Петар**, редов 4. пука, у логору Матхаузен
33. **Марковић Божићар**, редов 8. пука, заробљен, у логору Неђемеђер
34. **Митровић Радован**, редов 2. пука, у логору Матхаузен
35. **Милошевић Божићар**, редов 2. пука, у логору Матхаузен
36. **Милошевић Радисав**, редов 8. пука, у логору Матхаузен
37. **Милошевић Богомир**, редов 8. пука, у логору Матхаузен
38. **Пауновић Угрин**, редов 8. пука, у логору Матхаузен
39. **Пауновић Марко**, редов 8. пука, у логору Матхаузен
40. **Радовановић Мирко**, редов 8. пука, у логору Матхаузен
41. **Станојловић Драгомир**, редов 8. пука, заробљен, у логору Матхаузен
42. **Трајковић Душан**, редов 15 пука, рез. Бол. Загреб
43. **Урошевић Милентије**, редов 8. пука, у логору Матхаузен.

Живи на Крфу:¹⁷⁰

1. **Андрејић Каменче**
2. **Др Миливојевић Станоје**¹⁷¹

170 *Велика Србија*, 12. фебруар 1917. године, број 306.

171 Др Станоје Миливојевић је рођен у селу Рајкинац, среза моравског. Гимназију је завршио у Пожаревцу. Медицину је студирао у Грацу и завршио је крајем 1906. године. По завршетку студија отишао је у Беч, где се задржао две године на специјализирању хирургије код познатог професора др Киавера. Током 1908. године приликом анексије Босне и Херцеговине, ступио је у војску као санитетски поручник и са малим прекидима остао све до 1928, и те године по својој молби пензионисан. За време турског рата 1912. године био је додељен на служби Тимочкој дивизији; док је за време бугарског рата 1913. у Моравској дивизији. Иначе, избегао је као активан официр са оперативном војском за време Светског рата. Прешао је преко Албаније и био је на острву Виду и Крфу. Слали су га по потреби службе у Алжир и Тунис. После Светског рата, припадао је најпре Тимочкој дивизији, а потом Југословенској дивизији. Био је на дужностима: шеф хирушког одељења, управник војне болнице, дивизијски начелник санитета, на коме је положају и пензионисан. У време када је др Станоје ступио у војску било је тако мало хирурга да је др Станоје морао вршити две стотине операција за 48 саги. За то време војници су га хранили да посао не прекида. Према војницима је био тако пажљив да су га звали „Војничка мајка“. **Неки сељак га је из**

3. **Маринковић Витомир**, коморција 1. чете, 3. батаљона 15. пука, II позива
4. **Марковић Љубомир**, редов 4. одељења муницијске колоне, 15. пука, I позива
5. **Марковић Владислав**, коморција 1. чете, 3. батаљона, 15. пука, II позива¹⁷²
6. **Миловановић Стеван**
7. **Момировић Григорије**
8. **Момировић Љубомир**
9. **Петронијевић Михајло**
10. **Милетић Стојан**
11. **Обрадовић Божин**
12. **Пантелић Максим Живко**, рођен 18. фебруара 1896., редов Нишке резервне трупе, ратовао 1915-1918., носилац Албанске споменице, уписан 20. марта 1968, Подружница Светозарево, р. б. 124
13. **Мијаиловић Милорад**
14. **Љубисављевић Кривоје**
15. **Милановић Тимотије**
16. **Тодоровић Милића Светозар-Тоза** (1890-1963), током повлачења српске војске налазио се у пратњи Петра I. На Проклетијама рањен у обе ноге, прележао тифус на Крфу. После пораза савезничких снага у неуспелој дарданелској експедицији са рањеним борцима пребачен је у Бизерту у Тунису, одатле у француску луку Тулон, да би лечење завршио у Марсеју. Од 1914 до 1919. године породица није имала никаквих вести о њему.
17. **Тодоровић Светислав**
18. **Марковић Сима**
19. **Маленовић Јоксим**
20. **Вукашиновић Стеван**
21. **Петронијевић Јеврем**
22. **Павловић Јеврем**
23. **Радосављевић Витомир**
24. **Радосављевић Радојко**, носилац Карађорђевог звезда (налази се у Завичајном музеју у Јагодини, поклон унука Милосава)
25. **Радосављевић Арсеније**
26. **Радосављевић Сава**
27. **Вучић Стеван**
28. **Рајић Влајко**

освете мучки убио са пет удараца секиром. Сахрањен је 8. децембра 1933. године. *Правда*, 9. децембар 1933. године. Јовану Премовићу, Женева. — Молим да ме извјестите, да ли је жив др. Станоје Миливојевић санитарски мајор, референт санитета тимочке дивизије, 2. позива. Уједно молим, да му доставите слиједеће, на чему вам благодарим. Обраћам се вама и срдечно вас молим као искреног пријатеља, да се заузмете и порадите да ми се по могућности пошаље помоћ. Неке су сестре већ добиле и на основу тога, и ја вас молим. Код куће сам била и вратила се. Ви пак знате колико сам њежнога здравља. Много вам благодари унапријед срдечно вас поздравља Јулија Мојићка, Саборна бр. 81, Београд. *Београдске новине*, 13. јули 1917. године.

172 *Београдске новине*, 6. фебруар 1917. године.

29. Рајић Глигорије
30. Савић Милан, последњи регрут 2. чета, 3. батаљон, 15. пук
31. Богосављевић Милојко
32. Богосављевић Мица
33. Петровић Станоје Драгослав, из Гладне, редов 1. чете, 1. батаљона, 15. пука, носилац Албанске споменице
34. Мојковић Владимир, редов 2. пука, умро 3. фебруара 1916. године, сахрањен на острву Лазарис

ДОБРА ВОДА

Добра Вода је била под бугарским делом окупационе зоне.

Изгинули и умрли 1912 – 1918:¹⁷³

1. Јанковић Ј. Михајло
2. Ђурђевић П. Видоје
3. Бранковић Ј. Груја
4. Јаношевић М. Босиок
5. Илић Г. Лазар
6. Стаја Бранковић
7. Илија Радовановић
8. Петар С. Петровић
9. Миладин С. Петровић
10. Јанко П. Јанковић
11. Тодор Ј. Илић
12. Велисав А. Грујић
13. Тодор Н. Јанковић
14. Милош Н. Николић
15. Каменча Н. Николић
16. Ђурђе Јанковић
17. Василије Р. Траиловић
18. Добрица С. Грујић
19. Никола Т. Траиловић
20. Паун Т. Траиловић
21. Милосав Б. Јаношевић
22. Живадин А. Илић
25. Јован З. Бранковић
26. Огњен Павловић, редов 15. пука, умро у логору Матхаузен

173 ИАЈ, *Списак војника који су погинули у ратовима 1912-1918. године*; списак сачинио Илић Божидар, председник резервних војних старешина из Добре Воде, 1988. године.

27. **Стојан Павловић**, редов 15. пука, умро у логору Матхаузен
28. **Никола Матејић**, редов 15. пука, умро у логору Матхаузен
29. **Радоје Илић**, редов 15. пука, умро у логору Матхаузен
30. **Величко Николић**, редов 15. пука, заробљен, умро у логору Матхаузен
31. **Лазар Спасојевић**, редов 15. пука, заробљен, умро у логору Матхаузен
32. **Јовановић Димитрије Јанко**, рођен 1892, редов 2. чете, 3. батаљона, 12. пука, носилац Албанске споменице
33. **Петровић Станоје Божић**, рођен 26. јуна 1892, рез. потпоручник 3. чете, 1. батаљона, 15. пука, похваљен у ратовима 1912. и 1913; добио Орден златне медаље Милоша Обилића за храброст; Орден Југословенска Круна за верност отаџбини; Орден Светог Саве за верност и пожртвованост; носилац Албанске споменице
34. **Пауновић Ј. Никола**
35. **Живадин М. Јаношевић**.

СЛАТИНА

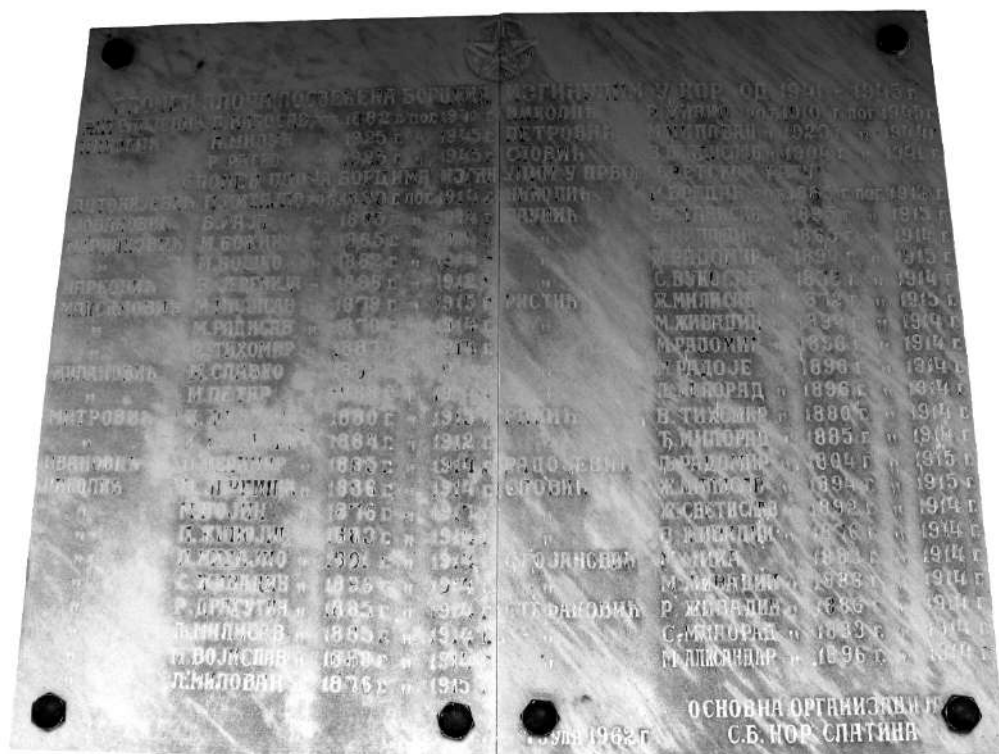
Слатина је, према попису из 1910. године, имала 72 домаћинства и 471 становника, од тога 252 мушка и 219 женских. Према попису из 1916. године, било је 65 домаћинства и 378 становника, од тога 164 мушкараца и 214 жена. За време окупације припадала је рековачком срезу.

Погинули и умрли 1912 – 1918:¹⁷⁴

1. **Антонијевић Михајло**, погинуо 1914. године, 28 година
2. **Јовановић Б. Раја**, погинуо 1914. године, 29 година
3. **Маринковић М. Божић**, погинуо 1914. године, 49 година
4. **Маринковић М. Бошко**, погинуо 1914. године, 32 године
5. **Марковић Б. Јеремија**, погинуо 1912. године
6. **Максимовић М. Миласав**, погинуо 1915. године
7. **Максимовић М. Радисав**, погинуо 1914. године, 44 године
8. **Максимовић Р. Тихомир**, погинуо 1914. године
9. **Милановић Славко**, погинуо 1914. године, 32 године
10. **Милановић М. Петар**, погинуо 1914. године, 26 година
11. **Митровић И. Живојин**, умро од тифуса 15. марта 1915. године у Стојнику, 35 година, у браку 16 година
12. **Ивановић Велимир**, погинуо 1912. године, 28 година
13. **Николић Јеремија**, погинуо 1914. године, 28 година
14. **Николић М. Војин**, 41 година

¹⁷⁴ Спомен плоча у Слатини, на фасади Дома културе, погинулим борцима у Првом и Другом светском рату. Организација СБ НОР Слатина - 7. јула 1962. г. МКУ 1913-1922, Бунар.

15. **Митровић И. Драгутин**, погинуо 1912. године, 28 година
16. **Николић П. Михајло**, погинуо 16. септембра 1914. године код Перашнице, 23 године, нежењен
17. **Николић Живојин**, редов 2. чете, 3. батаљона, XV пука, I позива, умро од врућице у резервној војној болници 18. јануара 1915. године, 31 година
18. **Николић С. Живадин**, умро од тифуса у јагодинској војној болници 18. јануара 1915. године, 18 година
19. **Николић Р. Драгутин**, погинуо 1914. године, 29 година
20. **Николић Љ. Милисав**, погинуо 1914. године, 31 година
21. **Николић М. Војислав**, погинуо 1914, 26 година
22. **Николић А. Милован**, погинуо 1915. године, 39 година
23. **Николић М. Богдан**, погинуо 1913. године, 28 година
24. **Паунић В. Станисав**, умро од тифуса 20. марта 1915, године у Качанику, 20 година
25. **Паунић С. Миладин**, погинуо 1914. године, 49 година
26. **Паунић М. Радомир**, погинуо 1915. године, 21 година
27. **Паунић С. Вукосав**, погинуо 1914. године, 38 година
28. **Ристић Ж. Милисав**, погинуо 1915. године, 43 године
29. **Ристић М. Живадин**, погинуо 1914. године, 20 година
30. **Ристић Р. Радомир**, погинуо 1914. године, 18 година
31. **Ристић М. Радоје**, погинуо 1914. године, 18 година
32. **Милорад Љ. Ристић**, погинуо 1914. године, 18 година
33. **Тихомир В. Ракић**, погинуо 1914. године, 34 године
34. **Милорад Ђ. Ракић**, погинуо 1914. године, 29 година
35. **Живадин Ракић**, умро од запаљења плућа 31. јануара 1915. године у селу Бабе, 20 година, нежењен
36. **Радојевић Љ. Радомир**, погинуо 1915. године, 31 година
37. **Словић Ж. Милисав**, умро од назеба и глади 7. децембра 1915. године, 20 година, нежењен
38. **Словић Ж. Светислав**, погинуо 1914. године, 22 године
39. **Словић В. Живадин**, погинуо 1914. године, 38 година
40. **Стојановић Милорад**, редов 2. чете, 1. батаљона, XV пука, умро од рана 26. јануара 1915. године у резервној војној болници у Јагодини, сахрањен у Слатини, 38 година, ожењен
41. **Стојановић М. Живадин**, погинуо 1914. године, 28 година
42. **Стефановић Р. Живадин**, погинуо 1914. године, 28 година
43. **Стефановић С. Милорад**, погинуо 1914. године, 21 година
44. **Стефановић М. Александар**, погинуо 1914, 18 година
45. **Ивановић С. Чедомир**, погинуо 12. децембра 1915. године код села Сугубина, 17 година
46. **Павловић Јован**, редов, нестао 1916. године
47. **Вукомановић Милојко**, рођен 1880, редов 1 чете 12. пука, умро 16. фебруара 1915. у логору Болдогасоњ

Спомен плоча у Слатини

48. **Здравковић Милан**, рођен 1885. године, редов 1. чете, 3. пука, умро 30. априла 1915. г. у логору Болдогасоњ

49. **Сарановић Петко**, рођен 1875. године, редов 1. чете, 2. пука, умро 27. априла 1918. у логору Болдогасоњ

50. **Петровић Ђорђе**, рођен 1887, редов 2. чете, 15. пука, умро 20. јуна 1916. у логору Болдогасоњ

51. **Курковић Станоје**, рођен 1887, редов 1. чете, 14. пука, умро 31. јануара 1917. у логору Матхаузен

52. **Николић Мицко**, рођен 1887. године, редов 1. чете, 4. пука, умро 26. фебруара 1916. у логору Матхаузен

53. **Сарић Милорад**, рођен 1885, редов 4. чете, 5. пука, умро 12. фебруара 1915. у логору Болдогасоњ

54. **Васиљевић Светомир**, рођен 1862, умро 13. јула 1917. у логору Болдогасоњ, број гроба 2986

55. **Филиповић Велимир**, рођен 1859, умро 18. децембра 1914. г. у логору Нежидер, број гроба 287

56. **Николић Алекса**, 56 година, умро 14. фебруара 1916. у логору Нежидер

57. **Ђорђевић Димитрије**, сахрањен на гробљу Зејтинлик, број гроба 4600, парцела 88, крипта

58. **Видојевић Зарија**, редов 10. пука, умро 18. марта 1915. у логору Неђење
59. **Гиљин Стојан**, редов 13. пука, умро 6. фебруара 1915. у логору Неђење
60. **Стошић Станисав**, редов 13. пука, умро 1. фебруара 1915. г. у логору Неђење
61. **Стефановић Матеје Никола**, рођен 1863, умро 7. јуна 1917. г. у логору Болдогасоњ, број гроба 4207
62. **Миљин Милош**, редов 1. чете, 1. батаљона, 14. пука, сахрањен на гробљу Зејтинлик, број гроба 643, парцела 13, крипта
63. **Томић Чедомир**, редов 6. пука,, умро 17. јануара 1915. у Клагенфурту
64. **Вучетић Јован**, 45 година, редов, умро 21. фебруара 1916, од срца, логор Ашах
65. **Јевтић Јефта Манојло**, 51 година, редов, умро 7. априла 1918, логор Матхаузен
66. **Јовановић Марко**, редов 11. пука, умро 19. јануара 1915, логор Неђење
67. **Стевановић Живојин**, редов тимочке дивизије, умро 5. марта 1916. године, сахрањен на гробљу у Ипсосу на Крфу
68. **Ракић Милорад**, поднаредник 1. чете, 1. батаљона, 13. пука, погинуо 29. октобра 1915. године на Стражевици.

ЗАРОБЉЕНИ:

1. **Ђорђевић Ђорђе**, редов 13. пука, логор Неђење
2. **Ђорђевић Михајло**, редов 13. пука, логор Неђење
3. **Ђорђевић Данко**, редов 1. пука, логор Матхаузен
4. **Јовановић Миливоје**, редов 14. пука, рез. бол. број 21 у Темишвару, логор Неђење
5. **Јовановић Илија**, редов 13. пука, логор Матхаузен
6. **Јанковић Цветко**, редов 15. пука, логор Матхаузен
7. **Марковић Миладин**, редов 6. пука, логор Матхаузен
8. **Маринковић Јован**, редов 13. пука, логор Неђење
9. **Миловановић Василије**, редов 13. пука, логор Неђење
10. **Миљковић Момир**, редов 15. пука, логор Матхаузен
11. **Недељковић Љубомир**, редов 13. пука, логор Неђење
12. **Николић Јован**, редов 13. пука, логор Неђење
13. **Николић В. Станоје**, редов 15. пука, логор Матхаузен
14. **Николић Милисав**, редов 13. пука, заробљен, логор Матхаузен
15. **Николић Крста**, редов 13. пука, логор Неђење
16. **Николић Панта**, редов 15. пука, логор Матхаузен
17. **Пауновић Живота**, редов 13. пука, логор Матхаузен
18. **Пауновић Димитрије**, редов 13. пука, логор Неђење
19. **Радојевић Душан**, редов 15. пука, логор Матхаузен
20. **Радуловић Петар**, редов 15. пука, логор Неђење
21. **Станојевић Радован**, редов 13. пука, логор Неђење
22. **Стевановић Станоје**, редов 13. пука, логор Неђење.

Живи на Крфу¹⁷⁵:

1. **Лазаревић Д. Александар**, редов, пошта 60 (брат од стрица Јован Павловић)
2. **Ивковић Миливоје**, резервни коњички потпоручник (брат Милоје)
3. **Радојевић Жика**
4. **Милосав**
5. **Милован**
6. **Станимир**
7. **Радојевић Драгутин Драга** и 2 сина, из Г. Сабанте
8. **Недељковић Живадин** из Урсула
9. **Ивановић Љуба** из Шиљевице
10. **Богић Миловановић.**

ИНТЕРНИРАНИ:

1. **Васиљевић Светомир**, 52 године, логор Нежидер
2. **Велимировић Душан**, 38 година, пекар, Нежидер
3. **Вилтовић (?) Витомир**, 40 година, радник, логор Нежидер
4. **Јовановић Никола**, 29 година, машиниста, логор Нежидер
5. **Мандић Јован**, 27 година, земљорадник, логор Нежидер
6. **Петковић Драгић**, 28 година, радник, логор Нежидер

СТАРО СЕЛО

Засеок Старо Село је у време ратова 1912-1918. године било у саставу села Велика Сугубина и припадало је рековачком срезу. Године 1959. је као катастарска општина припало јагодинском срезу, иако је и даље било у саставу села Велика Сугубина. Укупно је из Велике Сугубине учествовао 261 ратник: од тога су 110 погинула, 22 рањена и 51 заробљен.¹⁷⁶

Погинули и умрли 1912 – 1918:

1. **Марковић Срећко Драгољуб**, рођен 1886, наредник 2. чете, 3. батаљона, 11. пука, погинуо на Ветернику 1916. године
2. **Богићевић Михајло**, рођен 1870, редов 2. чете, 3. батаљона 11. пука, погинуо 1915. године

¹⁷⁵ Београдске новине, 26. децембар 1916. године.

¹⁷⁶ Милан М. Вујичић, *Преци и потомци – Хроника села Велика Сугубина*, Велика Сугубина-Крагујевац, 2019, 115-117.

3. **Богихевић Михајло Живадин**, 18 година, регрут резервних крушевачких трупа, страдао у повлачењу преко Албаније 1915. године
4. **Богихевић Славко**, рођен 1877, погинуо 1915. године
5. **Милошевић А. Гвозден**, рођен 1876, заробљен 1915, умро 1916. у логору Ашах
6. **Милошевић Г. Милија**, 18 година, регрут крушевачких трупа, умро на Крфу 1916. године
7. **Тодоровић Сретен Милета**, рођен 1867, редов Последње одбране, погинуо 1915. године
8. **Миленковић В. Вукосав**, рођен 1877, редов 2. чете, 3. батаљона 11. пука, погинуо 1915. године
9. **Миленковић А. Светомир**, остао у селу где су га убили Немци 1915. године
10. **Милосављевић М. Ђорђе**, редов 2. чете, 3. батаљона 11. пука, страдао 1915. г.
11. **Ђорђевић Ф. Миладин**, страдао 1913. године
12. **Глишић В. Велимир**, рођен 1869, нестало 1913. године
13. **Вујчић В. Андрија**, рођен 1870, погинуо 1915. године
14. **Алексић Р. Гвозден**, рођен 1894, редов 3. чете, 3. батаљона, 11. пука, погинуо 1914. године
15. **Алексић Милоја Момир**, рођен 1879, редов 2. чете, 3. батаљона, 11. пука, погинуо 1916. године
16. **Алексић М. Драгољуб**, рођен 1897, регрут Крушевачких трупа, умро 1916. године у опоравишту Сиди Абдала у Тунису
17. **Алексић М. Живота**, рођен 1889, редов пионирског полубатаљона 11. пука, погинуо 1913. године
18. **Алексић М. Тихомир**
19. **Јовановић Т, Милутин**, ратовао 1912-1915, остао у селу где су га убили Немци 1916. године
20. **Лукић Светолик**, нестало у Албанији 1915. године
21. **Аврамовић Миленко**, рођен 1888, редов 2. чете, 3. батаљона 11. пука, погинуо 1912. године
22. **Аврамовић Ј. Милентије**, погинуо 1914. године
23. **Аврамовић Ј. Драгомир**, рођен 1878, умро код своје куће 1918. године
24. **Аврамовић Ј. Богдан**, рођен 1882, умро код своје куће 1918. године
25. **Јанићијевић Милић**, рођен 1864, редов 11. пука, погинуо
26. **Јанићијевић Арсеније**, убили га Арнаути 1915. године
27. **Јанићијевић Милан**, рођен 1895, погинуо 1914. године
28. **Јовановић Р. Светислав**, погинуо 1913. године
29. **Јовановић Ј. Анђелко**, рођен 1883, погинуо 1913. године код Бабушнице
30. **Јовановић Велимир**, рођен 1874, редов 1. чете, 2. батаљона 11. пука, умро у заробљеништву 1915. године
31. **Илић М. Чедомир**, рођен 1896, регрут 4. чете, 4. батаљона 4. пука, заробљен, умро у Мађарској.

ЗАРОБЉЕНИ:

1. **Маринковић Тодор**, рођен 1876, редов 3. чете, 1. батаљона 2. пука, умро 6. јула 1918. г. у Parhim/Parchim, сахрањен на гробљу Gefangenefriedhof, број гроба 687
2. **Марковић Срећка Алекса - Лесо**, рођен 1889, заробљен од Турака 1912. године, вратио се кући 1922. године
3. **Тодоровић С. Михајло**, рођен 1870, редов артиљеријске батерије, рањен 1914. године, заробљен
4. **Милосављевић М. Ђурђе**, остао у селу, заробљен 1915. године
5. **Ђорђевић Ф. Милија - Мико**, редов, заробљен 1915. године
6. **Ђорђевић Ђ. Живомир**, рођен 1885, редов, заробљен 1915. године
7. **Алексић Ј. Јанићије**, заробљен 1914. године
8. **Алексић Драга**, заробљен 1914. године
9. **Глишић В. Добросав**, рођен 1872, заробљен 1915. године
10. **Јанићијевић Александар**, заробљен 1914. године
11. **Илић Воја**, заробљен 1915. године.

Живи на Крфу:

1. **Марковић Срећко Илија**, рођен 1882. године
2. **Милошевић М. Милован**,
3. **Марјановић М. Станмир**
4. **Марјановић М. Зарија**, рођен 1897
5. **Тодоровић М. Драгољуб-Драго**, рођен 1887.
6. **Тодоровић М. Спасоје**, 18 година, регрут Крушевачких трупа
7. **Ђорђевић Ф. Ђорђе**, рођен 1853., ратовао 1912. године
8. **Глишић Вукосав**, рођен 1865., ратовао 1912-1913.
9. **Алексић Ј. Бошко**, рођен 1881., носилац Албанске споменице
10. **Алексић М. Радоје**
11. **Алексић Милоја Богољуб**, рођен 1879,
12. **Лукић Радисав**
13. **Лукић Спасоје**, рођен 1884. године
14. **Николић Милутин**, рођен 1867, ратовао 1912-1913. године
15. **Николић Светислав - Тиле**, рођен 1894. године
16. **Николић Љубомир**, рођен 1864. године
17. **Илић Милорад**, рођен 1875. године
18. **Аврамовић Ј. Грујица**
19. **Илић Ј. Ранко**, рођен 1880. године
20. **Симоновић - Милошевић Ж. Александар**, опанчар
21. **Симоновић Живојин**, рођен 1887, берберин.

**ЈАГОДИНА И ЈАГОДИНСКИ СРЕЗ
У ПРВОМ СВЕТСКОМ РАТУ**

ПОВРАТАК ПРОШЛОСТИ

ПОВРАТАК ПРОШЛОСТИ

Историјски архив „Средње Поморавље“ у Јагодини обавља послове прикупљања, чувања и заштите, сређивања и обраде, као и публиковања важне архивске грађе и омогућава њену научну, службену и другу употребу на територији Поморавског округа (општина Јагодина, Ђуприја, Параћин, Свилајнац, Рековац и Деспотовац). Располаже са 4.000 дужних метара архивске грађе и регистратурског материјала, смештених у старој згради некадашње учитељске школе. Међу првим архивима у Србији је добио свој *Водич кроз архивску грађу и фондове* (Јагодина, 1984). Због обрушавања таваница и зидова у неколико просторија, годинама је био онемогућен приступ радницима и истраживачима.

Ревизија архивских фондова у Архиву је започета 2020. године. Рашчишћавањем шута и осталог грађевинског материјала почела је да се обистиниује архивистичка изрека да су архивски депои ризнице докумената.

Том приликом сам пронашао следећу архивску грађу: *Месни Партијски Записник Српске социјалдемократске партије 1912, 1913. и 1914. год*, део архиве Видосава Тречанина, фотокопије *Радничких новина*, необјављене рукописе, фотографије и негативе истих и др. Из прашњавих регистратора почели су да се указују рукописи Душана Вукићевића - Чика Дује, дугогодишњег управника Историјског архива и Завичајног музеја у Јагодини. Десетине страница, исписаних краснописом професора Вукићевића садрже сећања, преписане изворе, прикупљену архивску грађу, микрофилмове, фотокопије оригинала, итд. Затим је он (или секретарица) прекуцавао на писаћој машини, тако да је сачувано 6 томова *Хронике Светозарева*, и то у неколико верзија. Ту су били рукописи Душана Вукићевића, *Хроника Светозарева*, *Биографија Видосава Тречанина*, *Историја манастира Јошанице према народном предању*, дело Витомира Костића из Јошаничког Прњавора, Сећања Јована Љ. Марковића, *Из историјата трговине у Јагодини*, Бранислав Ресимић, *Оптужујем*, *Двадесет други август 1920*, из циклуса: *Ми Јагодинци*, Миодраг П. Јовановић, професор, *Хроника села Шантаровца*, Милорад С. Милошевић, протојереј, *Белешка о прошлости цркава јагодинских*, Милош Б. Јанковић, *Политички живот ученика Јагодинске учитељске школе*, *Годишњи Извештаји Учитељске школе 1908-1909, 1910-1913. године* итд, итд.

Душан, међу Јагодинцима познатији као Дуја Вукићевић (1897–1969) је рођен у Јагодини, где је завршио основну школу и гимназију. Његов отац је био Илија Вукићевић, јереј, свештеник парохије Рибарске. После Првог светског рата Дуја је студирао на Филозофском факултету у Београду на групи за историју и упоредну књижевност; године 1941. заробљен и интерниран, али због болести враћен 1943. Предавао је у Ђуприји, Јагодини и Сурдулици. По ослобођењу је краће време директор Гимназије и професор у учитељској школи. Од 1954. године је оснивач и директор Државног архива и музеја у Јагодини (тадашњем Светозареву).

Он је значајан јагодински просветни и културни радник, чијим су трудом, ентузијазмом и упорношћу постављени темељи музејске и архивске делатности у Јагодини. Музејске збирке и архивски фондови које је он годинама прикупљао при Учитељској школи, постали су језгро око кога је почео да се формира и музејски и архивски фонд. Чика Дуја је популарисао Музеј и Архив као установе културе, а музеологију и архивистику као хуманистичке дисциплине и указивао на потребу очувања културне баштине. Почетне године рада Музеја и Архива биле су обележене тешкоћама. Афирмација делатности у јавности ишла је споро, свест о потреби очувања баштине није била развијена, а велики проблем је представљало обезбеђивање адекватних просторних и радних услова. Након што је донета одлука о оснивању музеја и архива, покренута је акција за прикупљање музејских предмета и архивских докумената, коју је локално становништво прихватило. Прикупљени предмети су, уз предмете из приватног власништва, први пут представљени јавности на изложби поводом „Недеље музеја“ и „Недеље архива“, која је одржана у периоду од 3. до 10. октобра 1954. године. Изложена је природњачка, археолошка, етнографска и историјска грађа. Изложба је била веома посећена и оцењена је од стручњака као једна од најуспелијих у земљи.

Музеј и Градска државна архива су радили у заједници до септембра 1955. године. Тада је извршена примопредаја музејских предмета, које је путем поклона и откупа прикупио музеј у саставу Архива. Музеј је тада добио и посебна одељења у оквиру Градске државне архиве. Број предмета у фонду се временом повећавао, а приређиване су и изложбе, на којима је презентована прикупљена грађа. Након одласка Душана Вукићевића у пензију 1961. године, рад Музеја је привремено престао. У част Душана Вукићевића музеј од 1973. године носи његово име, а 1984. године, поводом прославе тридесетогодишњице рада Завичајног музеја, у холу установе постављена је спомен-плоча, рад истакнутог вајара Александра Зарина.

Чика Дуја је свој дугогодишњи рад бележио кроз рукописе, остављајући надахнуте записе својим краснописом. Пренећу део тих записа:

„Кад аутор испитује неко лице или узима писмени исказ неког лица о извесним догађајима, то лице може да даје и извесно своје мишљење, извесне своје запаске о тим догађајима. То је сасвим у реду. Исто тако и сам аутор, ако је био савременик, сведок или учесник неког догађаја може да да своје мишљење и запажање о дотичном догађају. И ово је сасвим у реду и логично.

На тај начин могу да се дубље и тачније прикажу догађаји. Али, пазите, али – и само у том случају, ако су та мишљења и запажања правилна. А ако су та мишљења неправилна онда може да се створи и те каква забуна.

Мора човек у сваком моменту добро да отвори очи када нешто прима за овакав деликатан рад. Понекад аутор изнесе своје опаске – ради потребне везе, или објашњења, или најзад ради јачег истицања. Понекад прође и без тога.

Велики број људи радо даје податке о ономе што му се тражи. Док један мањи део људи устеже се, као да се нећка, али после извесног времена даје тражене податке.

Али има људи, додуше врло мали број, који много пута одлажу да дају податке. Увек нађу разлога да одложе ствар. И то траје месецима. А оно што ће они пружити

може имати важности. Упорност аутора може у крајњем моменту савладати дотичну личност и одобровољити је да да податке.

Да, има и таквих, који су поштени и добронамерни, и оно што ће рећи будите сигурни да ће бити искрено. Али није било лако да се од њих „ишчупа“ реч, па ма како то што ће рећи да је важно. Некако се такви људи боје, зазиру, можда ни сами не знају од кога и зашто. Говоре, ето чуће се, помислиће људи и слично. Треба заиста употребити велику вештину да се од таквих појединаца добију драгоцене подаци.

Међутим, било је и таквих људи, који су имали и те како да кажу важне податке. Рецимо баш о радничком покрету у Јагодина. Па нису казали. Чак су и обећавали, обећавали и на крају ништа. *Tabula rasa*. Срећом таквих је било веома мало (Ранко Велички). Било је и таквих који су отворено говорили да неће ништа да кажу (Јован Маринковић)...“.

Професор Вукићевић наставља: „Велики део историјске грађе добио сам од појединих лица у виду писама, карти, понеког списка. И слично. Овај материјал је сам по себи аутентичан. (Наравно оно што се критички проверило).

Један део грађе није употребљен. То не значи да други писац, који би писао неки свој чланак или књигу, не може употребити из наведене грађе и оно, што аутор *Хронике* није узео... Главни је: увек наводити прецизно извор одакле текст потиче. Или по којем је извору парафразирао“.¹⁷⁷

Дигитализацијом архивске грађе, штампе и литературе на сајту Народне библиотеке Претражива. нет, и других дигиталних извора, био сам у прилици да многа наведена сведочанства и изјаве сведока проверим у историјским изворима првога реда.

Матичне књиге рођених, венчаних и умрлих цркава јагодинских и појединих парохија у срезу су биле од пуне помоћи приликом датирања појединих дешавања.

Изузимајући неколико студија и монографија професора Нинослава Станојловића, објављених у различитим историјским часописима, литература о Првом светском рату за овај део Србије прилично је сиромашна, није довољно разноврсна и не обухвата многе битне области живота. Крупан прилог нашој теми нашао сам у монографијама професора Андреја Митровића: *Србија у Првом светском рату* (Београд, 1984) и *Устаничке борбе у Србији 1916-1918* (Београд, 1987), као и у капиталном делу *Страдање Српског народа 1914-1918 – Документи* (приређивачи Слађана Бојковић и Милоје Пршић, Београд, 2000), одакле преносим и делове историјских извора, а који се односе на наш крај.

Резултат је пред читаоцима.

ПРВИ ДЕО

СВАКОДНЕВНИ ЖИВОТ У ЈАГОДИНИ И ЈАГОДИНСКОМ СРЕЗУ ДО ПРВОГ СВЕТСКОГ РАТА

БЕЗБЕДНОСТ - ХАЈДУЧИЈА, Изглед вароши и среза, Трговина и трговци, Привреда, Школе, ЦЕНЕ животних намирница пре и после ратова 1912-1918. у Србији, Радно време пре и после ратова у Србији, Лозни расадник, Кланица и Фабрика сллама Петра Клефиша, Парна пивара и фабрика слада Мих. Ј. Косовљанин а.д. Јагодина, Окружни, Срески и Општински лекари, Политичари, Јагодинско бјачко дилетантско позориште, Историјат лоптачког спорта у Јагодини, Корзо, Арачлијски поток, Игранке, Црногорска свадба, Циганска мала, Америчани-Јагодинци, Јованча Мицић

БЕЗБЕДНОСТ – ХАЈДУЧИЈА

О стању јавне сигуности за време владе краља Александра Обреновића говори нам забележени догађај који се десио 28. јануара 1902. године у Јагодини у „Рекалијској кафани“ (зграда која је се налазила преко пута Окружног суда, у то време).

Те ноћи кафана је била пуна сељана из целог среза који су ту ноћили и спавали по клупама, за столовима, на поду. Наједном су три до зуба наоружана човека упала у кафану, а разбуђеним сељацима се следила крв у жилама. Тројица по злу чувена хајдука: Сима Достић из Глоговца¹⁷⁸, Кода из Доње Мутнице и Влашче из Вирина, и поред тога што их је власт уценила и гонила по целом Моравском округу (Ђуприја је тада цен-

178 Сима Достић, бив. хајдук из Глоговца, среза деспотовачког окривљен за извршено разбојништво над Сретеном Јовановићем из Лешја у ср. параћинском, сазнав за тражење побегао 24 пр. м. незнамо куд. Сими је 30 година, висок је, танак, уопште плав, лица бледа, брија се, бркова плавих, повеликих, танких. Од одела имао је на себи уске чакшире у виду панталона, копоран са гајтанима, на глави астраганску шубару а на ногама куповне грађене опанке и дуге шумадиске чарапе. Начелник среза деспотовачког депешом Бр. 10908 моли све полицијске власти да Достића у кругу своје живо потраже и са нађеним надлежно поступе. *Полицијски гласник*, 5. новембар 1900. године. Сима Достић - Из Глоговца среза деспотовачког, који се још од прошле године налази у бегству, оптужен је, за извршена разбојништва над Петром Пијаковићем из Ратковића и Василијем Пауновићем из Слатине, која је дела починио у прошлој години са још неким зликовцима. Сима је високог раста, добро развијен, смеђ, очију великих - жутих, носа правилна, уста малих, бркова малих — смеђих, више црних; обрве су му црне - састављене, браду брије; иначе је смеђе боје, дугих образа, косе смеђе; има му 36 година; предњи су му зуби црни, јер су се почели да кваре, мало је богињав по лицу, што се то добро изближе примећује, говор му је обичан, ход му је правилан, пуши много, пиће не пије, воли женско друштво. Начелник среза беличког актом од 3 ов. м. № 8494 овим путем моли све полицијске власти, да Симу у своје кругу потраже и нађена њему стражарно спроведу, с позивом на горњу нумеру. *Полицијски гласник*, 9. јун 1901. године.

тар Округа). Један је стајао на вратима, а друга двојица претресали занемеле сељаке. Полиција и општински стражари нису смели да се огласе, а Срески начелник је телеграфисао у Ћуприју, да су хајдуци у Јагодини.

После неког времена хајдуци су, никога се не бојећи, кренули главном улицом у правцу Ћуприје, а срески начелник је јавио за то. Код Гиља их је сустигао Лугарчев фијакер, који се враћао из Јагодине за Ћуприју. Хајдуци су приморали кочијша да их повезе. Предвече су прешли мост на улазу у Ћуприју, кочијаш је искочио и у трку улетео у кафану „Код Тоше на Ђоше“. Одмах је узбунио неколико присутних гостију у кафани, да су ту Сима, Кода и Влашче. Један од гостију је одмах отрчао до хотела „Синђелић“, где се давала светосавска забава. Присутни окружни начелник је наредио да се угаси осветљење, па кад је фијакер прошао поред хотела унутра је била гробна тишина.

А шта је било са полицијом, жандарима, војском? Чим је добијен извештај из Јагодине да су хајдуци кренули према Ћуприји, полиција и жандари су поставили заседу код ћупријског железничког моста, и неколико људи послали на железничку станицу, за сваки случај, ако би се хајдуци попели на воз у Јовцу. Ни на крај памети им није било да ће се усудити директно кроз варош да прођу. Чини се да су за то дознали од неког јатака и променили план. Када је фијакер са хајдуцима прешао десетак метара од кафане „Синђелић“, у полумраку, где је жмиркао улични фењер, приметили су силуету ноћног стражара Николића, који је држао пушку (У Ћуприји је било свега неколико ноћних стражара – патролција, а њихове старе пушке нису ни имале метака). Један од хајдука је опалио и тешко ранио стражара, који је пао на земљу. Фијакер се зауставио код банке Радојковића.

На пуцањ је из побочне улице дотрчао други стражар Димитрије Мита Николић. Он је већ дознао да су хајдуци у Ћуприји, па иако је знао да нема ни једног метка у пушци, иако је знао да су то чувени хајдуци, ипак је добио неку храброст па је повикао: „Предајте се!“ Мита је раније држао кафану у Добричеву, па су га хајдуци познавали. „Мито!, довикну му Кода. Па зар се полиција уклонила из града, а ти се правиш важан?! Предајте се, поново рече Мита, али га је на нишан већ узео Влашче и убио једним метком. Као да се није ништа десило, фијакер је наставио даље лагано да се креће. Више Добричева су оставили фијакер...¹⁷⁹

ИЗ ПОЛИЦИЈСКОГ АЛБУМА

„Решењем Управе града Београда од 7. тек. м-ца 1905. бр. 34752, које је одобрио и Првост. Суд за вар. Београд решењем својим од 11. истог месеца бр. 26214, стављен је под кривичну истрагу и у притвор за пет злочиних дела Арса Филиповић звани „Лорд“,

179 Погинули ноћни стражар Мита је оставио жену и двоје деце. У окружном начелству је сутрадан скупљена извесна сума новца за њих. Општина јој је прва два месеца давала по 3 динара, другог и 1,5 динара, а четвртог су рекли да нема за то буџета. Овај догађај у Јагодини је описао по свом личном сазнању Душан Вукићевић, а остале податке је дао Д. Николић, адвокат у пензији из Ћуприје, син погинулог Димитрија Мите Николића. Душан Вукићевић (у даљем тексту Д. В.), рукописи.

месар из Јагодине, један човек, који је, с једне стране својом привидном добротом, племенитошћу и побожношћу, а с друге дрскошћу, умешношћу, и препреденошћу умео да за читав низ година прикрије траг својим многобројним казним делима, која је вршио где год је стигао, и да игра улогу исправна и виђена грађанина.

Још 1899. године он је привукао на себе пажњу власти, али је онда поведена истрага код наченика ср. беличког остала без успеха. Једино што је тада утврђено то је, да је родом из Узовнице у ср. азбуковачком, док је он на протоколу упорно тврдио да је родом из Дибре у Турској, о чему је и уредан турски пасош на своје име имао, обновљан двапут код турских конзулата у Нишу и Крагујевцу. Независно од овога Арса је личним својим познаницима и пријатељима говорио часа да је из Аустрије, час из Босне, час из Далмације, Влашке, и т. д. прикривајући брижљиво да је из Србије и да у Србији има ма кога од фамилије.

Од тада је београдска полиција почела о њему водити рачуна и пратити његово кретање. Чести његови преласци и преко Београда у Аустро - Угарску и сувише су падали у очи, али ово није било довољно да би се противу њега могла повести истрага.

Тек летос, поведеном истрагом по представци извесних осуђеника Београдског казног завода, а у вези са оним што се о њему из раније знало, прибављено је довољно материјала за вођење крив. истраге над осумњиченим Арсом, која ће га, по свој прилици, показати у његовој правој боји. Постоји јака сумња да је Арса сем ових 5 дела, за која је стављен под истрагу, извршио и многа друга, а скоро је несумњиво да је једно време провео у хајдуковању. Да би се све ово тачно извидело и утврдило, потребно је да и остале власти као и приватна лица олакшају рад иследне власти у овој прилици, достављајући јој све што би знали о Арсиној прошлости, која је у многим погледу мрачна и тајанствена.

Изгледа да је окривљеноме Арси много стало до тога, да ову своју прошлост сакрије, те већ и с тога иследна власт сматра за дужност да је открије овим путем. По његовом казивању до године 1880. био је, вели, код куће, у Узовници, а тада је отишао у Крупањ на абаџиски занат код Алексе Поповића, абаџије тамошњег, где је провео 4 године.

Од Алексе отишао је у Шабац и служио у магази Ристе Бајића, трг. 6 месеци, и код неког Пере Н. трговца у Преком Шору опет 6 месеци. По том је, вели, по свршетку Српско-Бугарског рата отишао у Бугарску, где је годину и по дана радио на железничкој прузи, све са странцима, те са тога не може да именује ни једну личност из Бугарске која би га знала и посведочила ово његово казивање.

Из Бугарске је отишао у Букурешт, где је служио код Косте и Ђорђа, два брата Грка, месара на месарској пијаци, а после шест месеци отишао је у Браилу и служио пола године код неког Готлајна Вајбергера, касапина, који је онда држао бараку на кеју. По том је отишао у Галац и са неким Марком Прпићем из Хрватске, радио 6 месеци код Јована Фукса, капараша, на грађењу кеја.

Крајем 1888. год. отишао је у Одесу и ступио као момак у месарску радњу Илије Лумбердића и Спире Видаковића у „Филиповом дому“.

После 6 месеци изашао је од њих, јер је чуо од неког бив. поднаредника који је тамо дошао, а коме имена не зна, (?) да му је отац умро, те се ражалио и вратио у Шабац, но кад је чуо да му је отац заиста умро он није ни хтео ићи кући (!?) већ је отишао

у Беч, где је служио код неког Талијана Томе Луша, касапина, који је држао радњу у Фдајшхакерској улици бр. 9. Овде се одмах разболео и лежао 4 месеца. Када је оздравио сетио се да треба да служи војску(!), те се маја месеца 1900. год. врати у Србију и у Ваљеву одслужи у IV чети V батаљону две године.

По одслужењу рока јуна месеца 1892. год. отишао је у службу код Ђорђа Пајевића, касапина у Ваљеву и код њега остао до конца исте године, а тада отишао у Крагујевац и служио код Светозара Павловића, бив. тамошњег месара до 1896., када је отишао у Јагодину, где је радио на кланици Ђоке Ђорђевића и Бенциона Були, а од 1897. год. отворио је, вели, у Јагодини месарску радњу на своје име, коју и сада води. За пасош турски вели да га је добио у Градцу. Тамо се био упознао са неким Турчином капарашем, „који је имао страст да преводи Хришћане у Турке“, па је и њега звао увек „Туре“ и приволео га да у тамошњем турском конзулату узме пасош, рекавши да је из Дибре у Турској.

Вођеном истрагом утврђено је, да ово Арсино казивање о свом ранијем животу није тачно. Такође прећутао је, да је био у Београду, а сведоцбом неких сведока утврђено је, да је он овде служио код пок. Ђуре Милосављевића, бив. месара, одакле је отишао под сумњом за извесну крађу, а служба ова пада времену, за које Арса изјављује да га је провео у Бугарској. Казао је, даље, да у Бугарској није нигде стално служио, већ да је радио на железничкој прузи са странцима, а међу тим несумњиво је утврђено, да је он неколико месеци 1887. год. служио код Саве Ивановића, бив. месара у Софији, где се показао као убојица и насртљивац, па је отуд изашао пошто је извршио крађу неком Јохану Лаушману, тамошњем месару.

Први пут није казао ни да је био у Турској. а после је признао да је у Цариграду био у два маха за време док је био у Бугарској — ишао је, вели, да тражи неког човека, па га није нашао (!). Такође је признао, да је пре повратка у Србију био по Босни и Маџарској, и да је ишао и у Париз. Такође намерно је прећутао да је по повратку у Србију био у Аранђеловцу, а после је признао, да је по отпусту из војске служио у Аранђеловцу код неког Николе месара, два месеца, па је онда отишао у Крагујевац код Светозара Павловића.

Доцније се, вели, опет вратио у Аранђеловац, да се лечи од нервозе коју је добио посматрајући секцију неких отрованих жена у Крагујевцу, па је и тада једно време служио код истог Николе, а једно код Ђурђа Савића и комп.

Утврђено је, да је он код Светозара у Крагујевцу служио четири пута, а и пети пут се 1897. год. с њим уортачио, уложивши у ову ортачку радњу око 2000 дин, које је код Светозара био раније зарадио, јер је све трошио.

Увек је служио само зими и радио је врло добро, а чим наступи пролеће напуштао је службу са речима, да он лети не служи. Шта је радио преко лета и где се бавио, то не може да каже, али биће да је он тада вршио разбојништва, која су у то време била у Крагујевцу и околини многобројна, о чему постоји доста јаких основа.

У то време падају у Крагујевцу многа злочинства, као: убиство Жике Матића, онд. опанчара, за кога се говорило да је стајао у љубавним односима са ћерком неког Пацовића, фијакеристе, с којом је и Арса водио љубав; тровање једне жене, за коју се сумњало да ју је отровала друга једна жена, с којом је Арса стајао у недозвољеним односима; напрасна смрт неког Симе који се са Арсом и Светозаром био уортачио; заго-

нетан нестанак Аранђела Мирчића, пензионера, који је отишао у Београд да прими извесан новац, па се више није ни вратио, и т. д.

Такође по његовом настајењу у Јагодини почињу се вршити у околини разбојништва и опасне крађе у већој мери, од којих су многа, као што се сада види, његово дело. Везе његове са хајдучијом у окр. моравском 1900, 1991. и 1902. год. несумњиве су. Има доказа да су Сима Достић, Кода и друштво им, долазили код Арсе у Јагодину, где их је он чувао и гостио у своме подруму.

Отуда је и разумљиво, како оно пре 3 - 4 год. да се хајдуци појаве одједном у сред Јагодине и изврше разбојништво. Он је својим саучесницима, које је бирао само од чврстих и поузданих људи, умео да улије тако поштовање према својој личности и да их убеди о потреби његовог опстанка у слободи, да га они никад нису хтели одавати и кад су ухађени били. И он се заиста после о њима и староа, набављајући лажне сведоке, снабдевајући их трошком итд.

Крајем 1899. год. неки Јован Поповић, слуга касапски, који је казао да је родом из Београда, изјавио је код начелника среза беличког, да је „Лорд“ заклао његовог рођеног брата Вујицу Поповића, бив. рабаџију из Београда. Он и Вујица пошли су, вели, у пролеће одма после српско-бугарског рата из Београда за Ивањицу на вашар. Вујица је носио 70, а он 40 дуката. У Чачку су преноћили и изјутра рано пошли за Ивањицу новим друмом. Кад су дошли код „Два камена“ на два сахата од Чачка, изашао је пред њих исти овај Арса са још пет другова, наоружаних дугим пушкама и муницијом, те им обојици отели паре, а Вујицу, који се почео отимати, Арса прикоље. Јован се спасао захваљујући неким кириџијама који су изненада наишли, услед чега су злочинци побегли. Брата је сахранио ту поред пута, а случај доставио начел. среза моравског који је наредио потеру, но зликовци се нису могли пронаћи. Да је Вујица доиста погинуо на овај начин, познато је и једном старом полицајцу, који је заједно с њим некад рабаџијао, али, на жалост, о овоме нема икаквих трагова у архиви среза трнавског.

Један сведок, који је са Арсом заједно служио у Софији, тврди да му је Арса у поверењу признао да је из Србије побегао с тога, што је убио неког човека. Овоме иде у прилог и то, што је Арса после одслужења свога рока у војсци узимао турски пасош и њиме се служио, а у исто време, кад је већ имао тај пасош, радио је преко Андрије Марковића из Подгорице и Вукада Врацановића, тамошњег свештеника, да добије црногорски пасош са визом руског консулата, о чему је 1899. нађена код Арсе преписка, и што је неким својим интимнијим пријатељима признавао да је хајдуковао.

Сваки податак о овоме био би за истрагу од велике користи, као и то, шта је било са овим Јованом Поповићем, касапским момком, и где се он сада налази? Од 1897. год. до сада Арса се три пута женио; са првом женом развео се, друга је умрла и сад има трећу. Један од његових бив. момака тврди, да му је Арса нудио 360 дин. да отрује прву жену, но он није на то пристао, већ је исту известио шта јој се спрема, те је она благо-времено побегла¹⁸⁰.

А о томе како су завршили хајдуци Сима, Кода и Влашче имамо сведочење из прве руке – Тодора Поповића:

„У пролеће 1902. био сам начелник среза деспотовачког. Тада, у марту, у кратком размаку времена неки „повереници – потајници“ под мојим руковођењем убију три хајдука, заосталих од две хајдучке дружине.

Једној, већој, која се састојала од седам хајдука био је у јесен 1901. харамбаша Сима Достић из Глоговца. Он је био крупан, снажан човек, и умео да се нађе око господе. За тили час да закоље и уреди прасе, и онда да га истишти на ражњу, како је само он то умео. Вешт је био и у хватању рибе, и ако би му пала нека залутала кечига, пекао је и њу на ражњу исто као и прасе.

Са таквим својствима прочује се толико да чим би ко од господе дошао у Глоговац, одмах би питао за њега. То га окуражи те гурне у свет, и - догура до вратара ондашње проститутске радње зв. „код Софијанца“ (у Београду). Ту се упозна и заволи с једном Мађарицом, и једне ноћи одбегне с њом својој кући у Глоговац. Она је хтела да има све што и дотле, а он је био пуки сиромаш. И онда он крене у пљачку - разбојништва. Кад му полиција уђе у траг, он у - шуму, где му се придруже још шесторица из Млаве и Хомоља. Друга је дружина била састављена од три робијаша. Њен је харамбаша био Кода Микић из Видова. Он је био претседник општински 1892-3, а потом осуђен за убиство на двадесет година робије. Кажу као невин - подметнуто му.

Дружина Симе Достића концем 1901. била се свела само на Симу, а Кодина на Коду и Јована Ђорђевића из Подгорца. Тада се они тројица удруже и почетком фебруара 1902. једнога вечера у први мрак прођу сва тројица кроз Ђуприју главном улицом. Убију једног стражара, другог тешко ране - лом почине. Грдне сам муке тада видео с тим хајдуцима. Колико прегонећи се с њима: ко ће коме доћи главе; још више са претпостављенима: на који начин да се хајдуци похватају или побију. Два пут сам почетком марта морао ићи у Београд, и молити да се оставим сам себи. Таман ја спреим нешто, а они потегну с неком наредбом (из окружног начелства, па и непосредно из министарства) и све упропасте!

Оба пута сам тада налазио се с Радом¹⁸¹, за оним столом код „Славине“, жалио му се, и њему и свима осталима за тим столом, и сви су ме световали да радим само по својој памети. „Никога не слушај!“, саветовао ме Раде. И сви ми објашњавали: ако радим по туђој памети, све што испадне добро, заслуга је онога који то наређује; а ако не испадне добро, крив сам ја, јер нисам у свему по наредби поступио. Други пут кад сам био, кажем Ради и Митровићу да сам нешто смислио, а Раде: „Напред ступај!“ - „Само ако мислиш да ћеш успети!“ узимље Митровић ствар озбиљно.

Чим се вратим, урадим онако како сам био смислио. У вези са оним што сам већ био урадио, наредим и да се сва стока изгна из планине. А „првак“ оног краја (Гаја Милорадовић) одмах одјурим начелнику окружном, и тамо дрвље и камење на мене. „Ово - вели - нису ни напредњаци радили!“ .

А начелник окружни (Мијаило Церовић) мени отвореном депешом: „ Како сте смели без мога одобрења да наређујете да се стока изгна из планине. Одмах опозовите своју наредбу, и мене још данас о учињеном овим путем известите. У исто време пошаљите и своје изјашњење!“ . Не урадим ни једно ни друго, јер депешу примим тек

по изласку из канцеларије. А сутрадан у зору мој „повереник“ Илија Дулкан из Језера и један његов „побратим“, чијег се имена не сећам, донеше ми у једној костретној торби харамбашину главу.

Одмах известим окружног начелника депешом: „Глава харамбаше... налази се у мојој канцеларији у његовој торби. Донесе ми је... То је резултат моје наредбе о изгону стоке из планине и осталог у вези с тим, и молим да ово примите као изјашњење које сте јуче отвореном депешом тражили!“ А начелник окружни мени депешом: „Примите моје признање, што сте допринели... Настаните да и остали хајдуци буду побијени или похватани!“

После три дана буду побијени и остали хајдуци. Новине ме похвале, нарочито „Вечерње новости“. Добијем и ваздан честитака, министар ме одликује и унапреди, итд. Али од свих похвала и честитака најмилија ми је била (безмало као и унапређење) једна карта написана Радином руком: „Честитамо на мудро смишљеном и куражно изведеном плану“. Карту сем Митровића и Раде потписали и сви остали за оним столом код „Славине“ (Срета Пашић, Окановић и др.). Само ми оно „мудро“ и данас, - и поред Радиног уверавања да је то његово, и да је озбиљно тако мислио кад је писао, - остало под сумњом: да ли је заиста „озбиљно“, јер би ретко, врло ретко (само кад би се заборавили) један другоме, један о другоме говорили озбиљно похвално у очи.¹⁸²

ИЗГЛЕД ВАРОШИ И СРЕЗА

Почетком 20. века Јагодина је привредни центар Моравског округа. У Јагодини се укрштају путеви: Цариградски друм, Левачки и Ресавски пут, као и неки споредни. Ресавски пут који иде преко Рибара и Глоговца за Велики Поповић, Деспотовац и Свилајнац, постао је нарочито важан и прометан баш у време када је подигнут велики гвоздени мост између села Рибара и Глоговца. Подизање овог моста имало је знатног утицаја и на развој заната и трговине у ондашњој Јагодини. Највећи део Левча упућен је био на Јагодину. Темнић је био повезан директ великим делом за Јагодину, а нешто преко Параћина и Ђуприје.

Лепа варош Јагодина је још средином 19. века надалеко чувена по својој пијаци и трговини. По свом изгледу некадашња „крстаста чаршија“ постала је „дугачка чаршија“ која се протезала од пиваре (која је изгорела у пожару 1916. године), па до општинске клинице. Чаршија се делила на горњу и доњу.

Горњом чаршијом се сматрао потез од пиваре до данашњег сквера, а од сквера па надаље била је тзв. Доња чаршија. Од некадашње камените ћуприје на Белици, па до стакларе пружала се Левачка чаршија.

Јагодинска пијаца, која се налазила на месту данашњег сквера, имала је на средини неколико житних вага. Пазарним данима, а нарочито средом и суботом, била је опседнута дугим низом воловских и других кола и запрега, натоварених претежно житарицама, које су чекале сатима на ред (а непрестано су мериле 3 ваге). Около, по

ивицама тротоара, чак до „Шарене кафане“, понекад и до „Џамбаса“ седеле су и стајале жене, које су продавале живину, јаја, брашно, сир, воће и поврће и друго, а понекад и са супротне стране, према Браћи Марковић. Испред кафане „Солун“ била је тзв. „Мала пијаца“ на којој су се продавала искључиво дрва. Уочи Ускрса, средом и суботом, пијаца је обухватала и простор око гимназије и Шохајеве апотеке, са једне стране, до основне школе и Мале пијаце с друге стране, као и простор и почетак улица код кафана „Џамбас“ и „Централ“.

Према Димићевом хану било је неколико пиљарница – на пијаци. Бараке покривене даскама и асурама држали су: Спаса Сума, Чада Жупањевац, Трајко Дервиш Милија, а у зиданом дућану иза Димићевог хана Мика Живановић-Џурмија.

Горња чаршија се простирала од Пиваре, па до данашњег Сквера, а надаље је била Доња чаршија. Нарочито је била жива Доња чаршија, и то део од кафане „Македонија“ па до „Цветковићеве кафане“.

Од каменог моста на Белици, према Левчу, била је чувена Левачка чаршија.

У првој деценији 20. века у Горњој чаршији најпознатије су трговине: Стеве Миленковића, Милосава Матејића, Јове Кузмановића, Дамњана Стефановића, Драгутина Стојковића, Антонија Петровића, Анте Ђорђевића „Шећерције“, Димитрија Ђорђевића и Боже Кузмановића. Све су ово биле бакалско-стакларске радње, као и оне на Ракитовском путу: Боре Ђорђевића-Чворугана, Милоша Радојевића и синова, Светомира Андрејевића и Томе Вучића.

Око пијаце биле су мануфактурне радње: Браће Марковић, Браће Којадиновић, Шурдића и Прокића и Милутина Стефановића, као и велика бакалско-гвожђарска и стакларска радња Петра Андрејевића.

Између „Шарене кафане“ и „Џамбаса“ налазиле су се житарско-кожарске трговине: Теодора Петровића „Шаренкапе“, Ђеловића и Насласа, Анђелка Тајтацака и Јована и Илије Станојевића.

На почетку Доње чаршије била је књижница Илије Аранђеловића и Братића, трговине текстилом Радована Аћимовића, Радисава Матејића, Вучка Прокића, Милосава Томића, Ивана Крстића, Илије Митровића и Петра Таушановића¹⁸³ (у ликвидацији). Трговина Петра Таушановића била је крајем 19. века највећа мануфактурно-трговинска и гвожђарска радња, а бавила се и извозом дебелих свиња и стоке.

Бакалско-стакларске радње: Милана Аврамовића, Браће К. Ристић, Браће Илић, Илије Цветковића, Перице Петковића (касније Јездимира Стефановића), Бранимира Миловановића, Живојина Митровића, Петра Мишића-Чиче, Димитрија Бранковића и Милутина Златановића.

На Малој пијаци били су: Тодор Јоцић, Атанасије Стојковић, Драгутин Стојадиновић, Јован Пјевчевић.

183 Пре него што је успостављен железнички саобраћај у Србији многи трговци из Јагодине ишли су лично по робу у Беч и Пешту. Петар Таушановић би често ђутуре купио робу неког пештанског трговца (чак и са рафовима). Таушановић је постао један од најбогатијих људи у Србији, а у Јагодини је био далеко испред других трговаца. Поред њега, ипак, је било још неколико доста богатих. Од њих су куповали робу трговци из целог Моравског округа. Изјава Драгог Таушановића дата Душану Вукићевићу.

У левачкој чаршији било је више трговина: Јоце Јоцића, Мијајла Милановића, Милошевића и Ђирића, Павла Младеновића, Владимира Лађаревића, Блаже Милановића, Милутина Огњановића, Милете Марковића и синова, Стојчета Трајковића, Милосава Николића, „Жандарска“, а испред моста Аврама Јовановића.

У вароши је у то време радило и неколико винарско-ракицијских радњи: Михајла Станисављевића, Зарије Веселиновића, Косте Ристића.

Поред њих, постојала је једна воћарско-извозничка радња Гостимировића и Јовановића, као и стовариште дрвене грађе Милутина Савића.¹⁸⁴

До Балканских ратова у Јагодини и целом срезу је цветало занатство, а било је и око 50 кафана и јавних кућа (са црвеним фењерима). Насупрот томе је трговине било знатно мање, али је промет робе био велики.

Трговци су претежно робу куповали на кредит, а продаја се доста обављала „на вересију“. Било је муштерија које су годинама пазариле у једној радњи. Конкуренција је била прилично велика, те су се трговци трудили до крајњих граница да задовоље своје купце. Често су слали своје млађе помоћнике и шегрте да разносе купљену робу по кућама. Мануфактурни трговци ишли су и даље, и често су слали на захтев муштерија и своје старије помоћнике, да носе по неколико комада штофова, свиле и платна, замонтано у нарочите бошће (ово се називало „хаузирање“). Роба је набављана од „гросиста“ из Београда, а било је случајева да се роба набављала директно из страних фабрика, а доста се куповало у Бечу и Пешти.

Почетком XX века и надаље још више се развија извозна трговина у Јагодини. Царински рат са Аустро-Угарском је мало сметао трговини у Јагодини.

Познат је био извозник шљива Гостимировић, Србин из Војводине, који је радио са Бечом и Пештом. Он је искључиво извозио шљиву мађарку, брану руком, са оном плавом маглом и дршком. Велики број сељачких кола, нарочито из Левча, Темнића и среза беличког, носио је у трнкама такву шљиву. Ако шљива не би одговарала, није куповао. Гостимировић је имао нарочите корпе у којима је транспортовао за Аустро-Угарску и плаћао је у готову лично, а не преко новчаних завода у Јагодини. Пекмезом су радили Коста Ракић из Јагодине, Сима Перић из Рековца, а шљиве је извозио са јагодинске пијаце Данило Аћимовић из Јовца.

Било је и страних трговаца, који су повремено ишли по Левчу и куповали воће.

Један детаљ из тог времена из трговине стоком у Јагодини. Вукоман Шарчевић (држао је касапску радњу) није имао довољно капитала, па се обратио Петру Таушановићу за помоћ. По договору - стоку, коју је он погодио, исплаћивао је Петар Таушановић, а за ту услугу Таушановић је добијао 30 динара од вагона стоке. Шарчевић, а и други који су на тај начин трговали, добијали су остали део зараде, али су сносили и штету, ако би је било. На пијаци се није наплаћивала пијачна такса, само кантарина.¹⁸⁵

Радно време трговина било је од 6 до 20 часова (14-очасовно радно време). У неким трговинама био је обичај да се роба цени 10 до 20 одсто више, па се вршило погађање-ценкање.

184 ИАЈ, Душан Вукићевић, *Хроника Светозарева*, необјављен рукопис.

185 Бага Јован Марковић, Марко Андрејевић и Драги Таушановић: писмени искази дати Душану Вукићевићу, Д. В, рукописи.

Трговци су имали неке своје тајне ознаке за вредност робе, а то су биле поједине речи које су се састојале од 10 различитих слова. На пример: „С нами је бог“, „Бесимантоф“, „Божји дућан“, „Јерусалимо“, „Зелени труд“, „Псикетбгуа“, „Спкјнемћхч“ и др. Нека врста азбучног нумератора.¹⁸⁶

Јагодинска банка основана је 1905. године. Претходница Јагодинске банке била је Удеоничка задруга. Она је финансијски пословала јако сужено – кредит је давала само својим чланицама, удеоничарима.¹⁸⁷

Лист *Правда* од 2. јула 1908. јавља да је „јагодински телефон довршен и пре неки дан предат је месном саобраћају“.

У марту 1914. године јагодинска општина је започела неколико великих акција: позвала је виђеније људе из среза ради споразума о сечи Липара. Општина је изнела предлог за регулацију улица, о продаји акција Кланичког друштва Народној банци, о зидању апсана и поправци општине.¹⁸⁸

У Јагодини су постојали еснафи, као и Удружење трговачке омладине, па су се спојили 1908. године у јединствено „Трговачко удружење“, чији су чланови били скоро сви трговци. После је ово удружење било под надзором Трговачке коморе у Београду.

За стручно оспособљавање омладине постојала је заједничка Трговинско-занатлијска школа, а на опште образовање утицало је много и Удружење трговачке омладине, које је имало културно-просветни карактер.

У ово време било је тешко стање трговаца и њихових породица, јер се више пута дешавало да су поједини трговци због болести, смрти, или школовања деце често остајали без капитала, па им је зато имање продавано „на добош“. Многи бивши трговци су морали да иду у државну службу и били кантарције, таксатори и патролције, а њихове жене су ишле да перу рубље „на туђе корито“. Због тога је „Београдска чаршија“ 1904. године основала своју Хипотекарну банку за обезбеђење трговачког фонда. Овај фонд, иако је био користан није био приступачан свим трговцима, нарочито онима у унутрашњости, а било је случајева да су се и сами трговци нехато односили према овој установи.¹⁸⁹

У време ратова 1912-1918. трговина је у застоју и скоро је замрла.

Цене животних намирница пре и после ратова 1912-1918. у Србији:

	<i>пре ратова</i>	<i>после рата</i>
Хлеб:	0,28 динара;	0,33 динара
Месо:	1,30 динара	1,00 динара

186 Ове ознаке су значиле на пример код првог случаја с-2, хн-2, а-3, м-4, и-5, итд. Тако ознака Сбг значила је 180, па је због тога било изводљиво да се погађа са муштеријама. Свака радња је имала своју ознаку –марку. *Исто*.

187 ЈАГОДИНСКА БАНКА, Основана је 1905. Централа Јагодина. Капитал 1,000.000. Фондови 316.105, остале резерве ~ 5.333, улози 1,497.384, менице 4,473.490, зајмови на залогe 7.597, дужници 1,005.843, вредећи папири 409.2383, добит 106.666, дин. дивиденда 8% (1925). Претседник је Жив. А. Златановић, директор Жив. П. Таушановић. С. Станојевић, *Народна енциклопедија*, 101. Драги Таушановић, исказ дат Д. В.

188 Записник СДП-е од 5. марта 1914. године.

189 Јован Бата Марковић, писмени исказ Д. В.

Кромпир:	0,12 динара	0,15 динара
Пасуљ:	0,25 динара	0,15 динара
Лук:	0,10 динара	0,20 динара
Купус:	0,06 динара	0,12 динара
Маст:	1,60 динара	1,60 динара
Дрво за огрев:	8 динара	10 динара
Стан:	20 динара	20 динара

Поскупљење у процентима 3,6.

Радно време пре и после ратова у Србији:

	<i>пре ратова</i>	<i>после рата</i>
Металци:	10,5 часова;	13 ч.
Дрводељци:	9,5 ч.	10 ч.
Кројачи:	10 ч.	10 ч.
Кожари:	10 ч.	10 ч.
Опанчари:	10 ч.	10 ч.
Абације:	10 ч.	11 ч.
Келнери:	16 ч.	16 ч.
Фабрички радници:	12 ч.	13 ч.
Транспортни радници	12	14 ч.
Грађевински радници:	12	15 ч. ¹⁹⁰

Лозни расадник у Јагодина основан је 1898. године и снабдевао је округе: моравски, крагујевачки, руднички и ужички. Површина је 36,87 ха. Од укупне површине долазило је на: матичњак 19,20 ха; прприште 6,67 ха; винограде 5,67 ха; а остало на путеве, воћњак, расадник, плетарске врбе и остало.¹⁹¹

По изјави Живојина Марковића, датој Д. Вукићевићу „... стварање лозног расадника у Јагодина, на површини од преко 30 хектара, био је врхунац тежње ондашњих произвођача као и разумевање надлежних да им се изађе у сусрет“¹⁹²

Спуштајући се од расадника ка Јагодина, наилазило се на Вашариште. Оно је обухватало огроман простор испред расадника, а малим делом је код моста прелазило на десну обалу Белице (касније ће се помакнути на десну обалу). Вашари су се одржавали

190 *Синдикални покрет у Србији 1903-1919*, стр. 487, 488.

191 *Пољопривредни календар 1901. године*, 391.

192 Калемарски курсеви. — По наређењу г. Министра народне привреде овогодишњи курсеви за зрело калемљење лозе биће овим редом: У расаднику јагодинском: први курс од 1. до 10. марта, други курс од 11. до 20. марта. На ове курсеве позвани су слушаоци из ових места: града Јагодине 6 слушалаца, Мајура, Међуреча, Деонице, Црнча, Мишевића, Лозовика, Рибара, Буковча и Рибника (први курс) по 4, Остриковца, Г. Јовца, Д. Јовца, Дворице, Трешњевице, Сињег Вири, Бачине, Својинова, Поточца, Рашевице (други курс), по 4, свега 82 слушаоца. Сва су ова места у округу моравском. *Тежак*, 7. март 1899. године.

три пута годишње: пролећни, у мају на „Спасовдан“, летњи, о Светом Пантелејмону 9. августа и јесењи, на дан Пресвете Богородице 14. октобра. Тада се продавала претежно стока, а занатлије, као и кафеције, имали су своје богато снабдевене шатре.

До 1897. године трговци стоком су имали своје оборе и у њима гајили свиње за извоз. Било је око 20-ак таквих обора. Али, после епидемије свињске куге 1897. године извозници престају да гаје свиње и само их откупљују и извозе. (Један од највећих извозника, који су и даље гајили свиње за извоз, је био Драгутин Таврић, по коме је названо јагодинско насеље „Таврићки обори“).¹⁹³

Прва, врло корисна свиња „мангулац“, „мангулица“ или „маџар“ пренета је у Левач у претпоследњој деценији 19. века. Пренео је Урош Вукићевић, бивши народни посланик.

Сименталска расна говеда унета су у Поморавље 1905. године, где и данас заузимају видно место у говедарству, нарочито у Ресави и селу Милошеву.

Један од кључних тренутака у привредном развоју јагодинског среза је и отварање **Кланице и Фабрика салама Петра Клефиша**.

Основана је 1901. године. Испочетка је то било мало предузеће које је радило са живином и јајима. Посао се временом ширио, па је отворено одељење за израду саламе и сухомеснате робе. Оснивач предузећа је Петар Клефиш, италијански држављанин, који је у Пор де Ноне у Италији имао предузеће, које се бавило извозом јаја и живине. Петар је са сином Теодором долазио у Велику Плану, и одатле су извозили ћурке и другу живину, и јаја. У Јагодину долазе 1901. године.¹⁹⁴

Земљиште, на коме су доцније поникле фабрике, зграде и вила, припадало је браћи Којић и ту су имали своју баштовану. Петар је то имање откупио. А на земљишту, где ће се доцније саградити фабричка кафана, био је један мали млин Жике Бошковића, где је у почетку Петар куповао јаја.

Петар је дошао са малим капиталом, па је био принуђен да позајмљује новац (највише од Јована Марковића, трговца из Јагодине).¹⁹⁵

Постепено, Клефишева фабрика је све више и више увећавала свој капитал. У исто време је фабрика све више повећавала свој извоз у иностранство, где је стекла солидан глас. Фабрика је извозила ћуране за Енглеску, нарочито за Лондон, где су биле на гласу. Извозило се и за Италију и Немачку. Главна сезона рада је била у јесен.

Фабрика је плаћала радницима за чупање: пилета, односно кокошке – 3 паре; пловке – 5 пара; ћурке – 7 пара и гуске – 8 пара. Сваки радник и радница, добили су, према извршеном послу – тантузе, које је фабрика издавала. На једној страни је писало латиницом: **P. J. Klefiš, Jagodina**, а на другој страни била је назначена ознака вредности, нпр. 40 пара. Радници су после с овим тантузима одлазили фабричком благајнику, који је исплаћивао назначену вредност готовим новцем.

Јаја је фабрика испрва плаћала 8 за грош, доцније 6 за грош, па 5 за грош. С временом је и цена варирала. Пиле је плаћано 1 кг – 0,50 динара, пловке и гуске 0,60 динара а ћурке 0,80 динара.

193 Олга Врховец, *Привредно-географска карактеристика Светозарева*, Београд, 1952, 85. Рукописи Д. В.

194 Теодор Клефиш, његов исказ у Одељењу за заштиту народа у Јагодини, 30. март 1945. године. Д. В, Рукописи.

195 Према подацима Јована Марковића и Животе Вељића. Д. В, Рукописи.

Без обзира што је ова фабрика, у коју је био уложен италијански капитал, имала велике добити, и грађанство Јагодине и села у јагодинском срезу, па округ имали су користи. Један део Јагодинаца и околине био је упослен у самој фабрици. Поред тога, грађани су могли јефтино да купују цубок (изнутрице) од заклане стоке у фабрици или разбијена јаја.

За време окупације 1915 – 1918. фабрика није радила.¹⁹⁶

Осим Клефиша, извозом јаја бавио се и Франц Бенер.

Пивара је 1902. године претворена у парну. Број радника се повећао на око 40. Радно време било је 10 часова, кад кад и више. За рад ноћу плаћало се 0,30 динара по сату преко редовне зараде. 1902. године уведено је електрично осветљење скоро у свим пиварским зградама. Стари начин кувања пива у отвореним казанима са отвореним ложиштем замењен је новим: кувањем пива на пару у затвореним казанима. Уређена су и сва помоћна одељења: подруми за превирање и одлежавање пива, клијара за јечам и сушара за слад, као и смолара за смолисање буради. Установљене су и сопствене радионице: коларска, ковачка, столарска и качарска. Потом је подигнута нова зграда за точење пива из бачви у бурад и флаше.

Опорављен је и бунар, који је једна од највећих вредности ове пиваре. Бунар је преуређен, проширен и поново озидан, а изнад њега је као украс подигнута лепа, висока купола, на којој је са стране ка главној згради пиваре постављена биста првог сопственика, Јована Косовљанина. Биста је била врло лепа и имала је своју уметничку вредност, јер ју је радио вајар Тома Росандић. У току реконструкција пиваре оправљено је и неколико мањих зграда за становање службеника и радника.

Пивара је касније добила своју економију, на сопственом земљишту, непосредно око саме пиваре. Пивара је добила сасвим нови облик – изглед праве фабрике, чији је нови димњак доминирао комплексом фабричких зграда.

Захваљујући механизацији рада, производња пива нагло је порасла и достигала до 10.000 хектолитара годишње. Цена пива је била око 50 динара за 100 литара у бура-дима. Флаша од 0,07 л продавана је по 0,50 до 0,60 динара, а већа чаша 20 пара.

„Парна пивара Михајла Ј. Косовљанина“, како се тада звала, извозила је на турско и египатско тржиште преко својих заступника у ондашњој Турској - Скопљу, Солуну и Цариграду – и у Египту у Александрији и Каиру. Како Михајло Косовљанин није могао на време да одговори на тражења повериоца, те 1911. године Парна пивара је претворена у Акционарско предузеће са комбинованим домаћим и чешким капиталом. Управу над пиваром је преузео Управни одбор, који је поставио опуномоћеника, који је водио бригу о фабрици и раду у њој.

Следеће године нова управа је приступила подизању нове, велике пиваре у непосредној близини старе. Нова пивара је изграђена врло брзо и била је снабдевена, за оно време, најмодернијим машинама. Изграђени су фабрика слада и подруми за превирање и смештај пива. Поред парне, делимично је уведена и електрична погонска снага. Број запослених се попео на 80 радника и службеника. Нова пивара добила је назив „ПАРНА ПИВАРА И ФАБРИКА СЛАДА МИХ. Ј. КОСОВЉАНИН А. Д. ЈАГОДИНА“. Подизање и монтирање извела је чешка фирма Матеје Блеха, са седиштем у Београду.

Производња пива у новој пивари почела је 1913. године и трајала све до 1915. године. Чим је 1915. непријатељ ушао у Србију, рад у пивари је обустављен. За време рата није радила.¹⁹⁷

Јагодинска пивара је почетком 50-их година прошлога века издала налепницу са ликом Милосава Митровић Лосе (1892-1961) из Драгова, који је био велики пивопојија. У Првом светском рату је тешко рањен, због чега су му ампутиране обе ноге. Иако тешки инвалид, то га није спречавало да се бави пољопривредом и путује чезама у Јагодину, скоро свакодневно. Касније је носио протезе и тако радио с њима. Сматрао је губитак ногу својом наградом и често говорио да је то одликовање за борбу, боље него споменик да су му подигли. Скоро свакодневно је долазио чезама у Јагодину, имао је бесплатно пиво у било којој кафани или ресторану где се точило и продавало „јагодинско“. Последњих година живота бавио се пчеларством и имао неколико кошница. Био је миљеник села и сви мештани радо су седели са њим и разговарали. А ево и како је деда Лоса доспео на етикету свог омиљеног пива. Имао је чезе и коње и тако се стално возио како би попио пиво у „Шареној кафани“, где је и упознао неке раднике пиваре који су радили у комерцијали. Њима се он допао и питали су га да ли би могли да га фотографишу. При наредном сусрету, то се и догодило. Деда Лоса ће постати „Јагодински Чича“ и до данас остати симбол „Јагодинске пиваре“ и Јагодине. Његов лик „Јагодински чича“ почетком 21. века заштићен је у међународној институцији за заштиту интелектуалне својине у Женеви.

Окружни лекари:

Др Селимир Ђорђевић
 Др Жика Миленковић (управник среске болнице у Јагодини)
 Др Света Шохајевић, управник окружне болнице 1920-1936. године
 Др Миле Џамић
 Др Милутин Велимировић

Срески лекари:

Др Михајло Димић, после 1918. године

Општински лекари:

Др Светислав Стефановић, песник
 Др Света Шохајевић, 1904-1905. године
 Др Дамњан Туфегџић¹⁹⁸

Ветеринарска служба у Моравском округу налазила се у Ђуприји, Параћину, Јагодини и Свилајнцу.

197 Бождар В. Недељковић, *Зборник индустријских предузећа Светозарево-Параћин-Ђуприја и Крушевац 1945-1955*, Стожер, Београд, 1956.

198 Др Света Шохајевић, Писмени исказ дат Душану Вукићевићу.

Акционарско друштво за унапређење свиларства у Краљевини Србији основано је 1903. године. Средиште друштва налазило се у Лапову, где је и фабрика, а откупна станица за откуп мехурака налазила се и у Јагодини.¹⁹⁹

ПОЛИТИЧАРИ

У Јагодини је рођен и Момчило Нинчић, министар спољних послова више пута, члан Радикалне странке. Он је био син Арона Нинчића, министра у напредњачким владама.

У Јагодини је рођен Драгутин Пећић, један од вођа Самосталне странке у Србији. Он је после Првог светског рата пришао Демократској странци.

Јагодински зет био је Тиса Милосављевић, једно време министар саобраћаја у старој Југославији.

У Јагодини је рођен и Милан Пироћанац, један од вођа Напредњачке странке и председник прве напредњачке владе 1880. године и даље.

Јагодина је дала и неколико министара, који су играли важну улогу у политичком животу наше земље. „У ствари, нема готово ни једне владе, у коју се не увуче или неки Јагодинац, или јагодински зет, или да је бар учио школу у Јагодини. Ако није Аврам Петронијевић, он је Давидовић или Стевча (Михајловић). Ако није на власти Узуновић, онда је Веља Вукићевић, или Настас Петровић, па је чак и данашњи министар војске и морнарице по мало Јагодинац“.²⁰⁰

ЈАГОДИНСКО ЋАЧКО ДИЛЕТАНТСКО ПОЗОРИШТЕ

Године 1906. напредни омладинци у Јагодини основали су своје позориште, под називом „Јагодинско ђачко дилетантско позориште“. Ово позориште није имало свог управника у данашњем смислу те речи. Све ствари решавао је колективно читав радни ансамбл. Ипак, нека врста управника и редитеља био је Драгољуб Петровић, доцније директор Учитељске школе у Јагодини.

Позориште је углавном радило преко ферија. Представе су давале у башти кафане „Џамбас“, у којој је постојала импровизирана летња позорница. На репертоару Стерија је заузимао главно место. Тек после њега долазили су Нушић, Трифковић, и други. Његова представа била је „Кир-Јања“, и то је у неку руку и прво представљање ансамбла публици. После неочекиваног успеха, глумци су се окуражили и убрзо затим дали још две премијере Стеријиних дела „Лажа и паралажа“ и „Хајдуци“.

Поред редитеља Петровића, ансамбл су сачињавали: Миле Шохај и Тоза Трајковић, касније апотекари, Љубисав Прокић, доцније познати београдски лекар, Драгутин Кузмановић, доцније учитељ, Драгољуб Павловић, који је касније био саветник министарства финансија, Милорад Стефановић, касније трговац, па Гајић, Газибарић, Јовановић, Танасић и други.

199 *Календар Земљорадничких задруга 1904. године*, Београд, стр. 482, 483, 485 и 491.

200 Драг. Челић, „Ђура Јакшић међу Јагодинцима“, *Политика*, број 7291 од 18. марта 1928. године.

Највећи проблем позоришне дружине биле су женске улоге, јер по ондашњем схватању није приличило да девојка учествује у позоришном животу. Ипак било је смелих омладинки, као што је била Рада Трајковић, ученица Учитељске школе из Крагујевца, која је играла готово све женске улоге у комадима. Та смелост није била толика да јој се име на плакатама увек означавало звездицама. То је чињено у име конспирације да не би од стране школских власти била оглашена за „неморалну“ и да не би била истерана из школе.

Између осталих интересантних момената из рада овог позоришта је и случај са епизодом једне представе драме „Хајдуци“. Ондашњим гледаоцима је остала у успомени. Милета Харамбаша, кога је тумачио Драгољуб Петровић, не знајући да је неко већ напунио кубуру барутом, напунио је по други пут. Кад је на сцени опалио на Обрада (Љубисав Прокић), овај је услед јаког пуцња био контузован, те је представа била прекинута.

Цене улазница за ове представе биле су релативно високе за оно време 1 динар, за самце, а 60 динарских пара за чланове породица. У ту цену урачуната је и играња, која је „на захтев публике могла трајати до зоре.“

Одласком ђака на даље школовање, „глумци“ су се разишли и позориште је престало са радом.²⁰¹

ИСТОРИЈАТ ЛОПТАЧКОГ СПОРТА У ЈАГОДИНИ

Мушка Учитељска школа у Јагодини била је одувек за нашу околину средиште напретка, њени ђаци су били не само добри просветни радници, већ и добри музичари, глумци, повртари, спотисти. Такође је познато да су њихови професори и наставници били претежно државни питомци на страни у првој деценији прошлог века. Најпознати од њих били су: Сретен Аџић, дугогодишњи директор школе, затим Јосиф Стојановић, Милисав Марковић, Јован Милијевић, Драгољуб - Дража Поповић, Емило Цветић и др. Баш зато је било могуће да ова школа набави прву велику кожно лопту, састављену из више делова, сличну данашњем фудбалу. Верује се да је ову лопту донео сам директор Сретен Аџић, по повратку из Шведске 1908. године.

У пролеће 1909. године одиграна је прва утакмица „хандбала“, како се онда фудбал звао и то на зеленој ливади општинске утрине преко пута гробља. За ову утакмицу владало је велико интересовање међу грађанством. Утакмицу су одиграли ђаци Учитељске школе, а после завршене утакмице узели су учешћа у игри и неки од грађана, што је створило добро расположење међу присутнима.

Прву праву фудбалску лопту донео је у Јагодину 1910. године Франц Бенер, извозник јаја и живине и ову лопту је поклонио средњошколској омладини. У ово време фудбал још није био познат широј јавности. Због ратних прилика 1912. до 1918. године дуго се лопте нису виђале. Била је само једна, коју је добио на поклон Живојин - Жикица Топаловић од неког свог рођака из Немачке и ову лопту су шутирали са њим његови другови који су, у ствари, и били предходница касније великим клубовима.

201 Љубомир Савић, *Бачко дилетантско позориште у старој Јагодини, Нови Пут*, број 24, 16. јуна 1956. године.

По завршетку првог светског рата 1918. године, прва брига је била да се отворе школе. Убрзо по отварању школа, нарочито гимназије, ђацима се јавила жеља за организованијим бављењем спортом. На њихову иницијативу основан је фудбалски клуб „Зора“, коме је убрзо замењено име у „Спарта“. Међу првим члановима клуба су били: Никола Драгићевић, Ђорђе Ђурић, Света и Бора Вучковић, Милан и Бранко Вукићевић, Блашко и Нацко Јовановић, Милан Радовановић, Милорад Милошевић „Шапа“, Драгиша Бојовић, Драгослав Лађаревић, Хинко Алкалај, Михајло Наслас, Сима Симота и други. Клуб „Спарта“ је био врло познат у ужој Србији, у којој је у то време фудбал био тек у развоју. Скоро да није било места у коме „Спарта“ није одиграла по неколико утакмица. Мада је имала свој добро уиграни тим, који је популарно називан „вундер-тим“, у неким тежим сусретима позивани су играчи са стране као Сретен Жујовић, Таса Бизетић и др.

У време постојања „Спарте“ постојао је и један мање познат клуб „Соко“. „Спарта“ је постојала од 1919—1923. године. До њеног растурања дошло је из више разлога. Као главни разлог био је одлазак многих играча на продужење школовања и друге дужности, затим рушење игралишта које се налазило на садашњој женској пијаци, као и опадање интересовања за фудбал уопште (!).

У 1928. години створене сумогућности, приливом нових снага, за обнову фудбала. Тако је почетком јуна те године створен Ф. К. „Даца“ на иницијативу његових каснијих играча, међу којима су били: Душан Нешић звани „Мероња“, Јован Станојевић, звани „Дунстер“, Марко Милојковић, Љубиша Радовић, Бошко Јовановић, Миле Антић, Милутин Јаковљевић, Ђока Филиповић, Хранислав Живковић, Милутин „Рибарац“, Драги Радовановић и др. Прву управу сачињавали су: Светозар „Даца“ Стојковић, председник, Драги Ђокић, Миле Милојковић, Бранко Лађаревић, Драги Цинцаревић, Јован Лазић и Миле Маловић.

Ђаци нису били задовољни политиком овога клуба, па су нешто касније, 28. јуна 1928. године, основали свој клуб „Хајдук“. Иницијатори су били: Коста Матић, Живојин Марјановић, Марко Сабљић, Петар и Никола Џуфић, Бранко Никодијевић, Петар Илић, Станислав Поповић, Урош Милић, Власта Јанковић, Ратко Милетић, звани „Бели“, Света Станимировић, Љубомир Живојиновић, Миле Монај, Душан Милојковић и други. Управу клуба сачињавали су: Милорад Величковић, председник, Ђорђе Петровић, Јован Марковић, Живојин Ђорђевић, Благоје Радојевић, Миљко Костић и други.

Фудбал је поново стекао популарност, јер су услови за то били повољни. Клубови су имали своја игралишта, која су привлачила навијаче и омладину уопште и на тај начин омогућавали развој спорта.

Ривалство међу клубовима било је велико, а развојем политичке ситуације 1929. године се појачало, јер су се политичке страсти пребациле на фудбалска игралишта и ту су се испољавале.

У оно време одигране су многе пријатељске и првенствене утакмице. На пријатељским утакмицама „Даце“ и „Хајдука“ победу је обично односио „Даца“, док је „Хајдук“ био бољи на првенственим утакмицама, па је чак био и првак тзв. „Моравске фудбалске лиге“, чије је седиште било у Јагодини. Клуб „Хајдук“ је имао и свој подмладак „црвене“ и „плаве“, назване по дресовима, који су много привлачили децу. „Хајдук“

је популарисао друге спортове, па је једном довео два женска „хазенска“ тима „БСК“ и „БАСК“, чија је утакмица изазвала велико интересовање.

Крајем 1932. године дошло је до опадања интересовања за фудбал!? Наша два клуба повремено су долазила у финансијске потешкоће. Поред овога је, због неке незнатне кривице, београдски фудбалски подсавез донео неоправдану једнострану одлуку о укидању „Хајдука“. После овога вршени су покушаји за спајање оба клуба, али је до коначног споразума дошло тек 1935. године у пролеће, када је створен Јагодински спортски клуб „ЈСК“. За председника новог клуба изабрана је неутрална личност - др Милан Стевановић, а остали чланови управе узети су из бивших клубова и изабрани неки нови и то: Миле Тасић, Драга Ђорић, тетка „Драга“, Душан Стојковић и Душан Тасић.

Играчи су махом били из спојених клубова, а као нови дошли су: Миле Новаковић звани „Уча“, Рала Којић и Јеша Војиновић, Слободан Јовановић и др. Ови нови играчи много су допринели да овај клуб постане популаран.

Као игралиште коришћено је игралиште бившег клуба „Даца“, које је обновљено, а делимичну финансијску помоћ дала је и општина. Уочи рата 1940. године основан је још један клуб, који је био мање познат под именом „Карађорђе“.

Спортски клуб „ЈСК“ постојао је до 1945. године.

За време свог постојања „ЈСК“ је обновио спорт у читавом Поморављу и створио могућности за формирање фудбалског лоптачког подсавеза, са седиштем у Јагодини. Овај клуб је поред фудбала имао и тениску секцију, коју је предводио Миле Тасић, а чланови су били: Јурај Гатин, др Милан Путић, Пепи Клефиш, Радомир Срамек и др. Финансијску и другу материјалну помоћ пружила је „Пивара“, а и само игралиште је било на пиварском имању.²⁰²

КУЛТУРНИ И ЗАБАВНИ ЖИВОТ

О забавном животу у тадашњој Јагодини оставио нам је своја сећања познати Јагодинац, аматерски глумца Јован Тутурић²⁰³.

202 *Рукописи Д. В.*

203 **Јован Лазих Тутурић** рођен је у Јагодини 26. новембра 1906. године, од мајке Даринке и оца Илије, ћурчије јагодинског. (занимљиво да је Илијина крзнарска радња била одмах поред бојацијске радње Јанићија Петковића, оца Милутиновог, ту су сада Хемијско чишћење и продавница здраве хране, некад Доња чаршија, данас улица Кнеза Лазара, оп. Н.С.) Основну школу и Р+Занатско-трговачку школу завршио је у родном месту, да би се ћурђијски занатом бавио у очевој, па у свој радњи. У позоришни и културни живот старе Јагодине укључио се 1923. године одигравши прву улогу у комаду *Јазавац пред судом* Петра Кочића, који је припремила драмска секција Јагодинског опште радничког друштва *Коча*. Био је члан хора и драмске секције јагодинских друштава *Абрашевић* и *Слога* до 1941. године. Други светски рат провео је у немачком заробљеништву, где је такође учествовао у неколико представа логорског позоришта. Од 1945. до 1986. године активно је учествовао у позоришном животу Светозарева, од бројних ангажмана у аматерском, преко полупрофесионалног до професионалног театра у граду на Белици. Добитник је многих признања, од којих се истичу награда *Светозар Марковић* и златна значка КПЗ Србије. Оставио је сећања на стару Јагодину и знамените Јагодинце, гостујући у бројним радио емисијама, како Радио Светозарева, тако и Радио Београда. Преминуо је у Јагодини 25. октобра 1989. године. Подаци су добијени од Јованог унука проф. Нинослава Станојловића.

Једно од места за забаву била је „Дутара“. Почетком XX века то је био празан простор, на коме су били посађени дудови. Сваке године на дутару би дошао неки циркус, а понекад и два. Обично су то били *Берла* и *Хамершмит*. Понекад би уз циркус било постављено стрелиште, фотопоставка и слично. Године 1906. први пут дошао је са једним циркусом и биоскоп. Јагодинци су били у прилици да гледају сцене из руско-јапанског рата. Дуго после тога су се међу Јагодинцима препричавале сцене из филма „Битка на реци Јалу“.

Наравно, циркуси су долазили за време лета и почетком јесени и тада је заиста овај крај Јагодине оживео. За време зиме на дутари је било углавном мирно. С времена на време би се деца грудвала, па би крај поново живнуо. Неко време је у дутари била куглана. Доцније је дутара била обрађена и на њој су подигнуте куће. Простор, који је некад заузимала дутара, сада је обухваћен улицама Сретена Ацића (једна трећина) и Милана Мијалковића (од бетонског моста).

Велика атракција је била железничка станица у Јагодини. У пролеће, лети и почетком јесени, кад је лепо време, увек би се тамо могла видети маса грађана. Нарочито је много било ђака. Више година, недалеко од станичне зграде, био је поређан низ камених плоча, које су биле идеалне за седење. Кад је било лепо време, ретко када тамо није било ђака.

Корзо је била главна вечерња забава, али је често мењао локацију. Понекад је био у улици ка железничкој станици, захватајући и део пијаце. Некад је био од радње браће Марковића до кафане „Белокапца“ (после Милета Настића), а са друге стране главне улице од Димићевог хана до Шохајеве апотеке.

Некад би се корзо пребацио од Шохајеве апотеке, па чак до пиваре Косовљанина.

За време Првог светског рата, када је у Јагодину дошао велики број избеглица, често је корзо обухватао све наведене локације.

Арачијски поток, природни парк Јагодине, са истоименим поточићем који га је вечито освежавао, био је најмилије шеталиште јагодинских грађана. Изгледао је предивно, усечен у само Ђурђево брдо, које је било начичкано виноградама. Вода за пиће са Ђурђевог брда била је надалеко чувена. За време бербе винограда брдо би оживело. Мањи део Јагодинаца је правио излете до Буковичке чесме. Крајем пролећа, преко лета и почетком јесени било је неких места у граду где су се играла ора. Најчувеније оро је било у Караматићевој ма(х)али (улица Ружице Милановић). Оро се играло и у Циганској мали (прекопута Учитељске школе) и близу пиваре, а једно време и код кланице. Једно од најотменијих српских кола је било коло *Бисерка*²⁰⁴.

На ове игранке су махом долазили девојке и момци из нижих сталежа. Отменије даме су одлазиле на забаве које су се одржавале по кафанама. Најлепша и најљупкија девојка од „малчанки“ била је Љупче Итино (удала се у Крагујевцу). Најлепша од богатијих девојака била је Љупче Павлова (удала се за најчувенијег београдског штампара, Стојадина Јоцића).

204 Рођена Јагодинка, др Љубица Јовичић, школски надзорник у Београду, од које су сестре Јанковић забележиле ову игру 1934. године (Љубица и Даница Јанковић су забележиле кораке, образац и анализу кола и објавиле у збирци *Народне игре*, 1 књига, Београд, 1934), говорила им је да је „Бисерку“ компоновао Мија Сеферовић и посветио је својој жени, која се звала Бисерка.

Чувена је била *светосавска* забава у Јагодини, коју су приређивали ђаци и наставници, основне школе и гимназије. Зна се: „ у гардероби Љуба Ђорђа и његова жена Перса, а од гимназијских служитеља Милош и Мићун. Нарочито је била запажена забава о Св. Сави 1909. године приликом анексионе кризе, када је један основац IV разреда (рођени брат Јована Тутурића) у пригодном позоришном комаду узвикнуо: „Шта то видим, чујем, да л је сан ил јава? Босна је отета, ох, несрећа права!“. После овога у сали је завладало велико одушевљење.

Али још чувенија је била *забава на Сретeње*, коју су приређивали ђаци и наставници Учитељске школе. Она је давана у сали старе зграде, која је изгорела пре рата. Нарочито је био успешан комад Кочићев „Јазавац пред судом“. Само је пре првог светског рата једном забава приређена у сали саме школске зграде. Том приликом би наступао чувени ученички оркестар.

Чувен је био и *маскенбал* у Јагодини, који је почео да се приређује 80-их година XIX века. У Србији су маскенбали приређивани још само у неколико вароши. Било је оригиналних маски. Индустијалац Тео Клефиш их је доносио из Италије. Маскенбал је приређиван у суботу, при крају „беле недеље“.

Један део успешних маски обично би се употребљавао на чувеној „**Црногорској свадби**“, сутрадан по маскембалу. Та се „Свадба“ на онај начин приређивала само у Јагодини“.

Јован Тутурић даље наставља своје сећање на прошле дане.

У првој деценији XX века били су везани неки обичаји у Јагодини на белу недељу. Већ после првог светског рата, многи обичаји уз белу недељу су ишчезли. Постоји пословица: „Бела недеља, црни образ“.

Не само деца, него и поједини одрасли људи су се међусобно гаравили. Капе су завлачили у фуруне пекарнице „Фуфунциница“, а поједини су се бојили разним бојама.

Кад настане бела недеља у Јагодини на све стране никну љуљашке. Љуљали су се деца, момци и девојке. За време беле недеље наградила би се два витла. Једно је било до куће Саве Радичевића, некадашњи продужетак Караматићеве мале (улица Лабуда Ђукића), а друго у Црногорској мали, близу куће Максима касапина (Улица браће Радуловић). Требало је да човек буде врло јаких живаца да би издржао витлање.

Кад би настала сезона играња орасима поред осталог деца и младићи би гађали марјаш на ексеру орасима. За време беле недеље да би „окушали срећу“ марјаш су гађали угледни трговци и занатлије.

Ипак је најважнији догађај за време беле недеље било ношење маски. Маске су се звале „лорфе“. У неким крајевима су називане „прочке“, али у Јагодини је ово слабо практиковано.

Најинтересантнији део је био завршни дан беле недеље - „Беле покладе“. Поред осталог је тог дана била „Црногорска свадба“, а сутрадан „чисти бели понедељак“. На све стране сијале би се тепсије на сунцу, али је било и традиционалне „бекријске славе“.

Тог дана сакупи се силан свет, готово цела Јагодина. „Свадба“ полази од куће Максима Вељковића, касапина код гробља (раније „Црногорска мала“, а сада Улица браће Радуловића). Затим излази на Левачку чаршију, док с једне и друге стране тротоара стоји маса радозналост света. Око 1,30 часова грдан свет је запосео део око пијаци, а запоседнута је и горња и доња чаршија где ће „Свадба“ проћи, од Пиваре према вашаришту.

Испред иду маскирани коњаници у разним народним ношњама, затим зурлаши и бубњеви. „Млада“ (мушкарац) обучена у белу свилену хаљину, мирта и венац, баш како су се у оно доба одевале младе. Поред младе је „девер“ (раније маскиран, доцније нашминкан), и по свим прописима опремљен девер. „Младожења“ седе у таљигашка кола, где већ седе „кум“ и „стари сват“. Старосватски и кумовски „момак“ носи место свећа празилук, а уместо фитиља набодена палидрвца. Огромна керуша Максима касапина вуче колица са „даровима“: стара кошуља умазана куваним дулеком, старе гаће и разне драгулије. За њима иду „сватови“ различито маскирани. Има и немаскираних у живописним ношњама.

Кад најзад свадба са „младенцима“ дође на пијацу (данашњи сквер) ту се изврши обред венчања, у присуству масе грађана. Мајстор за венчања је дуго био Бора „Бусурлија“ - човек на своју руку. Обукао би старо поповско одело, извадио шљивин лист, навукао неке наочаре и обавезно новине, наопако окренуте. Затим би окадио младенце и сведоке љутом паприком. Ускоро би читава пијаца била задављена љутом паприком и велики део присутних би почео да кија. После тога кум и старојко упере у младу и младожењу пиштоље, а „поп“ пита: „Да ли ве неко није силом натерао да пођете један за другог?!“ Кад младенци кажу да их није нико натерао, него драговољно полазе један за другог, онда тек старојко и кум дарују младенце. „Дар“ – две повеће кутије. Кад млада отвори своју кутију, из ње искочи пацов, а кад младожења отвори своју кутију, из ње искочи изгладнела мачка.

То је изазивало смех људи, врисак код жена, а плач код неког детета, али зато настане на пијаци огромно комешање и живост.

„Свадба“ потом креће према вашаришту, да тамо на некој кући млада баци сито. Кад се заврши церемонија, цела свадба иде у доњу чаршију и у „Карабаџаковој кафани“ се приреди забава. Улазница – добровољан прилог, а весеље до зоре.

После првог светског рата у поворци се обавезно налазио „Карло Чаплин“, али суштина свадбе је углавном остала иста до последњег дана „беле недеље“ 1941. године.²⁰⁵

Циганску малу²⁰⁶ сачињавале су две улице: данашња Жанова и Ђуре Јакшића. Има још једна циганска мала сасвим на другом крају града (иза некадашње Левачке чаршије, сада 7. јули). Ту су се доселили 1912. године Цигани из Ковачевца.

Пре првог светског рата, када би човек зашао у циганску малу (с десне стране реке Белице), одмах би опазио да она не личи на остале јагодинске улице. Мало би на циганску малу подсећала својом структуром, али не и својим кућама, улица са супротне стране главне улице (данас Т. Рајића).

Куће, које су делом излазиле на улицу, биле су некако чудно поређане, са понеким дућаном међу њима, и незаграђеним авлијама. У њима опет, доста кућа, свака на свој начин изграђена. Међу њима и понека српска кућа, која је полако почела да се увлачи у Циган малу.

205 Према подацима Јове Лазића Тутурића и Душана Вукићевића. *Рукописи* Д. В.

206 Јагодински Цигани дошли су заједно са Турцима. Не знамо да ли су одмах населили своју малу. Турци су своје насеље сместили на северном и североисточном делу од средњовековне српске Јагодине, а касније су се ширили западније. Сви су били муслимани, а крајем XIX века започеће покрштавање међу њима. Једина два занимања су им била свирачи и ковачи.

Најбољи певач био је Јован Тодоровић Јале, који је умро 1906. године.

У Јагодини је живео и један Циганин који је славом и својим виртуозним свирањем на виолини надмашио све. То је Мија Сеферовић Јагодинац, чувени „Мија Славуј“.²⁰⁷ Умро је у највећој беди, у току окупације 1916. године.

Најбољи музичари – Цигани из Јагодине и околине (села Трешњевица, Стрижила и других) били су мобилисани као чланови Војног оркестра 13. пука „Хајдук Вељко“ и 15. пешадијског пука „Стеван Синђелић“. У бици на Легету 6. септембра 1914. и форсирању реке Саве (први речни десант) војни оркестри 13. и 15. пука су под кишом куршума и граната свирали маршеве. Многи су погинули или се удавили или доспели у заробљеништво.²⁰⁸

У Јагодини се родио и живео Таса Ивановић - Арачлија, и мада је био чист Србин, постао је нека врста циганског поглавара, са називом „Циганског кнеза“.

У Завичајном музеју у Јагодини налази се оргинални уговор о поклону Арачлијског потока Јагодинској општини, од 25. јула 1902. године, закључен између Стеве Ивановића, професора, сина Тасиног и ондашњег председника општине Милана Д. Раденковића, унука и наследника Стевче Михајловића.²⁰⁹

АМЕРИЧАНИ - ЈАГОДИНЦИ

У седмој деценији XIX века крете се из Јагодине неколико младића на далеки пут. Хоће у Америку. Зашто? Нису то били сиромаси, као они из Далмације, из Хрватског приморја, већ синови имућнијих људи, угледних грађана јагодинских. Пошли су у свет да виде земље које не познају; да се упознају с радом и начином живота у далеком свету - у Америци. Неко је убацио ту мисао у Јагодину. Прихватили су је најбољи младићи.

Међу њима је био и Милан Раденковић. Истрајност води к успеху. Што су наумили ови млади људи, то су и учинили. Отпутовали су, праћени благословом старијих и завишћу младих. Добри младићи, енергични, прихватили су се у Америци разних полова. Како им није био циљ да зараде, да уштеђевину своју понесу у домовину, имали су времена да, поред рада, загледају дубље у све кутове у Америци. Могли су да упознају живот и рад трговца, занатлије, фабричког радника и пољопривредника. Ишли су кроз живот отворених очију. Задржавали су у памети све што су видели. Учили су се свему

207 Приликом прославе 50-огодишњице рада Мије Славуја, Јагодина му је приредила концерт и банкет 11. априла 1910. године. Сачувана је позивница о томе, и ондашња штампа. О Мији су писала два научника светског гласа. Види више: Тихомир Ђорђевић, *Наши народни живот*, књига 8, стр. 35, Михајло Петровић Алас, *Политика, Ускришњи број 1934* од 1933. године.

208 Драгослав Дедић, *Ратни пут Тимочке дивизије 28. јул-7. септембар 1914*, необјављен рукопис.

209 Општина је преузела обавезу да поток уреди и украси својим средствима али по жељи дародавца и спомену милих му покојника: „... Спомен ће се састојати у томе, што ће се подићи лепа чесма са спомен-плочом, на којој ће бити урезана имена родитеља, брата и племенитог дародавца, а целокупно имање, на коме ће се подићи парк, зваће се и убудуће званичним именом АРАЧЛИЈСКИ ПОТОК...“; између осталог стоји у Уговору. Општина је 1904. године подигла чесму на самом уласку, са познатим нам натписом.

што нису знали. Копирају Американе: усвајају што им се свиди. Неће понети велико искуство, понеће доста знања и много умешности. Учили су се. Враћају се поамерички Јагодинци. Враћају се у Јагодину. Нису ни отишли били да тамо остану. Стекли су што су желели. Вратили су се, са знатно измењеним погледима на живот и на рад.

Јагодина је била огњиште слободоумнога покрета у Србији. Семе које је сејао Светозар Марковић, кад се вратио са студија из Европе, пало је на најплоднију земљу у Јагодини. Млади Американци јагодински, надахнути демократским идејама у Америци, постају одушевљене присталице и браниоци програма који истиче Светозар Марковић. Јагодинско грађанство прихвати тај програм. Јагодина је прва варош у Србији која је одлучно стала у опозицију реакционарним владама.

Таса Ђикић, Милан Раденковић, Ђока Ђорђевић, Сава Шпикља још као млади људи давали су пуно доказа политичке зрелости. И морално се уздигли изнад средине у којој су, они задобијају поверење својих суграђана и дају иницијативу за привредно подизање свога града. Милан Раденковић по срећености мисли, по отменом држању и по углађености својој постаје први грађанин у Јагодини. Боље представнике готово ниједна варош у Србији није могла послати у Народну скупштину него што је послала Јагодина, бирајући за посланике Тасу Ђикића, Милана Раденковића, а доцније и Мику Косовљанина.

Раденковић је у Народној скупштини заузео став озбиљна пратиоца скупштинског рада. Помагао је све што је ишло у корист државе и на добро народа. Кад је административном поделом спојен јагодински округ с ђупријским (1890. године) настало је питање где ће бити седиште управе новог Округа моравског. У Јагодини, или у Ђуприји? Јагодинци су свом снагом и умешношћу нагињали да Јагодина буде окружно место. Било је јаким разлога и за Ђуприју, и превагнула је Ђуприја. Јагодинци су болно осетили овај губитак, али нису отказали поверење својим посланицима. Грађанство јагодинско и сав пређашњи округ јагодински били су уверени да су посланици вароши и округа чинили све што се могло учинити. Раденковић је био један од најсимпатичнијих народних посланика. Сваки је радо долазио у додир с њиме. Лепе интелигенције, радо је приман у друштво школованих људи. Он је друговао с књигом. Изненађивао је људе са високих школа познавањем многих питања која су долазила на претрес у Народној скупштини. Као добро васпитан човек, Раденковић се није разметао спремношћу својом. Скромност је била одлика његова. И човек чиста карактера. Л. Лазаревић²¹⁰

У то време настао је лик Јованче Мицића, „трговца из Јагодину“. За измишљени лик Бранислава Нушића послужио је буран живот јагодинског трговца Милана Д. Раденковића, посебно његов вишегодишњи живот у Америци. За њега се говорило да је у далеком свету био физички радник, дрвосеча, железничар, кожар, рибар, али и председник јагодинске општине у неколико мандата. Добро је владао енглеским језиком, па је на Светској изложби у Лондону, 1907. године, био представник Управе монопола дувана.²¹¹

210 *Правда*, 5. новембар 1933. године.

211 Прича о Јованчи настала је у Јагодини 1885. у време Српско-бугарског рата. Нушић је тада био каплар у седмом пуку, и с песником Војиславом Илићем често је седео у кафани „Дарданели“ коју је држао добродушни кафеџија Јованча Симић. Лик Јованче се први пут појављује у Нушићевој комедији „Обичан човек“, 1901. године, у извођењу бео-

ДРУГИ ДЕО

ПОЛИТИЧКА, СОЦИЈАЛНА И ЕКОНОМСКА ТРАНСФОРМАЦИЈА ДРУШТВА КРАЈЕМ XIX И ПОЧЕТКОМ XX ВЕКА

1. РАСПАДАЊЕ БСНАФА И ФОРМИРАЊЕ МОДЕРНОГ РАДНИЧКОГ ПОКРЕТА

Радничка и занатска друштва, Оснивање Социјалдемократске партије у
Јагодини, Радничке новине – дописник из Јагодине

РАДНИЧКА И ЗАНАТСКА ДРУШТВА

Последње године друштвеног живота Србије носе једно карактеристично обележје. То је нестајање оне друштвене хомогености, оне једноликости првих година нашег независног политичко-државног живота. У недрима српскога друштва врши се један сталан процес разгруписавања, цепања, ако се тако можемо изразити, са тенденцијом новог, модернијег друштвеног груписања, спајања. Сељачка Србија првих десетина прошлога века цепа се, услед развитка вароши, на сеоску и варошку Србију. Развитак индустрије и уопште привреде у варошима дели варошко становништво на неколико слојева, редова, који постепено добијају одлике засебних класа: трговаца, индустријалаца, занатлија, радника. И иако много лаганији, сличан се процес врши и на селу. Поред ситне својине, која је и данас бројно најјача, јавља се крупна, као последица, драговољног или принудног пропадања многих ситних сопственика, од којих највећи део емигрује у вароши. А као нужна допуна ситне својине дају се већ по нашим селима сагледати групе надничара и слугу, који су или сасвим пролетери или пролетери у периоду стварања. О овим друштвеним трансформацијама, које ни у колико нису специјално српске, дало би се неколико врло занимљивих монографија написати, јер је овај процес, и код нас у Србији, не само врло сложен, већ и од необичног социолошког значаја. Но цео тај посао ми за сад остављамо на страну, констатујући само чињеницу нашег друштвеног разједињавања, разгруписавања, које тежи да се заврши новим, модернијим сједињавањем, груписањем у засебне друштвене редове, са засебним и често пута супротним интересима. За ове нове појаве у нашем друштвеном животу има да се захвали, или пребаци — ствар је схватања — економском развоју Србије. Развитак индустрије, пољопривреде и трговине створио је повећао и умножио вароши у којима радничка класа нагло расте. У недрима овога радништва стварају се данас економска груписања, која, из више разлога, заслужују пажњу читалачке публике.²¹²

градског Народног позоришта. Нинослав Станојловић, *Позориште у Јагодини*, Јагодина, 2007, и *Нушић и Јагодина*, Јагодина, 2012.

212 *Српски књижевни часопис*, 2. јануар 1905. године, књига 14, Уредници: Павле Поповић и др Јован Скерлић, чланак: Милорад Поповић. *Радничка Удружења и Србији*, 397, 398. Марта месеца исте године ступило је у живот „Београдско Радничко Друштво“. Циљ удружења је био „чисто просветни.“ Оно је имало читаоницу, књижицу, приређивало

Тек са превратом од 29. маја 1903. године покрет узима веће размере. Старе организације се обновљају, настају нове. За врло кратко време било је 24 удружења радника. Данас њих је осамнаест, и то: „Дружина Типографских Радника“; „Савез Дрводељских Радника“, са пододборима у Ваљеу, Крагујевцу, Крушевцу, Врању и Лесковцу; „Савез текстилних и осталих фабричких радника“, са повереништвом у Смедереву; „Савез млинарско-пекарских радника“; „Удружење књиговезачких радника“; „Савез терзијско-јорганџ. памуклијашких радника“, са пододборима у Шапцу, Јагодини, Крушевцу и Врању; „Савез радника монопола дувана“; „Савез грађевинарских радника“, са пододборима у Обреновцу, Ваљеу и Шапцу; „Савез кројачких радника“, са месним групама у Крагујевцу, Пожаревцу, Нишу, Пироту, Лесковцу, Ваљеу и Књажевцу; „Савез келнерских радника“, са пододборима у Шапцу и Смедереву; „Удружење молерско-фарбарских и лакирерских радника“, са повереништвом у Нишу, Пожаревцу и Шапцу; „Савез кожарско-прерађивачких радника“, са пододборима у Нишу, Шапцу, Крагујевцу, Пироту, Јагодини, Смедереву, Ваљеу, Горњем Милановцу, Чачку, Паланци, Свилајнцу, Алексинцу, Врању, Лесковцу, Крушевцу, Пожаревцу, Књажевцу и Аранђеловцу; „Савез металских радника“, са пододборима у Шапцу, Ваљеу, Крагујевцу, Чачку, Пироту и Нишу; „Савез абаџијских радника“, са пододборима у Шапцу, Краљеву, Пожаревцу, Нишу, Лозници, Обреновцу, Ваљеу, Смедереву и Крагујевцу; „Савез опанчарских радника“, са седиштем у Крагујевцу, а пододборима у Шапцу, Београду, Ваљеу, Гор. Милановцу, Пожаревцу, Обреновцу, Краљеву, Лозници, Убу, Лазаревцу, Јагодини, Младеновцу, Смедереву, Лешници, Пожеги, Тополи и Рачи; „Савез керамичких радника“; „Савез обалских и надничарских радника“, са пододборима у Шапцу, Обреновцу и Смедереву и „Удружење Трговачких помоћника“, са пододборима у Ваљеу, Нишу и Пироту. Сва ова удружења, изузев опанчарског, имају своје централе у Београду.²¹³

Београдско радничко друштво је обновљено 1901. године, и није прошло много времена, а *Радничке новине* од 9. фебруара 1902. године објављују „да радници живо раде“ на томе да се у Јагодини, Шапцу, Крушевцу и Пожаревцу оснују Радничка друштва, по угледу на београдско.²¹⁴

је курсеве, предавања: из страних језика, цртања, политичке економије, опште историје, историје радничког покрета. Ово друштво је брзо постигло велики успех код београдског радништва. Уписао се око 450 радника. Уто су лист „Напред“ најпре, а „Раднички Лист“ за њим, отпочели писати у корист образовања стручних удружења, синдиката. Исте године обновљена је Дружина Типографских Радника, за њом „Слога“ књиговезачких радника. Створени су и нови синдикати, и то: дрводељски, грађевинарски, металски и трговачких помоћника. У правилима свију ових организација предвиђено је да обухватају раднике дотичних заната у целој земљи и да, осим тога, образују главни савез. Синдикати примају женске и децу. Неки од ових синдиката (дрводељски још и данас) дају одређену помоћ у немању рада по 5 дин. недељно за 4 недеље у години; други дају помоћ према приликама. Попутнину дају сви синдикати. Услед опште политичке реакције, 1902. није била повољна по овај покрет. Почетак 1903. био је нарочито судбоносан. Многе организације су престале да раде, док су друге пале на врло мали број чланова. Поред тога, покушаји Р. Б. Тодоровића, министра полиције, да компромитује овај покрет стављајући га себи у службу против опозиције, иако нису успели, деморалисали су велики број радника, који су за то напустили организације. *Исто*, 402.

213 *Исто*, 373, 374.

214 У Јагодини су нарочито активни агитатори и организатори: Света Милојковић Пипиревка, сладар у пивари, Света Урошевић, радник у пивари, Спира Финанс, Душан Стојковић и други. Света Урошевић се сећа како су радници у Јагодини прославили 1.

Радничке новине после неколико дана доносе телефонски извештај из Јагодине: „На збору од 150 радника, одржаном у највећем реду, основано радничко друштво. Писмом опширније. Братски поздрав. Јов. На збору говорио Милан Михајловић, адвокатски писар. Збор у кафани „Уједињење“.²¹⁵

На првој скупштини изабрани су: председник, Видосав Трепчанин, столар, потпредседник Радомир Јоцић, ножар, секретар Милан Михајловић, адвокатски писар, благајник Драгољуб Николић, опанчар, књижничар је Таса Петковић, чиновник штедионице.

Чланови Управног одбора: Милосав Минић, обућар, Мика Петковић, памуклијаш, Јован Недељковић, кројач, Михајло Јовановић, абаџија и Миљивоје Стојковић, молер – сви из Јагодине.²¹⁶

Оснивање Социјалдемократске партије у Јагодини

Мајским превратом 1903. године створен је велики преокрет и у спољној и у унутрашњој политици Србије. Капитализам ће се јаче развијати у парламентарној демократској владавини која је настала. А стварале су се и повољне прилике да се оснује модеран раднички покрет. Сукоби радника и послодаваца-капиталиста био је све жешћи, а класна борба се појачавала. У то време је Димитрије Туцовић говорио: „Пролетеријат прати капитализам као што сенка прати свој предмет“.

Седнице Друштва јагодинских радника су редовне и на њима се водила жива и врло интересантна полемика. Најактивнији, поред Трепчанина и његове супруге Мице, су Таса Петковић (сестрић С. Марковића), Благоје Николић, обућар, Милан Михајловић; често су гости Димитрије Туцовић, Драгиша Лапчевић, и други водећи српски социјалисти (обавезно су слате делегације из свих градова за помен рођендана С. Марковића).

Друштво јагодинских радника по први пут организује и спроводи прославу Првог маја 1902. године. Скуп радника се окупио ујутру у друштвеном дому. Окићени кокардама, с музиком, пролазе кроз град, свирајући и певајући „Марсељузу“. Код Пиваре манифестанти застају и поздрављају раднике поклицима: „Живели радници! Живела радничка свест!“²¹⁷

мај 1900. године: „Још уочи Првог маја отишли смо (сви наведени и још неколико чијих се имена не сећам) сви у Арачлијски поток и веселили се целе ноћи, играли и певали... А ујутру, на дан Првог маја, набрали смо зеленила и цвећа и направили леп венац и сви скупа, колико нас је било из Пиваре и других из вароши, упутили смо се на гробље и тамо на гроб Светозара Марковића положили венац. После смо отишли у кафану „Уједињење“ и око поднева се разишли“. *Хроника Светозарева*, 139.

215 *Радничке новине*, бр. 7 од 16. фебруара 1902. године.

216 *Радничке новине* број 13 од 13. марта 1902. године.

217 *Радничке новине*, број 18 од 4. маја 1902. године. У ово време нарочито се погоршало стање сељака у јагодинском срезу. Они су за рад на јагодинској пијаци од 5 часова ујутру до 7 увече добијали 5-6 гроша. У државном расаднику 7 до 10. А код Клефиша: мушки 5-6 гроша, женски 4 гроша. *Радничке новине*, број 24 од 15. јуна 1902. године.

На седници од 8. септембра 1902. г. Таса Петковић говори о социјално-радничкој идеји, да то није никакав баук, да то није маса која хоће пљачку и грабеж... То је обмана коју лансирају капиталисти, да би међу радницима и даље остала тема, да не би тражили, говори о потреби организације и солидарности радника. В. Трпчанин предлаже оснивање певачке дружине. На крају дневног реда, осуђује се вандалски поступак хрватских шовиниста који прогоне Србе, супротно народним човечанским осећањима.²¹⁸

Положај занатских радника крајем и почетком новог века постаје све тежи и несношљивији. Постепено се код радника буди свест о потреби заједничког отпора. Занатски радници стварају своје сопствене организације, у почетку су то удружења за узајумну помоћ, али се временом претварају у борбене групације и прве синдикалне организације. У свим местима избијају штрајкови и бојкоти се шире по Србији. Крајем 19. и почетком 20. века тој борби придружују се фабрички радници.

Последица тога је распадање еснафских организација. Поред конкуренције која је све јача, еснафи су изложени и заједничкој борби занатлија и радника. У последњој фази распада они покушавају да ослабе раднички покрет, да осујете штрајкове и бојкоте, да разбијају тарифне покрете итд. Др Никола Вучо закључује да је распадање еснафа у Србији имало дубоке последице, које ни до данас нису довољно расветљене.²¹⁹

Такав процес распадања еснафа почетком XX века довешће и до промењене привредне структуре Јагодине и целог среза. Развој индустрије довешће до нестанка многих дотада тражених заната.²²⁰

Али имамо занате, који ће се почетком века још јаче ширити. Карактеристичан је случај са опанчарским занатом у Јагодини. У списку за свештенички бир из 1883. године налазе се свега два опанчарска мајстора, јер је већина сељака правила сама пресне опанке. Почетком века је већ 10-ак опанчарских радњи у Јагодини.²²¹

Поједини занати, као што су сарачки и ћурчијски, дуго стагнирају. Има заната који се јављају почетком XX века у Јагодини, као што су уметничко-браварски, уметничко-столарски, а после Првог светског рата: електричарски, монтерски, прецизно-механичарски. Развитак модерне индустрије и модерног грађевинарства посебно утиче и на читав низ заната.

218 *Радничке новине*, број 38 од 20. септембра 1902. године.

219 Никола Вучо, *Распадање еснафа у Србији*, Посебно издање САН, Историјски инспекторат, књиг. С, Београд, 1954, 6.

220 Мумцијски (воскарски), односно сапунцијски занат потпуно нестаје током Првог светског рата, као и мутавцијски (ткачки) (1883. године било је 6), калпацијски (1883. године било је 4); неки занати бележе опадање, као што су терзијски (1883. године било 46, почетком века свега десетак, након рата 3-4, 1945. године само 1), надалеко чувени јагодински ножари (1883. године њих 19 плус једна жена удовица, почетком века било је 6 ножара, после рата њих тројица, 60-их година само 1); папуцијски (1883. године било је 17 папуција, почетком века њих неколико). Добрила Милојевић-Радовић, *Мумцијски занат у Алексици и Светозареву*, Гласник Етнографског музеја у Београду, 1955, 179 и 189.

221 Црвени опанак се носио до око 1900. године као најбољи, а одржао се много касније, уз штављене опанке „ђоноше“. Ради се до око 1920. године и према статистици тога времена Ужице има 25 опанчарских радњи које раде црвене опанке, а Јагодина 6. Јерина Шобић, *Опанци и опанчарски занат у Србији*, Гласник етнографског музеја у Београду, 1955, 36.

Саме друштвене прилике и све чешћи сукоби радника и послодаваца условили су да се у Јагодини 1. септембра 1905. године оснује **Месна организација социјал-демократске странке**. О оснивању и првим активностима и члановима сведочи изјава Богосава Спасића: „Почетком новембра 1904. године постављен сам са службом у Јагодини. Одмах сам се обратио радничкој организацији и прикључио друговима и њиховој странци. Најактивнији чланови су били: Милутин Аранђеловић (сестрић Светозара Марковића), геометар, Јован Недељковић, кројач, Видосав Трепчанин, столар, Арса Милосављевић, тузач кафе, Илија Маринковић, кројач, др Андра Живковић, судски писар, Милосав Минић, „Таласак“, обућар, Радомир Јоцић, ножар и други. Скоро сваке вечери одржавали су се састанци у кафани „Булевар“, коју је држао Јован Стрић, а увек недељом шире конференције и предавања у сали, уз учешће Ђака Учитељске школе. Међу њима је видно место заузимала прва жена социјалиста у Србији Милева Мица Тимић (од 1905. удата Трепчанин), ћерка окружног судије у Јагодини, Миленка Тимића.

Јануара 1905. године прва изабрана управа месне организације ССДС поднела је оставку и изабрана је нова. За председника је био изабран Видосав Трепчанин, а за секретара Богосав Спасић. За време зиме, јануара и фебруара 1905. године, једно писмено предавање је одржао др Андра Живковић „О нашем занатству и радничком подмлатку у занатству“, а Б. Спасић је одржао предавање „О вишку вредности“.

Првомајска прослава 1905. године била је лепо изведена. Сви смо у паради ишли кроз варош, од „Булевара“, горњом главном улицом и даље до Арачлијског потока, где је пред мноштвом радника, жена и деце Милутин Аранђеловић одржао предавање.²²²

Одмах по оснивању ССДС поједини ученици Учитељске школе у Јагодини узимају учешћа у раду и ширењу социјалистичких идеја. О томе сведочи забележено сећање Милоша Б. Јанковића: „... Школске 1903-1904. била је добро организована група ученика социјалиста, свих разреда. Сами смо већ ступили у везу са радницима, занатлијама и интелектуалцима социјалистима у вароши. Уз одобрење школских власти основано је друштво „Филип Вишњић“, да би ту држали предавања, реферате и водили дискусије. Управитељ школе (Сретен Аџић) није обраћао никакву пажњу на рад овог друштва, међутим на састанцима млади социјалисти су проучавали „Комунистички манифест“, „Ерфуртски програм“, „Спољну политику руског царства“ итд. У трећој години примили смо немачке социјалистичке листове и књиге. Читали смо у оргиналу Бебела, Кауцког, Клару Цеткин, Ота Рила и др. На шапирографу издавали смо за ученике лист „За друштвени живот и науку“, где смо доносили радове Светозара Марковића, који нису штампани у његовим „Целокупним делима“. Много смо се волели и свуда ишли заједно. Најрадије смо ишли на гроб Светозара Марковића, и ту држали састанке. Милан је чак 1905. на дан Св. Саве у школи имао смелости да поздрави руску револуцију!

222 ИАЈ, К-14, Изјава Богослава Спасића о месној организацији ССДС. Према забележеним подацима, у периоду од 1902. до 1914. године на првомајским прославама у Јагодини је учествовало: 1902 – 600 учесника; 1903 – непознато; 1904 – непознато; 1905 – 200 учесника; 1906. 110 учесника; 1907 – 50 учесника; 1908 – 65 учесника; 1909 – непознато; 1910 – непознато; 1911 – 300 учесника; 1912 – 350 учесника; 1913 – 100 учесника и 1914 – 200 учесника. Едип Хасанагић, *Први мај у Србији* 1893 – 1914, Београд, 1954.

Од 1905. године у школи почињу да се стварају политичке групе. Образовали су се радикали, самостални радикали, националисти и напредњаци.

Улитерарномлистушколе „Узданици“ ученици ових политичких група грађанских странака били су против ученика социјалиста. Но, ипак, социјалисти су једном имали већину и добила управу „Узданице“ у своје руке. На седницама су се водиле жустре дебате и врло интересантне. Сукобљавала су се два схватања: буржоаско-идеалистичко и социјалистичко-материјалистичко.

Једном сам пред свим ученицима и професорима држао предавање „Има ли места социјализму у Србији?“. Професори су нам редовно говорили да нема социјализма и да смо занесењаци и фанатици. Да бих победио ово мишљење замолио сам директора Аџића да ми одобри држање поменутог предавања. Он је одобрио, мислећи да ће наставници лако оборити моје мишљење. Но, професори нису могли да оповргну чињенице изнете у моме предавању.

Сретен Аџић нам је говорио да социјализам не може да победи ни за хиљаду година. Нарочито је осуђивао Србе социјалисте што прослављају „швапски“ Први мај, а не српски Ђурђевдан.²²³

Иако је у Јагодини било сукоба на релацији синдикалних радника и присталица ССДП и осталих „буржоаских“ партија (радикали, демократе, самостални радикали), то не значи да није било извесних дружења, па чак и неких пријатељства између њих.

Ово је нарочито важило за период од почетка XIX века па до избијања Великог рата. Па тако, на неким добро посећеним зборовима ССДП, често су били присутни и неки угледни чланови Радикалне и Самосталне радикалне странке. Друштво за помагање у случају болести или смрти, имало је међу својим члановима, поред понеког угледног социјалисте и понеког од угледних чланова из супротног тора.²²⁴ И уопште – ма колико класна борба била оштра у неком периоду капиталистичког друштва, то не значи да нема смиривања између радника и буржоазије.

Наравно, увек је било и крајње непомирљивих и на једној и на другој страни.²²⁵

„РАДНИЧКЕ НОВИНЕ“

Лепаварош Јагодина је имала и (скривену) своју тамну страну прошлости, за коју сазнајемо из новопронађених бројева *Радничких новина*²²⁶ за период 1904-1908.

223 Милош Б. Јанковић, *Политички живот ученика Јагодинске учитељске школе*, Савремена школа, св. 6-7, 1949, 80, 81.

224 Тако, када је обновљено наведено Друштво 1919. године, поред Арсе Милосављевића Туцала, члан је био и Петар Панајотовић, један од вођа Самосталне радикалне партије у Јагодини, а доцније Демократске странке. Рукописи Д. В.

225 *Рукописи* Д. В.

226 „Радничке новине“ су имале судбину сличну осталим слободоумним листовима свога времена. Први пут су забрањене већ после 23. броја 1897. године, када су се појавиле. Обновљене су 1902. године, а поново обустављене због мартовских демонстрација 1903. Са променом политичког живота у Србији те године постају орган Српске социјалдемократске странке и Радничког савеза, чиме постају главни лист радника у Србији за партијску и синдикалну делатност. У Првом светском рату излазиле су у Нишу, а већ децембра 1918. обновљене су као орган социјалне демократије. Од априла 1919. постају орган Социјалистичке раднич-

године. Главни дописник из Јагодине је био Видосав Трепчанин. Својим особеним стилем писања и својим дрским и смелим чланцима привлачио је пажњу не само читалаца, већ и државних органа власти.

Радничке новине у броју 7 од 28. јануара 1904. године извештавају: „Пивара у Јагодини. Један детаљ. Дужност „Флашмајстора“ поверена је младићу од 16 година, уместо да ту дужност обавља старији и искуснији радник. Он се опија, иде од кафане до кафане. Једном се толико опијо да није могао сам кући, па су га водили општински стражари. Сутрадан је за изгубљене предмете окривио раднике из пиваре: Милију Милићевића, Љубомира Златановића, Борисава Марковића и Илију Голубовића, нашта их је управа пиваре отпустила и оптужила полицији. Радничко друштво је затражило преко свог делегата да се радници врате на посао. Власника пиваре није било, па га је саслушао главни књиговођа Абадић. Он није могао ништа позитивно да одговори. Јер се захтеву супротставио М. Ђорђевић. Највећа надница у пивари је 1, 40 динара. Пивара нема болесничку касу. Већина радника због прековременог рада жалосно изгледа. Бледи су, прљави. Експлоатација је највећа а за награду – хаос!“

Ускоро дописник *Радничких новина*, Трепчанин јавља: „У недељу 1. фебруара ове године у 8 сати увече извршена је потеря на раднике. Капетан среза Беличког, у пратњи претседника суда Општине јагодинске, осам општинских послужитеља и једног до зуба наоружаног жандара зашли су кроз варош и све раднике, које су у кафанама затекли – пошто су им новчанике испразнили – похапсили. Грађани, који су лишени слободе, шамарани су у општинском суду, где седе самостални радикали који се својим демократизмом на све стране размећу. Дакле, данас се баца проклетство на прошли режим који је био оличен у владарској самовољи, ето, данас се лишавају слободе и злостављају српски грађани без икакве кривице, по вољи једног бесног човека“²²⁷

У *Радничким новинама* у броју 76 од 18. септембра 1904. године, у чланку „ПОЛИЦИЈСКА ОБЕСТ“ Видосав Трепчанин напада среског начелника у Јагодини: „Овај сурови дахија окомио се свом силом на грађане, и у свом беснилу као да нема границе“. Даље говори о потери против чувеног хајдука Андре из Горњег Штипља²²⁸: „17. августа ове године опколе кућу хајдука Андре. На место хајдука нађоше његовог 12-годишњег синчића; капетан сурово шчепа дете и продера се: - Где ти је отац? Дете преплашено одговори да не зна. Капетан, разјарен као дивља звер, стаде дете јако армувати и викну жандару, који је стајао поред њега: - Убиг га, оца му лоповског! Крвожедни жандар опали мартинком, а јадан малишан се стропашта на земљу.

ке партије комуниста, односно Комунистичке партије Југославије. За стабилност новина и подизање њиховог угледа највише су учинили сарадници: Димитрије Туцовић, Драгиша Лапчевић, Радован Драговић, Душан Поповић, Видосав Трепчанин и др.

227 *Радничке новине*, број 11 од 11. фебруара 1904. године.

228 Андреја Радичевић је родом из Горњег Штипља, окр. моравског. Осуђен је на 20 год. робије у тешком окуву због више казних дела и јатаковања хајдуцима; ово му је друга осуда. Има 34 год. стаса је високог, косе смеђе, образа огруглих, чела обичног, очију, обрва, бркова и браде смеђе, уста умерених, носа правилна. *Полицијски гласник*, 18. јул 1904. Потерница за Андром Радичевићем из Горњег Штипља и Божом Ристићем из Милошева, као и Арсом Филиповићем званом „Лорд“, месаром из Јагодине објављена је у *Полицијском гласнику* 1. јануара 1905. године.

Драги читаоци, остављам вама да одредите ко је гори и суровији разбојник и убица, хајдук или полиција – чувар јавне безбедности? Не треба заборавити да је томе страховитом и нечувеном злочину присуствовао и окружни начелник. „Јагодински покрет“ донео је лажни извештај о овом срамном чину по српску уставност. Сигурно по капетановој наредби“.

У једном од наредних бројева *Радничких новина*, а у вези са напред наведеним случајем, Трепчанин оштро критикује писање „Народног покрета“ (број 107): „... много распрострањено јагодинског листа, који допире чак у најудаљенија села – среза беличког! Неки мизеран роб капитала покушао је да прикаже свету моју белешку као посве лажну! Јадничак је хтео да сакрије злочин од суда јавности – пошто га је закон оставио некажњеним! „Народни покрет“ заборавља да „Радничке новине“ не штампају ништа што није поткрепљено јаким доказима. Без сумње, он по својим дописницима цени и дописнике „Р. Н.“: В. Ј. Трпчанин“.²²⁹

Радничке новине под насловом „Један злочин“ јављају: „Из Јагодине нам пишу: После штрајка, сопственик кланице почео је упућивати раднике да траже посла код социјалиста, па је у свом бесу отишао и даље. Најмио је неке људе да убијају, и они су доиста једном сиромашу сломили руку. Кривац се налази у затвору али се газда Клефиш слободно шета по Јагодини и удешава нове нападе“.²³⁰

Радничке новине под насловом „Разбојништво“ пишу: „Да је Клефиш најмио Андру Коцића да бије и убија раднике, па је тако сломио руку Љуби Цинцаревићу, надничару. Коцић се на суду бранио да му је газда наредио то. Суд ту изјаву узима за олакшавајућу околност и кажњава га само са 1 месец дана затвора. Клефиш је Оцића наградио тако што га је отпустио са посла, јер га је на суду „издао“.²³¹

Када је у јавности избио скандал у вези са ковањем лажног новца, за тај криминални акт био је у почетку оптужен игуман манастира Јошанице, Гаврило Купусаревић. Међутим, буржоазија је покушала да заташка скандал, и да кривица буде пребачена на извесног Стојана Шопа — радника. Он је уместо игумана требало да буде жртвован.

У *Радничким новинама* Видосав Трепчанин је у два чланка, „Расадник неморала“ од 23. марта и „Правда у служби проституције“ од 8. октобра 1905. године напао распусни живот Гаврила Купусаревића, старешине манастира Јошанице.

Као што се могло и очекивати, јавни тужилац је подигао оптужницу против Трепчанина због јавне клевете. Парница се одуговлачила, захваљујући спретности Трепчаниновог браниоца, али је унапред било јасно какав ће бити њен исход. Зато Драгиша Лапчевић у писму од шестог марта 1906. године саветује Трепчанина: „Друже Видосаве, моје је мишљење, узев у обзир твоје здравље и околности, да треба да се уклониш. Држим да ћеш тако и поступити“. Потребан сам радницима - рекао је Трепчанин у разговору с Душаном Вукићевићем, који је после Трепчанинове смрти прикупио обимну документацију о своме пријатељу – песнику. Сваки дан борбе с буржоазијом један је корак ближе победи...

229 *Радничке новине*, број 90 од 6. новембра 1904. године.

230 *Радничке новине*, бр. 104 од 17. децембра 1905. године.

231 *Радничке новине*, бр. 29 од 9. марта 1906. године.

Трепчанин пише отворено писмо тадашњем министру полиције, Стојану Протићу, једном од најважнијих вођа тадашње Радикалне странке у Србији. „ ... Прошло је 14 месеци како је полиција у Сењском Руднику притворила Стојана Шопа за дело растурања лажних новчаница. Одмах у самом почетку истраге овај бедни роб, који има ту злу срећу, да падне шака Ваше полиције, означио је као свог саучесника Гаврила Купусаревића, старешину манастира Јошанице, код кога су више пута примећене лажне новчанице. Но полиција, место да зликовца хапси, прекида кривичну истрагу, хотећи да се изгуби заједно са Стојаном Шопом, што би заиста и било, да је политички вртлог поново на површину не избаци и не предаде ћупријском првостепеном суду, који својим решењем од 29. маја, бр. 14683 стави Купусаревића под кривичну истрагу и притвор. Па како Купусаревић ни до данас није ухапшен иако је од судског решења протекло 70 дана, то Вас, господине, закон позива да наредите полицији да зликовца лише слободе, те да више лажним банкнотама не купује дражи изгладнеле сирочади...“.

Како није било никаквог одговора, Трепчанин пише још оштрије писмо: „ ... Но пошто министар ни до данас није хтео да изврши ово законско наређење то сам нашим читаоцима према обећању дужан објаснити узроке, који га нагнаше, да се о своју званичну дужност огреши и да погази закон... Јер са хапшењем Гаврила Купусаревића појавила би се гнусна афера која би прострла своја прљава крила над радикалном партијом. Један за другим, њени виђени политичари би ступили под суд јавности, пружајући нам грубу слику разбојничке политике која у својим пакленим недрима носи гробницу народних слобода, које из крви народне поникоше. Тада бисмо видели како пред силном бујицом падају грађанска и политичка права српског народа, видели бисмо, како га његови синови са целатским расположењем ропским ланцима окивају, те га тако спутана разбојнички пљачкају и демоларишу. Видели бисмо гомилу варалица и фалсификатора који широм Србије марљиво растурајући лажне новчанице, агитујући за своју велику партију под чијом заставом и врше злочиначке радње...“.

Најзад су све формално-правне препреке уклоњене и пресуда је донета. Сви су били изненађени: Трепчанин је сада због такозване „штампарске кривице“ осуђен на осам година робије! И поред доказа, суд га је осудио на казну затвора, а *Радничке новине* од 9. матра 1906. године пишу: „И поред најбољих и најтврђих доказа је друг Трепчанин осуђен на 8 година затвора. Таква је буржоаска правда! Таква је црква! На коме је воља да се и даље клања таквој правди и таквој цркви нека му је алала! Ми смо се одавно ослободили тога“.²³² Опрезна Трепчанка је већ раније спаковала два кофера, у којима су биле Видосавове најпотребније ствари и књиге. Следеће две године провешће у емиграцији у Берлину. Његовим повратком у Јагодину раднички покрет ће играти све значајнију улогу у политичком животу.²³³

У Јагодини је 1907. избио штрајк абацијских радника. Трајао је 21 дан, учествовао је 17 радника. Штрајк је завршен без успеха због недовољне солидарности.

Јула 1909. године избио је штрајк месарских радника код Мике Константиновића и компаније, сталних лифераната меса за војску београдског гарнизона.

232 *Радничке новине*, број 99 од 17. августа и број 117 од 28. септембра 1906.

233 Рукописи Д. В:

У току 1910. године организована су два штрајка у Јагодини. Штрајк опанчарских радника, од 8. септембра до 8. новембра и штрајк абацијских радника, од 25. новембра до 25. децембра. Први је завршен са делимичним, а други са пуним успехом.²³⁴

2. ОСНИВАЊЕ И РАД НАЦИОНАЛНИХ ПОКРЕТА И ПАРТИЈА

РАДИКАЛНА СТРАНКА У ЈАГОДИНИ И ЈАГОДИНСКОМ СРЕЗУ, РАД НАРОДНЕ ОДБРАНЕ И КУЛТУРНЕ ЛИГЕ У 1910–1911. ГОДИНЕ У ЈАГОДИНИ И СРЕЗУ БЕЛИЧКОМ, ЛЕТОПИС УЧИТЕЉСКЕ ЗА 1908–1909. Г, ВОЈНА ОБУКА МАТУРАНАТА ОВЕ ШКОЛЕ О АНЕКСИЈИ БОСНЕ И ХЕРЦЕГОВИНЕ, ШУМЦИ, КОМИТЕ И ЧЕТНИЦИ

РАДИКАЛНА СТРАНКА У ЈАГОДИНИ И ЈАГОДИНСКОМ СРЕЗУ

Одбор у Јагодини је основан 1. јануара 1882. године, када је уписано 46 нових чланова. На састанку месног одбора, за председника одбора изабран је Милан Раденковић, за благајника Сава Шпикља, трговац и за деловођу Васа Димић, суплент.

Као најбројнија, Радикална странка била је од оснивања на мети владајућих странака и владара. На изборима 1882. године напредњаци су у Јагодини, а нарочито у Ђупријском округу, предузели многе репресалије против радикала. После угушења Тимочке буне 1883. године, посебно долази до прогона чланова странке.²³⁵ После по-

234 О штрајку пишу *Радничке новине*: “У Јагодини већ неколико дана штрајкују опанчарски радници. Послодавци се обраћају за помоћ злогласном полицијском начелнику Милутину Ценићу, који наређује својим потчињенима да по улицама гоне штрајкајуће раднике, и прети им се апсом и прогонством, ако се не врате на посао. Тако је запретио Христи Јосиповићевој да ће је прогнати, ако још једанпут покуша агитовати код штрајкача да устрају у својој борби и спречава штрајкбехере у њиховој срамној издаји.“ *Радничке новине*, број 110 од 14. септембра 1910. године. Штрајк је био одбрамбени и у њему је учествовало 17 радника, и још 17 по предузећима. Захтев – признавање организације. У штрајку је потрошено 1020 часа; одржано је 30 конференција; штрајкачима дато 166 динара помоћи. Делимичан успех. *Синдикални покрет у Србији 1903-1919*, 386, 387.

235 Једни од најватренијих присталица Радикалне странке у Јагодини били су Милан Алабак, кочијаш и Ђока Ивановић-Масација, кафеџија. Милан је као најсигурнији и најповерљивији кочијаш често одлазио за Београд, где је односио новац, аманете или наруџбине јагодинских трговаца. Одатле је, као ватрени радикал увек доносио најновије забрањене радикалске новине „Самоуправа“, расправе, политичке брошуре, па и неке документе, у којима се нападао тадашњи режим и сам краљ Милан Обреновић. Често пута су јагодински агенти „обавештајци“ дојављивали полицији да носи сумњиве документе. Жандари га дочекају на Липару. Али је Алабак вешто скривао сумњиви материјал у великом туру својих чакшира. Деликатну пошилику односи Ђоки Масацији. И Ђока, пркосно односи окружном начелнику Милији Мајданцу забрањене новине. Начелник га хапси. Позива и Алабека, на кога пада сумња да доноси забрањене новине. Али не могавши ништа да докаже, пушта их обојицу из „апсе“. Ђока Масација ће једном приликом нате-

раза у рату са Бугарском, однос према радикалима се мења, па чак добијају позив за улазак у владу. То је довело до активирања чланства. Питање око уласка у владу било је постављено свим одборима. Одбори из Јагодинског и Ћупријског округа листом су одбацили могућност уласка у владу, а њихови представници на скупштини странке одржане у Нишу фебруара 1886. године, Димитрије Катић, Димитрије Цветковић, Таса Ђикић и Милан Раденковић су то исто поновили, као и представници осталих одбора у Србији.

Поводом споразума радикали су у великој већини одлучили да Радикална странка не може ни са којом од других двеју странака у земљи ступити у савез и заједнички рад, због расцепа у странци и губитка поверења у народу. Поред противљења већине одбора, радикали су формирали владу са либералима.

На скупштинским изборима одржаним 21. фебруара 1888. године, радикали су однели победу у Моравском округу²³⁶.

Јачање Радикалне странке наступило је врло брзо, мада је било много случајева ометања рада странке и поништавања избора њихових чланова.

Поновни избори за општинске часнике вароши Јагодине одржани су 14. децембра 1889. године, по новом закону. Апсолутном већином изабрани су сви из дотадашње управе: Милан Раденковић за председника, Милорад Павловић за благајника и Михаило Михаиловић и Сима Станковић за чланове. На истим општинским изборима 14. децембра и у Ћуприји су за општинске часнике победили радикали, добивши 137 гласова, док су либерали са Владимиром Пеливановићем добили 25 гласова.

У Јовцу је, наместо регента Милоша Савића, 29. јануара 1889. године изабран Јован Васиљевић (Симоновић) за председника општине јовачке. Полиција је поништила избор. Исти Јован изабран је за председника општине и у лето 1889. године. И тада су срески и окружни начелник поништили избор уз помоћ оружаних људи, огласивши да је било нереда.

У току јула 1890. године у Јагодини је, пред око 4.000 чланова, одржан састанак Главног одбора Радикалне странке, на коме су донете одлуке важне за укупни економски развој Србије.

Расцеп у странци 1901. године делимично је умањио снагу странке, али је и даље остала најјача у округу. До првог светског рата странка је имала сталне успехе и на општинским и на посланичким изборима.

Конференција Радикалне странке одржана је 29. августа 1904. године. Поздравне телеграме упутио је Сретен Аџић, директор Учитељске школе.

Радикали среза левачког одржали су почетком маја 1907. године конференцију, на којој је председавао Михаило Косовљанин, индустријалац из Јагодине. Потпредседници конференције били су Пера Јовановић из Драгова и Љуба Радојевић из Слатине,

рати општинског добосара да јавно чита народу забрањене новине. Податке је дао Света Радојковић Ција. *Рукописи* Д. В.

236 Таса Ђикић је победио у Јагодини са укупно 202 гласа, док је противкандидат Петар Таушановић добио 27. За срез белички изабрани су Данило Анђелковић, Живан Радосављевић и Урош Вукићевић. Марта месеца за кмета у Јагодини изабран је Милорад Павловић, радикал. За председника општине јагодинске 30. јула 1889. године је изабран Милан Раденковић са 103 гласа. Кандидат либерала добио је 31 глас.

док је за секретара изабран Богосав Вукићевић, учитељ из Опарића. На конференцији су говорили о свом раду у Народној скупштини посланици ове странке Михаило Косовљанин, Настас Петровић и Андра Цветковић. После њиховог говора и говора још неколико страначких првака из Левча, коференција је донела одлуку, којом је одобрен рад радикалске владе и посланика Радикалне странке, а осуђен је поступак посланика из Самосталне радикалне странке, који су опструкцијом, без икаквог разлога, покушали да ометају рад Народне скупштине. Исказана је нада да ће скупштина наћи начина да сузбије штетне опструкције самосталаца и да ће очувати парламентарни живот у Србији. Конференција Радикалне странке среза беличког такође је 16. маја 1907. године осудила опструкцију Самосталне радикалне странке и подржала рад владе.

Конференција омладине Радикалне странке у Јагодини, ради организовања, одржана је 20. маја 1907. године. Конференцију је отворио Јоца Јовановић, професор. Говорио је о историји Радикалне странке и о васпитној улози омладине Радикалне странке у народу. После Ј. Јовановића говорио је Милош Цукавац, практикант суда. Говорио је о историји Радикалне странке, о раду и програмима Либералне и Напредњачке странке. За расцеп у Радикалној странци оптужио је групу, која је била незадовољна својим положајем у странци, а не радом странке. Нарочито је похвалио рад странке у борби за економску смосталност од Аустро-Угарске. На крају су присутни позвани да приступе организацији омладине Радикалне странке у Јагодини.

На збору Радикалне странке за Јагодину, који је одржан 27. маја 1912. године у Шареној кафани, извршен је избор кандидата за председника општине. Збор је изабрао за председавајућег Марка Ђорђевића, за потпредседнике Ђуру Спасића, механџију и Аксентија Милићевића, за секретара Богосава Спасића, општинског деловођу и за овераче записника Милутина Савића, трговца, Душана Јанковића, трговца и Свету Радојковића, трговца. Кандидовање су извршили чланови месног одбора, три кмета општинског суда и чланови које је изабрао збор: Ђура Спасић, Аксентије Милићевић, Милан Раденковић, после његовог одбијања изабран је Младен Вукићевић, касапин, Душан Јанковић, Владимир Павловић, адвокат, Милорад Павловић, судија, Драгомир Петровић, кафеџија, Антоније Ристић, пекар, Никола Ристић, трговац и Душан Марковић. Збор је кандидовао Милана Голубовића. На истом збору изабран је за председника кандидатске листе Марко Ђорђевић, а за заменика Никола Перчевић, адвокат. За исте општинске изборе једна друга група радикала кандидовала је Милана Д. Раденковића за председника општине.

На скупштинским изборима у Моравском округу, одржаним 1. априла 1912. године биле су четири кандидатске листе. У округу је било уписано укупно 39.667 гласача, а гласало је 28.790 гласача. Листа Симе Перића, трговца из Рековца и Милутина Ценића, бившег среског начелника из Јагодине добила је 5.292 гласа; листа Драгише Лапчевића, новинара из Београда и др Драгише Ђурића, доцента Универзитета из Београда 3.346 гласова; листа Михајла Косовљанина, индустријалца из Јагодине и Настаса Петровића, министра на расположењу из Београда 11.987 гласова и кандидатска листа Симе Д. Катића, окружног инжињера из Ђуприје и Живојина Златановића, адвоката из Јагодине 8.164 гласа. За посланике су изабрани: Михајло Ј. Косовљанин, Андра Цветковић, трговац из Рековца, Чеда Урошевић, дел. окр. одбора из Крушевца, Богдан

Ј. Михајловић из Горњег Штипља, Сима Д. Катић, Гаја Милорадовић из Деспотовца и Сима Перић, трговац из Рековца. За Посланике са нарочитим условима постављени су Живојин Златановић, адвокат из Јагодине и Настас Петровић.

На скупштинским изборима, одржаним 1. априла 1912. године у Јагодини, победио је Марко Ђорђевић, управник штедионице из Јагодине. Он је добио 386 гласова. Јагодина је имала укупно, по бирачком списку, 858 бирача. На изборима је гласало 689 бирача, и то за: Милутина Аранђеловића, земљомера из Јагодине 32, за листу Драгутина Пећића, адвоката из Београда 234, Петра Андрејевића, трговца из Јагодине, 37 бирача.²³⁷

ИЗВЕШТАЈ О РАДУ КУЛТУРНЕ ЛИГЕ ЗА ГРАД ЈАГОДИНУ

Оснивањем пододбора Народне одбране и Културне Лиге у Јагодини у новембру 1908. године, покренуће се читав низ родољубивих и националних акција у овом делу Србије.

Српске новине су 1911. године штампале додатак *Рад Културне Лиге у 1910 – 1911. године*:

I Рад Културне Лиге у Јагодини кретао се у току минуле 1910—11. године, у два правца: у потпомагању на оснивању и раду културних установа и друштава и на утицању јавном речју.

Рад на потпомагању био је у овоме:

1. Помогнут је, у децембру 1910. рад на *Трговачко занатлиској школи у Јагодини*, кад је већ била дошла на ивицу пропасти, тиме што је председник Одбора Културне Лиге за град Јагодину потписао као први позив за скуп и на овому суделовао говором, те је одлуком на том скупу обезбеђен даљи опстанак ове школе,

2. Потпомогнут је у децембру 1910. и рад на оснивању градске читаонице, уз оvd. јавну књижницу, а на исти начин као и под 1. Читаоница лепо напредује и данас.²³⁸

3. Потпомогнут је на исти начин и рад на обнављању певачке дружине „Бранко“, па је подписати 8. јануара 1911. и председавао на првом збору. Дружина данас ради и напредује.

4. Овде треба уврстити и покретање оvd. Трговачке Омладине (подстицај из Централне Управе у Београду) да приреди јавно предавање г. Д-р Момчила Нинчића

237 Мр Добривоје Јовановић, Радикална странка у Јагодини и Ћуприји до Првог светског рата, https://www.dobrivoejovanovic.in.rs/images/radikalna_stranka.pdf.

238 Смештај Читаонице није познат, али је могућа претпоставка да се налазила близу гимназијске зграде, пошто је књижничар Јован Чолић био уједно и библиотекар Јавне библиотеке – смештене у Гимназији. Увидом у чланство, приметно је да су чланови Читаонице представљали интелектуалну и привредну елиту Јагодине у том периоду. Читаоница је примала новине и часописе, али није познат број књига у фонду. Културна лига је организовала многа предавања, која су држали познати професори и стручњаци из различитих области. Помагала је организованим сакупљањем књига, поклањајући их Читаоници и сеоским књижницама. <https://jabooka.org.rs/istorija/>.

„О луксузу и штедњи“, које је било врло добро похођено и лепо примљено.

II Утицање јавном речју било је опет у два правца: кратким предавањима, готово натуреним публици у погодним приликама, и ширим предавањима. Првих је било, више пробе ради 4, а других 3 (четврто већ поменуто г. Нинчићево).

1. *Кратка предавања* су по идеји члана Управе Јована Ивковића, професора, држана и то:

а) од 18 минута, „Хигијена играња“, држао г. Д-р Жика Миленковић, у школи играња у вече, пре почетка часа, 11. децембра 1910.

б) од 13 минута „О аеропланима и аеростатима“, држао Срет. М. Ацић, управит. учит. школе, 16. децембра 1910. у вече на истом месту, када је баш био у Београду Масљењиков;

в) од 22 минута „О потреби телесног рада и телесног вежбања“, које је држао г. Срета Николић, директор овд. гимназије, 1. дец. 1910. год. увече на општинској забави за сиротињу, на место једне декламације која је случајно морала изостати; и

г) од 10 минута, „О значају музике и грађанског музичког оркестра“, које је држао Срет. М. Ацић, упр. учитељ. школе, на забави јагодинске „Музичке школе“ г. Влад Р. Ђорђевића, учитеља музике овде.

Ова су кратка предавања, и ако су нека од њих могла бити још краћа, саслушана врло пажљиво, пажљивије но многа дугачка предавања, и наишла су на опште допадање. У доба телефона, дописних карата и телеграма, ова је краткоћа толико важан фактор да се мислило да заслужује да о њему поведе рачуна и Културна Лига, те се намерава да се продуже у овом правцу покушаји и идуће године.

2. *Већа предавања* су приређена:

а) 22. јануара 1911. год, у новој дворници нове судске зграде у Јагодини: „О утицају алкохолизма на кривична дела“, које је држао члан Одбора Културне Лиге за град Јагодину, г. Драгутин Милићевић, председник првостепеног суда јагодинског;

б) 6. марта 1911. у новој сали мушке учитељске школе јагодинске: „О односу између културе и права са гледишта правне Философије“, које је држао Душан Радојевић, писар овд. првостепеног суда; и

в) 13. марта 1911. на истом месту где и оно под б: „О задацима српске интелигенције п просвећенијег грађанства“, које је држао г. Јосиф Стојановић, професор учитељске школе и одбора Културне Лиге за срез белички.

г) четврто би било раније поменуто предавање Нинчићево.

III Један неуспели покушај учињен је ове године од стране Културне Лиге за град Јагодину, тиме што је у договору са општинским судом покушано, 30. новембра 1910. год. да се добије колико толико посетилаца за анафалетски курс, за женске у основној школи и за мушке у учитељској школи, али се ни за један ни за други није хтео пријавити ни један једини кандидат; овим ће се покушати и идуће године на други начин.

IV а) Не треба овде оставити непоменут један важан разговор на једној седници ширег одбора Културне Лиге за град Јагодину, на којој је присуствовао и г. Сава Урошевић, представник наш у централном одбору, који се тиче јавности и Културне Лиге. Закључци тога разговора износе се овде као предлог овог одбора централном од-

бору. Организовати, кратко али често обавештавање јавности преко дневних листова о целокупном раду Културне Лиге у Србији;

б) Штампати важнија предавања ма где она држана под општим именом „Предавања Културне Лиге“ и продавати их по најјевтинијој цени а по могућству и поклањати, и растурати их у што већем броју у народ;

в) по могућству покренути ма и најскромнији а јевтин орган Културне Лиге.

Председник

Одбора Културне Лиге за град Јагодину,

Срет. М. Аџић

управитељ учитељске школе.

Извештај о раду Културне Лиге у ср. беличком.

Част ми је поднети Управи извештај о раду Културне Лиге у срезу беличком округа моравског у току школске 1910—11. године.

Чланови К. Лиге из среза беличког држали су конференцију, 3. новембра 1910. г. у Јагодини. На тој конференцији вођен је разговор о програму рада за ову школ. годину. Тада су св чланови К. Лиге сложили у томе, да се рад креће у свима правцима који су означени у програму К. Лиге. Али, с обзиром на нагло опадање здравља и морала у народу, решено је дасе у току ове школске године нарочита пажња скрене на физички и морални развитак народа. Уз то је вођен разговор и о начинима, како да се изводи културни рад у народу. У томе питању чланови К. Лиге сложили су се, да се на народ утиче помоћу разговора, помоћу примера и помоћу популарних списа.

Ове године приређена су била свега два састанка К. Лиге, и то: у Милошеву 11. априла и у Јовцу 21. маја. Оба састанка били су добро посећена. У Милошеву је било око 200 слушаалаца, од којих су у већини били чланови земљорадничке задруге милошевачке.

На састанку у Милошеву држали су говоре: г. Сретен Николић, директор гимн. у Јагодини: „О неговању болесника и штетном утицају алкохола“.

Г. Јосиф Стојановић, професор из Јагодине: „О нашим дужностима“.

Г. Милосав Радишић, учитељ из Јагодине: „О значају народног просвећивања“.

На састанку у Јовцу говорили су:

Г. Јосиф Стојановић, професор из Јагодине: „О програму К. Лиге“.

Г. Миодроговић Јован, професор и министарски изасланик у учитељској школи: „О народном просвећивању, с нарочитим погледом на живот сељака у западној Европи и живот сељака у Србији“.

Г. Владимир Гојковић, учитељ из Јовца: „О подизању здравих станова у селу“.

Сви су говорници пажљиво саслушани и по свршетку сваког говора вођен је разговор о ономе што је предавано. Да би се више заинтересовала наша интелигенција за рад на народном просвећивању, потписати је држао предавање на састанку К. Лиге,

који је држан 13. марта ове год. у дворници оvd. учитељ. школе. Тема: „Задаци српске интелигенције и просвећенијег грађанства“.

У срезу беличком постоје ове културне тековине које су чланови К. Лиге засновали у пр. школ. години:

У Дубокој: певачка дружина са 22 члана.

Народна библиотека са 100 књига и 20 читалаца.

Стрељачка дружина постоји, али сада не ради.

У Милошеву: Народна библиотека са 60 књига и 100 читалаца.

У Врановцу: Народна библиотека са 120 књига и 26 читалаца.

Стрељачка дружина.

Г. Бора Младеновић, учитељ врановачки, држао је народу више поучних предавања.

У Јовцу: Курс за неписмене са 25 ученика. Наставник г. Владимир Гојковић, учитељ.

Народна библиотека са 20 књига.

Стрељачка дружина.

У Лоћици: Народна библиотека са 43 књиге и 18 читалаца.

У Драгоцвету: Народна библиотека са 79 књига и 28 читалаца.

У Бунару: Народна библиотека са 34 књиге и 10 читалаца.

У Багдану: Народна библиотека са 20 књига.

У Главинцима: Народна библиотека са 14 књига,

У Деоници: Народна библиотека са 15 књига.

У Белици: Народна библиотека са 55 књига и 30 читалаца.

Стрељачка дружина постоји, али није радила.

У септембру ове године биће приређен срески скуп свих чланова К. Лиге из среза беличког. На томе скупу управа ће поднети извештај о раду и биће извршен избор нових чланова среског одбора према правилима К. Лиге.

Председник,

Одбора К. Лиге за срез белички

Јосиф Ф. Стојановић

професор учитељ. школе.²³⁹

Школски летопис Учитељске школе за 1908 – 1909. годину говори нам о тензијама које су тада владале у Србији због анексионе кризе. Почетак рада школе је одложен за 12. октобар 1908. г, а као разлог за то наводи се, „због недовршеног дозиђивања на главној згради, а потом и због спољашњих политичких заплета, јер се није могло знати хоће ли школа уопште и почињати или ће бити претворена у војну болницу“.

„А непрестана неизвесност и узбуђеност због спољашњих заплета и непрестани изгледи на рат нису скоро целе школске године допуштале ни наставницима ни учени-

²³⁹ Почетком месеца октобра прошле године Управа је упутила циркуларно писмо свима својим одборима, у коме их је позвала да саставе програм рада за 1910—11. годину. У исти мах послала је свакоме одбору извесан број примерака „Рад К. Лиге у моравском округу“, како би из истог могли изближе познати почетни рад Лиге и евентуално користити се истим у сличноме послу. Рад Културне Лиге у 1910 – 1911. године, Прештампано из *Српских новина*, Београд, 1911, 30-34.

цима да мирно раде свој посао, прибравши сву пажњу на школске ствари – али је при свему том постигнут успех, и по тромесечјима и на крају године, који потпуно задовољава

Војна вежбања вршена су целе године. Услед општег расположења за рат, којим је био прожет цео народ од колибе до палате, и ученици су ове школе били обузети жаром младалачког отачаствољубља, те су, најпре они из IV разреда, а доцније и остали, молили школску управу да набави брзометне пушке и да се сви часови Гимнастике замене војним вежбањем. Управа им је школска заиста набавила 30 брзометних пушака, са целом осталом бојевом спремом, и отпочела су војна вежбања, најпре са ученицима IV р, потом III р., а понајзад и са ученицима II р, Вежбањем су руководили Милан Павловић, професор и резервни поручник, г. Јован Милијевић, учитељ Вежбаонице и хонорарни учитељ Гимнастике и дечијих игара, а уз припомоћ и резервног потпоручника Јована Ђ. Јовановића, професора.

Ученици су, нарочито они IV разреда, радили ова војна вежбања са вољом и одушевљењем, молећи сами да им се држи час војног вежбања кад год буде који час упражњен. Успех је постигнут врло велики.

Један форсирани марш са пушкама и пуном ратном спремом извело је 42 ченика 8. марта 1909. године, од Јагодине до манастира Јошанице (око 12 км) и натраг, у друштву са јагодинским и ћупријским добровољцима, свега око 120 момака, показао је да су наши ученици прави војници, не само по држању и дисциплини већ и по издржљивости.²⁴⁰

У Ћуприји је 1907. године формиран логор за обуку комита, на чијем је челу био Воја Танкосић. Непосредно пре тога Воја Танкосић је напустио војску, јер званична политика није подржавала борбу комита због дипломатских односа са Аустроугарском и младом Турском. Воја Танкосић је у Ћуприји, у центру за обуку комита, све до краја марта 1909. године када је Србија признала Анексију БиХ, интензивно спремао добровољце. Вежбали су руковање експлозивима, пливали су у Великој Морави, пуцали су из најновијих брзометних пушака. Комити су примали месечну плату до 80 динара, а војводе до 150 динара.

У пролеће 1909. године логор у Ћуприји је распуштен, а 140 добровољаца који су успешно завршили обуку, било је спремно за комитску борбу. Комитска обука у Ћуприји је била изузетно напорна. Воја Танкосић је, не штедећи ни себе, од добровољаца тражио да пливају у леденој Великој Морави, да знају да баратају и ножем и динамитом, да се не плаше никог.

Занимљива је судбина једног од комита са ових простора, ћупричанина Милана Пецића. Након стицања војних вештина 1908. године Милан Пецић одлази са комитима на границу тада невелике Краљевине Србије.²⁴¹

240 Стрелачка дружина основана је 1900. године, са циљем: вежбање у стрелачкој вештини, развијање витешког духа. Дружином управља један наставник, резервни старешина. Стрелиште је 1909. године премештено са удаљеног општинског вашаришта на блиско школско привредно добро, тако је рад дружине постао интензивнији. *Школски извештај 1908/1907. године.*

241 <https://dusanstamenkovic.com/2021/08/17/cuprijske-licnosti-milan-komita> О комитима се све мање зна. Полако тону у заборав. А ко су заиста били комитски борци, видимо на примеру једног од најугледнијих комита. Милана Пецића (1876-1964). Добровољно се у 31. години живота пријавио код војводе Воје Танкосића и завршио је комитску обуку у Ћуприји 1907. године. Пошто се претходно оженио са Томанијом Јеремић, већ 1908. го-

У претходно споменутом Летопису учитељске школе приложене су 4 фотографије које приказују ученике на вежбању у зимском и јесењем оделу, у школском парку.

Осим ове 4 фотографије, остала је и једна групна фотографија направљена у манастиру Јошаници 8. марта 1909. године. На њој су: 1. Војвода Танкосић, 2. Војвода Маринко, 3. Проф. Јован Ђ. Јовановић, командир добровољаца Ђака јагодинске учитељске школе, 4. Игуман Гаврило, старешина манастира Јошанице, 5. Сретен Аџић, управник учитељске школе, као и низ личности из тадашњег Моравског округа. У позадини су начичкани радознали сељаци, сељанке и деца из околних села, одмах испод њих су у двоструком строју постројени питомци учитељске школе, сасвим лево заставу држи 8-годишњи Милован Аџић, син Сретена Аџића (види Драгослав Дедић, *Јагодина у Првом светском рату*, фуснота 266).

Детаљније о томе говори и сећање др Благоја Марковића, *Животне успомене, детињство, школа, ратови, служба*.

Војна обука матураната ове школе о анексији Босне и Херцеговине

Из последње године мога школовања у Јагодинској учитељској школи ваља ми поменути један догађај, који није прошао тако овлашно запажен као многи други овде: насилно присвајање Босне и Херцеговине, 1908. године. Ове наше прекодринске покрајине сматране су дотле турском територијом, коју је Аустро-Угарска по Берлинском уговору 1878. године била само привремено окупирала.

дине родила им се ћерка Радмила, а 1911. године и син Радмилко. О његовом учешћу у борбама са Арнаутима, Турцима и Бугарима нема писаних докумената, осим заслужених одликовања и медаља. Уследило је ратовање најпре у Првом и Другом Балканском рату, а затим и у Великом рату. Прелазак преко албанских планина по снегу и мразу, без хране и воде, па долазак на Крф, формирање Солунског фронта и пробој, ослобађање од немачке и бугарске окупације... стварање Краљевине Срба, Хрвата и Словенаца. Милан Печић је носио комитску униформу уместо војничке. То га јесте издвајало од других војника, али се он разликовао од осталих и по својој срчаности и пожртвованости. Официрске чинове је стицао у борби, а не у војним школама. Чин наредника је добио у Првом Балканском рату. На Крфу је постао понтоњерац. Након војничких уследили су све већи официрски чинови и друга унапређења. Три пута је рањаван и сва три пута се враћао у борбу. Одликовања и медаље је добијао због ратних заслуга. Завршио се Велики рат, али многи српски младићи су и даље остали у својим војничким униформама. Тако је и Милан Печић све до 16. марта 1921. године служио Краљу и Отаџбини као командант војног моста преко Велике Мораве код Ћуприје. Био је то понтонски мост, саграђен узводно од порушеног великог дрвеног моста. Захваљујући ратној репарацији, у Ћуприју је стигао нов гвоздени мост, који је због своје боје крајем прошлог века назван „Жути мост“. Милан Печић се разочарао услед неостварених идеала због којих је постао комитски добровољац. Послератно сазнање о ратним профитерима и свакојаким мутиводама, као и непоштовање ратних инвалида и пре свега губитак сваке друге српске мушке главе током Великог рата, оставило је предубок траг у души Милана Печића. Након завршене војничке каријере и државне службе посветио се земљорадњи и свом винограду у Муњави, у коме је усамљено боравио до почетка снега и јаким мразева. Био је активан ловац, али никад није пуцао у лову. Врбаци на Морави су били место где се опуштао, загледан у воду. Посветио се потпуно породици, својој жени Томанији – Дуди и деци. Последице смрзавања у албанским врлетима су га пратиле до краја живота. *Исто*. Душан Стаменковић, *Отргнуто од заборава*, Ћуприја, 2024.

Анексијом ових области узнемирила је цео наш народ, па није оставила равнодушним ни нас, ондашње ученике ове школе. Осећало се да ће овај догађај довести до рата, за који се код нас почело журно припремати, па смо се и ми, ученици најстаријег њеног ондашњег разреда, почели вежбати у војној обуци. Добивши брзометне шушке, егзерцирали смо се под командом једног професора, резервног официра, вршили бојна гађања и учили се свима пешачким борбеним родовима.

Добровољаца је тада било на војним вежбама по нашим градовима, па и у недалекој Ђуприји. Ђупријским одредом добровољаца („четника“) или, како су четници онда популарно називани, „комитама“ командовао је Војислав Танкосић, у доцнијим ратовима прослављени четнички комадант. У заједници са овим одредом изводили смо скупне маршеве и теренске ратне вежбе по околини. У овом одреду били су понајвише средњошколци и студенти из Босне и Херцеговине. То је био део оне босанско-херцеговачке родољубиве омладине у којој је врела крв „Младе Босне“, крв која је шест година потом обојила сарајевски атентат. У заједничким вежбама с овим добровољцима ми смо особито упућивани у борбеном руковању експлозивима и бомбама. Оваквим ратним материјалом ми нисмо располагали, док су они с њим располагали „издашно“.

Од оваквих заједничких теренских излета у околину ради вежбања у борбеној примени експлозива, углавном мина и бомби, које би експлодирале било непосредно, ударом, или, као „темпиране“, после извесног времена, поменућу један – до недалеког Црног врха, више манастира Јошанице. Тамо се пошло, јер обронци Црног врха располажу врло погодним теренима за ратна вежбања експлозивним материјалом.

О оваквим вежбама, села око којих би се оне изводиле обично су унапред обавештавана, ради склањања са терена стоке и сличног, па је тако било и овог пута и са самим манастиром, који је такође имао доста стоке на пропаши по црновршким обронцима. Ово обавештење учинило је међутим, да нас калуђери са групом сељака дочекају и поздраве далеко испред манастира. Како је пак било нешто пред подневом, стану они наговарати наше старешине да се у манастирској порти најпре мало „заложимо“, а онда приступимо вежбама. Пристало се...

Али шта се овде видело кад се у порту ушло! На ражњевима су се пушили овнови, док су широм порте били постављени пуни чаброви вина... Да, да, манастирски „оци“ су тиме хтели показати колико цене родољубиви потхват младих националиста добровољно решених на саможртвовање за велику народну ствар, родољуба који су се, да би овој ствари допринели што више могу.

Шта се друго могло пред оваквом дирљивом гостољубивошћу калуђера и виђенијих домаћина из околине, већ се прихватити понуђене гозбе. Разуме се пак да је она била праћена дирљивим здравицама и с једне и с друге стране, као и полетним борбеним поклицима и „попевкама“ добровољаца са окупљеним околним светом, па и бурном игранком. И у тако „наелектрисаној“ атмосфери није чудно што се остало и дуже но што се мислило: све до иза познијег поподнева.

А онда се видело да није било више времена за одлазак на планинске обронке ради вежбања у руковању експлозивом. Да би се бар што учинило, а уједно и дејство овог новог борбеног материјала приказало и толиком радозналом свету, стао се његов прасак проламати у самој манастирској порти и око ње. И од силне његове тутњаве манастирски конаци су подрхтавали, а окна с ближих њихових прозора летели у парапарчад...

Међутим, уз остали свет, овом борбеном тугњавом надахнути и сами калуђери као да за причињену штету нису марили. „Ништа, ништа“, говорили су они, „добро је што смо сви видели нешто од онога што ће нашим још поробљеним саплеменицима донети слободу!“...

Сазнали смо пак да су Танкосићеви добровољци о оваквим теренским вежбама слично дочекивани и на толико других места: свуда их је наш околни народ сусретао са једнаком пажњом, љубављу, признањем и захвалношћу, ценећи њихову родољубиву готовост да у будућим ратовима за коначно народно ослобођење и уједињење самопрепором послуже за пример и другима...

Колико је пак само од ових младих родољуба нешто потом – положило своје младе животе!... И не само они, већ заједно с њима и прослављени им јуначки командант, Танкосић!...

А за њима нису много заостали ни припајани им другови при теренским вежбама, ондашњи матурантски добровољци ове учитељске школе: за исти идеал положила је своје животе пуна трећина њих!...

Ова наша војничка вежбања, уз стручну обуку, трајала су целе јесени 1908. и зиме 1909. године, све до марта месеца, када је овај историјски чин решен дипломатским путем. Јер је српска влада на захтев неких нама наклањених великих сила, с којима смо у потоњем рату против Немачке и Аустро-угарске били у савезу, а које тада за рат нису биле спремне, била принуђена да се одрече сваке делатности због анексије БиХ. Шта више, морала је она како је то Аустрија недоступно захтевала, изјавити да је се анексија ових покрајина уопште „и не тиче“.

Тада смо ми предали своје пушке натраг у војни магацин, знајући да ово питање није коначно решено и да ћемо их ускоро опет узети, као што је и било...²⁴²

„Шумци“, КОМИТЕ И ЧЕТНИЦИ²⁴³

Корени хајдучије²⁴⁴ проистицали су из давне балканске прошлости. Она је доста карактеристична за вековима дугу друштвену историју целог подручја. Од појаве независних држава на Балкану била је израз цивилизацијске заосталости и неразвијеног аграрног друштва, мада је у њој било и сукоба између државе и сељака, укључив и отпор сељачког становништва новој и примитивној бирократији, што је учинило да у народу буде упрошћено романтичарски схватана, а њени представници чак слављени као смели и слободни „горски цареви“. У суштини, хајдучија је у свим новоствореним балканским државама била зло, које је ометало развитак модерног друштва и државе.

242 др Благоје Марковића, *Животне успомене, детињство, школа, ратови, служба*. Библиотека ФПНЈ, поклон аутора.

243 До почетка рата и током рата и окупације чешћи термин је „комити“, јер су свештеници у парохијама јагодинског среза приликом уписа у МКУ записивали „...тај и тај, српски комит у одреду (чети) војводе тог и тог“. Термин „шумци“ употребљава се за одметнике од окупаторске власти, који су се крили по Јухору и Црном Врху. У неким случајевима се губила граница између обичних разбојника, очајника и комита – „бораца за слободу“ (види случај Станимира М. Ивановића из Ловаца).

244 Хајдучија се у данашњем Поморавском округу (Јагодина, Ћуприја, Параћин, Рековац, Деспотовац и Свилајнац) одржала све до краја Другог светског рата. Култ се одржао у народу и у причама о чувеним хајдучима Милутину Стаменковићу, званом Бабејић, Дражи Глигоријевићу, Милутину Богосављевићу, Милану Животићу, Маринку Радићу и другима.

Међутим, у окупираној Србији 1915—1918, хајдучија је у значајној мери била последица рата и окупације и стекла значај који је далеко превазилазио дела и намере својих носилаца. Још у лето 1916. царско-краљевска обавештајна служба је имала у виду лоше последице хајдучије по окупациону власт: „Разумљиво је да деловање бандита буди код становника неповерење у способност органа које употребљавамо против четовања, нарочито зато што им не можемо стати на пут“. У условима окупације, хајдучија је била и политичка појава, јер је закупљала пажњу и замарала окупационе снаге сигурности, наносили извесне — мада мање — губитке жандармерији и окупаторовим постројењима (најчешће телефонско-телеграфским везама), уносила немир у окупациону управу и у одређеној мери крњила престиж непријатељевој војске.

Четнички одреди су настали у другој половини XIX века и своју пуну афирмацију доживљавају током Балканских ратова.

Србија је у светски рат ушла са својом доктрином, практичним искуством и људством за герилска ратовања. У њој су о овом начину ратовања објављивана теоријска разматрања још од средине 19. века, а од 1902. кренуле су српске чете у борбу по Македонији, што се појачало после убиства Александра I Обреновића у позно пролеће 1903. и, нарочито, откако је организацију и вођење ове активности преузела држава негде у 1904. години. Од балканских ратова је српска војска у свом саставу имала комите организоване у добровољачке одреде као врсту нередовних јединица. Њих су чинили људи који су се добровољно јавили, а међу њима се могу разликовати раније, комите које су чиниле костур одреда, и новопридошли, који су чинили основно људство. Од 1903. настао је тип професионалног комите. Међу њима је било доста српских официра, највише оних који су учествовали у преврату из 1903. и били од 1911. окупљени у тајну организацију Уједињење или смрт (Црна рука). Управо из тих редова су били и најпознатији добровољачки команданти, на пример Војин Поповић, Војвода Вук, Војислав Танкосић, Александар Срб, Љубомир Вуловић, Божин Симић и други, док је први међу њима, Драгутин Димитријевић Апис, имао велики утицај на ове нередовне јединице.²⁴⁵

Србија је од првог дана оружаног сукоба, који је избио у лето 1914. имала добровољачке одреде и, упоредо, на основу дотадашњих искустава уобличила доктрину и план четовања управо за рат који је почињао против Аустро-Угарске. Ова примењена доктрина била је сачињена у Министарству војном четири или пет дана по избијању непријатељстава и под насловом *Упути* била је уручена Врховној команди већ 3. августа 1914. године. Почетни став је донео начелни захтев да „четнички одреди у рату са Аустро-Угарском морају дејствовати са дивљом енергијом и крајњом неустрашивошћу“. Следећи основни став је гласио да је „начин дејстава ових одреда герилски“. У документу је даље систематично развијена улога тих јединица у офанзивним и дефанзивним дејствима српске војске, док су активности на државној територији противника биле предвиђене искључиво „у случају наше офанзиве“.

Врховна Команда је својом наредбом од 9. августа у основи само сажела ове *Упуте* и нешто подробније одредила реон дејства сваког одреда и саобраћајнице против којих они треба „да дејствују партизански“.

Они су добровољци у саставу нерегуларних српских трупа, чета и одреда различите јачине, под командом четовођа и војвода. У четнике су примани физички

најјачи и најиздржљивији, психички стабилни и храбри људи („кадри стићи и утећи и на страшном месту постојати“). Осим тога, морали су да буду национално свесни и одани српској националној идеји (одбрана независности Србије и ослобођење Срба преко Дрине, Саве и Дунава од туђинске власти). Током рата били су били подређени Врховној команди и командантима армија и дивизија. Наоружање, муниција, опрема, храна добијана је из магацина српске војске. Наређења за акције добијали су од виших војних команди и беспоговорно их извршавали, због чега су уживали огроман углед у вишим војним круговима. Упућивани су на најтеже и најопасније задатке и при томе трпели велике људске губитке. Повлачили су се последњи, штитећи одступницу српској војсци. Компромитовани су акцијама на Косову у Другом балканском рату, о чему су писали Коста Новаковић и Димитрије Туцовић.²⁴⁶

Оснивање пододбора Народне одбране и Културне Лиге у Јагодини 1908. године, делатност Сретена Аџића, Михајла Косовљанина и осталих радикала и националних радника, војна обука будућих учитеља при Учитељској школи, присуство Танкосића и других војвода у ћупријској касарни, свакако су имале одјека у Моравском округу. На жалост, немамо детаљнијих извора и података о комитима-четницима из јагодинског среза. Током истраживања на ову тему наишао сам на десетак имена за које се наводи да су припадали различитим комитским (четничким) одредима. То су:

Миљутин Ј. Петковић, коњички мајор и командант 5. јуришног батаљона, рођен је у Јагодини 6. новембра 1891. године, од мајке Ристосије и оца Јанићија, бојације јагодинског. Основну школу и два разреда гимназије завршио је у родном месту, а до одлуке војног рока радио је у Јагодини као трговачки помоћник. Војни рок је служио у 1. коњичком пуку 1910. године, након чега је постао резервни коњички каплар. Пред почетак Балканских ратова 1912-1913. године активно се укључио у комитски покрет, поставши водник – поднаредник у Јадарском четничком одреду. Током 1912. и 1913.

246 Током балканских ратова комити су били озлоглашени по суровости. Комите су, пак, сматрале да имају пуно право на све. И када још њима падне у део да управљају једним местом, може се помислити шта све могу починити људи који су отворено изјављивали, ступајући у комитске чете, да иду да се напљачкају. Издвојени обично од виших јединица, регуларних трупа, они се труде да се дуго времена тако рећи изгубе. Маса њих, немајући ни за време мира никаквих скрупула ни обзира у животу, за време рата престаје сасвим бити човек и не види пред собом ништа више до новац и нож. *Ратни дневник Косте Новаковића*. О четницима или комитама Туцовић је писао с најдубљим гнушањем: „Да о овоме пишемо нагнало нас је старо зло, стара рана: комитлук. Целокупно јавно мњење и многи команданти регуларне војске осудили су установу комитских чета. Са многим поквареним и злочинским типовима који су бежали испод команде регуларних трупа да би могли слободно жарити и палити, комитске чете су нанеле много зла становништву нових крајева, а грдне срамоте српскоме народу. У те чете се увукла маса најсумњивијих типова. Они присвајају себи власт да сеју смрт немилице и над невинима. Питање не само о својини, већ о парчету леба, насушној потреби неке сироте породице за њих не постоји“. *Радничке новине, Стара рана*, 29. децембар 1914. године. *Радничке новине* су протестовале против понашања комита према сопственом становништву након повлачења српске војске из Београда у току I светског рата: „И стара песма из прошлих ратова поновила се и овог рата. Београд на пример, морао је да се брани од њиховог беса после изласка наше војске из вароши. Крајње је време не само да се укину комитске чете, већ је срамота и грех што су оне и овог рата постојале.“ *Исто*.

године учествовао је у многим биткама и три пута рањаван. Током Првог светског рата у чину наредника у истом комитском одреду наставио је своју родољубиву мисију. Тешко је рањен у стомак током повлачења 1915. године, успешно се кријући од окупатора скоро годину дана на тавану очеве радње у јагодинској Доњој чаршији. Са војводом Лунетом Миловановићем, његовим оцем Мирчом, учитељицом Љубицом Чакаревић и још двојицом резервиста више месеци пробијао се из окупиране Србије до Солунског фронта, у чијем пробоју је учествовао. После Великог рата одлучио је да се активира у војној служби, тако да је после сарајевске Официрске школе, постао коњички официр, напредујући од потпоручника (1920), поручника (1924), капетана друге класе (1928), капетана прве класе (1931) до мајора (1939). Службовао је у Вршцу, Струмици, Штипцу и најдуже у Нишу. Био је носилац две Карађорђевог звезде с мачевима, две златне медаље за храброст „Милош Обилић“ и других нижих медаља и споменица. Преминуо је изненада, у освит Другог светског рата, под тајанствениом околностима, 18. марта 1941. године у Нишу, на положају команданта 5. јуришног батаљона.²⁴⁷

Живковић Синиша, берберин из Јагодине, редов у комитском одреду Воје Танкосића. Нестао у Албанији код Окупоља.

Милентије Вићентијевић, земљорадник, рођен у Мишевићу, четник Вука Поповића. Погинуо 1. октобра 1915. године код Равнова.

Милан Пешић, редов-четник из Јагодине.

Живојин или Животије Павловић из Лозовика, харамбаша и комита („шумац“), током 1918. године крстарио је јагодинским срезом са четом од 12 људи (8 бивших српских војника из околних села: Црнча, Лозовика и Мишевића, који су се били вратили својим кућама. Они сами узимају назив српске комите. Харамбаша им је био неки Животије Павловић из Лозовика. (Изјава Витомира Костића из Јошаничког Прњавора).

Поп Благоје Тодоровић, преузео је комановање чете од Животија.

Илија Младеновић, 50 година, убијен од аустријских жандара као српски комита у шуми испод села Лукара 2. фебруара 1918. године, сахрањен у шуми у бранику Богдана Милосављевића.

Радоје Ж. Симић, 18 година, из Шантаровца, у браку годину дана, ухваћен и убијен 13. јула 1918. године од аустријских жандара испред своје куће. Био је српски комита, ухваћен је и стрељан, сахрањен је на свом имању код куће.

Живојин Танасковић из Бунара, 70 година, убијен 6. октобра 1918. године од аустријских жандара као српски комита.

Чедомир Ђорђевић, из Мајура, редов-комита, умро 19. септембра 1914. године од туберкулозе у јагодинској болници, сахрањен 20. септембра у Мајуру, 18 година.

Стефановић П. Милан из Буковча, штампар, комита код војводе Вука, резервни мајор.

ТРЕЋИ ДЕО

РАТ

1. ИЗБИЈАЊЕ РАТА 1912. ГОДИНА

Извештај Учитељске школе, Записник ССДП, Видосав Трепчанин,
Записник Подружнице Женског друштва

Извештај Учитељске школе

Учитељска школа, са свим својим инвентарским уређењем претвара се у два маха у војну резервну болницу. Како школа располаже са 120 интернатских постеља са свим прибором и умиваоницом, затим пространим, видним собама, са пространим парком, са добро уређеним кухињским и трпезаријским стварима – то је оба пута претворена за 24 часа у „најуређенију и најздравију резервну војну болницу у унутрашњости земље“ – како се изразио санитетски војни инспектор Др Сондемајер.

Оба пута је било дато 80 кревета, први пут из Крагујевачке команде, а други пут из вароши и војне болнице Јагодинског женског друштва, те оба пута било удешено по 200 болничких постеља.

Кроз ову болницу прошло је у оба рата 1200 рањеника и других болесника, јер је ова школа служила као болница у рату са Турцима 5 месеци (од 3. новембра 1912 до 1. априла 1913. године).

У болници је радило и неколико ученика школе. Иначе, сав школски персонал, који је био ван војне службе (управник са 1 наставником и 2-3 служитеља) били су болници на услузи.

По евакуацији болнице, оба пута је извршена најбоља дезинфекција.

Школске 1912/1913. године школа је отпочела рад 12. маја 1913. године, а школска 1913/1914. од 24. новембра 1913. године.

Ученици су вршили помоћне војне радње.

18 (од 110) вршило је и друге војне дужности.

19 су били болничари (13%) или помоћни болничари (6%).

11 је замењивало разне чиновнике по надлештвима.

22 (20%) ученика радило је у школи, из којих су учитељи били отишли на фронт.

На пружању помоћи за сиротињу радило је њих 16, а вршило дужност старешине у својој породици (где је родитељ отишао на фронт) 19.

37 (34%) радило је пољске радове одраслих, који су отишли на војну дужност.

84 (76%) писало је писма и упутнице неписменим породицама за чланове који су отишли на фронт, читали одговоре и новинске вести из рата.

28 (25%) није вршило неке нарочите дужности, сем што су помагали својима у породици.

Од наставника учитељске школе на војној дужности за време балканских ратова су били: Јосиф Стојановић, Емило Цветић, Милан А. Тодоровић и Драгољуб С. Поповић.

Вежбаоница такође улази у састав учитељске школе са свим одељењима.

На војној дужности су били: Живко Анђелковић, Димитрије Димитријевић, Јован Милојевић и Василије Јовановић

У војним болницама у Јагодини радиле су и све учитељице: Косара Поповић, Јулијана Милијевић, Љубица Марковић и Боса Димић.²⁴⁸

Избијањем првог балканског рата у Јагодини су замрле све политичке партије, а многи су мобилисани. Из писања *Радничких новина* и из дискусија на разним градским састанцима, може се видети да се општина Јагодина није старала као што треба према породицама мобилисаних који су отишли на фронт.²⁴⁹

Радничке новине доносе вест: „1. мај у Јагодини (1913.) Иако је ђифтарија и власт била врло нетолерантна према радницима, иако је маса радника у рату, ипак су јагодински другови, упркос цинизма противника, извели мајску манифестацију на потпуно задовољство. На њој је узело учешћа преко 100 другова и другарица, махом нових. Одржана су два збора, на којима се говорило о Првом мају и Савезу балканских народа. Демостранти су прошли кроз варош. У највећем реду провели дан и другарском весељу у пољу, ван вароши. Утисак је добар.“²⁵⁰

У лето 1913. године политичка ситуација у Јагодини се врло заоштрила, о чему нам говори дописник *Радничких новина* из Јагодине: „...Они су бездушну извлачили породице из болничке постеље, која је 10 дана раније донела на свет једног грађанина, једног браниоца своје отаџбине, терали је на кулук због чега је животом платила... Гонили су слабе и болесне жене, да ноћу, три сата даљине, вуку рањенике, и напослетку насртали на ове слабе и незаштићене жене, чији мужеви својом крвљу заливају непролазне македонске гудуре за рачун ових Турака.

Требало је најмање негодовање, требало је само једна реч против овог варварства, па да се ови јаничари свом силином свог грубог насиља баце на своје жртве. Само у року од 2 месеца осуђени су: Чедомир Л. Ђорђевић, Јевта Михајловић, Видосав Трпчанин на 10 дана затвора, а друг Милан Јовановић спроведен је војном суду.

Како малочас рекосмо, јаничарско насиље ових Турака немогуће је описати, нарочито ретку биографију Милана Голубовића, који стоји на челу ове банде, и који као председника Косовљанинове општине у Јагодини, хапси и госте у кафанама, који не траже пиво Мих. Косовљанина.

Овај харачлук јагодинских Турака се не може више поднети. Ако влада не стане томе на пут, онда ћемо ми сами морати објавити рат овим новим Турцима и ослободити се њиховог насиља.“²⁵¹

248 *Мушка учитељска школа у Јагодини*, годишњи Извештај 1910-1913. године, 283, 284, у Д. Вукићевић, *Хроника Светозарева*, необјављен рукопис. Чини се да је ово једини сачувани извештај, на машини прекуцан, који је захваљујући Д. В. сачуван.

249 По личном сећању Д. Вукићевића, или из разговора са појединим друговима, који су онда били у радничком покрету. *Рукописи* Д.В.

250 *Радничке новине*, бр. 70 од 6. маја 1913. године.

251 *Радничке новине*, бр. 152 од 31. јула 1913. године. *Турци у Јагодини*.

Захваљујући сачуваном Записнику ССДП у Јагодини, данас смо у могућности да реконструирамо догађаје у Јагодини и срезу, непосредно пред избијање рата 1914.

Никада се посланички избори у Србији нису са толиком грозницом очекивали, као што су избори заказани у лето 1914. године. Избори који се нису одржали, јер их је спречио рат, али око којих је *буржоаска* штампа, подељена у два тabora, ломила копча. Неслога и подељеност у народу су били на врхунцу. Између осталих, социјалдемократи су развили велику акцију. Очекивао се велики успех на предстојећим изборима.

Већ седница месне партијске управе у Јагодини, одржана 2. маја 1914. године јасно наговештава, да ће посланички избори бити главна тема на разним састанцима јагодинских социјалдемократа.

Председник др Андра (Живковић) отвара седницу питањем шта је са ПЛАКАТОМ БИРАЧИМА. Исто вели да би требало уредити да се у селу изабере повереници. Нарочито би то требало у Деспотовачком срезу, уз припомоћ Велимира Ковача, каже: „један другоме бисмо се нашли и извршили бисмо организацију у тамошњем крају“. Даље председник вели да су одређени људи који би утврдили организације:

Коста би добио Деоницу, Сиоковац, Црнче и Вољавче.

Андра и Арса: Буковче, Ланиште, Рибаре, Багрдан и Милошево.

Бојовић: Дубоку, Глоговац, Крушар, Рибаре.

Јова и Коста: Мајур на Спасовдан.

Најзад Коста Петровић предложио је да се агитационе књижице, које су биле намењене за прошле изборе, сада разделе народу бесплатно, „те да наши другови, који иду на село, носе и дају маси да их чита“.

О резултатима посета селима сазнајемо прилично према записнику седнице управе, одржане 13. маја.²⁵²

Пошто је председник др Андра отворио седницу, саопштава да је са Арсом био у Багрдану и Милошеву и да су тамо одржали по један збор, на „којима је био тумачен програм наше партије, затим је и управа изабрана у Багрдану и Ланишту, за село Багрдан и Ловце“.

Коста вели да је он био у Црнчу, Деоници и Сиоковцу и да је одржао појединачне састанке и објашњавао политичку ситуацију и предстојећи избор народних посланика. Исто тако о задужењу земље одмах после рата. Затим је изабрана управа у Црнчу, Сиоковцу и Деоници.

Врло кратка седница је одржана 10. јуна 1914. године. Решено је по председниковом предлогу да се 15. јуна одрже истовремено предизборни скуп и забава.

252 После сукоба Трепчанин – Лапчевић ССДП је почела да обраћа селу већу пажњу. Јагодински социјалдемократи су са своје стране селу посветили више пажње него раније. На седници партијске управе одржаној 11. марта 1914. године прва и главна тачка дневног реда била је „Акција на селу“.

Записник са Окружне конференције одржане 22. јуна у Јагодини.**„ОКРУЖНА КОНФЕРЕНЦИЈА**

За Округ Моравски Српске соц. дем. странке

Одржана 22. јуна 1914. г.

Петак у 10 ч. пре п.

Председник Јагодинске организације отвара конференцију својим поздравом у коме се захваљује радничкој свести.

Затим кандидује часништво ове конференције и то:

За председника друга Мил. Аранђеловића, геометра.

За потпредседника

За другог потпредседника

За секретара М. Катанића, учитеља из Седлара.

Председник конференције друг Аранђеловић захваљује се на избору и даје реч другу Живку Топаловићу, делегату Главне парт. управе у Београду, који још одмах констатује ужасе балканских ратова у нашем радном народу као и то: да баш због тога влада фузионашке партије није смела изаће на изборе. Она је то требала урадити да би народ дао свој суд о ратовима и рачуне о исходу – прегледао.

Наводи солидаран рад буржоаских опозиционара за време ратова и после. Оштро и са пуно такта критикује блок опозиционих партија, у којој самосталци играју одвратну улогу (чује се: „ту им је и гроб“).

Усталом зар и има какве разлике између самосталаца уопште и опозиционе буржоазије и владајуће партије?

И за данашње ужасно и ненормално стање криви су подједнако и самосталци и либерали, напредњаци и владајућа радикалска партија.

Објашњава због чега је буржоаска опозиција опструирала и народну скупштину.

Последња парламентарна криза завршена је одвратним споразумом буржоаске опозиције са милитарцима. Народни суд треба као оштра коса да покоси и радикале и остале буржоаске партије. Због тога ми социјалдемократи позивамо и вас, како из вароши тако и са села позивамо на рад, на рад за победу социјализма.

Председник конференције даје реч Андри Живковићу, адвокату. Друг Андра обраћа се радном свету са села и вароши и говори о ужасној неправди приликом опорезивања пореских обавезника, о непосредној и посредној порези, о прогресивној порези.

Пледира се бесплатно школовање нашег радног народа.

О раду наших социјалистичких посланика, који су једини радили у одбрану интереса радног народа, случај са инвалидом. Позива у борбу за освајање социјалистичких мандата.

Потом узима реч Живота Милојковић, суплент свилајначке гимназије: „Ми излазимо у изборну борбу где ћемо се сударити са владајућом радикалном партијом и са друге стране са блоком буржоаске опозиције“. Говори о начину којим се служе буржоаске партије у агитацији, без програма, без начелне дискусије, већ само лажи-ма и клеветањем.

Они веле да смо ми против отаџбине, хоћемо да делимо, да смо против Народне одбране. Све је то лаж.“

Добија реч друг Коста Петровић, секретар Јагодинске организације. Говори о томе ко су социјал демократе. Пред социјалистима буржоаске партије уступају. Наводи примере.

Другарица Трепчанинова. О улози жене у овој агитацији.

Друг Катанић. Износи слику беде и очаја нашег радног народа, која се тако очито да видети на нашим пијацама. О потреби да што више пошаљемо наших посланика у Парламент. О Закону о радњама, који је неминовно потребан нашем сељаку.

Друг Настас Никодијевић. Говори о споразуму фузионаша и осталих буржоаских партија. Говори о ујурми фузионаша у селима Ланишту и Седлару, да не би људи дошли на данашњу конференцију. О општем праву гласа и за жене. О страшним ужасима у рату – примерима потврђује.

Друг Милутин Аранђеловић, геометар, говори о разлици између буржоаских партија и наше Социјалдемократске партије. О радикалном ранијем програму. Ми смо за јачање и подизање оног нижег поштеног света, који све производи, али ништа од тога не ужива. О кандидацији уопште.

Друг К. Петровић чита кандидатску листу, коју су саставили представници свакога села.

Носилац листе: Драгиша Лапчевић

1. Драгиша Лапчевић, 2. Душан Поповић, 3. Милутин Аранђеловић, 4. Настас Никодијевић, 5. Живко Младеновић, 6. Давид Секулић, 7. Велимир Јовановић, 8. Коста Петровић

Квалификован

1. Др Андра Живковић

2. Живота Милојковић, суплент

Отвара се дискусија поводом листе, у којој су се чуле противне стране: зашто из сваког места нема кандидата. Због тога је устао друг Топаловић и објаснио, тражећи да се прими ова и оваква листа.

Чује се: прима се.

По овоме се прешло на предлоге.

Друг А. Живковић предлаже: да се изврши и подела округа где ће која организација радити. Јагодинска организација ће радити у срезу Беличком, Левачком и Темнићу.

Свилајначка, Ресави, Деспотовцу, Ђуприји и Параћину, у својим местима.

Друг председник закључује конференцију са: “Живела соц. демократија!“

Оверачи записника:

Арса Милосављевић, с.р.

Велимир С. Јовановић, с.р.

Последњи записник учи рата преносим у целини.

ЗАПИСНИК

Седнице дана 2. јула 1914. године

Дневни ред:

1. Одређивање зборова и говорника са исте
2. Питања и предлози

Друг Андра отвара седницу и вели да поводом одређивања зборова треба одредити лица, која ће на истима говорити, да поједини другови разнесу листиће агитационе и изврше припреме за успех зборова. Било би добро да он и Живко иду у Левач и Темнић да одрже зборове.

Друг Коста предлаже да се одрже зборови, и то:

У Буковчу, Ланишту, Багрдану, Милошеву, Војски и то сви да ураде, да се исти одрже у циљу агитације.

За говорнике су одређени: Коста Петровић и Андра Живковић.

Затим је решено да се одрже зборови у Драгоцвету и Бунару.

За говорнике су одређени ови другови: Арса Милосављевић, Илија Маринковић и Милисав Жунић.

За Драгоцвет да се позове Трнава, Шуљковац, Међуреч и Ковачевац.

За Бунар: Шантаровац, Лозовик, Мишевић.

Затим је решено да у Деспотовац отиде друг Милутин Аранђеловић и прибави чуваре кутија.

Друг Видосав има да иде у Параћин и да са Чедом Младеновићем иде у срез параћински и прибави чуваре кутија. Да до уторка буде у Јагодини.

Затим на дан 13. о. м. има да се крене друг Андра Живковић са Живком Младеновићем и да одрже зборове у Јовцу, Трешњевици, Рашевици, Поточцу са Својновом у вароши Варварину. Затим у Обрежу. По овоме имају обићи Бачину, Крчин са Залоговцем, Опарић и Пољну.

20 о. м. одржаће се збор у Белушићу за села Секурич, Драгово, Сибницу, Течић, Вукмановац, Калудру и Опарић.

20. о. м. у 5 по подне збор у Рековцу.

Затим је решено да у Слатини одржимо збор у 10 пре подне, на који да се позову Слатина, Цикот, Велика Сугубина, Ратковић, Горња Сабанта, Велика Пчелица. На збору ће говорити К. Петровић и Д. Пршић.

За листиће и плакате су одређени ови другови: Милисав Жунић за Левач и за Темнић друг Бојовић.

Затим се прешло на одређивање надница за пут другова, који иду ради агитације. Друг Коста предлаже наднице од 4 динара дневно. Решено по предлогу друга Косте.

За друга Милутина оставља се њему да он сам то уреди, или да прими или да бесплатно иде.

Затим се прешло на одређивање конференције за предложену кандидацију за варош Јагодину и то за четвртак 3. јула ове год. У 8 часова увече.

Са овим је седница завршена

Секретар

Коста Петровић, с.р.

Председник организације

Др. Андра Живковић, с.р.²⁵³

Избијањем рата, поново је прекинут рад синдикалних и партијских организација ССДП у Јагодини.

На војне дужности отишло је доста чланова, од којих су неки прешли Албанију. Видосав Трпчанин је ступио као добровољац и као инвалид, услед ране задобијене у рату када је прешао Албанију²⁵⁴. Поред њега, у рат су отишли: Милутин Аранђеловић, Д. Пршић, Миливоје Милетић, Чеда Ђорђевић, Андра Живковић, Милосав Жунић, и други. Неки од њих су погинули (Жунић), а неки су били на Солунском фронту, неки у Алжиру, Француској или Швајцарској.²⁵⁵

Видосав Трпчанин је као члан Радничке коморе са Солунског фронта прешао у Француску и тамо испољио велику активност 1918. године (из тог периода важна је његова преписка са Душаном Поповићем и њихов заједнички рад на раскринкавању људи око париске „Будућности“, али је претеривао у свом држању према Радничкој комори у Паризу).²⁵⁶

254 Два документа из Трпчанинове архиве говоре нам о његовом ратовању, како на фронту, тако и са властима након рата. **Пуковској команди – Крушевац, 18. октобар 1921.** Видосав је рањен на положају „Шиљковица“ у бици која је почела 20. новембра 1914. године у 9 часова изјутра, за непуна два часа изгинули су сви моји другови, који беху одређени да бране овај положај. Ја сам продужио битку и сам сам бранио и одбранио положај. Одликован сам за овај акт златном медаљом за храброст Милоша Обилића. Отимајући непријатељски положај 22. 11. – рањен сам на 5 метара пред непријатељским ровом, због чега сам остао сакат у леву ногу. Вид. Ј. Трпчанин, инвалид. У другом акту Трпчанин каже: „... у почетку рата нисам био обвезник ни једног рода српске војске, родом сам из Херцеговине. Ово потврђујем приложеним уверењима општинског суда. Али када је прва навала непријатеља задобила своје тренутне успехе, замолио сам команданта Тимочке дивизијске области да ми омогући да могу са пушком у руци попунити проређене редове бораца... „На положају „Шиљковици“ у првом судару изгнуо је цео мој вод. Сви су моји другови око мене лежали са стиснутим прстима око својих пушака, и ја сам уместо њих продужио борбу и бранио положај до саме ноћи, кад је наша резерва заузела опустели положај. За тако моје држање одликован сам медаљом Милоша Обилића, коју услед политичких разлога ни до данас нисам добио. Чак су покушали и право на Албанску споменицу да ми ускрате.“ Господину Претседнику Министарског савета. Мин. Унутр. Дела, Београд. 28. јануар 1929. О Видосаву Трпчанину је објављен фељтон **Заборављени песник револуције** у *Борби* од 26. априла 1973. године. https://istorijskenovine.unilib.rs/view/index.html#panel:pp|issue:UV_00064_19730426|page:13|query:видосав%20трпчанин.

255 Извршни одбор ССДП (Душан Поповић, Филип Филиповић и Милош Тимотић) одлучили су да се партијска управа, редакција *Радничких новина* и сви партијски посланици и функционери скупе у Јагодини и ту остану да деле судбину са народом. По тој одлуци, Драгиша Лапчевић се са породицом доселио у Јагодину 1/13. октобра и ту остао: „да претурим преко главе најтеже часове у своме животу“. Д. Лапчевић, *Окупација*, 27.

256 ИАЈ, К-3, Писма Видосава Трпчанина.

2. СТРАШНА ЈЕ БИЛА ПОСЛЕДЊА НОЋ!

Из рата у рат, Зрачни гусари над Јагодином 1915. године, Пад Јагодине,
Последњи дани и преговори у Јагодини

Из рата у рат

Јагодина је била прва важнија варош на железничкој прузи кад би се пошло из Београда и довољно удаљена од фронта. До краја ратних дејстава 1914. године Јагодина ће постати избеглички центар. Највише је било Београђана, али и људи, жена и деце из Шапца, Лознице, Смедерева. После привременог ослобођења Земуна, дошло је доста Срба из Земуна и околине. У Јагодини су допремани и смештани ратни заробљеници, највише Аустријанци, Мађари и Чеси. У октобру и новембру 1915. године и они ће се повлачити са српском војском.

У зиму 1914-1915. године, у време харања трбушног тифуса дошло је до масовног помора међу ратним заробљеницима, српским рањеницима и болесницима, грађанима Јагодине и избеглицама.

Током пролећа 1915. године један део избеглица се вратио у своја места, док је приличан број избеглица остао у Јагодини и околним местима (Јовац, Мијатовић, Драгоцвет). Али, један мали део је продужио да одступа са српском војском. То су махом били Срби Земунци, који су се бојали репресалија од стране Аустријанаца и Мађара.

Српски чиновници, пензионери, упркос ратним условима и забрани путовања у време тифуса, углавном су радовно примали плате ма где се налазили. Државни благајници су током октобра месеца 1915. године обилазили срезове и исплаћивали унапред двомесечне плате и пензије. Последњи су плате примили учитељице и учитељи из јагодинског среза.

Офанзива је почела у јесен 1915, у време највећих пољопривредних радова. Последња мобилизација је буквално обезљудила села и градове и није било довољно способних радних руку ни да сеју ни да жању, ни да раде у индустрији и занатима, ни у трговини. Није било довољно ни сточне радне снаге (за потребе војске реквирирано је 71.200 коња и 65.700 волова). Несташице су још израженије, а скупља већа.

За државу је било много посла да спасе становништво од глади. Она је и даље водила рат „на кредит”. Током 1915. године подигнута су два нова кредита у Француској и Великој Британији, сваки у висини од по 150 милиона златних франака. Највећи део средстава утрошен је за војне потребе (наоружање, опрема, исхрана), затим за помагање становништва (5,5 милиона франака), избеглица, заробљеника, интернираца и др. У савезничким и неутралним земљама купована је храна, а стизала је и у виду поклона, али у недовољним количинама. У ратним условима није било лако дотурити је свуда тамо где је била потребна. За органе власти и одборе за помоћ ратним невољницима било је много посла.

Захваљујући географским и саобраћајним предностима моравске долине, у јесен 1915. Јагодина је добро снабдевена различитом индустријском робом и прехрамбеним

производима. Сви магацини на железничкој станици, затим магацини у лозном расаднику, кланици, пивари и осталим предузећима су препуни робе и опреме. Трговине су врло снабдевене, али прескупом робом.

После пада Београда 10. октобра, релативно брзог напредовања непријатеља са севера и напада бугарске армије на Србију са истока, многа државна добра су из делова Србије са десне стране Јужне и Велике Мораве усмерена према Поморављу. У магацинима фабрике шећера у Ћуприји налазиле су се велике количине шећера. Пред предстојеће напуштање места наређено је да се све то пребаци у Трстеник (осам дана је „слатка роба” транспортована воловским колима докле није сва пребачена на одредиште). Со је из свих северних и источних монополских складишта превожена у Крушевац и Трстеник. Петролеј је највећим делом пресељен у Краљево, али је извесна количина доспела и у Трстеник.²⁵⁷

Станоје М. Станојевић, резервни наредник и учитељ у Пољни, среза левачког, округа моравског и један од најближих сарадника Јована Цвијића, оставио је своје записе: *Из рата у рат (Ратни дневник) 1912-1920*. Дневник је вођен документарно, из дана у дан, уз поједина импресивна запажања, а оно што га чини карактеристичним је бележење сваког од две хиљаде ратних дана, па и онда када се није ништа догађало. Пренећу део који се односи на последње дане пред окупацију Србије.

Петак, 7. октобар - Време облачно, хладно и кишовито. На нашем савском и дунавском фронту води се огорчена борба из топовске и пушчане ватре. Непријатељ је прешао обе реке на неколико места, али је љуто страдао. Београд је много порушен, посебно на дунавском кеју. Руси одступају и даље на северном крају, а на јужном крају држе се добро. Французи са Енглезима на својим фронтовима добро успевају. Чује се да Србији стижу у помоћ Французи који ће држати Вардарску долину. Њихов долазак, у овим критичним данима, охрабриће забринути српски народ.

Субота, 8. октобар, Крагујевац. Дању више облачно, а ноћу више ведро, тихо и доста хладно. Београд је опет у непријатељским рукама.

Недеља, 9. октобар, Крагујевац. Време променљиво, умерено хладно и киша. Сем Београда, непријатељ је још заузео Шабац, Смедерево, Забрeжје, село Петку. Француска је војска, која треба да нам дође у помоћ, још у Солуну, којим сада она управља. У Грчкој је стање ускомешано. На Венециелоса је учињен атентат, којом приликом је тешко рањен.

Понедеоник, 10. октобар, Крагујевац. Време више облачно и хладно са слабом кишом. Око Београда воде се огорчене борбе између наше и непријатељске војске. Ту су наши уништили два непријатељска аероплана.

Уторак, 11. октобар, Крагујевац. Време ведро, тихо и умерено хладно. Прекјуче, јуче и данас овде је дошло доста наших рањеника. Око Смедерева ноћас је била страшна борба.

Среда, 12. октобар, Крагујевац. Време више облачно и умерено хладно. На северу према Смедереву и Пожаревцу чује се непрекидна и страшна рика топова.

Четвртак, 13. октобар, Крагујевац. Време више облачно с хладним источним ветром. На фронту према Београду, Смедереву, Пожаревцу и Великом Градишту и даље

²⁵⁷ *Рукописи Д. В. Тома Миленковић, Трстеник и околина у Првом светском рату 1914-1918*, Београд, 2007, 45.

се воде огорчене борбе између наше и непријатељске војске. Руси су заузели Черновицу и Буковину. Бугари нас напали с бока, мучки, изненада, без претходне објаве рата.

Петак, 14. октобар, Крагујевац. Време облачно, хладно и киша. Бугари су нас јуче напали код Књажевца и Власине. Наше новине доносе, да савезници иду у помоћ.

Субота, 15. октобар, Крагујевац. Време облачно и хладно. Непријатељи нас нападају свом жестином и са јаким снагама. Ми се сада боримо на Дунаву, Сави, Дрини, Тимоку и Брегалници противу Немаца, Мађара и Бугара. За нас су посве критични дани. Налазимо се у кризи опстанка.

Недеља, 16. октобар, Крагујевац. Време облачно и хладно. Са нашег фронта не стижу повољни гласови. Чују се свакојаки гласови. На северном и источном фронту наше војске воде се огорчене борбе. Наша се војска јуначки одупире непријатељским навалама и не малаксава.

Понедеоник, 17. октобар, Крагујевац. Време облачно и хладно, Са нашег фронта не стижу повољни гласови. Чују се свакојаке вести. Народ је почео да губи наду и самопоуздање. Ујутру је овде стигло око 700 рањеника већином лако рањених. Богатије породице почеле овде да се селе за Солун.

Уторак, 18. октобар, Крагујевац. Време облачно, мутно, хладно и киша. На северном нашем фронту (између Београда и Лазаревца) стање исто. Са источног (бугарског) фронта нема поузданог извештаја. Чује се, да су Французи још у Солуну и да се још искрцавају. На европским фронтовима иста ситуација.

Среда, 19. октобар, Крагујевац. Време као и јуче. Крагујевац се нагло сели. Из северног краја долазе непрекидно наше избеглице. Војнотехнички завод и сва остала надлештва пакују се за сеобу. У народу страх и узбуђење. Ситног новца нема нигде. Цене намирницама и другим артиклима нагло су скочиле. Ужас!

Четвртак, 20. октобар, Крагујевац. Време облачно, мутно, ветровито и хладно. Енглеска, Француска, Русија и Црна Гора званично су објавиле Бугарској рат. Морал код наше војске је још добар. Код незбринуте нејачи је само страх велики. Наређено је да се сва надлештва одавде преселе за Крушевац. Борба се непрекидно води на свим фронтовима.

Петак, 21. октобар, Крагујевац. Време облачно, мутно и хладно. Ситуација за Србију најкритичнија. Непријатељ напада са огромном силом и многобројном артиљеријом са три стране. Наша јуначка војска пригнана је да одступа. И при одступању она је присебна и не губи наду.

Субота, 22. октобар, Крагујевац. Време облачно, мутно, хладно и киша. На северном фронту наши сада воде борбу на Космају. Немачко-мађарску војску води немачки ђенерал Макензен. Народ се сели и бега са свију страна. Крагујевац је препун. Леба нема. Са бугарског фронта нема никаквог извештаја. Новине не излазе. Ратни прес-биро не јавља ништа. Страшно!

Недеља, 23. октобар, Крагујевац. Време више облачно и хладно. Топови непрекидно гругају на северној, североисточној и северозападној страни. Избеглице непрестано пролазе у масама. Наша Врховна команда отишла. У народу забринутост и узбуђеност до претераности. Нико не зна што га чека. Из Крагујевца се и даље селе који могу. И ми смо спремни за одлазак. Куда? Бог зна. Прносе се разни гласови.

Понедеоник, 24. октобар, Крагујевац - Доња Сабанта. Време ведро, тихо и хладно. Ми смо се у 6 сати после подне кренули из Крагујевца и пошли сувим преко Рековца и Крчина за Крушевац. Ноћили смо у Доњој Сабанти.

Уторак, 25. октобар, Д. Сабанта - Рековац. Дању и ноћу облачно, хладно и киша (непрекидно). Око Тополе и села Марковца воле се огорчене борбе. скоро свако наше утврђење Немци заобилазе. Таква је тактика страшног ђенерала Макензена. Наши се утврђују на висовима око Рековца. Имамо наде да ћемо непријатеља сузбити код Багрданских утврђења, ако их не обиђе. Бугари су заузели Књажевац, Пирот и Скопље...

Среда, 26. октобар, Рековац - Пољна. Дању и ноћу облачно и киша. Реке се изиле. Друмови се поквасили и скоро су неупотребљиви. Борбе се воде око Крагујевца. Делови Војно-техничког завода и магацини, који нису могли да се евакуишу, дигнути су минама у ваздух. Растао сам се са својима са страшном борбом у души. Преча ми је била отаџбина, него моји најмилији; преча слобода, но ропство. Али ипак, мимо свега тога, човек се мора стидети самог себе кад је пригнан да он сам иде и да се спасава, а породицу за коју живи, да оставља без заштите, саму, на милост и немилост нашем заклетом непријатељу. Био сам страшно узбуђен и збуњен. Страшни часови у животу...

Четвртак, 27. октобар, Пољна - Крушевац. Киша и даље непрекидно пада. Испод села Милутовца, на Милутовачком потоку који се био необично излио, умало што се нисам удавио. Да ми се та несрећа десила, можда би неки рекао: то га је Бог казнио, што је оставио своју породицу непријатељу, а он побегао. Крушевац је препун војске и избеглица. Можда је у њему било до 100.000 душа. Станова и хлеба нема. Свет спава по улицама у блату. Пакао не може да буде гори. Бугари су заузели још Врање и Куманово. Овде се скупљају младићи од 17 и 18 година те да и они пођу. Ужасних и жалосних сцена скоро на сваком кораку. Мост на Морави код Јасике миниран, а тако и барутана у Обилићеву. Војска није толико забринута, колико нејач која мора да остане.

Петак, 28. октобар, Крушевац. Време облачно, хладно и киша. Ваљда и Господ Бог лије сузе за нашом страшном судбином и незаслуженом пропашћу. На северном фронту наша војска јуначки зауставља непријатеља. На источном фронту Бугари и даље надиру на неким тачкама. Наша Врховна команда иде за - не зна се где. Параћин и Ниш евакуишу се.

Субота, 29. октобар, Крушевац. Време облачно, хладно и киша с ветром. Бугари заузели и Зајечар, а Аустро-Немци продрли и на Кладово.

Недеља, 30. октобар, Крушевац. Време променљиво, ветровито и хладно. Морави се излила. Наши непријатељи постепено наступају заобилазећи наше утврђене тачке. Наши их јуначки уздржавају, али.... „шта ће сламка међу вихорима”.

Понедеоник, 31. октобар, Крушевац. Време ведро и хладно. Данас су два непријатељска аероплана летела над Крушевцом, али су нашом артилеријском ватром отерана. Ситуација је по нас све критичнија.

Уторак, 1. новембар, Крушевац. Време више облачно и хладно. Непријатељ је заузео Г. Милановац и Чачак. Ми очекујемо наредбу за даље повлачење.

Среда, 2. новембар, Крушевац. Време променљиво, ветровито и умерено хладно, Стање исто.

Четвртак, 3. новембар, Крушевац. Време променљиво, доста хладно и киша.

Ка Јагодини цео дан страшна артиљеријска канонада. Чиновницима се издаје плата унапред за новембар и децембар ове године. Решено је, да Државни савет овде остане. Саветник, г. Мика А, потрешен, плакао је што не може и он да пође. Влада и народни посланици иду. Магацини се нагло празне. Намирнице спрењене за војску деле се народу бесплатно. Пруга је закрчена возовима. Возови још раде само од Сталаћа до Краљева. Наша се свећа државна брзо гаси.²⁵⁸

Из *Записника „Подружнице Женског друштва“* од 27. октобра 1915. године сазнајемо да су одмах по завршетку балканских ратова све ствари из резервне војне болнице у Јагодини послате за Ђевђелију, јер је она у њима оскудевала. Подружница је 1914. године показала несебично пожртвовање да притекне у помоћ где је потребно било. Она је скупљала помоћ у новцу, њене чланице су посведневно дежурале по војним болницама, јер је рањеника и болесника било много више.

Чланице Подружнице заједно са чланицама Кола српских сестара нису жалиле труда ни средстава да помогну где је требало помоћи, и њихову сестринску пажњу нису осетили само рањени и болесни војници који су лежали у Јагодини или пак који су пролазили санитарским возовима, већ и ратничке породице, којима је врло често додељивана помоћ.

Ванредна седница је одржана 27. октобра 1915. године. Седница је сазвана хитно, јер се српска војска повлачила, непријатељска наступа... Седници су присутне 6 чланица и решиле да се учитељицама изда плата до 1. јануара 1916. године, пошто школа престаје да ради и већина чланица одлази из Јагодине.²⁵⁹

Кроз сећања сведока догађања и активних учесника у истим, преносим део атмосфере која је владала у Јагодини и срезу, непосредно пред улазак окупаторске војске.

Сећање Бранислава Ресимића²⁶⁰, очевица бомбардовања Јагодине 1. новембра 1915. године (наслов је оригинални):

Зрачни гусари над Јагодином 1915. године

Био је леп и сунчан октобарски дан. Иако су ратне борбе беснеле свом жестином на педесетак, а можда и мање километара, из оближњих села, као и обично пазарног дана, сељаци су донели у изобиљу плодине, догнали овце, јагњад, телад и прасад и друге стоке.

На простору код Велике пијаце, па оном улицицом око цркве, те све од трговине Петра Андрејевића, па скоро до „Папуцијске чаршије“ било је скоро непроходно од људи, кола и животиња. Нарочито пред кафаном „Македонија“ била је необична стиска

258 Станоје М. Мијатовић, *Из рата у рат (Ратни дневник) 1912 – 1920*. Београд, Потец, 2004, 89, 90, 93, 94.

259 Записник *Подружнице Женског друштва* од 27. октобра 1915. године.

260 Бранислав Ресимић, металски радник, писац и борац за радничка права, родио се у Свилајнцу 27. септембра 1897. Његов отац Божа Ресимић „Вештак“ прешао је у Јагодину и отворио браварску радњу. Надимак „Вештак“ добио је јер је изумео „Ресимићеве пећи“ (*Народне новине*, 1908.). Божа је умро у немачком заробљеништву. Бранислав је добровољац у рату 1913. и добровољни болничар у јагодинској болници 1914. *Рукописи* Д. В.

и метеж. У тој гужви био је и знатан део војника, неки са пушком, други очито војни реконвалесценти, јер су на себи имали само шињел, шајкачу, опанке, а по неки и цокуле у врло лошем стању.

Око 10 и 30 часова наједном се чуло неко клопотање у ваздуху. Долазило је из смера Липара и вашаришта. Људство ненаучено на тако што загледало се око себе, док није спазило „Црну птицу“ – како неки рекоше. Био је то немачки аероплан – двосед а на његовим крилима јасно се разабирало немачки црни крст. Тај је авион по много чему био сличан садашњим школским авионима званим „Роџа“.

Када се авион нашао над „Доњом чаршијом“, нешто се више подиже у ваздух. Неки искуснији позваше остале да се склоне, док други упорно стају гледајући шта ће авион учинити или настављају са пазаром.

У један трен кад се авион нашао пред кафаном „Македонијом“, простим оком се лепо видело како се један од авијатичара мало нагнуо изван седишта, и како је махнуо руком за поздрав. Међутим, неколико секунди касније, чула се експлозија, а за њоме вриштање, јауци, запомагање, плач.

Војници наслоњени на зидове кућа пуцали су из пушака у „Црну птицу“, али без поготка. Она је одлетела у правцу Велике пијаце, те направила полукруг, и отишла одакле је дошла.

Пуцање пушака изазвало је још већи метеж и панику. Неки сељаци вукли су своју стоку везану конопцем тамо - амо, док се она отима, вуче на супротну страну, трза, блеји, муче или рекће. Они пак са бисагама и врећицама са разним плодовима, рукама скупљају просуто у страху гледајући у ваздух.

Знатан део људства са стоком и намирницама у рукама, на раменима и леђима тискао се у оно мало сокаче, кроз које се излази у близину Џафине пекарнице на Малој пијаци. Радње, а нарочито кафана „Македонија“ била је крцата, препуна преплашеног света. Пред кафаном на калдрми лежао је један човек и трзао се из часа у час. Неки су у њега гледали непомично, а други покушаваху довести га свести, подигнути. Лакше рањених било је неколико, тако исто и стоке. Крв, крв на све стране. Намирнице расуте, разбацане, разни делови одећа, капе, шајкаче, мараме, кошаре, штапови.

Право разбојиште.

Таква се страшна слика пружала пред очима добровољним болничарима (Милану Недељковићу – „Дрди“, Јеши Станисављевићу „Бакицајском“, Браниславу Јеремићу, и још неким из резервне војне болнице у Јагодини, којом је свесно и хумано и предњачио у раду управник Др. Вукадиновић, резервни санитетски мајор.

Док су једни болничари превијали лакше рањене, други помажу у ношењу тешко рањеног човека. Био је то најбољи кројачки мајстор у Јагодини, Влада Вељковић „Грне“ (он је са ортаком држао радњу, између радње Марка Мутавџије и Драгог „Влаа“, брава). „Грнета“ су болничари пренели у војну болницу која се налазила у старој згради гимназије. Тамо је стављен на операцијски сто, али је истог дана умро од превеликог губитка крви.

То је била прва жртва грађанских радова немачких ваздушних гусара.²⁶¹

Драгомир Илић бележи слично: „Неизвесност је кулминирала када је пуцњава постајала све ближа и све се јасније чула, и када су почела да пролазе коморе, па чак

и топови видели се да је ситуација озбиљна. Још када је једног дана Војна станица добила наређење да пече хлеб без престанка и када се пекари растрчаше да траже пинкоте и тепсије и по приватним кућама, е, у том тренутку само се свуда чуло једно исто: „Одступа се!“.

Дању и ноћу су се кретале коморе, разваљујући успут плотове да ложе ватру и стогове сена да хране стоку и за простирку. Осећа се одступање, па ни њима није лако, а кад истрчи нека жена да грди, они равнодушно одговарају: “Боље ми него Швабе“.

Почеше јагодинске болнице да се пуне рањеницима, тако да су ходници и сале били пуни. Целе ноћи, нико ни да трепне! Иду кола, топови, војска, а нико не зна где ће, него се само шапуће: отступа се! Лупа секира и обарање плотова чуло се по целе ноћи!

Пред једном кафаном везана два оседлана коња за багремове, већ ољуштили сву кору са багрема, а јахачи се још не буде. Заспали од јутрос, па никако да се пробуде, а кафанска авлија препуна да нема где човек да прође, само се испречиле коњске сапи и ноге уморених волова, који преживају, а поред њих леже остаци исечене кукурузовине. Ни у кафани нема свађе, сви нешто шапућу, као да се плаше од истине, да се одступа.

Од вашаришта до пиваре свет не зна куда ће, а више их има него у јесење пазарне дане, а однекуда зврји авион. Неки побегоше а неки издигоше главе и гледају којим ће правцем.

- Наш је! Погађају неки.

- Није, швапски! Погађају други.

Аероплан се врти и рекао би човек да је избуљио очи и баш неког тражи, до наједном не поче нешто да пада из њега.

- Бомба! Развикаше се посматрачи и настаде судар људи и жена један од другог. Неки попадале на земљу, неки беже, опет ударе о другог, позатвараше се врата по кућама, дућанима и кафанама, док се један страховити врисак не измеша са треском и јауком, а мртви и рањени обојише крвљу калдрму.

Кад је било већ пред мрак, топови умољаше, ређе и ређе се чују, али отпочеше митраљези да штекећу. Пуцају, пуцају, па застану, па опет пуцају, па застану као да штучају. Посустају и они од кише и неподмазани, ево већ толико дана, нису престајали. Преко Мораве други топови, као неки јатаци овима што су целог дана грували, отпочеше да плаше и са те стране, да се сад не зна одакле се одступа ни одакле се наступа.

Страшна је била последња ноћ! Једна избеглица наиђе на једну кућу и погледа кроз отворену капију. Четири војника поседала око ватре а поред њих наслагане даске, једна мањка и цела заклана овца, одрана и спремна да се пече. Један војник деље једну мотку да прави ражањ и нешто псује загледајући у прст – посекао се оним великим ножем.

Ватра их је обасјавала црвеном светлошћу...

Преко Јагодине зафијука шрапнел и тресну негде, тек што се дигла јутарња магла. Мало затим пуче други, трећи – док не отпоче и са супротне стране и негде око Арачлијског потока пуче, а на небу се појави црвени дим, који се разливаше по небу.

Војници из дворишта устадоше, ватра пуна жара а овца печена као да ће на пању проговорити... Топови учесташе. Наша артиљерија тукла је однекуда са Ђурђевог брда, а аустријски шрапнели зацрвенеше небо преко целог Ђурђевог брда... Артиљерија са Ђурђевог брда отпочела је да се умањује, па и да престаје, а она непријатељска постајала

је све јача и јача. Тамо негде око села чују се митраљеви. Пуцају и пушке, баш се види да једни одступају, а други их гоне, а све се то измешало са артиљеријом, која је ишарала небо над Јагодином црвеним пламеновима од распрснутих шрапнела.

Прођоше и последње пешачке патроле. Једва се вуку од умора.

Пуни подруми заосталих Јагодинаца и њихових укућана, улице су опустеле, па се нико живи не види по њима, само што би још по неки војник покушао да уђе у туђу кућу или двориште, да сачека непријатеља. Али би га јурили први који би га видели: „Бежи, несретниче, заклаћете наши ако дођу!... Иди са нашом војском!“²⁶²

Приближавање непријатељске војске и последње дане описао је Драгиша Лапчевић:

Још од првих дана рата Јагодина је пуна бежаније, нарочито из Београда. Сад, када је настало продирање непријатеља са свих страна, бежанија је непрекидно придлазила дању и ноћу, возовима, колима и пешке, па одлазила даље.

Пуне кафане бегунаца: за столовима, на столицама, сваљени на под, неки чак стојећи дремају сан.

Кафеџије, који су овог рата намлатили паре, незадовољни што им бегунци закрчавају локале, те не могу још и ово неколико дана што је остало до продирања непријатељског, искористити да још јаче набију своје касе, изгоне бегунце напоље.

Али, док истерују једне, поплава нових утрпа се у локале поново. Кафеџија „Код Симића“, за кога веле да је за време рата постао богаташ, обраћа се мени и тражи да му код власти помогнем... ослободити се ове бежанијске најезде.

Зар ти је мало било што си толико на рату ћарио, те не можеш и неколико дана подносити ратне последице!? Срам те било, зар немаш срца да се на ове ратне невољнике сажалиш?

Погледао ме је тако крвнички, како ме нико у животу није погледао.

Као кафеџије, тако су душмански према бегунцима држали и други капиталисти. Сви су одједаред повукли и посакривали ситнину, а од новчаница нису хтели враћати кусур, и животним намирницама су баснословно повећали цене.

Један од највећих капиталиста, закупац дувана, у томе је најдаље отишао: читаве цакове ситнине је купио а новчанице за дуван није хтео примити. Тако је хтео поступити и самном, кад сам хтео узети три пакла дувана и пружио му новчаницу од 10 динара да ми врати кусур. Али се ја нисам дао одбити.

- Ви имате ситнине, - рекао сам му. То је први разлог са кога ми новчаницу морате примити и вратити кусур. Други је: ви сте трговац и закупац дувана; ко хоће да тргује и да ћари. Тај мора имати ситнине и не сме, користећи се својим монополским положајем, уцењивати публику. Трећи је: висте акционар Народне банке, која је, на ваших уложених 20 издала 300 динара новчаница, те ви добијате дивиденду и на 280 динара које нисте уложили. Кад оћете толико ћелепир на оно што нисте уложили, морате примити новчаницу на чијој циркулацији ћарите.

262 Драгомир Илић, *Необјављена документа*, Београд, 1919, *Пад Јагодине 1915*, стр. 120-123, 126, 129, 130. Нинослав Станојловић, *Бомбардовање Крагујевца и Јагодине 1915. године*, Лет, часопис за историју ваздухопловства, бр. 2, Музеј југословенског ваздухопловства, Београд (2000., стр. 161-162)

- Сви ти разлози нису помогли; помогао је сасвим други: кад сам им нагласио да се ја нећу смирити и да им иначе огорчени свет може засути дућан камењем, зато што му неће да прими новчанице, ћифте су, плашећи се гнева масе, брзо избројале кусур.²⁶³

Непријатељ је продирао са свих страна и приближавао се Јагодини, а „политичари“ су јагодински свесно лагали и по кафанама и по улицама како је непријатељ потучен и како је нашао гроб у Србији! Кад сам им ја говорио како то није истина и како на тај начин не треба „храбрити“ свет, већ га припремати да присебно дочека горке догађаје, они су ме иза леђа називали „издајником“ и „туђинским агентом“. Међутим, док су тако свет лагали, потајно су се спремали на одлазак и припремали провизорну општинску управу, која ће варош предати непријатељу, и постарати се о њиховој имовини.

Лепчевић пише: „Другови Јагодинци и друг Туцало били су мишљења: да ми социјалисти, прихватимо општинску управу и извршимо предају вароши, да би узели у заштиту сиротињу и указали јој помоћ. Они су, поред осталог, наводили поступак београдских другова.

Ја сам се противу тог предлога одсудно изјаснио из ових разлога:

1) И у редовним приликама ми у општинске управе улазимо ИЗБОРОМ, а не по вољи милитаризма.

2) Ми смо противници рата и не можемо улазити у општинску управу која ће служити ратним потребама завојевача; ничијим ратним потребама и на никоји начин социјалисти не смеју служити.

3) Сиротињи ми не можемо помоћи, јер се у рату од општинске управе тражи да служи ратним потребама.

Осим тога, и цивилна буржоазија (а како ли милитаризам) ставља општинској управи на расположење средства за помагање сиротињи и ратних невољника; а тога би ми, седећи у општинској управи, примили на себе гнев сиротиње и пролетеријата, уместо да будемо са пролетеријатом на улици, те да појачавамо револт маса противу класног поретка буржоазије, а стим и против самог рата.

А што се тиче предаје вароши – то није задатак и улога социјалиста.

Тако сам ту комбинацију, о уласку нашем у општинску управу (а што је буржоазија желела), разбио. Провизорна управа се, по договору, коме су присуствовали представници свих политичких партија, формирала без нашег учешћа. Увукли су само Арсу Туцала, који је дотле био изабрани општински одборник, коме сам рекао да се те „почасти“ што пре ослободи.

Први посао нове управе је био да се израде и по кућама извешају беле заставе, знак предаје. И мој кућни газда их је израдио. Ја му рекох да на мом стану не веша заставу: Ја се не предајем драге воље, него ме завојевач завојева.

... Већ неколико дана се вршило повлачење извесних јединица; 2. новембра цео дан, нарочито преко ноћи повлачиле су се трупе које су се бориле на багрданским положајима, 3. новембра око подне прошле су и последње заштитнице.

То је био најтежи тренутак у мом животу: обузео ме је горак бол, сузе су ми потекле на очи. Срушила ме је свест о томе да од тог тренутка престаје наша самосталност и слобода, да постајемо окупирани робови...

Непосредно иза наших заштитница у Јагодину су улазиле немачке патроле, а за овима одмах немачке трупе, које су сместа наставиле гоњење наших трупа.²⁶⁴

Још једно потресно сведочење о паду Јагодине, повлачењу српске војске и бежанији народа забележио је Бранислав В. Ресимић:

„После злочина и ове народне трагедије за Јагодину, а тиме и за сељачко житељство, дошао је 21. октобар 1915. године (по старом календару).

Јутро сунчано. Али што год се приближавало подне, атмосфера се испуњавала слојем спарине, притиска који наговештава промену времена, непогоду и кишу.

Маса рањеника довожена је сељачким колима од 19. и 20. октобра у ноћи и рано јутро; намерно пуштање из болнице лакше рањених и мало прездравелих војника да иду у правцу Ђуприје или кућама; ужурбани покрети разних трупа српских војника, пуцање топова, све то предсказује да се бојиште приближава Јагодини.

На дан 21. октобра (по старом календару) усупрот тим знаковима трговине и радње су као увек отворене. Грађанство иако узнемирено, не пада у страх и панику због приближавања непријатеља. Тек после подне, кад је свима било јасно, да ће сваког тренутка непријатељ ући у град, неки позатвараху радње и трговине, неки се повлаче у станове затворивши врата и прозоре разним осигурачима и предметима.

Кад су последње јединице српске војске напустиле град крећући се пут Лугомира и Гиља, код многих становника завлада ишчекивање, шта ће се даље догодити...

Казалке часовника, у операционој сали старе гимназије показивала је за неколико минута пола три после подне, кад се зачу оштар топот и врискање коња, подбоданих мамузама од немачких копљаника, који на њима седе, држећи у једној руци трометарско копље са заставицама, а у другој дизгине коња. На глави су имали светле металне калпаке с перјаницама. У једном реду било их је дванаесторица. Својим мрким и охолом држањем, копљима, калпацима, подскакивањем и пропињањем коња и терањем ових на неке грађане који су се збуњено збили уза зид или вратнице, задаваху страх.

Било је тачно пола три после подне кад копљаници дођоше пред „Чичину кафану“. Била је пуна људи. Врата кафане била су широм отворена. Док остали кроз прозоре проматраху шта чине немачки копљаници и шта ће још учинити, десетак њих, међу којима и један војник, средњег доба и раста, стајаху на вратима.

Наједном тај војник, очигледно огорчен на бахато и изазивачко држање копљаника, а можда и због нечег другог, ко би га то знао, дигне десну руку у ваздух и њоме као запрети, шта ли? Тај покрет, можда и недужан или случајан, би запажен од Немаца, и би довољан разлог да њих тројица сјашу са коња, дотрче до отворених врата све вичући „комит-комит!“ и убију војника наочиглед запањених...“²⁶⁵

Непријатељске јединице су ушле у Јагодину 3. новембра 1915. године и одмах запоселе зграду гимназије, и ту остале до краја рата.

Разговор између представника немачке окупационе власти и Драгише Лапчевића, једног од вођа Српске социјалдемократске партије, који је вођен у Јагодини непосредно после уласка Аустро-Немаца у Јагодину.

264 Исто, 34, 35.

265 Бранислав Ресимић, писмени исказ Д. Вукићевићу.

„24. октобра/4. новембра 1915. године пред вече рече ми г. Еренрајх, председник општине:

- Г. генерал је послао свог ађутанта да води неки важан разговор са вама. Будите тако добри да дођете у мој стан сутра у пола 12 сати: ту ћемо вас чекати.

О томе позиву одмах известих другове Николу Величковића и Милоша Тимотића, који се сложише са мном да на позив отиднем.

Сутрадан у пола 12. био сам код г. Еренрајха. Ту затекох њега и једног немачког официра високог раста и отмених манира²⁶⁶. Кад сам ушао он је предусетљиво устао, представио се и поздравио ме.

Чим сам сео, разговор је одмах отпочео. Започео га је тај официр.

- Ово је дивна земља и овај народ је красан. Нама је криво што смо се са овим народом на овај начин упознали. За то су криви наши и аустро-угарски аграрци и ваши русофили: наши и аустро-угарски аграрци су отерали с наших пијаца производе ваше и зато су ваш народ бацили у руке русофила... Али ипак погрешке се могу поправити и ради тога упућен сам да с вама разговарам: у нашим највишим круговима би се хтело закључење мира са Србијом...

Ја слегох раменима:

- Извините, али сам ја у недоумици у томе шта ви желите: какво закључење мира сад, пошто сте Србију прегазили?

- Ништа за то: ми смо готови и сад да закључујемо мир. Али, пошто се Влада г. Пашићева повукла, то јој се више понуде мира не може учинити. Потребно је да се образује једна привремена влада од људи угледних, који народно поверење уживају, да би она земљу представљала у закључењу мира.

И онда су ми учињене понуде да у том правцу предузнем кораке, дакле да и сам у ту Владу уђем.

- Извините, рекао сам, ја у те комбинације не могу улазити, јер се такви послови противе мом политичком гледишту. А држим да у том погледу изражавам и гледиште партије којој припадам.

- Па на кога би нас ви могли упутити, да о томе разговарамо?

- Ја не знам ко је од политичких људи остао у Србији...

- Чули смо да су остали Стојан Рибарац, Воја Вељковић, Живојин Перић, Вукашин Петровић...

- Лепо, али ништа њихове одлуке не вреде, ако на њих не би пристале две највеће партије: стара и млада Радикална.

- Да, да, ми и мислимо на једну комбиновану Владу...

И сутрадан су г. Еренрајх и тај официр одјурили аутомобилом за Крушевац,

266 Можда је овај официр подмаршал гроф Салис-Севис, који је 7. јануара 1916. године постављен за Генералног војног гувернера, цесарско-краљевског Генералног војног гувермана (око трећина Србије). Ускоро ће Салис бити смењен због „симпатија за југословенску расу“, а на његово место је 2. јула 1916. године постављен барон Ремен Баренфелдски.

Трстеник²⁶⁷ и Врњце²⁶⁸ и тамо се с нашим политичарима састајали. Шта су разговарали - нисам се доцније распитивао.

Међутим, ја сам разговор, што сам га водио с овим официром, одмах саопштио друговима: Величковићу, Тимотићу и они су одобрили моје држање²⁶⁹.

Преговори око формирања Владе су настављени у Врњачкој Бањи, али није формирана никаква нова нелегална влада Србије.

Формиране су окупационе зоне. Одмах након заузимања Србије започето је са формирањем окупационе управе. Поделом територије између Централних сила 1. априла 1916. године створена је аустроугарска окупациона зона, Цесарско-краљевско војни генерални гувернман (ВГГ). Срез Јагодина припао је крушевачкој окружној команди. Територија некадашњег Моравског округа је подељена. Део који се налазио западно од Велике Мораве, Јагодина и Левач припали су Аустро-Угарској. Источни део, Ресава, Ђуприја и Параћин припао је Бугарској и чинио је ђупријски (Моравски) округ.

ЧЕТВРТИ ДЕО Под окупацијом 1915 - 1918

Од самог почетка рата против Србије, Аустро-Угарска је вршила повреде Хашке конвенције из 1899. године и 1907. године. Масовни злочини против цивилног становништва и ратних заробљеника крајем 1914. године систематски су подстрекивани од војних команданата свих нивоа командовања. Систематско кршење међународног и ратног права настављено је и за време окупације масовним интернирањем становништва у логоре, уништавањем политичке и националне самосвести код народа и експлоатацијом природних ресурса. Уз све то, окупациона управа се представља као „civilizatorska“.

Сама окупациона управа у аустро-угарској зони није доводила у питање само постојање српског народа, док је у бугарској окупационој зони започео процес бугаризације и „враћање“ становника њиховом изворном бугарском идентитету.

267 У Трстенику су као избеглице уточиште нашле неке од еминентних политичких, друштвених, научних личности тог времена: Михајло Аврамовић, оснивач Земљорадничких задруга у Србији, професор на Пољопривредном факултету; Живојин Перић, правник, писац, политичар-конзервативац, аустрофилски настројен, Божа Маршићанин, до пуча 1903. први полицајац престонице; Стеван Чутурило, пензионисани професор Војне академије, у то време је „оправљао дужност“ председника Народне одбране за Моравски округ у Параћину, и још адвоката, професора, чиновника разних министарстава, лекара, ветеринара и др. Тома Ђорђевић, *Трстеник и околна у Првом светском рату 1914-1918*, Београд, 2007, 49.

268 Врњачка Бања је представљала стециште српске политичке, друштвене и интелектуалне елите. У јесен 1915. са породицама се налазе: два бивша председника српске владе – Јован Авакумовић и Владан Ђорђевић, 15 бивших министара – Стојан Вељковић, Владимир Јовановић, Ђока Павловић, Гига Гершић, др Мика Поповић, Стојан Рибарац, Лазар Јовановић, Коста Главинић, Петар Максимовић, Воја Вељковић, Павле Денић, Драгутин Стаменковић, Мијајло Полићевић, Драгутин Паћић и Васа Антонић; два пензионисана генерала – Михајло Срећковић и Михајло Магдаленић, и још генерала, пуковника, мајора, државних саветника у пензији, судија, професора, директора, трговца, свештеника и многих других угледника. *Исто*, 49, 50.

269 Драгиша Лапчевић, *Окупација*, Београд, 35, 36, 37.

ДИРЕКТИВЕ ЦАРСКЕ И КРАЉЕВСКЕ IX КОРПУСНЕ КОМАНДЕ ЗА ДРЖАЊЕ ПРЕМА СТАНОВНИШТВУ У СРБИЈИ

Царска и краљевска IX корпусна команда

Директиве

За држање према становништву у Србији

Рат нас води у једну непријатељску земљу, која је насељена становништвом, испуњеним према нама фанатичном мржњом; у једну земљу, где је мучко убиство, као што то катастрофа у Сарајеву показује, чак и вишим класама дозвољено, где се оно управо као јунаштво слави.

Према таквом становништву свака хуманост и благородност није ни најмање на своме месту, шта више штетна је, јер ови, иначе у рату понекад могући обзир, у овој прилици угрожавају сигурност наших трупа.

Наређујем, да се за све време ратне операције поступа према свакоме са највећом строгошћу, највећом чврстином и највећим неповерењем.

Пре свега не трпим, да се неуниформисани, али наоружани људи непријатељске земље, било да се нађу у групама или појединачно, заробљавају; они се имају безусловно потући.

Ко у овом случају буде имао милости, тај ће најстрожије бити кажњен. На против са заробљеним војницима има се лепо поступати и само их на случај покушаја бегства потући.

Војничке знаке свију врста, ако они нису међународно правно признати као на пример Црвени крст, ни у ком случају не признавати као униформу војничку.

С обзиром на појаву Бандита и наоружаних појединаца у насељеним местима, има следеће као директива да служи:

Учинити најобилнију употребу од свију средстава за везу а нарочито за сигнализацију; употреба коњаника за извештаје или ордонаса у несигурном крају има се ограничити на најмању меру и у неизбежним случајевима, па и тада никада не слати Једног самог, већ више њих. Уопште безусловно искључити појединачан рад, јер бандити вребају само такве мале успехе, а ми не смемо ни једног човека узалудно жртвовати.

У насељена места улазити на следећи начин:

Пред самим местом патрола предходница приправна за борбу застаће на кра-так одмор (откочена пушка) и чекати дотле, док страже које се напред налазе или специјално испослате бочне патроле, једновремено са њом не уђу.

Ако нема у месту побочних улица ићи кроз баште и куће.

У великој хитњи или само при пролазу, патрола предходница улази брзо у место са обореним бајонетом и откоченом пушком. У сваком случају одмах се дочепати неколико таоца - попова, учитеља, угледних поседника итд. При проласку узети их са собом по могућству до проласка последњих кућа и безусловно их потући, ако само један метак из места буде опаљен на трупе.

Задржи ли се једна трупа дуже у једном месту (одмор) становништво се има одмах скупити, наредити прикупљање свега оружја и објавити, да ће се извршити претрес, и свака кућа уништити у којој се нађе оружје, и да ће, ако становници исте не буду ухваћени, бити обешени најугледнији мештани, који су у положају да према околностима даду обавештења о одсутним, па то очевидно намерно не учине. Ово се природно има и да изврши.

Уопште не желим да се кантонује већ логорује у насељеном месту. У овом случају, оне зграде које се узму за употребу, имају се од становништва потпуно испразнити и као војнички објекти ставити под стражу.

Становништво и у овом случају скупити и објавити му: да ће најмање непријатељство макар једног јединог човека запечатити судбину таоца. У овом се случају има оружје безусловно предати и предузети темељан претрес кућа.

Даље се има обзнанити: да више од три човека на улици не смеју стајати; да са наступањем мрака ни један становник не сме кућу напустити; куће се имају да осветле само до одређеног сата, а употребиће се сва средства, да се месне улице преко целе ноћи осветљавају.

Официри и војници мотриће строго на свакога мештанина, неће држати руку у цепу где може бити скривеног оружја и уопште ће се увек опходити са највећом строгошћу и чврстином.

Наша трупа под свима околностима одржаваће најстрожију дисциплину.

Узимање и најмање приватне својине и уопште разузданост, најстрожије ће се казнити.

Жељене намирнице, које се не реквиришу од команде, по себи се разуме, купују се за готов новац, но станична команда ипак ће утицати на цену.

У насељеним местима строга приправност, која такође служи као заштита у сваком случају.

Ни једно звоно не сме звонити, одузети звона ако је нужно. Уопште свака звонара има се посести са једном патролом.

Служба Божја само на молбу мештана и само на отвореном месту пред црквом али ни у ком случају проповед.

За време службе у близини цркве налазиће се одељење спремно за паљбу.

За веће вароши, по себи се разуме, мора највиши командант да изда сасвим нарочите одредбе.

Покушај изјава лојалности, обећања и томе подобно има се грубо одбити, по себи је разумљиво, да принципијелно истима не треба поклањати вере, па и онда кад би оне искрене изгледале.

Из реченог излази само по себи, да не буде бочних патрола већ само побочница патрола за извештаје, већ деташмана за извештаје под командом официра - аспиранта официра или наредника. Заштитнице добијају овде један нарочити значај јер су оне заштита позадине против бандита. Исто тако и заштите терена.

Шуме: при пролазу шума важе правилске одредбе. Где шуме леже бочно имају се извидети ако су на домету пушчаног метка, иначе се морају у њих послати извиђачка одељења.

У дубини шуме никога не тражити, јер такве банде могу с ивице дејствовати на наше пролазеће трупе; оне се удаљују највише неколико стотина корака од шуме, на ивици имају само осматраче. Према овоме врши се и извиђање шуме.

Свака трупа увек маршује са напуњеним пушкама, за случај потребе спремна за паљбу очекујући сваког тренутка напад. Наше млађе војнике чешће поучавати да се не боје непријатељских зрна у рату, појава истих сама је по себи разумљива, дакле никакав догађај; напротив то је сасвим природна ствар која не треба да даје разлога за узбуђење, јер да би се непријатељ савладао мора се то и очекивати. Кад нас буду гађали, сасвим спокојно предузети против мере, као што то приличи једној трупи као што је наша, која се тиме одавна одушевљавала.

Али опомињем: да би велика погрешка била, кад би се на случај, да поједини метци из разних праваца падну одмах развила одељења у том правцу; за такве случаје свака чета одређује унапред једног официра и неколико лаких добрих стрелаца који се евентуално још раније за сваки случај прикупљени, брзо развијају у том правцу, поседају заклоне и на тај начин штите трупе које су на маршу. На пуцање појединих становника мора се непрекидно рачунати. Често развијање одељења за борбу изврсно би служило циљевима ових људи, јер би нас то задржало.

У сваком становнику који се изван насељеног места нарочито у шумама нађе, не гледати ништа друго до чланове банде, који су своје оружје негде сакрили; да ово тражимо немамо времена, ове људе ако само ма по чему изгледају сумњиво смлатити.

Заседе непријатељских одељења, природно је такође очекивати; али и сам радити где је према положају то могуће са заседама и препадима.

Извиђати у смислу напред реченом - детаשמанима који евентуално ранце код трупе остављају и што више муниције са собом носе.

Осигурање за време ноћи.

Уколико и само наше правило даје за ово осигурање мога прописа, у толико их и сам могу дати.

При свем том скрећем пажњу на то, да систем прихватница и мртвих стража неће увек бити подесан. У побуњеној земљи нарочито у покривеном терену препоручљивије је на пример у место једне прихватнице из једне чете једним бројем мртвих стража пре формирати четири прихватнице од једног вода без мртвих стража, јер мртве страже које су од њихових прихватница нарочито на тешком терену за хиљаду корака удаљене, врло лако могу бити препаднуте.

Увек се осигуравати у свима правцима.

Код сваке логорујуће трупе место једне веће приправности напред, четири мање приправности према свакој страни света.

У борби се ради, ако то време допушта, врло много са обманом непријатеља који има често огромног успеха и врло оживљава дух трупе. Маскирани положаји пешадије, нарочито такви који су просто израђени, врло су препоручљиви. Трупни команданти имају њихове официре и људство односно овога лично и подробно да поучавају а добре замисли да јављају корпусној команди, како би их ова даље доставила.

О напред изложеном поучавати често и најенергичније све људство свију команда, трупе, тренова и свију установа.

Преговарање са непријатељем

Изгледа сувишно да о томе говорим, па ипак морам на следеће да скренем пажњу.

Нико други нема права са непријатељем да преговара до највиша команда (армијска команда, самостална корпусна команда).

Истакне ли се где год бела застава, одмах известити најближу вишу команду, која ову вест проноси даље; ипак се ни најмање на то не обазирати и борбу безусловно продужити.

Полагање оружја појединих одељења не сме у току борбе акцију задржавати. Парламентари се даље шаљу и не узнемиравају, а борба се и даље продужава. Уверавања непријатељских парламентарара или официра да је примирје закључено безусловно не узимати у обзир, борба се продужава. Опомињем на борбу код Шенорабена, где се је један француски генерал са командантом аустријске заштитнице неовлашћено упустио у преговоре, и овим дао борби неповољан обрт за Французе.²⁷⁰

ГЕНЕРАЛ НЕРЕСОВ, НАЧЕЛНИК ВОЈНЕ ИНСПЕКЦИЈЕ МОРАВСКЕ ОБЛАСТИ, ГЛАВНОМ ШТАБУ, НИШ

Иструкција војне области

Предмет: Унутрашња политика области

Службена тајна

По наређењу војне инспекције Моравске области

Број 13

Са успешним развојем окупационе организације Моравске области и с обзиром на резултате које смо успели постићи у свим гранама управе, наш је задатак да непосредно разрадимо основе целокупне унутрашње политике, политике која мора да нам пружи не само могућност да себи обезбедимо савршени ред и мир, већ и средства помоћу којих ћемо мало помало овладати душом становништва, тог становништва које нам је толико блиско по пореклу и крви. Та политика ће нам омогућити да придобијемо овај народ који је крв наше крви и да је његово уједињење са Бугарском за нас свршена ствар.

Да би се постигао овај узвишени циљ није довољно само да се то прижељкује на неки платонски начин, да се врши усмена и штампана пропаганда или држе беседе, већ су нам потребна дела, и то снажна дела и знатан утицај. Потребан је читав систем, један свеобухватни план који ће обухватити све чиниоце и све стране људске природе. Овладавање душом овога народа који је био силом и систематски отуђиван од Бугарске у току последњих 40 година, представља задатак који захтева велики напор и мобилизацију свих наших снага и средстава. Искуство је показало да су од свих средстава најефикаснија она материјалне природе. Међутим управо та средства су била

270 АВИИ, П 3, к. 1, рег. Бр. 8/1, у Слађана Бојковић, Милоје Пршић, *Страдање српског народа у Србији 1914-1918 - документа*, Историјски музеј Србије, Београд, 2000, 49-52 (у даљем тексту *Страдање српског народа*).

скоро сасвим занемарена са наше стране. Стога је војна инспекција слободна да предложи Главном ратном штабу следеће мере које би требало да се прихвате:

1. Требало би дати право интернирцима у Старој Бугарској да се слободно баве радом у својим струкама, или пак дозволити им да раде оно чиме би обезбедили средства за живот. Могли би се користити и на радовима за армију, каквих има сијасет. Ове привилегије били би лишени интернирци који не заслужују поверење.

2. Са свима који су регрутовани у радне батаљоне требало би да се поступа као са војницима, а њиховим породицама обезбедити потпору државе какву уживају породице војника. Та мера, која не би изискивала велика средства, биће веома корисна за зближавање са онима који се регрутују за државне радове и показаће да се са људима из Моравске области поступа на исти начин као са онима из Старе Бугарске. Поред тога, тим људима треба давати одсуство као и бугарским војницима.

3. Бугарска држава требало би да потпомаже све оне који су уживали потпору српске државе, било као пензионери или инвалиди. Ова мера служила би као доказ да наша држава подједнако води рачуна о људима из Моравске области иако су они раније били у служби Србије, додуше силом прилика. Међутим, пензију треба дати само до-мороцима из Моравске области а не и онима који су ту дошли из Шумадије.

4. Свештеницима из региона, који су тренутно интернирани у Бугарску, требало би дозволити да врше службу, под условом да науче бугарски језик, да носе верска обележја и одежду бугарских попова и да у потпуности постану Бугари.

Да би се спровела бугаризација ове области, треба предходно уништити све што је српско, па ће се тако на рушевинама србизма изграђивати бугаризам.

5. Све бивше српске учитеље и чиновнике, који су штетни по нашу ствар у Моравској области, треба пресељавати у Стару Бугарску. Као штетни ће се сматрати сви они у чијем се ставу и понашању назиру елементи пасивног отпора.

Стога треба у једном или у више бугарских градова организовати течајеве бугарског језика за лица која би желела да се приме у неку бугарску државну или општинску службу.

Да би се оствариле све напред наведене мере у циљу бугаризације Моравске области, сви ми који се налазимо овде - официри, службеници, војници и уопште сви који обављају неку јавну службу, морамо да радимо удвострученом енергијом. Нарочиту пажњу треба посветити развоју бугарских јавних и културних организација, које морају прерасти у моћне организације и снажан фактор бугаризације Моравске области.

Ево главних тачака наше политике у Моравској области:

I Циљеви унутрашње политике

1. Учвршћивати поредак и општу безбедност у области, али на благонаклон начин, што ће нам омогућити да овладамо душом овога народа.

2. Снажно потпомагати привредни и интелектуални развој становништва, у гра-ницама које нам дозвољавају ратне прилике.

3. Будити успавану бугарску свест у народу, уливајући дубоку приврженост Бугарској, бугарској култури, бугарском језику, бугарској прошлости и будућности.

Задатке из тачке 1. треба да остварују окупационе трупе и административне власти. Они ће то постићи помоћу организоване активности, снажне иницијативе, умешношћу и брзином.

Тачка 2. је посао делом државних органа, а делом зависи од школства, цркве и свих комитета, удружења и савеза бугарске националне културе. Само испољавањем велике љубави за ово дело, свестраним упознавањем услова рада и озбиљним проучавањем становништва може се постићи тај циљ.

Што се тиче тачке 3. то је задатак свих бугарских власти и уопште свих Бугара у области, који морају унапред припремити разборито смишљен план. Задаци из тачке 3. захтевају пуно ангажовање свих наших снага. Њој морамо жртвовати све наше време, сву енергију и беспштедно сва наша средства. Уствари, ако успемо у овом подухвату, остварићемо и прва два задатка, јер тиме осигуравамо, како чврстину поретка, тако и привредно богатство, а уједно обликујемо и бугарску свест становништва.

II Органи унутрашње политике

1. Све окупационе снаге са свим својим деловима и целокупним људством до последњег војника.

2. Све државне власти, сви чиновници до последњег вратара и послужитеља.

3. „Културна” удружења са својим члановима и њиховим симпатизерима, новине „Моравски глас” са свим својим сарадницима, све позоришне трупе, певачка друштва итд.

Прва и друга група органа унутрашње политике су од највеће важности, док се трећа група не буде довољно развила. Сви они који припадају тим групама и који су у сталном додиру са становништвом морају деловати, али увек по једном унапред и до појединости разрађеном плану, и то кроз разговор, на улици, на јавним местима, на пијацама, у цркви и тд.

Што се тиче треће групе, треба тако деловати, да се од ње створи веома моћна организација, која ће имати стални утицај широм целе Моравске области. Међутим, лица која ће учествовати у том раду не смеју да свој рад схвате бирократски, већ морају да схвате да је успешан рад могућ само у народу. Друштвене организације су организације народне и руководиоци и организатори ових друштава треба свој живот да проводе међу народом.

Улога листа „Моравски глас”, позоришних трупа и певачких друштава је нарочите важности. Све власти треба да им излазе у сусрет и у сваком погледу да им помажу.

И увек колико год се каже да се ради, никад није довољно. Ова друштва да развију огромну активност, да оснивају библиотеке, биоскопе и тд. као центре бугарске мисли. Задатак тих организација је да Бугари из Моравске области науче бугарски језик.

III Главни задаци свих Бугара: официра, чиновника, војника

1. Да су увек свесни свог националног осећања, као и мисије коју врше области.

2. Да увек поштују име и народност бугарску.

3. Да воде рачуна о свему што говоре или чине, јер ће становници по нашим делима судити о нама и кроз наше понашање упознаће наше право и нашу снагу.

4. Да буду ревносни у вршењу пропаганде како би становништво што пре схватило своју бугарску националну припадност, осећање које је под српском окупацијом закржљало, а у неким крајевима области чак се потпуно изгубило.

5. Да дејствују свом снагом, целом душом и свим могућим и немогућим средствима како би овдашњи Бугари научили свој, тј. бугарски језик.

IV Политика према овдашњим Бугарима

Овдашњи Бугари се састоје највећим делом од становништва долине Нишаве, Тимока, Бугар Мораве и Велике Мораве. Њихов језик је чисто бугарски дијалект, са неким српским књижевним речима које су продрле преко касарне, цркве и администрације за време српске управе. Сви обичаји и целокупна психологија тог становништва је бугарска. Ти људи врло добро знају да су у прошлости сачињавали део бугарског народа. Сеоско становништво, које је патријархалније од градског, више је очувало бугарски језик и свест. Извесни крајеви, околина Пирота, Бабушнице, Беле Паланке, Сурдулице, Власотинца, Врања, Лесковца и Ниша нису толико србизирани, као долина Тимока, а ова је опет мање србизирана од неких крајева око Велике Мораве.

Зависно од тих различитости међу овдашњим Бугарима у појединим крајевима треба да буде различито и наше понашање.

Према сељацима и грађанима који су србофили, морамо се поставити као непријатељи. Према њима не треба бити попустљив све док не постану свесни свог бугарског порекла и док се не изјасне да су Бугари и да желе да са својом великом бугарском породицом деле све радости и све недаће.

Према осталима, који нису србофили, треба да се покажемо као пријатељи, да им пружимо све привилегије, да учинимо све да нас заволе, да им у свакој прилици указујемо пажњу, једном речју да се према њима односимо као према браћи.

Ево како можемо да показујемо нашу благонаклоност према овдашњим Бугарима:

1. Са њима увек поступати братски.
2. Треба им умањивати реквизиције и порезе.
3. Треба их подржавати у трговини, пружати им олакшице при путовању и сваком приликом када затраже нашу помоћ.
4. Треба им помоћи у највећој мери у снабдевању храном, гасом, сољу, шећером и тд. и пружати им олакшице код органа државне управе.
5. Треба им пружати олакшице при извршавању њихових обавеза према држави: регрутације, реквизиције, порези и тд.
6. За њих треба обезбедити почасна места у манифестацијама поводом националних и државних празника.
7. Њих треба потпуно одвојити од србофила, и постепено их ангажовати да се боре против њих. То је од изванредног значаја, јер наш успех биће обезбеђен тек онда када се овдашњи Бугари сами добровољно почну супротстављати србофилима.

Ова последња тачка је најважнија, и чим један део Бугара из ове области почне да се супротставља србофилима и да се бори против њих - што је и главни циљ наше унутрашње политике - дејством психолошког начела заразног зрачења, покрет ће почети да се снажно развија. На тај начин напредоваће и развијаће се све наше организације, па према и наше национално дело, тј. бугарска национална свест у моравској области. Ово неће бити лако - јер треба се подсетити да се ради о србофилској традицији дугој 40 година - али национално буђење биће ипак спроведено од стране самог становништва, снагом његових сопствених осећања.

Сва наша пажња треба да се усредсреди на људе из области који се декларишу као Бугари и који су склони да то буду. Тако ћемо придобити највећи део становништва за

нас, а после тога придобићемо и осталу мањину. Томе циљу треба пажљиво и енергично тежити у свим суседним областима старе Бугарске и постепено се пробијати према западу. Задатак је свих наших органа у овој области да посвете сву своју активност томе узвишеном националном циљу.

Од овдашњег бугарског становништва морамо систематски и енергично да захтевамо:

1. Да потпуно одбаце и избаце извешан број српских речи које су силом продрле у њихов бугарски језик у току српске окупације Моравске области, речи чији се списак даје у прилогу овога акта.

2. Да себе називају и свуда се изјашњавају као Бугари и да се тиме поносе.

3. Да искрено учествују у свим нашим слављима, нашим прославама и у бугарским националним удружењима.

4. Да активно учествују у нашој националној одбрани, да пропагирају бугарска осећања међу онима који још нису преобраћени у Бугаре. У том циљу потребни су нам Бугари из ове области који су већ постали стварни Бугари, који ће осталима служити за пример. Ти људи биће први борци за нашу ствар и цео успех зависиће у првом реду од њихове искрености и борбености. То је наше најважније тактичко оруђе.

Наша пажња треба да буде нарочито усмерена према селима. Управо тамо ћемо наићи на наше прве ослободитеље и подршку помоћу којих ћемо успети да разоримо србизам у градовима. Села треба супротставити градовима.

V Срби који су се доселили из Шумадије

Другу групу овдашњег становништва сачињавају они који су дошли из Шумадије у Моравску област и то Срби, Црногорци... Они су растурили по целој области и настају велики број насеља око Куршумлије и Прокупља. Управо они чине центре српске организације и србизације Мораве. Они су уживали све могуће привилегије од стране српске државе и користили су их за асимилацију Бугара из Поморавља.

Та група становништва је непомирљива и међу њима су револуционарне идеје К. Пећанца нашле своје фанатичне поборнике. То су ти који су дигли руке против бугарске државе, а њихова српска свест је непоколебљива. Њихов језик нам је сасвим стран, а њихови обичаји, одећа и њихова душа су нам непознати.

Стога су следећи циљеви наше унутрашње политике.

1. Мотрити на њих из близа и стално их држати на оку.

2. Њихов утицај на Бугаре из области свести на нулу и систематски продубљивати разлику између те две групације становништва.

3. Сачинити списак о најутицајнијим од њих и присиљавати их да се декларишу као Бугари или их пустити да емигрирају. У том случају олакшавати њихову емиграцију.

4. Њих не фаворизовати, изузев оних који се преобрате у Бугаре.

5. Присилити их да говоре бугарски и да поштују бугарско име и државу.

VI Румуни (Власи)

Трећу категорију сачињавају Власи којих је око 200.000 у области, углавном у брдовитом крају између Неготина и Пожаревца а спуштају се до линије Параћин-Зајечар. Та групација нема ништа заједничког са Србима, а са политичког гледишта су неутрални. Власи ће бити увек уз режим, који им обезбеђује удобан живот. Пре-

ма њима се треба показати добрим, благонаклоним поштујући у свему обичаје, како би нас ти људи сматрали достојним поштовања, нацијом обдареном организаторским способностима и толерантном, али и нацијом која уме да господари. Узимајући у обзир да је међу њима увек било разбојника, а и сада их има, ове треба енергично сузбијати, указујући становништву да се то чини у њиховом интересу.

Од Влаха треба да захтевамо:

1. Да буду одани грађани и поданици наше државе.
2. Да поштују нашу културу, наш језик и нашу иницијативу.
3. Да говоре бугарски.
4. Да се називају Власима или Бугарима, али никако Србима.

VII Јевреји, Турци, Грци и Цигани

Те групације су малобројне и не играју никакву запажену улогу у области, нити имају свој политички значај било какве групе или као издвојене поједине личности

Јевреји су сасвим безоблични. Ако се вешто воде могу се користити у пропагандне сврхе. Треба их најпре организовати у духу наше унутрашње политике. Њима треба да се говори и изричито захтевају услуге од њих. Излазити у сусрет само онима који се покажу као врло активни наши пропагандисти.

Турци и Цигани су сасвим малобројни и нису нам ни од какве користи. Према њима морамо поступати благонаклоно и строго. Међутим све - Јевреје, Турке и Цигане треба користити и обавезно их одвојити од Срба.

Грци су по нас опаснији и према њима ваља применити енергичну политику. Понајмање их треба фаворизовати. Треба их ставити под контролу, како се не би груписали и организовали. Ове људе треба стално држати под присмотром. Грцима се има ускраћивати свака привилегија или специјална дозвола. Са њима поступати тачно по слову закона.

VIII Становници из других области, интернирани у Поморављу

Њих сачињавају Грци, Турци, Албанци и затим упорни србомани и гркомани.

Лако је сазнати психологију интернираних: они су обузети мржњом према онима који су их интернирали. Очекивати од њих да ће се приклонити нашој ствари - чиста је заблуда. Не треба да се надамо ничем добром од стране интернираних о којима се и не зна које су народности. Ево поступака које треба примењивати према интернирцима:

1. Колико год је могуће треба их издвајати и не дозволити им да се оформе у значајне групе или колоније.

2. Треба мотрити на њихове везе са овдашњим становништвом.

3. Стално их проучавати и искористити оне који желе да нам буду на услузи, пружајући таквима мање привилегије.

4. Управљати и користити се интернирцима је мукотрпан посао који изискује много енергије и проницљивости. Најважније је проналазити и користити оне који су склони да нам служе.

Гркомане треба сасвим издвојити од Грка и наметнути им њихову бугарску националност коју су изгубили.

Србомане, уколико их има, треба послати у Стару Бугарску где могу поново открити своју првобитну националност.

Грке, Турке и Албанце треба злостављати.

IX Избеглице

Избеглице из Македоније су малобројне, а према националности то су Бугари и Турци који су емигрирали из Турске. Највећи део њих су сељаци, а нешто мало их је варошана, из Дојрана, Ђевђелије и Битоља. Они нису важан елемент у погледу квалитета, али се могу користити пошто говоре бугарски и бугарофилске су свести. Треба их постављати да буду наши чиновници, службеници, слуге - уопште узимати их у службе у којима су „мајстори“. Идеју да су Бугари треба им улити у главу, да постану свесни тога и да се поносе тиме.

У мукотрпном послу истребљења србизма морамо користити и најситнија средства.

Код избеглица треба енергично применити следеће:

1. Треба их фаворизовати у свим њиховим пословима, у трговини и њиховим струкама.
2. Са њима треба поступити благонаклоно, љубазно их прихватати, једном речи треба да осећају да представљају за нас неку вредност.
3. Водити рачуна о њиховом смештају и исхрани.
4. Уколико раде, треба их добро награђивати. Међутим, ваља избегавати да се запосле на јавним радовима.

Са своје стране они су дужни:

1. Да се поносе што су Бугари;
2. Да говоре својим језиком (бугарским);
3. Да се клоне србизма;
4. Да сачувају своје обичаје;
5. Треба да су потпуно свесни да су господари и, маколико били ситни, да могу много учинити у корист бугарске администрације у Моравској области, јер могу озбиљно утицати на развијање бугарске националне свести код становништва Поморавља.

X Македонци, Цинцари и сви остали који су се доселили из Македоније у Србију пре рата

Македонци живе расуто у неким градовима и нису бројни. Овде никада није било македонских насеља као што их је било у бугарској империји. Стога Македонци у Србији нису никада пре рата играли неку политичку улогу, као што су то чинили у Бугарској.

Цинцари представљају нама противнички елемент. У прошлости они су били увек против нас. Упркос тога они се деле у две групе: једни који су отворено и искрено уз нас и они који су остали Срби и фанатични Цинцари; прве треба ангажовати у нашој пропаганди за рад на враћању бугарске свести код становништва, са другима поступати као са непријатељем. Са осталим, Грцима, Јерменима, Јеврејима, предратним дошљацима из Македоније ваља поступити на исти начин као са њиховим сународницима у Поморављу.

XI Лица према полу и животном добу

Што се тиче активности разних лица према добу старости и њиховом полу, ми

смо кроз искуства дошли до следећих важних сазнања, које ми Бугари треба да разумемо да би нам послужила као оријентација за наша схватања и наше деловање.

Неоспорно је установљено да су најзначајнији и најжешћи шовинисти увек жене. Оне су живо језгро српскога духа и најактивнији агенти тајне српске организације. Жене су курири тајне поште; оне су идеолози организације; оне су главни пропагандисти, агресивне су и опасне.

Искоришћавајући природну наклоност мушкараца према женском полу - што је потврђено и код наших овдашњих Бугара, у Моравској области - жене развијају опасне активности против свих наших подухвата у тој области. Својим лепим очима и својом лепотом, својим изазивањем подавајући се добровољно и са предумишљајем, овдашње жене држе се за једног нашег официра или чиновника, врше на њих јак утицај и искоришћавају их за потпомагање српске ствари и деловање против наше пропаганде.

Крајње је време да се стане на пут том страшном злу које може да нас кошта једног дела наше нације и да уздрма безбедност наше државе. Време је да се прекине са том женском хипнозом и да се јасно сагледа права природа тог зла и сва његова величина.

Према женама наша унутрашња политика треба да буде усмерена на следеће:

1. Не дозвољавати ни једној жени да путује по области изузев оних које се декларишу као добре Бугарке или које су учлањене у бугарска национална удружења и посећују наше свечаности, приредбе, књижевне вечери и тд.

2. Не треба помоћи женама и њиховим породицама осим ако се изјашњавају да су добре Бугарке.

3. Све жене морају говорити бугарски и не треба узимати у обзир ниједну њихову усмену или писмену молбу ако није упућена на бугарском језику.

Ради постизавања тог циља треба сачинити списак свих интелегентних и утицајних жена које би могле играти макар и незнатну улогу у пропагирању србизма.

Становништву зависно од доба старости треба прилазити на следећи начин:

1. Старци који се присећају свог бугарског порекла. Од њих су за нас добри само они који се изјашњавају да су Бугари и активно раде за нашу ствар. Сви остали су неупотребљиви за нас. Они су фанатици као они који су променили веру. Према првима морамо бити нарочито љубазни и благонаклони, а према другима бићемо веома строги. Ови последњи су за нас најопаснији људи.

2. Људи између 40. и 55. година старости: они су постали Срби традицијом, пошто су били сасвим млади у време српске окупације. Били су у добу када се врло лако прилагођава страном духу. Но ова врста људи је подложна да поново буде асимилирана од наше стране.

3. Људи између 36. и 45. година старости: то је доба најживље активности код свих нација, па ту врсту људи морамо најпажљивије да простудирамо свакога понаособ.

4. Људи од 20. до 36. година старости: они су плаховити као сви млади људи, но нису баш много опасни. Још су сувише млади да би им карактер био израђен и зато нису опасни.

5. Људи млађи од 20 година: то је маса сасвим младих коју је лако, не само неутралисати, већ се могу придобити да се боре за нашу ствар.

Што се тиче жена, године код њих не играју никакву улогу, јер је установљена чињеница да су жене једнако опасне без обзира на старост.

Према томе, искорењивање србизма захтева истребљење српских жена које су најмоћнији чиниоци србизма.

XIII Лица према њиховој професији

Унутрашња политика која не води рачуна о различитости карактера људи која проистиче из разлике у занимањима, представља политику која ће врло брзо крахирати. У том погледу недостаје нам општи акциони план за Моравску област, па се зато излажемо опасности да починимо неку непоправљиву грешку.

Због тога дајемо следеће карактеристике лица према њиховим професијама:

1. Српски свештеници: они представљају суштински израз српске свести. Треба их уклонити из области и не дозволити им повратак. Уколико има још кога од свештеника у области, треба их одмах интернирати. Изузетак се може чинити једино са онима који се изјасне да су Бугари. Ови морају да носе одежду бугарских свештеника и да врше верске обреде на бугарском језику. Ако је неко од ових свештеника интерниран, треба га пустити да се врати.

2. Српски учитељи: они неће никада постати Бугари, те зато ако остану у области то није за нас добро. Они треба да остану у интернацији и не сме им се дозволити повратак.

3. Српски чиновници: у њих не треба имати никакво поверење. Најопаснији су они који су били на високим положајима: окружни начелници, на пример. Њих никако не треба оставити на територији области, јер ће увек вршити утицај на становништво. Требало би да им се благонаклоно омогући емиграција или да им се нађе неко запослење у Старој Бугарској.

4. Активни чланови бивших партија: сви који су се активно бавили политиком и учествовали у разним српским политичким партијама пре рата опасни су. Међу њима најопаснији су они који су припадали Пашићевој странци. Треба их држати под присмотром и присилити их да „емигрирају” у Бугарску. Либерали - што значи Пашићеви противници - су нешто мање опасни. Могу им се пружити неке олакшице ангажујући их, ако је могуће, да роваре против радикала. Ради уклањања по нас опасних елемената мораћемо се послужити подстицањем подвојености између припадника политичких странака.

5. Бивши државни и општински службеници: то су кметови, лекари, инжењери, агрономи, судије и тд. Не треба им поклањати поверење и проучавати их да би се упознало њихово мишљење и понашање.

6. Хотелијери, угоститељи, фотографи, апотекари, бакали, сајције, кобасичари, кројачи и тд.: проучавати их и класифицирати их.

7. Адвокати и књижари: ови су за време мира представљали најактивније чланове политичких организација. Треба оценити њихов степен опасности по нас. Углавном не треба им веровати и биће увек корисно интернирати или их пустити да емигрирају у стару Бугарску или пак у део Србије под окупацијом Аустрије. У сваком случају они нам не могу бити од користи.

8. Банкари, мењачи, трговци: с обзиром на њихов материјални положај, они су склони и кадри да одиграју значајну политичку улогу подржавајући српску свест код овдашњег становништва. Треба их држати под контролом а најопасније интернирати.

9. Трговачки путници, кочијашаи и тд.: опасни су као курири тајне српске

организације. Треба будно изблиза мотрити на њих. Онима који су сумњиви, забранити обављање професије.

10. Деца или чланови породица оних који су у српској војсци официри, официри или војници: њих можемо врло тешко придобити за нашу ствар, теже од оних који немају никога у српској армији. Треба врло строго мотрити на њих и не треба им веровати.

11. Варошани и сељаци: сељаци су доста очували своје бугарске обичаје, наречје и традицију, у знатно већој мери од варошана. Треба их придобити за нашу ствар и помоћу њих разбити српски дух градова.

Од сељака треба да захтевамо:

1. Да стану отворено на нашу страну у борби против србизма у градовима.

2. Да себе називају Бугарима.

3. Да из свога речника избаце сваку српску реч прихваћену за време српске окупације.

Уопште треба их морално и материјално подржавати, поступати благонаклоно према њима и тако их потпуно одвојити од варошана, како ови не би могли утицати на њих. Подржавајући сељаке увек и на сваком месту, можемо се надати лепом успеху у том одвајању сељака од градског живља.

XIII Дужности свих становника без обзира на пол и старост

1. Треба да говоре бугарски, да се називају Бугарима и да обнове своја бугарска осећања која су имали пре српске окупације.

2. Морају потказивати све оне који роваре против бугарске државе и наших интереса.

3. Треба активно да сарађују у свим бугарским националним подухватима.

4. Треба да нам помогну у нашим напорима да обезбедимо снабдевање области и читаве државе, како би успели да победоносно окончамо рат.

5. Своја писма и преписку треба да пишу само на бугарском језику.

6. Треба да похађају течајеве бугарског језика и да на тај начин забораве српске изразе.

XIV Њихове повластице

1. Дозволе за путовања.

2. Дозволе за бављење трговином.

3. Олакшице у снабдевању.

4. Пуштање интернираца на одсуство.

5. Могућност за раднике на присилном раду, који раде код разних компанија, да се могу запослити да раде у свом родном месту.

6. Ослобађање радника и ратних заробљеника.

7. Олакшице у разрезавању пореза, реквизиције и тд.

8. Олакшице о додели станова и тд.

Све те привилегије дају се само оним лицима која се отворено изјашњавају да су Бугари и који активно учествују у бугарској пропаганди. Моравска област је била бугарска и мора да остане бугарска. За бугарску нацију то је од капиталног значаја. Без Поморавља, Бугарска ће бити присиљена да се вечито бори за своју властиту храну и да на то троши своје снаге. она неће моћи никада да развије своју националну култу-

ру и своје благостање. Помоћу Поморавља Бугарска ће ући у ред европских сила, као држава достојна поштовања и тражена за савезника.

XV Најстроже је забрањено свима

1. Реч „Србин” мора у потпуности да нестане и нико несме да је изговори. Сви имају да је сасвим забораве.

2. Забрањује се изговарање и употреба српских речи.

3. Писане или усмене молбе неће се разматрати уколико су састављене на српском језику.

4. Забрањено је певање српских песама.

5. Забрањено је говорити против Бугара пред овдашњим светом.

6. Забрањено је говорити против власти и против бугарских наређења.

7. Забрањено је пружити било какву олакшицу особама за које се зна да су загрижени србофили.

8. Забрањено је рђаво поступати са овдашњим људима (Бугарима), макар и сви били сумњиви, док се њихова кривица утврди.

9. Забрањено је дописивање на српском језику. Цензура неће пуштати писма на српском језику.

10. Уопште се забрањује употреба српских натписа на радњама, на надгробним споменицима итд.

11. Забрањено је давање српских имена новорођеној деци.

12. Забрањено је давање српских назива улица.

13. Сва лица која се обраћају бугарским властима мора то да учине на бугарском језику, без икаквог посредника. У том погледу треба бити веома строг.

Треба имати на уму да су Срби за време своје краткотрајне окупације Македоније предузимали драконске мере у циљу србизирања језика - који је бугарски. Треба се подсетити да нису куповали месо у Македонији од људи који нису говорили српски. Шта више, српски кметови су у Македонији будно мотрили да Македонци служе исључиво СРПСКИМ књигама и библиотекама. Ако је неко тражио нешто, кмет није хтео да му изађе у сусрет већ је говорио: „Иди најпре да прочиташ било коју српску књигу“.

Тако су поступали Срби, а добро су знали шта су хтели да учине. У свему морамо да следимо ту исту политику.

Начелник инспекције

Генери-лајтнант: Нересов

Помоћник, генери-мајор: Тасев

Шеф Главног штаба, пуковник: Дрвингов

Напомена: Ово наређење треба пажљиво чувати и закључати после сваке употребе.²⁷¹

Овакво стање трајало је све до ослобођења Србије.

СПАЉИВАЊЕ ЈОШАНИЧКОГ ПРЊАВОРА

Ово је догађај који спомиње у свом сведочењу наредник Милутин Петковић.

Манастир Јошаница и Прњавор животарили су скромним животом. Игуман Арсеније, родом из Сибице, среза лепеничког 70-их година XIX века је нешто обновио конан и цркву. До тада су се управитељи мењали, не остављајући никаквог трага у манастирској архиви. За време игумана Арсенија економија манастира била је на ниском ступњу. Главни приход био је сточарство, земљу су обрађивали тек толико да би исхранили особље манастира. Шума је очувана у целости, иако је то била стара, већ преживела гора.

После његове смрти за настојатеља манастира је постављен игуман Гаврило (Купусинац, Купусаревић), родом из Бачке. Дошавши у Јошаницу, одмах је извршио реорганизацију целокупне привреде. По одобрењу власти, он отпоче сечу старе, преживеле шуме и претвори у оранице, које су доносиле велике приходе, тако да је убирао по 15 – 20 вагона белих житарица, и исто толико кукуруза. Сву ову земљу обрађивао је народ у наполици. Имајући у својим рукама толике приходе, како од сече шума, тако и од искрченог земљишта, игуман Гаврило је подигао манастирску економију, какву до тада није имала. Засадио је још у првој години своје управе 30.000 чокота винове лозе, око 5.000 стабала шљива, око 1000 јабука, ораха и другог воћа.

Године 1907. сазидао је велику и модерну шталу, а 1910. године сазидан је велики магацин манастирски и подрум, који су били испуњени разним дрвеним посуђем, бачвама, бурадима.

У манастирској штали било је неколико лепих, приплодних крава, сименталске расе, добрих коња, и већи број свиња најбоље пасмине.

Тако добрим финансијским условима, он је тражио и добио одобрење црквених власти за зидање новог конака, који је био у плану пројектом, али га је у томе омео Балкански рат 1912. године. Полет манастирске привреде ударио је о зид, а избијањем Првог светског рата не само да је омео те планове, него је довео читаву манастирску привреду до потпуне катастрофе.

Након немачко-аустријске офанзиве у октобру 1915. године игуман Гаврило сву манастирску стоку предаде средској држави, а он, не смејући да се дода окупатору, купи из манастира сав новац и црквене драгоцености, као и документа из манастирске архиве и пред српском војском прође Албанију у Грчку. 1917. пређе на Солунски фронт и на дан Ускрса изгину од бомбе немачке авијације. Тамо је и сахрањен. Војници из ближе околине који су били на солунском фронту, причају о Гаврилу како их је чешће обилазио на фронту и болници, и давао им обилану помоћ у новцу и читању писама. Неколико наших војника је учествовало на његовој сахрани.

За то време ја сам се налазио у аустро-угарском ропству, а на доласку 1918. године од очевидаца сам чуо много о Јошаници под окупацијом.

Одмах по доласку окупаторске војске њихове власти ставиле су манастирску имовину под своју управу, а за управника имања ставише неког свог официра²⁷². Он је дао

272 Резервни напоручник Јулијус Скарда руководио је пољопривредном станицом у Јагодини.

народу из околине манастирску земљу у наполицу, као што је и раније било, а винограде и воћњаке народ је кулуком обрађивао и цео приход је ишао у окупаторске руке. Од калуђера у манастиру је остао само један болестан калуђер, неки Михајло, а остали су се разбегали. Аустријанци су одмах ударили у пљачку. Однели су из манастира сав намештај, па онда сво пиће, кога је било у већој количини и све повије, бачве и бурад. Од звонаре су однели сва три звона. Дотерали су у манастир неколико стотина свиња, које су гајили за своју употребу. Свиње су им чували заробљени Италијани.

У току 1915- 1916. године, зими се одметнуше од окупаторске власти у шуму 8 бивших српских војника из околних села: Црнча, Лозовика и Мишевића, који су се били вратили својим кућама. Они сами узимају назив српске комите. Харамбаша им је био неки Животије Павловић из Лозовика. Та мала четица крстарила је од села до села у срезу беличком, левачком и строго кажњавала квислинге (Србе - окупаторске улицице) батинањем, новчаним казнама и другим мерама.

Крстарећи тако од села до села **22. септембра 1916. године** они сачекују у заседи код манастирског бунара, на 300 метара од манастира, идући Јагодина, поменутог аустријског официра, управника јошаничког имања. Око 4 сата по подне враћајући се из Јагодина за манастир фијакером, кад је наишао на заседу, чуо се један кратак пушчани плотун и он је пао мртав на седиште. После тог кобног догађаја за село, одмах сутрадан дође цео батаљон војске, скупи све мештане и затвори их у манастирски магазин и блокира их јаком стражом. Сутрадан одвојише жене и децу испод 12 година и спроведоше их на распореду у село Лозовик, предадоше их кмету и саопштише да им обезбеди стан и храну до даљег наређења. Старије од 12 година, без обзира на пол, спроведоше у Јагодину и ставише у затвор, под истрагом.

После тога, окупатори доведоше кулчаре Србе из неколико оближњих села и ударише у пљачку опустелих прњаворских домова. Све су из кућа избацивали, и домова после спаљивали с непотребним за њих стварима

Тако је сиромашно село од 20 домова претворено у пепео. Сву стоку је окупатор отерао као плен. Тако је Прњавор скупо платио ову бесмислену авантуру поменутих комита. После 4-5 дана од тог догађаја није било у Прњавору живе душе. Очевици, који су кришом кроз шуму долазили, причају, како је био жалосан приказ гледати рушевине, од кућа стоје зидине и по који оцак, који чека да га ветар сруши. На згариштима су тужно маукале мачке, остављене на немилост, или завијали помахнитали пси. Само с времена на време наиђе нека патрола окупаторска са циљем да уништи ако наиђе на нешто живо. Манастир је на срећу поштеђен, због њихове користи, коју су из његовог имања вукли.

Два – три месеца после овог догађаја, и после строгог ислеђивања, окупаторске власти пустише из затвора све грађане Прњавора и раселише их по околним селима и запретише им да се не смеју вратити на стара места, ко ову наредбу прекрши, биће смртно кажњен.

Идућег лета, 1917. године, на молбу грађана села окупационе власти одобрише им да могу обрађивати земљу, али нико не сме да прави склониште, већ да се још за сунца губи у суседна села, где живи. Такво стање трајало је до 14. октобра 1918. године, када је, баш на сам Петров-дан стигла српска војска да их ослободи.

Чим је окупатор напустио овај крај, грађани су се вратили у своје село да обнове своје домове на згариштима. Те исте године 29. октобра и ја се вратим из заробљеништва и затекох своју породицу живу и здраву, тек су се доселили. На згаришту наше куће, остао је читав само један зид од бившег подрума. Рашчистили су рушевине и пепео из њега, покрили га и у једном углу заложили ватру, а место врата направили су вратницу. Од породице сам имао старог оца, жену и двоје деце испод 10 година, они су сви били бедно обучени у ритама, покађени од дима, измрцварени слабом исхраном, али је живот почео изнова и полако се опорављасмо. Прњавор је био страшно опустошен, сва грађа је однешена, чак и воћњаци разређени.

Као што рекох, манастир је поштеђен, али су грађевине све остале празне. Окупатор је однео све што је могао однети: намештај, посуђе, уништио драгоцену манастирску библиотеку и архиву. Шума манастирска, нешто од окупатора а нешто од обезвлашћеног народа, оштећена је 40%. Кад сам свратио у манастир, затекао сам само болесног јеромонаха Михајла и стару манастирску куvariцу баба Персу, родом из Бачке. Они су делили судбину са Јошаницом.

После ослобођења наше власти у недостатку калуђера, поставише уместо старешине три стараоца из оближњих села: Танасија Милошевића из Црнча, Димитрија Трифуновића из Лозовика и Михајла Нешића из Сиоковца. Пошто они преузеше управу над манастирским имањем, обезвлашћени народ из околних села, а окуражен од неких неодговорних лица, наговорени да ће сва манастирска имовина пасти под удар Аграрне реформе, почеше без икаква наређења делити манастирско имање. Тако је село Црнча на самовласан начин приграбило од манастира око 15 ха, село Лозовик око 12 ха, Сиоковац 8 ха.

Пошто се заведе ред у држави и настављење власти, по овом народном, несмишљеном поступку, поведе се судски спор и сва друга села буду одбијена од потраживања, само је село Црнче, и поред пресуде Окружног суда и Великог Државног суда, остало упорно и задржало бесправно заузету земљу до Другог светског рата.

У пролеће 1919. године црквене власти ставиле су манастир под старатељство манастира Раванице, под Архимандритом Макаријем. Он одреди из манастирског братства за намесника неког јеромонаха Амфилохија, који је био према догађајима пасиван, волео је више да пије, друге ствари нису га се тицале. Чување шуме била је његова последња брига. Он вели: „Власти су ту, па нек се са народом справљају“. Тако је то стање трајало до 1922. године, када дође на управу архимандрит Тодосије, Параћинац.

За време његове управе, по одобрењу власти маркирана је и продата и последња манастирска крупна гора. Дошавши до новца од продате шуме он је нешто поправио стање, у оштећеном манастиру, купио је добре коње, 3 приплодне краве, једног бика и око 50 оваца. У јуну месецу 1926. године деси се провала облака и набујала река Јошаница обори и однесе један манастирски кош са шумом и један модерни живинарник, и збрани земљу до самог манастира – на један метар. Манастирска бивша звонара, која је била изнад самог конака тек што није од бујице срушена. После тог догађаја арх. Тодосије озидва терасу више цркве до капије, а звонару пренесе и постави је североисточно од цркве, где се и сада налази. Доцније озидва терасу од конака до звонаре. Исте

године, његовом иницијативом подигоше парохијани ман. Јошанице спомен изгинулим борцима, који су пали у ослободилачком рату 1912-1918. Позади споменика он подиже леп пчеларник, конак поправи, затвори у стакло ходник горњег спрата. Купио је 3 звона црквена, модеран и луксузан намештај, око 20 буради од 5 хкл, направио узорану башту са рибаком у средини. Све до 30-их година манастирска економија доведена је у предратно стање, па још и боље – цветала је. Одатле почиње да опада. Нема више шуме за сечење, а приходи од земљорадње нису били толики да покрију крупне расходе и за манастир настаје криза... Али то је нека друга прича.²⁷³

КОМИТЕ И ЧЕТОВАЊЕ У ЈАГОДИНСКОМ И РЕКОВАЧКОМ СРЕЗУ

Трагични дани око 22. септембра 1916. године имају и своју предисторију, која је започела првих дана окупације и успостављења окупационе управе. Хронолошки, на основу сачуваних сећања, извора и објављене литературе, покушаћу да реконструирем и повежем поједине догађаје у периоду 1915-1918.

Окупаторска војска и жандармерија је, такорећи, од првог дана окупације гонила неке непознате, често наоружане становнике шума у униформама српске војске. На њих су пуцали када се појаве на пушкомет, а нарочито када се не зауставе на позив. Када би их ухватили, често су их ликвидирали на лицу места. Ова појава је била нарочито честа током прве године окупације, када су окупаторске војне и жандармеријске јединице претраживале села, воћњаке, винограде (нарочито колибе по њима), њиве и шуме, гонећи војноспособне мушкарце да би их послале у интернацију и заробљеништво и тражећи скривено оружје и муницију, којих је после слома багданског фронта било у огромним количинама. Сељаци из околних села су оружје покупили, скривајући га и закопавајући по околним шумама. Окупатору су предавали старе пушке, често неисправне и поломљене.

273 ИАЈ, *Историја манастира Јошанице према народном предању*, саставио Витомир Костић из Јошаничког Прњавора, необјављени рукопис. Своју *Историју* завршава речима: „Напомињем и то, ако би се овај мој рукопис дао у штампу, молио бих да се детаљно прегледа и преради, јер ја нисам по професији књижевник, и могуће је да овде има правописних грешака и граматичких. На завршетку сматрам за потребно да укратко ставим и своју биографију: Зовем се Витомир Костић, рођен сам 1888. године у Јошаничком Прњавору. Основну школу завршио сам у Белици, а сем ове немам других школа. Занимам се земљорадњом, живећи стално у Јошаничком Прњавору. 14. јула 1952. године, у Још. Прњавору, писао Витомир Костић, с. р. Рукопис има и *Додатак*, који завршава речима: „На завршетку ове приповетке, постављам само још једно питање : ДА ЛИ СУ ТИ КУЛТУРНИ СПОМЕНИЦИ, који су кроз вековне борбе, та жила победе и народне свести, и ти слободоумни борци, који дадоше своје животе: Капетан Коча Петровић, кога Турци жива на колац набише – задужили да падну у заборав? Не, никада! Ја из дубине душе кличем: „Слава им!“ 22. јула 1952.

У периоду од 22. октобра до краја децембра 1915. године у потерама је ухваћено и стрељано више заосталих српских војника, који нису хтели да се предају. Они су донешени у Јагодину и њихови лешеви изложени по радњама ради застрашивања становништва.

Крајем новембра и почетком децембра 1915. године стрељани су Радован Стојановић и Чех Франтишек Јозеф Стодлука, аустроугарски држављани, који су прешли на српску страну.

Јануара 1916. стрељане су по пресуди Преког суда у Јагодини, три сељанке из Мајура, због убиства немачког жандармеријског подчасника Хабуа.

Окупациона управа у Јагодини прави спискове интелектуалаца и виђенијих људи, хапшени су и интернирани политички неподобни људи, узимани таоци („ако се ма шта деси, они ће бити повешани“). Председник багрданске општине интерниран је због „непоузданости“.

Током лета 1916. вешања и стрељања су скоро свакодневна. „Крвави август“ 1916. Егзекуције се фотографишу, а фотографије излажу по јагодинским радњама. Половином октобра 1916. масакр једне породичне задруге у Јовцу; у Јагодини јавно стрељање испод Ђурђевог брда 3 жене у 4 мушкарца из Јовца.

У то време среској команди стижу из шуме писмене претње да ће их све побити уколико не ублаже поступак према становништву (Чича Илија Станојевић се сећа: „да су налажени преклани они сарадници окупатора који су били криви за смрт појединих људи, јер су их издали окупатору, као и да су власти јуриле неког свештеника-комиту (поп Благоје Тодоровић из Јагодине)).

Од средине лета 1916. долазило је у Гувернману до великог одметања сељака у шуму²⁷⁴. У срезу Љубовији у шабачком округу дошло је до овога у првој половини августа, јер се пронео глас да српска војска продире. Убрзо је на вест да је Румунија ушла у рат, у околини Крагујевца и Чачка, онда и у крајевима око Крушевца, Пријепоља и Новог Пазара дошло до исте појаве. Власти у Крушевцу су запазиле да је у појединим местима „скоро све мушко становништво побегло у брда“ и, уверене да ће се бар неко од њих прикључити комитама, оцениле су да су сигурносне прилике озбиљно погоршане, ово тим пре што су Српкиње носиле храну мушкарцима у шуму. Власти у срезовима Јагодина и Рековац биле су обавештене да људи одлазе у одметништво да би наоружани и слободни сачекали тренутак у коме ће моћи да помогну надирање српске војске,

274 Све до дубоко у јесен 1916, окупаторови изрази „разбојник“ и „бандит“ нису много говорили о коме је доиста реч, а и касније су често употребљавани са значењем које је обухватало много шири круг појава него што је дозвољавао сам појам. Наиме, било је разбојништва, али је било и политичког бунта. Немачки конзул у Београду је својим шефовима у Берлину скретао пажњу на то да њихови савезници приказују четовања у Србији као „разбојничка недела“ јер не желе да признају да је „реч о политичким појавама“. На страну још и то што је било политичких дела која су вршили разбојници (сукоби са окупационом жандармеријом, пресецање телеграфско-телефонских жица) и што је било разбојништава која су вршили учесници политичког покрета отпора (пљачка становника од појединих комита, чак убиства због пљачке). Стварност је била много разноврснија од онога што је сугерисала окупаторова терминологија и од онога што је окупатор хтео да призна да постоји. Андреј Митровић, *Устаничке борбе...*, 122.

које су очекивали убрзо. Тадашњи шеф штаба Генералног гувернмана у Београду писао је после рата о „стварању чета и врењима у јужним деловима крагујевачког округа, у Шумадији, која је била средиште скоро свих досадашњих народних устанака“.²⁷⁵

22. септембра 1916. године убијен је аустријски официр у манастиру Јошаници. Крећу масовна интернирања. До краја септембра из јагодинског среза је интернирано 931 особа. Крећу потере за „разбојницима“, који се пребацују у рековачки срез²⁷⁶.

У ствари се још у септембру 1916. око Рековца по шумама окупило толико наоружаних људи да је непријатељева обавештајна служба саопштавала попут позива на узбуну да су безбедносне прилике такве да „захтевају повећану будност и одлучне мере да би се поново загосподарило ситуацијом“ и упозоравала да је већ пуцано на детективе Фукса у Рековцу и на Пирошку у Јагодини док су били на службеном задатку, и само захваљујући срећи је први лакше рањен, а други остао неповређен“.

Од тада није више било мира у том крају. У првој половини новембра 1916. извршени су препади и однет новац из касе у неколико међусобно удаљених општина, убијена су двојица Срба који су били стражари у окупаторовој служби, као и резервни натпоручник Јулиус Скарда, који је руководио привредном станицом у Јагодини.

Тада се одиграо и оружани сукоб између жандармерије и неког Павловића, па је вероватно да се већ тада појавио касније познати четовођа Живојин Павловић. Тешко је на основу расположиве грађе рећи нешто више о људима у рековачким шумама, осим да су то претежно морали бити мештани, и то поглавито сељаци. Може се само претпостављати да су се неки од њих прикључили устанку у Топлици, али би било добро истражити да није можда управо из овог краја дошао међу устанике Војин Маре Јановић.

Председник војног суда у јагодинском срезу округа Крушевац, у допису Гуверману од 14. јануара 1917, сматра да до „сада предузета погубљења чини се нису постигла пун утицај на домаће становништво“ пошто се оно „за ове казне мало занима“. Осуђеници (било на смрт стрељањем или вешањем) у смрт су ишли мирно, јуначки или демонстративно лежерно и показивали непријатељу колико га презиру. Нису припадали никаквој политичкој организацији, били су то обични људи, похватани различитим поводима, у различитим крајевима и због различитих разлога, припадали су различитим слојевима друштва и имали свакојаке карактере. Њима је заједничко било држање у часу погубљења.

275 Андреј Митровић, *нав. дело*, 133.

276 Смештен у брдовитом крају, на горњем току реке Дуленке, у области која је географски отворена једино из правца ондашње Јагодине, односно средњег тока Велике Мораве, Рековац је опкољен меким планинским венцем, који чине Велики Кременац (657 м) око 5 км западније, Чукара (818 м), око 13 км југозападније, Јухор с врхом Велики Ветрен (775 м), око 15 км источније и Црни врх (708 м), око 17 км северније. Пре рата је био левачки срез ђупријског округа. У царско-краљевској окупационој зони назван је рековачки срез и био прикључен крушевачком округу. Преко њега је ишао најкраћи пут од устаничке области до, како се изразио генерал-пуковник Адолф фон Ремену „револуционарне Шумадије“. У Рековцу је било средиште окупационе команде среза, команда среске жандармерије и одред пољске жандармерије. Био је то изразито пољопривредни крај. Од укупно 40 насељених места, 39 су била села, а само је Рековац био варошко насеље.

Скоро све жене и девојке су носиле црнину и то не једино због жалости за својим рођацима који су погинули или умрли од болести, него и због жалости за изгубљеном слободом свог народа и своје земље. Скоро свака кућа у Јагодини и селима јагодинског среза имала је црни барјак истакнут на кући.

Локалне власти су се просто заклињале: „Надлежни предузимају све да учине крај разбојништвима и треба се надати да ће овај циљ бити остварен даљим неуморним настојањима органа безбедности“.

Председник Преког суда у Јагодини, др Скленар је имао пуне руке посла. Потерница са његовим потписом објављена је у *Службеном листу* од 15. јануара 1917. за Вукашином Миловановићем, који је „био пређе општински писар у Стопањи“, Крстивојем Јевтићем, Миланом Зарићем, Станојем Гашићем и Милетом Савићем, сви земљорадници из Стопање, „који се гоне за преки суд због злочина против ратне силе државе, и због неовлашћеног држања оружја“. Потере су ухватиле предводника њихове дружине, Мију Мутавџића, из села Тоболца код Трстеника, наредника српске војске, те Радослава Филиповића, Вуковића Симића и Бранка Симића, који су побегли из интернирачког логора у Београду, и сву четворицу побиле наводно у бекству. У марту 1917. говори се у извештајима да су „од пре месец дана оживела четовања у крушевачком округу“ и да је до оружаних окршаја дошло на више места у срезу Рековац, тј. код Превешта, Прњавора, Великих Пчелица и Риљевца.

Војни генерални гуверман у Београду је посебном наредбом од 8. марта 1917. године заповедио свим царско-краљевским официрима, војницима и цивилним службеницима из управног апарата да морају спречити „да макар и једно обавештење у било којој форми“ изађе из устаничке области и забранио им, уз претње да ће се према прекршиоцима овог наређења поступити „са свом строгошћу и безобзирно“, да о овом догађају међусобно разговарају. Становништву је била намењена *Опомена у Београдским новинама* од 11. марта 1917. године: „... бесмислени гласови о догађањима на окупираном подручју, који немају никакву стварну подлогу, те да се озбиљно упозорава сваки грађанин да не шири лажне гласове јер ће у противном бити кажњен по параграфу 327. Војно-кривичног законика због злочина против државне војне силе (смртна казна)“.

Најпре је швајцарска штампа писала о устанку у Србији, што су пренеле и новине других земаља. *Београдске новине* су 24. априла коначно објавиле коментар о устанку, у коме се тврдило да Енглеска и Француска желе да српски народ „наведу на бунтовничка дела“, да би крварио „на олтару енглеско-француске грамзивости“.

Употребљен је и новац ради уношења потпуног расула у народу: онај ко „једног енглеског, француског итд. агитатора преда живог“ добија награду од 2.000, донесе мртвог 1.000 или прокаже и помогне хватању 500 круна.

У мају 1917. године будаком на спавању је убијен Станимир М. Ивановић, који је четовао од 1915. године као један од значајнијих комита у јагодинском срезу, чиме је нанешен тежак ударац герилском покрету у овом крају. Убио га је Аксентије С. Вучковић, и добио награду. Током 1917. године герилски је покрет у јагодинском срезу је замро. Срез је ограђен зидом ћутања и свакодневним патролирањем жандармерије. Нико није смео да говори о устанку, који се у то време одигравао у Топлици („Мали рат у Србији“).

Од јесени 1917. почели су најтежи прогони по целом Гуверману због скривеног оружја, који ће се продужити све до краја рата. Тако је на смрт стрељањем осуђен Јефта Рашић из Остриковца, старина од 96 година, код кога је пронађена пушка. Његово погубљење показује безобзирност, охолост и изгубљени морал, можда и паничан страх, којима је окупатор настојао да сатре сваки знак непокорности.

Истовремено се осећа и попуштање стиска од стране *Berzik komande* у *Jagodini*, прорадио је биоскоп, организују се концерти и игранке, дозвољена је и премијера позоришног комада „Ђидо“ за Нову 1918. годину. Герилски покрет ће у јагодинском срезу експлодирати почетком јануара и у пролеће 1918. године, када се нападају општинске касе и батинају и ликвидирају сарадници окупатора. Започеће прави герилски рат са окупатором и њиховим сарадницима.

Крајем августа 1917, када је тонула — чинило се безнадно герила у устаничкој области, рековачки крај је напросто проврио. Власти су увиђале да тада „само у срезу Рековац четовање има велику снагу“, односно да се у овом „за комитске послове повољном планинском крају“ запажа „веома живо четовање многобројних малих чета“.²⁷⁷

После велике јулске потере, изведене заједно с бугарским снагама у циљу да буде уништен Коста Војиновић, жандармеријски батаљон „С“ је повучен на „ретаблирање“ у Трстеник, око кога се управо тада осећао рад Војина Марјановића, па је можда био додатни разлог што се он тада пребацио преко брда на север. Међутим, цео овај батаљон ојачан „ловачким командама“ је на вест шта се догађа у Левчу и Шумадији опколио срез Рековац крајем августа. Тада је започело „чишћење терена“, које се продужило и у прве дане септембра. Дошло је и до оружаног окршаја, у коме су погинула шесторица комита, међу њима и Данило Маринковић. Погубљено је и седам талаца под оптужбом да су се „прикључили комитама“ и похапшено „много сумњивих елемената“.²⁷⁸

²⁷⁷ Управо у ово време се ту појавио Војин Марјановић са око 20 другова, који се по свој прилици средином лета пребацио на леву обалу Западне Мораве, да би из околине Трстеника и Крушевца убрзо прешао у крај око Рековца. Биће да је остваривао онај свој план о ширењу гериле према северу, који је раније изложио Пећанцу и Војиновићу, и вероватно је тачна тврдња окупаторових обавештајаца да је остао у вези с војводом Војиновићем. Сигурно је окупио око себе рековачке четице и дружине, које су још крајем јула постале изузетно присутне (можда већ тада такође на његов подстрек) и уз себе као истакнутог четовођу имао Данила Маринковића из Крушевца, наводно поручника српске војске. Готово одједном су крушевачко - рековачка област и околина Крагујевца постале крајње несигурне за окупатора. Наоружани људи, понекад и у српским униформама, убрзо су се појавили у округу Горњи Милановац, и највероватније је припалада истом, тј. Марјановићевом кругу и она чета примећена близу вршалица код Смедеревске Паланке, а из овог округа су морали доћи и они који су на десној обали Велике Мораве, код Параћина, запалили реквизирано жито. Свестан да не сме ићи у устанак и да је неопходно избегавати непосредне сукобе са окупаторовим јединицама, Марјановић је окупациону управу подривао препадима на усамљене официре, војнике и службенике, на реквизициона складишта и вршалице, а изгледа сигурно и тако што је народу говорио о слави војводе Косте Војиновића и пуштао глас да из шуме герилом наводно руководи лично принц Ђорђе Карађорђевић. Андреј Митровић, *нав. дело*, 486.

²⁷⁸ Андреј Митровић, *Устаничке борбе у Србији 1916-1918*, Београд, 1987, 15, 484, 485, Од овог тренутка се губи траг Војину Марјановићу. Капетан Павличић је 9. новембра известио да се „о Марјановићу већ дуже времена не чује ништа“. После рата је Коста Пећанац унео у списак оних који су се „показали као најхрабрији четници“, међу њих укупно 47, на шеснаесто место Војина Марјановића, уз напомену да је погинуо. Вероватно

У време када се размахивао устанак у Топлици, Јабланици и на Копаонику, непријатељи извештачи су упозоравали да је област Рековца „зборно место (српских комитских) чета“. У априлу 1918. из крушевачке окружне команде су упозорили да су „четовањима првенствено узнемирани шумовити комплекс срезова Јагодина, Рековац и Варварин и северни крајеви среза Трстеник“.

Најистакнутији герилац у пролеће 1918. је био Живојин Павловић. Непријатељ је претпостављао да је Павловић био и предводник свих тамошњих герилских чета, али не изгледа да су оне чиниле неку организацију. У сваком случају је реч о главном човеку гериле у том крају, и непријатељ је временом своју борбу с тамошњим четама све више сводио на покушаје да уништи Павловића и његову чету, која је могла бројати до 20 комита, мада се Павловић у селима најчешће појављивао са 8 или 10 људи. Најкасније у фебруару 1918. придружио му се Благоје Тодоровић, свештеник из Јагодине.²⁷⁹

Павловић је следио начин вођења гериле који је својевремено примењивао Војин Марјановић, само у сваком смислу ограниченије и без изразитог политичког рада. Његово четовање се није осећало изван шире околине планине Јухор на левој обали Велике Мораве. Иначе је Јухор био његова тврђава. Потребан новац је набављао односећи га препадима из општинских каса и одузимајући га од општинских старешина сарадника окупатора. Село Урсуде, које лежи на 3 - 4 км удаљености од Рековца, помагало га је, снабдевало храном и осталим што му је требало, крило и лечило његове људе. Слично се може рећи и за село Течић. Из села Ловци ово је дојављено властима, те су жандарми 15. марта дошли у Урсуде, ухватили 5 талаца, ухапсили 17 људи и спалили 22 куће проглашене за јатачке, затим истог дана узели неколико талаца, ухапсили 16 људи и спалили 16 кућа. Оба села су оптерећена највећом контрибуцијом, по 10.000 круна свако. Уследило је 17. марта стрељање 2 таоца из Урсуда и 22. марта 2 таоца из Течића.

На ово је Павловић показао да не жели бити пуки посматрач, па је у ноћи 18/19. марта дошао у Ловце, ухватио и везане довео у центар села кмета и још једног мештанина, прочитао смртну пресуду (вероватно због доушништва) и јавно их стрељао.²⁸⁰

На ово је непријатељ узео за таоца Павловићеву мајку 19. марта и објавио да она животом одговара за поступке свога сина. Живојин Павловић је већ 24. марта показао да не мисли попустити ни на овакав притисак, и усред дана, негде уочи поднева, упао је у село Мајур у долини Велике Мораве, однео 4.500 круна и снабдео се храном и одећом, а затим 1. априла дошао у Урсуде и однео једну свињу. Потера снаге једног вода која је кренула за њим могла је само да ухвати и одведе мајку Поповићевог комите Милана Милића, зато што је том приликом сину дала да једе.

је овај четовођа страдао у описаном „чишћењу“, с тим што његово тело или није пронађено или није тачно идентификовано. *Исто*, 487.

279 Глумац Чича Илија Станојевић, који је део окупације провео у Јагодини, сећао се да су среској команди стизале из шуме писмене претње да ће их све побити уколико не ублаже поступак према становништву, да су налажени преклани они домаћи становници који су били криви за смрт појединих људи јер су их издали окупатору, као и да су власти јуриле неког свештеника-комиту. Највероватније поп Милоје Тодоровић из Јагодине. Средином лета је непријатељ у тој групи, као истакнутије, приметио још и Петра Петровића и Вукашина Здравковића. Чича Илија Станојевић, *Под непријатељем за време Првог светског рата*, у: *Голгота Србије*, приредили В. Стевановић и С. Ђурић, књига 2, 1986, 610-658.

280 Стрељани су Коста Петровић Ловчанин, учитељ, Николић Станмир, тежак, и Симић Живојин, тежак.

Тако је то трајало до јесени 1918. године. Окружни командант у Крушевцу је 18. јуна објавио да је мештанима дужност да прокажу Павловића и попа Тодоровића, те ултимативно саопштио да је „стара мајка Павловићева узета за таоца и да ће после првог разбојништва или убиства које буде извршила разбојничка дружина Павловићева она бити убијена“. Ова претња је извршена крајем јула: окупатор је стрељао мајку Живојина Павловића, а такође оца и мајку двојице чланова његове чете. Стрељани као таоци 25. јула 1918: Љубица Павловић, 45 година из Лозовика, Стана Јанићијевић, 60 година из Црнча и Ранђел Јанковић, 70 година из Црнча.

Живојин Павловић је у августу 1918. погинуо у борби, а четовање преузима поп Благоје Тодоровић^{281 282}.

Павловићева чета је била најбољи пример нових прилика у Србији. Њени домаћаји су били ограничени, али је таквих чета било много и оне су чиниле да се окупатор не осећа сигурно, а такође да његово насиље буде бесплодно, бесмислено.

Широм окупиране Србије се одиграло отприлике исто оно што се згуснутије збивало у пределу Рековца и Јухора.²⁸³

ПУКОВНИК МАШ. ГРУЈИЋ, КОМАНДАНТ МОРАВСКЕ ДИВИЗИЈЕ – КОМАНДАНТУ ПРВЕ СРПСКЕ АРМИЈЕ – ИЗВЕШТАЈ О ФОТОГРАФИЈИ НАШИХ ОБЕШЕНИХ СЕЉАКА И ГРАЂАНА ОД СТРАНЕ АУСТРИЈСКИХ ВЛАСТИ У ЈАГОДИНИ

МОРАВСКА ДИВИЗИЈА
06 БР. 2962

КОМАНДАНТУ ПРВЕ АРМИЈЕ

У прилогу част ми је послати фотографију наших обешених сељака и грађана од стране Аустријских власти у Јагодини.

Ова је фотографија нађена код једног немачког официра, који је био тешко рањен на коти 1050 и разговарао са наредником 1-ве чете 3-ћег батаљона пешадијског пука МЛАДЕНОМ ПЕТРОВИЋЕМ, молећи га да буде евакуисан. Али пошто је тада била врло јака артиљеријска ватра, то га је наредник Младен оставио у намери да га доцније

281 Након интернирања свештеника Младена Вукићевића (водио је уписе до 21. августа 1916.) службу у старој цркви преузима Благоје Тодоровић. Његови уписи почињу од 9. октобра 1916. године (од 9. новембра на латиници) па до новембра 1917, када престају уписи у матичним књигама. Уписе наставља др Радивоје Јосић. Претпостављам да се поп Благоје одметнуо у шуму у новембру 1917. године.

282 А. Митровић, *нав. дело*, 503, 504, 505. Драгослав Дедић, *Јагодина у Првом светском рату*, 89-93, 101, и *Јагодински срез у Првом светском рату*, 84-94, 119-121.

283 Скупни извештаји жандармерије Гувернмана за месеце март, април и мај 1918. године о укупно 1.828 „пажње вредних кажњивих поступака“ српског становништва, и то: 65 убиства (3,5 посто), 195 разбојништава (10,6), 1.385 крађа (75,7), 130 случајева јаташтва (7,1), 26 престапа против окупационе војске (1,4) итд. *Устаничке борбе*, 505.

пошаље на превијалиште. Међутим када је доцније дошао, нашао је тог немачког официра на истом месту мртвог. Ова је слика била код неколико војника пре но што је дошла у дивизијски штаб, а од немачког официра изгледа да је узео редов III пешадијског пука РАДИВОЈЕ ПЕРИШИЋ, који је сада у болници. С тога се за сада тражени податци не могу послати. Поводом тога, што је слика овако исечена и изломљена води се извиђај и поступићу по надлежности.

Св. О. Бр. 5862
17. јануара 1917. год Кладероп

КОМАНДАНТ, ПУКОВНИК Маш. Грујић²⁸⁴

Франц Ломер, командант Царске и краљевске Команде округа Јагодина

Команда округа Јагодина
Предм. бр. 58.

Обавештење

о стрељаним лицима у области округа од почетка примене одлуке преког суда
По предмету Бр. 788

1916.

1. 1. дец.	Стојана Јована Павловић	30 7	из Ловци	посед оружја
2. 6. дец.	Драгутин Васић	38 7	Мишевић	посед оружја
3. 6. дец.	Станисав Милић	38 7	Мишевић	посед оружја
4. 6. дец	Божин Милосављевић	16 7	Мишевић	посед оружја

1917.

5. 7. април	Рашић Јевта	96 7	Остриковац	посед оружја
6. 27. јун	Арсеније Стаменковић	22 7	Корман	посед оружја
7. 27. јуни	Бранко Радовановић	17 7	Коморице	посед оружја
8. 2. јули	Богдан Јарчевић	26 7	Мишевић	посед оружја
9. 29 јуни	Лепосава Маленовић	35 7	Ланиште	посед оружја

1918.

10. 22. март	Никола Здравковић (отац комите Вукадина Здравковића)	72 7	из Доњ. Штипља	таоц
11. 22. март	Сретен Јанковић (брат бандита Цветка Јанковића)	31 7	Црнућа	таоц

(Франц Ломер)²⁸⁵

284 АВИИ, П 6, к. 527, рег. бр. 3/1.

285 АВИИ, П 7, к. 78, рег. бр. 20/4. *Страдање Српског народа.*

Царска и краљевска Команда округа Рековац - Списак талаца из округа Рековац
 Команда округа Рековац
 прам. бр. 71/1918.

СПИСАК ЦИВИЛА КОЈИМА ЈЕ СУЂЕНО У ОКРУГУ РЕКОВАЦ

Године 1916.

Војин Николић из Слатине због поседовања оружја

Године 1917.

Мијушко Панић из Пољне због поседовања оружја

Године 1918.

Стојан Бркић из Урсуле

Рака Илић

Михајло Ђорђевић

Драгољуб Милојевић

Михајло Савић

Ранко Јефтић из Течића

Владимир Антић

као таоци и саучесници злочина.

Рековац, 20. априла 1918.²⁸⁶

ЗЛОЧИН У СЛИВЕНСКОМ ЛОГОРУ У БУГАРСКОЈ

29. јануара 1916. године убијен је практикант Драгољуб Гавриловић из Јагодине усреддана на нужничкојјама. Комадант логора имао је смелост тврдити предкомисијом, која је први и последњи пут за 3 године дошла поводом убиства, како је убиство извршено приликом покушаја бегства. Како је писац овога био сведок тог догађаја, није дао лагати начелнику депоа, но је саопштио ствар и указао на то, да је убијени сакат ногом и не може бежати, затим да је још смакнутих панталона – очигледан доказ вршења нужде, и треће, да је тај човек ослобођен да иде кући и породици. Свршило се тиме, што је војник оправдан и одликован, коме је мало било што је убијеном нанео куршумом моменталну смрт – погођен је у срце – већ га је мртвог боо бајонетом.²⁸⁷

Из Списка интернираних и заробљених службеника Министарства просвете и црквених послова:

Ракић М. Драгољуб, учитељ – интерниран у Ашах

Ристић Живојин, ђакон – Ашах

286 АВИИ, П 7, к, 78, рег. бр. *Страдање српског народа.*

287 *Страдање српског народа*, 317

Павловић Доситеј, монах манастира Јошанице – Ашах
Лазаревић Никон, игуман манастира Каленић – Нежидер
Јовичић Богољуб, свештеник из Лоћике – Ашах
Вукићевић Младен, свештеник из Јагодине – Ашах
Васић Ђорђе, учитељ из Главинаца - Нежидер²⁸⁸

ПРВИ ГЛАСНИЦИ ИЗ ОКУПИРАНЕ СРБИЈЕ

Драгутин Јовановић ЛУНЕ, са непуних 19 година, марта 1911. ступио је у четнички одред Поповића Војводе Вука, официра српске војске, истакнутог члана организације „Уједињење или смрт” („Црна рука”). Са одредом је већ те и наредне године четовао по Македонији и Космету. Учествовао је у многим борбама током Првог и Другог балканског рата (када се одред борио у саставу регуларне српске војске). Исто се поновило и током Првог светског рата. Одред је упућиван тамо где је било најтеже и где се највише гинуло. Луне се истакао храброшћу и сналажљивошћу у многим борбама и већ у то време био је познат. Са српском војском се повукао на Крф и доспео на Солунски фронт, где је августа 1916. унапређен у чин активног наредника.

Српска Врховна команда неколико пута је покушавала да успостави везу са окупираном Србијом, али је у томе имала мало успеха. За 1918. предвиђана је велика офанзива на Солунском фронту и ослобођење земље, али команда није располагала са довољно обавештења о јачини непријатеља, распореду његових снага и много чему другом што је морала знати пред предузимање тако значајног подухвата. Те информације су морали да прибаве обавештајци у позадини непријатељског фронта. Међу више кандидата за мисију обавештајца, изабран је Луне. Од обавештајне службе Врховне команде добио је детаљна упутства шта све мора да сазна и дојави команди.

У ноћи 11/24. децембра 1917. Луне је са још једним другом успешно прошао кроз линије бугарских ровова и нашао се у позадини непријатељског фронта.

Пошто је прикупио довољно података о кретању и стању код непријатеља, Луне одлази у Врњачку Бању и ту се извесно време крије. Одлази у околину код сељака по селима среза јасеничког, даје им извештаје о нашем фронту и подиже код њих наду да ће ускоро доћи ослобођење. Истовремено, шаље претећа писма окупаторским властима, тражећи од њих да прекину с терором над незаштићеним окупираним крајевима и да, нарочито, престану са реквизицијом. Пошто је видео да окупаторске власти не попуштају, Луне једне ноћи одлази у Трстеник, маскиран као сељак, са косом преко леђа, упада у аустријски официрски дом, вади бомбу и пред запрепашћеним аустријским официрима држи један говор у коме их опомиње, опет, да престану са терорисањем србијанског становништва. Нико није смео да се макне с места за време његовог говора.

288 Из Списка интернираних и заробљених службеника Министарства просвете и црквених послова, *Исто*, 152-158. Нинослав Станојловић, *Репресалије окупатора над становништвом крушевачког краја 1916. године (прилог проучавању)*, Расински анали, бр. 4, Историјски архив Крушевац, Крушевац (2006). стр. 169

После овог подвига, Луне прелази на другу страну Мораве и крстари око Туприје, Јагодине, Параћина итд. У Јагодини узима са собом свога друга из четовања Милутина Петковића (садашњег активног коњичког капетана прве класе), који је био две године сакривен на тавану своје куће. Пошто је Луне покупио драгоцен материјал о стању окупаторске војске, он преко Врњачке Бање креће натраг за Солунски фронт. Са собом води свога оца Милчу, затим рентијера Обрена Младеновића и једну учитељицу. Ишли су пешице. У Прилепу му се прикључује његов друг Лазар Алексић. Опет се њих двојица облаче у одела бугарских војника. Али, сада Луне налази други начин прелаза фронта. Он веже свога оца, Топаловића и учитељицу, и тако везане - тобож као ухапшене шпијуне - спроводи кроз цео бугарски фронт. Ово лукавство на срећу му успе, и он кроз бугарске ровове долази са својом пратњом у наше редове на фронту, а одаве у Врховну команду. По драгоценом материјалу који је он прикупио доцније су засновани планови за наш напад на солунском фронту. То је било крајем 1917 године.²⁸⁹

Сачувана су сведочења из прве руке војводе Лунета и његових сапутника, током пробоја кроз непријатељске редове ка Солунском фронту, а међу њима је изјава наредника **Милутина Петковића** из Јагодине.

Помоћник начелника Штаба Врховне команде српске војске - Првом ађутанту краља Србије министру војном

ШТАБ ВРХОВНЕ КОМАНДЕ
оперативно одељење ОБР. 28491

Част ми је доставити саслушања четворице наших обвезника: наредника Драгутина Јовановића, наредника Милутина Петковића, Обрена Младеновића и Мирче Јовановића, и госпођице Љубице Чекаревићеве, учитељице из Ужица, који су пребегли ноћу 27/28. августа ове године на фронту Дринске дивизије, из Србије:

I. - НАРЕДНИК ДРАГУТИН ЈОВАНОВИЋ ИЗЈАВИО ЈЕ:

1. - ЛИЧНИ ПОДАЦИ:

Драгутин Јовановић; активни наредник; рођен у Алексинцу 1893. године, раније био четник код покојног војводе Војина Поповића.

2. - ЗАДАТАК И ИЗВРШЕЊЕ: У новембру месецу прошле године прешао је са капларом Лазаром Алексићем из села Врбичана округа Призренског на фронту Дринске дивизије и са знањем наше Врховне Команде од које је добио задатак да прикупи податке о непријатељу и његовој позадини и да по могућству шаље извештај. Вели да је то учинио у два маха, оба пута писмено по уговореној шифри, али ни један од тих

289 *Време*, 7. март 1932. године, Чланак: НЕСРЕЋАН СЛУЧАЈ НА НИШКОЈ СТАНИЦИ – ВОЈВОДА Д. ЈОВАНОВИЋ – ЛУНЕ ПОГИНУО У СУКОБУ СА ПОЛИЦИЈСКИМ АГЕНТОМ – НЕСРЕЋИ ЈЕ БИО ПРИСУТАН И ВОЈВОДА ПЕЋАНАЦ. Под чудним и сумњивим околностима Војвода Луне је убијен је на Четнички дан, када је требало да се уједине два четничка удружења, а он постане Председник Четничког удружења.
https://istorijskenovine.unilib.rs/view/index.html#panel:pp|issue:UB_00043_19320703|article:d iv665|query:јовановић%20луне

извештаја није стигао у Врховну Команду. Први извештај послао је у децембру 1917. године по једном бугарском ђаку који је радио на ваздушној жељезници у Прилепу, био оптужен за неку кривицу и због тога хтео да се преда. У томе извештају јавио о покрету једне Турске дивизије код Прилепа. Други пут у јануару 1918. године послао је шифровани извештај по једном бугарском војнику Илији Коневу, с којим се раније познавао и који је такође хтео да се преда. У томе извештају је саопштио о фортификацијама и начину исхране код непријатеља.

Затим је отишао даље за Тетово, у село Врбичане, Суву реку, Штимље преко Липљана у Приштину. Ту му више Липљана у Селу Сушици нестане друга Лазара кад је био отишао да купи храну. Чекао га две ноћи па је закључио да је ухваћен и наставио пут даље. Дотле није видео ништа значајно. Преко Лисице стигао је у почетку фебруара у село Туларе где је сазнао да се налази једна чета бугарских пешака због потере за побуњеницима. Одатле је отишао у село Медвеђу, где је опет била једна чета. На путу за Прокупље свратио је у село Житорађе, у коме је била на становању једна бугарска чета, опет због побуњеника. Уопште, у целом том крају у селима где је општина, налазила се по једна цела чета а у осталим селима по један до два вода. Распитивао се за Косту Пећанца, али није умео нико ништа да му каже.

Затим је преко Јастрепца отишао у Крушевац код таста. Ту је видео два батаљона аустријских пешака и једну брдску позицијску батерију. Идуће ноћи стигао је у Врњачку бању, где је на одмору провео до половине априла ове године. У Бањи је сазнао да је његов друг наредник Милутин Петковић у Јагодини; због тога је у мају отишао у сељачком оделу пешке у Јагодину и довео собом и њега и једног талијанског заробљеника у Бању. Није ништа важно видео на путу. После тога је ишао пешке, опет у сељачком оделу, у Крагујевац да нађе матер свога бившег команданта покојног потпуковника Војина Поповића, али је сазнао да је она у Београду. Поново ишао 7. јуна ове године у Крагујевац, где је нашао матер покојнога пуковника Поповића, од које је чуо да се буне војници, Чеси по народности. Кад се кренуо из Крагујевца, чуо је пуцњаву у средини вароши код Крста.

Доцније је чуо да се 106 таквих војника разбегло у планине, да је 50 стрељано и доста официра је изгинуло.

Кад се вратио кући, сазнао је да у планини Гочу има два наша војника која су тамо већ трећа година, с којима је после ухватио везу. Један је од тих је тобџија, а други је понтонир. Са њима је остао месец дана у Гочу, јер се бојао да се врати кући. Узео је на признаницу од Гаврила Белића и Вула Поповића надзорника 2000 круна, те је за тај новац куповао храну и опанке за себе и остале своје другове с којима је прешао овамо. Док је био у Гочу издржавао га кмет, један добар газда из Гоча који се зове Љуба Миковић. И њему је дао признаницу на три овце у вредности 500 круна.

Госпођицу Љубицу Чакаревић познао је преко жене пешадијског мајора Рад. Јеремића, преко које је госпођица Чакаревић молила да је наредник Драгутин поведе са собом, јер је два пута покушавала да добије прелаз за Женеву, па није успела. Једном приликом кад је био у Бањи она га је и лично замолила, те он пристане, купи јој опанке и чакшире и поведе собом у Гоч. Она двојица војника бегунаца из Гоча пристали су били да пођу, па су у последњем тренутку одустали.

27. јула пошао је из Гоча правцем: БРУС - СЕЛО БЛАЦЕ – ПРЕПОЛАЦ - ОКОЛИНА ПРИШТИНЕ - ЦРКВА ГРАЧАНИЦА – ШТИМЉЕ - СУВА РЕКА. Довде је приметио само један бугарски ескадрон у Сувој Реци и ништа више. Даље: село ВРБИЧАНЕ, где је од Лазареве сестре сазнао да је овај непрестано у затвору у Призрену, где га посведневно туку не би ли признао с ким је и зашто дошао, али да он ништа није хтео да саопшти. Чекао је два дана и гледао на сваки начин да Лазар сазна да је он овде, те да покуша да побегне из затвора и да се врати заједно с њим на фронт, али како од тога није могло бити ништа он се крене даље на пут. Лазарева сестра га је снабдела хлебом и сиром за њега и остале другове и провела их једном преком стазом преко Шар планине у околину Тетова. Одатле је преко Сутих планина, планине Скале сишао у Пореч, где је у селу Зркле у кући једног четника, који је сад овде на фронту, добио хране. Затим, на село Требиште, где је видео једну воловску комору која вуче сено за Прилеп. Кад је стигао код Прилепа, он је оставио друштво у камену код града, а сам сишао код ујака, чија се кућа налазила у близини турскога гробља. Ту је купио хлеба и сира. Затим је са друштвом наставио пут за село Каминик и Разимба, где је преданио од прилике на сат далеко од штаба II дивизије. Затим у Полчиште, код последње станице жичане жељезнице. Одатле ухвати пут за Козјак и кад је свануло он види да је погрешно пут јер је стигао позади Сокола, ближе Добром Пољу, а не према фронту Дринске дивизије, где је хтео да се пребаци. Истога дана увече сиђе у поток, прође поред једне немачке батерије и стигне код бугарског лазарета северно од „Раскршћа”, где је купио од бугарских војника 4 хлеба, одмах наставио пут до близу штаба 28. пука и срео ордонанса из штаба тог пука, који се понудио да га одведе у штаб, али он скрене на другу страну и око 2 часа ноћи стигне на „Раскршће”, где остави друштво, а он изађе на једну косу ради осматрања и оријентације. Али, како је ту била осматрачница немачка, он се спусти на Градешнички пут и попење се на један ћувик према тачки 4. Дринскога фронта. Ту је видео и свеже трагове од наших артиљерских метака и посматрао дејство наше артиљерије. Око 12 часова Талијан-заробљеник се изгубио, зашта је он тек око 4 часа по подне дознао. Чим је о томе био обавештен, он одмах остави друштво и сам пође у извиђање у напред јер су сад наилазили бугарски ровови. Ту их сустигну два бугарска војника без пушака, којима на питање одговори да је из 8. роте и да тражи неког Павла Димова из 7. роте, чије је име измислио, да би се само отресао незгодног друштва. Бугари му одговоре да тај војник не постоји у 7. роти и један од њих предложи ономе другоме да пожуре јер ће сад почети гађање непријатељске артиљерије и тако се изгубе. А он пође косо лево, прескочи једну спроводницу и стигне до рова из кога је била избачена свежа земља.

Учини један покрет удесно, па затим улево, али не наиђе ни на кога од бугарских војника, сем што је пред ровом видео препреку од жица. Зато се врати натраг поведе све друштво собом, прескочи ров и скрећући у лево он наиђе на отвор у препреци који је водио ка бугарској објавници, коју је лепо видео. Због тога скрене више удесно и тек су се ови кренули ка нашој препреци бугарски војник из речене објавнице баци само једну бомбу за њима.

Чим је приметио наше ровове и препреку пред њима, он се јави гласом нашим војницима да не пуцају и каже ко је. Врати се по остале, пређе препреку и уђе у ров.

Успут је сретао многе бугарске војнике који иду на 20-25 дана одсуства, разговарао је са њима и видео да не мисле да нападају, нити слуте о нашем нападу. Нигде није видео бугарске резерве.

На целом путу носио је бугарску шапку, а поред тога му је много помагало и знање бугарског језика, и за набављање хране и за разговор са бугарским војницима. Чуо је од бугарског војника Стојана Кенева у Поречу (дошао на одсуство кући) да немачких пешада, јединица нема, а поједине немачке батерије такође крећу, али не зна у ком правцу.

II - НАРЕДНИК МИЛУТИН ПЕТКОВИЋ ИЗЈАВИО ЈЕ ДА:

1. - ЛИЧНИ ПОДАЦИ:

Рођен 1891. године у Јагодини. Био је четник у добровољачком одреду покојног потпуковника Војина Поповића.

2. - УЗРОЦИ ОСТАНКА У СРБИЈИ:

1915. године био је упућен у патролу из одреда, па је у борби са арнаутима рањен, извесно време остао код њих на чувању и лечењу, па је оданде спроведен у Пећ и даље у Ушће, Краљево, Крушевац, где се поредом задржавао ради лечења. Кад је санитетским возом требао да буде одведен у Аустрију, он је искочио из њега код Јагодине и остао непрестано код своје куће. Глас који се раније распростро да је погинуо, подржавали су и његови родитељи, који су носили чак и црно због тога. У варош излазио више пута.

3. - СТАЊЕ У СРБИЈИ:

У Јагодини постоји “ „, у Крушевцу је „ ”. Жандарма има око 200, али нису сви у Јагодини, него и у селима у Округу. Тако на пр. у Црнци има 40, у Мишовићу 20, највише због чете коју води неки Живота абација из једног села. Пред полазак чуо је да је Живота предао чету поп Благоју. Чета оперише у Јухору и на Црноме Врху. **Рано у пролеће 1916. године четници су убили једног аустријског официра, због чега је попаљен Прњавор манастира Јошанице.**

Посланик Жика Златановић који је пуштен из Ашаха стим да може живети у Београду, понова је интерниран заједно са Вељовићем инжињером. Остало грађанство се држи мирно. Животне намирнице нису тако скупе. Месо се коље два пута недељно. Свет не рачуна на брзи завршетак рата и наш повратак. Па ипак се с времена на време протуре гласови како је српска војска прешла Бабуну, свет онда мио оживи, па опет утоне у резигнацију. Али главно да нико не губи наду да ће се српска војска вратити, и да ће наша ствар победити.

4. - КРАГУЈЕВАЧКА ПОБУНА:

О овој побуни чуо је у Јагодини. Један аустријски пук формиран од заробљеника који су дошли из Русије имао је своја два батаљона у Крагујевцу, а два у Београду, Састав пука мешовит: Чеси, Маџари и Хрвати. Они у Крагујевцу имали су да се наоружају и упуте на Македонски фронт или Албански фронт. Али војници договорно реше да се овоме одупру. Постојала је читава организована завера. И кад су једно вече аустријски официри давали један банкет у кафани Талпари код „Премовића“, побуњеници разбију магацин оружја, снабду се муницијом и оружјем, па онда опколе дотичну кафану и отворе ватру из пушака. Један део трупа Крагујевачких пође у помоћ, развије се борба

и седам побуњеника ухвате и сутрадан обесе, али остатак успе да побегне у планине где се и сада налазе. У паници је изгинуло мноштво официра, жена и деце. Чак је и артилерија учествовала у борби да би уплашила побуњенике. Чуо је да има још много наших чета али су све неорганизоване и махом ради свако за свој рачун.

Других података није умео да да.

III - ПРЕДУЗИМАЧ из Врњачке бање МИРЧА ЈОВАНОВИЋ ИЗЈАВИО ДА:

Стар 57 година, родом из села Бућина код Прилепа.

1. - ПОБУДЕ ЗА ПРЕЛАЗАК:

Бојећи се гоњења од стране Аустријских власти које су му већ вршиле претрес стана начувши да је његов син Драгутин дошао, прешао је заједно са њим на фронту Дринске дивизије. Ништа нарочито и ништа важно није се могло од њега сазнати.

ОБВЕЗНИК ОБРЕН МЛАДЕНОВИЋ ИЗЈАВИО ДА ЈЕ:

1. - ЛИЧНИ ПОДАЦИ:

Родом из Врњаца, стар 36 година.

2. - ПОБУДЕ ЗА БЕГСТВО:

Све до 26. октобра 1916. године био је кмет у Врњцима. Ишао је са српском војском у одступању до Подгорице, где је са осталим друштвом из Врњаца остао да се преда Аустријанцима. Одатле па до Цетиња ишли су под стражом. Од Цетиња до Котора без страже. Одатле: лађом до Новог Кастела, возом преко Мостара до Добоја где су остали 11 дана у карантину због вакцинације, потом два дана пешице, па онда возом до Земуна и из Земуна преко понтонскога моста у Београд, где је провео два дана у касарни VII пука, па онда са својим друштвом упућен кући и стигао у Врњеце 6. фебруара 1916. године. Одмах су га Аустријанци поставили за општинскога одборника, а од 1. априла за кмета на којој је дужности остао све до 15. септембра 1917. године, када је по четвртој својој молби смењен са доктором Арновљевићем који је био председник општине. Од тада је председник општине Вуле Поповић, надзорник бање, а кмет на његово место Бранислав Кожетинац, трговац. Дискретно напомиње, да је пребегао између осталог и због неверства жениног која се спанђала са неким Швабом. Наредника Драгутина Јовановића звани „ЛУНЕ” познаје из раније кад је био комита. Вели да је жандармерија знала за његово бављење у Врњцима, али се правила невешта.

ЖИВОТ У ВРЊЦИМА: Поступак власти. Раније у Врњцима је постојала месна команда; сада само има 15-16 жандарма са вахтмајстором ДЕРЊЕЈ-ЕМ (Мађар) који представља главну власт у Врњцима. Осим наше општинске власти других цивилних нема. Поступак власти у главном добар, у Врњцима се од јуна месеца слободно продају беле векне у тежини од 750 грама по цени од 4 круне. На ову се продају гледа кроз прсте, и ако она није дозвољена, јер и за Врњеце као и за остала места важе купони. У 1916. години један килограм брашна је стајао 5-6 круна, док у овој години не прелази две круне. Хлеба следује по двеста грама на особу. Једно пиле кошта 20 круна; кајмак 16-20 круна; сир 1215 круна. Општина је до јуна месеца куповала из државних магацина пшенично брашно по 0.80, а продавала га по 1,20 дин.; пројино 0.60, а продавала га по 1.00 дин. Цене су повећаване зато што општина има доста сиротиње коју издржава.

Може се рачунати да данас у бањи има око 100 породица избеглица или око 5-6000 душа. Од угледних личности тамо се још налазе: Вучко Ђорђевић, државни са-

ветник, ђенерали у пензији Магдаленић и Перишић, пуковник у пензији Илија Ђирић, начелник Министарства Грађевина Светолик Поповић.

Од прошле године Аустријанци поступају блажије. Из Терапије однето је све. То су Аустријанци урадили и са приватним зградама. Морал код жена је много опао. Кинђуре се и намештају као и пре. Празником и недељом долазе официри из Трстеника, и онда се на корзу Врњачком има шта видети.

Вели да има доста имућних људи који су новчано помагали наш оскудни свет. Тако спомиње неког Стевана Мирића који је издао избеглицима преко 20.000 круна. А има их много других.

V - ГОСПОЏИЦА ЉУБИЦА ЧАКАРЕВИЋЕВА ИЗ УЖИЦА ИЗЈАВИЛА ДА:

1. - ЛИЧНИ ПОДАЦИ:

Љубица Чакаревићева из Ужица, кћи учитеља Јеврема Чакаревића који је сада у Паризу; рођена 1894. године у Ужицу, учитељица. Нуђена од Аустријанаца, али није хтела да се прими службе.

2. - ПОБУДЕ ЗА БЕГСТВО:

Половином јула месеца ове године дошла је из Ужица са оболелом сестром на лечење у Врњце. Ту је сазнала да је са Солунскога фронта кришом дошао наредник Драгутин Јовановић, састала се с њим и наваљивала да је у повратку собом поведе, на шта је овај најзад и пристао. Прави су јој узроци-мотиви за ову одлуку, да живи у слободи са својим оцем и браћом, од којих је један учитељ и обвезник у II Дринском завојишту а двојица су у Француској студенти. За време нашег повлачења 1915. године ишла је са својим оцем, који је био начелник војне станице у Новој Вароши, до Пријепоља одакле се вратила натраг пошто јој је отац то саветовао највише зато, што је коњ кога је јашила био слаб и изнурен, те би тешко могла да настави и издржи пут до краја. Отац ју је предао једном Турчину своме пријатељу пошто је и сам из Санџака.

3. - ПУТ ДО СОЛУНСКОГА ФРОНТА:

Није у стању да каже тачну маршруту, јер се не сећа свих места кроз која је прошла, пошто је наредник као вођа одређивао правац кретања. Кретали су се само ноћу, а предањивала у шумама далеко од насељених места. 27. јула ове године пошла је са осталим друштвом из планине Гоча, преко Бруса, Јанкове Клисуре, Куршумлијске бање, Преполца, Приштине итд. Од ње се није могло да добије нарочитих војничких података али уме да прича:

4. - ЖИВОТ У УЖИЦУ:

ИСХРАНА. - Аустријске окупаторске власти реквиришу сву храну, коју прикупљају у магацине, одакле издају народу по одређеним ценама и у прописаној количини. Брашно је кукурузно, млевено заједно са кочањком и следује дневно на главу по двеста грама. Цена је по килограму од 0.80 па навише, Со се издаје за читав месец; цена је такође променљива од 0.80 па навише. Шећер следује по четврт до пола кгр. на главу за месец, а цена је 4 1/2 круне по килограму. Намирнице се најсигурније и најбрже добијају за златну монету. Свет је принуђен да од ужичких зеленаша купује наполеон по баснословну цену од 120-150 круна, који власти примају у вредности номиналној у 20 круна. Иначе, у погледу осталих намирница тешкоће су за набавку огромне. Зато се грађанство у пролећним данима исхрањује копривом, лободом итд. коју бере у пољу.

Магацини за официре и чиновнике пуни су свега и свачега, а пуно је официрских и чиновничких жена које су дошле из Аустрије да се исхране.

У опште, ко успе да стекне пријатељство аустријске власти, тај не оскудева у намирницама. То нарочито вреди за женски свет.

3. ВЛАСТИ И ЊИХОВО ПОСТУПАЊЕ.

У Ужицу постоји: Окружна команда као највиша војна и цивилна власт.

Општинска власт је састављена од наших грађана. Садашњи председник је Велимир Јанковић, трговац, а пре њега су били Никола (Црни) Добросав Јевремовић и Страхиња Поповић, адвокат. За наш свет је био најбољи Страхиња Поповић адвокат који је као културан, а при том још и богат човек умео да буде независнији према Аустријанцима, па се чак говорило да је приликом пријема председничке дужности постављао и извесне услове са своје стране.

До смрти Фрање Јосифа, власти су биле врло сурове према становништву. Вешања су била врло честа. Али од доласка на владу новог Цара, оне поступају блаже и није било ни једног случаја смртне казне. На против, и код самог окупаторског елемента који је склопљен махом од Срба и Хрвата, осећа се отворен Југословенски покрет. На забавама се поред српске химне певају и Хрватске песме. Аустријанци радо слушају песму „ДАЛЕКО ОД МОРА“.

Жене се употребљавају за кулук. Варошанке имају да издрже по 10 кулука на годину (пleve баште, саде поврће и туцају шодер за друмове). За сељанке важи то исто, са разликом што је број кулука за њих неограничен. Радно је време од 6 часова ујутру до 6 часова вече. Варошанке се могу новцем да откупе.

Сељанке кад заврше туцање камена, у повратку кућама певају из гласа познате песме или још чешће једну нову која се појавила после нашег одласка из Србије: „КРАЉУ ПЕТРЕ, ДОЂИ САД НА ВЛАДУ, ЖЕНЕ СУ ТИ ОПРАВИЛЕ ЦАДУ“. То је израз њиховог расположења према окупаторским властима.

Власти гледају да на сваки начин извуку што више новаца од становништва. У томе погледу се не устежу да праве и ординарне преваре. Такав је случај са молбама за прелаз у Швајцарску. Уз једну такву молбу мора се приложити 6-7 круна таксених марака, али се обично дешава, да та молба „НИЈЕ НАПИСАНА ПО ОДРЕЂЕНОЈ ФОРМИ“, те свет пише поновне молбе и плаћа понова таксу, и кад већ почне да рачуна на повољно решење, долази му у кућу детектив и на врло фини и углађен начин саопштава да је молба из тих и тих разлога одбивена.

Аустријанци се труде да заостало чиновништво придобију за себе. То је у осталом темељ на коме почива њихово државно уређење: бирократизам-беактерски привилегисан сталеж. Наш чиновник који се прими службе код њих, ужива свако благовољење, нарочито у погледу повластице за исхрану: добија све намирнице из чиновничког магацина итд. Има доста девојака које у „Крајскоманди“ раде као писари, али се оне само још по имену зову девојкама, јер им је чедност била па прошла.

3. - РЕКВИЗИЦИЈА: Још одмах по своме доласку, власти су приступиле реквизирању свих бакарних ствари, вуне и тканина као што су ћилими итд. И дан данас не пропуштају да врше претрес станова у тражењу горњих артикала. У почетку су поскидали сва звона са цркава па су после по једно вратили.

4. - ВОЈСКА И ЖАНДАРМЕРИЈА:

У вароши се прилично задржавају аустријски регрути, „ЈЕГЕРИ”. Не зна им народност. Ту се вежбају, па онда одлазе, али куда није јој познато. Жандармерија је прилично јака, То је изазвала појава одметника и комитских чета у округу. Смештена је у кафани код „ДВА БАГРЕМА”, „ТРБИЋА” и још у једној.

5. - ДРЖАЊЕ УЖИЧАНА:

Свет се помирио с тим да ће рат трајати још најмање две године и да ће решење пасти на Западу. Аустријанци веле да ће се рат решити на „ПАТА КАРТЕ” и да ће Србија постојати, али наравно без Мађедоније, која има да припадне Бугарима. О некаквим добицима на рачун Аустроугарске, неће ни да чују.

Има наших људи од којих пате и Ужичани и народ у округу. Међу њима видно место заузимају: трговци Пера Јанковић и Ђерасимовић. Нарочито је дозлогрдио Јокановић, који је на Златибору основао фабрику ПУТЕРА, па будући да стоји на доброј ноzi са властима аустријским, одузима сељацима стоку и гомила незадовољство противу себе. Власти су приредили једном приликом забаву са лутријом чији су згодици били артикли за јело. Између осталог могло се добити јагње, теле, клековаче, итд. Али нису имали никакву посету. Мада су рачунали да ће мрсни згодици привући у што већем броју изгладнеле Ужичане, ипак су ови предпостављали даје пробитачније, посматрати бал споља, вешајући се на плотове у дворишту.

У овој години долазили су Чачански ђаци у народном оделу. Давали су неке чиновне из Циде. Поред свега свог труда да буду попустљиви Аустријанци су ипак попреко гледали на народно одело.

Морал код женског света не стоји на завидној висини. Пре се може рећи да је много пољућан. Нешто је томе узрок сама окупаторска власт, али пре и више спонтани женски прохтев. Аустријанци имају свој коруптивни систем, који се састоји у томе, да приликом размештаја својих официра и чиновника, увек удесе да у приватним кућама где има доста женске чељади одреде по једну собу за становање. И онда није тешко погодити шта временом бива са женскињама из тога дома.

Али више је случајева, да нарочито женскиње из имућних кућа ступа у односе са Аустријанцима. Има побачаја код неколико наших жена, које су резултат тих односа. Тако исто има девојака које су пошле за аустријске чиновнике и официре, или су се само вериле. На пр. Даринка ћерка Велимира Јанковића, председника Ужичке општине венчала се са једним Хрватом, правником, који се зове Влатко Миљковић. Он је аустријски резервни официр. Док је још била верена, та је госпођица једном приликом на ужичкој пијаци узела за пример дроњавости и неугледности српских официра, једног старог сељака из округа, резервног официра.

Милица, ћерка Пауна Жиравца трговца, верена је за Стириновића судију и Србина из Лике, који је у Крајскоманди аудитор и онај „ШТО ВЕША ЉУДЕ”.

Ружица Радовановић (сирота девојка) верила се за џандара Илију Н. -- Меланија Н. свршени ђак трговачке академије, верила се за детектива Ивковића.

Док чиновничке жене нису почеле су уредније добијати новац њихов од својих мужа са Солунскога фронта, поједини трговци су осуђивали њихов одлазак из Србије, и гуњћали што им „своје жене оставили на врату, па их сад они морају да издржавају”.

Има их који се прибојавају нашег повратка, јер ће се онда открити многи њихови прљави послови.

6. - ШКОЛЕ:

Основне школе постоје само по форми, и у њима су запослене само Хрватице. Учи се нешто мало рачуна, хрватског језика и певања. Учитељице врло добро поступају са децом, тако да уживају већу наклоност него ли раније наше наставно особље.

ГИМНАЗИЈА постоји као приватна установа. Директор је Урош Кубуровић; остали су наставници опет Срби. Обавезни су страни језици: француски, немачки и мађарски.

Сваки ђак плаћа сразмерно своје имовном стању од десет круна па навише. За већи број деце из једне породице постоје и извесне новчане олакшице.

7. - ЦРКВА И СВЕШТЕНСТВО

Свештеници су сви на лицу. Приновљен је један свештеник из Аустрије. Обреди црквени и остало, све је по старом.

8. - ЈАВНИ РАДОВИ ОКУПАТОРСКИХ ВЛАСТИ:

У Ужицу је подигнут један парк са „ТЕНИС-ПЛАЦЕМ”. Електрична централа је у дејству. Ткачка фабрика ради врло мало, и то све за аустријску војску. Улице су посуте шодером и песком. Неколико зграда су почели да оправљају, али су прекинули посао. Исти је случај са железничким краком од Кремана, који је имао да веже Ужичку пругу са Босанском. Жељезница Ужице-Крушевац је у саобраћају.

9. - ОДМЕТНИШТВО СТУДЕНТА ЋОСОВИЋА:

Пре два - три месеца убијен је студент Ћосовић у селу Потпећу од аустријских жандарма. Са њиме је погинуо још један дечко који је раније заједно са њиме одбегао у планину. Ћосовић је био врло интелигентан човек, резервни официр, у рату рањен у ногу и због тога није могао да се евакуише из Србије. Издали су га властима наши сељаци (Ћебићи из Врела). Одметнуо се због сукоба са председником Севојничке општине, код кога је био општински писар, и то због лоповлука у деоби намирница сељацима.

Његова је кућа била једна од најимућнијих кућа у Ужичком округу. Аустријанци су му све попалили, старијег брата убили, а осталу чељад интернирали. Кад су једном приликом аустријски жандарми наплатили порез у Мачкатима и враћали се за Ужице, пресрео је онога што је носио новац, одузео му и вратио сељацима, а „Крајскоманду“ писмом известио да је он „У ИМЕ КРАЉА ПЕТРА ИЗВРШИО НАПЛАТУ ПОРЕЗЕ НА СВОЈ НАЧИН”.

Кад је убијен, Аустријанци су били необично добро расположени и фотографисали су га мртвог.”

3. септембра 1918. године

Буковик

По заповести Начелника Штаба,
помоћник пуковник²⁹⁰

Сећање **Др Радмила Вучића**, професора универзитета у Београду, рођеног Јагодинца, на дане у заробљеништву у аустро-угарском логору Ашах.

Сећа се: „**чика Жике - Живојина Топаловића**, фијакеристе старе Јагодине. Био

је најбољи представник свога града. Физички је био веома лепа појава: крупан, висок, снажан, лепо развијен, господственог држања и високе природне интелигенције. Имао је и нарочито леп дар за причање. За време рата био је са многим Јагодинцима интерниран у Горњу Аустрију, у злогласни логор Ашах.

Врло брзо се истакао за контролу расподеле намирницама заробљеницима од стране наших људи. Оно мало покрадених намирница од управе логора предатих нашим – могли су наши несавесни људи даље да краду са своје стране. Захваљујући највише чика Жики и још неким поштеним људима, томе се стало на пут. Кад нисмо могли да спречимо крађу аустријских војника, могло се бар правилно поделити оно што се добије.

Глад је односила сваког дана на десетине људи. Сурова дисциплина отежавала је ионако очајно стање интернираца и војних заробљеника. Измучени, гладни, презебли окупљали су се ђаци - интернирци око чика Жике, који им је причао своје духовите приче тако да су заборављали на глад и беду.²⁹¹

Када је августа 1916. године Румунија ступила у рат против Централних сила, онда је у Јагодини затворен велики број грађана, и мањи део из околних села. Највећи део је интерниран у логор Ашах.

У Јагодину је доведен приличан број руских заробљеника и већи део од њих је чувао коње, који су били потребни за војне сврхе. После њих су пристизали и заробљеници Румуни. Италијана је било нешто мање.²⁹²

Бугарски злочини у Ђуприји

Р. А. Рајс, професор Универзитета у Лозани шаље Влади Краљевства СХС, извештај о вештачењу о бугарским злочинима у Србији. Извештај је опширан и међу осталим градовима, налази се Рајсов извештај о злочинима у Ђуприји.

Варош Ђуприја

Саслушани сведоци: Милан Цветковић, 39 год, деловођа суда; Аранђел Брзковић, 67, заменик председника општине; Ђоко Лазић, 67 год, Миленковић, 50 год, Миле Радојковић, посланик; Милоје Радојковић и Драглин Корта.

Погубљења

Сведоци сматрају, да су у околини вароши, Бугари убили око 200 особа Често су одводили сељаке у Ђуприју, понекад тридесетак одједном, кобајаги су им судили, поново одводили и убијали успут. Зато се може, на путу за Деспотовац наћи у државној шуми, један бунар пун лешева. 1917. године, Бугари су стрељали Десанку, ћерку Грегорија Милосављевића и Косару, жену Љубе Николића, обе из Ђуприје. На

291 ИАЈ, К-26, Изјава др Радмила Вучића, професора ,дата Д.В.

292 ИАЈ, К-2, Сећање Д. В.

пијаци у Туприји обесили су такође Ђорђа и Радета Попадића и једну жену. Радету нога била ампутирана. Бугари су фотографисали ово погубљење. У свом досијеу имам осам различитих снимака овог погубљења. Браћа Попадићи били су из села Вирине. Убијени су из тог села Благоје и Васа Антић. Ђока Белић из Туприје био је такође погубљен. У селу Исакову, Бугари су убили Илију Милосављевића, Пауна Јанковића, Ранка Симеуновића, Маријана Лазаревића и Симеуна Адамовића. Међу убијенима из села Сења, близу манастира Раваница, је Милош Врбић, који је убијен пошто су му претходно опустошили кућу и напастовали жену. Командант Кулчин убио је два Грка из Кавале (интернирци) и узео им 100.000 франака.

Погубљења при одласку

Бугари су, када су полазили, убили једног сељака и његовог сина близу Вашаришта и бацили лешеве у Мораву. Мештани из Туприје су их пронашли.

Злостављање. Отимачине

Командант Петев из 32. чете XI или X пука био је командант места у Туприји. Тукао је становнике и отимао им новац. Бугари су тукли житеље, без разлике, како оне угледне, тако и све друге. Петев никада није излазио без корбача, којег је стално користио. Командант Кулчине који је замењивао Петева, је другог дана по доласку ишибао Радојковића, посланиковог брата. Хтео је да узме Р. (Радојковићеву, прим. прев.) кућу у року од два сата, како би у њој боравио. Р. (Радојковић, прим. прев.) му је одговорио да то није могуће, пошто мора да пресели своје ствари. Кулчин гаје одмах претукао. Једног дана, око поноћи, командант Петев је дошао код сведока Лазића да би га опљачкао. Старац и његова жена, обоје болесни, били су у кревету. Петев их је избацио и претукао. Сава Димитријевић, архитект из Београда, добио је од Кулчина 25 удараца штапом, зато што у ходнику Радојковићеве куће није одмах устао да поздрављива команданта. Радован Петровић је добио батине од Кулчина зато што га није поздрављива на улици. Уосталом, командант Кулчин је тражио овакве прилике како би злостављао становништво. Шетао је улицама да би га поздрављивали. Уколико га неко не би поздрављива, наређивао је војницима или жандармима да га одведу у његову кућу, где би га ударао 25 до 50 пута по голој задњици, како мушкарце тако и жене. Тако је Наталија, ћерка проте Аврама Петровића, добила 52 ударца по голој задњици. Када би жртве плакале, претио би им убиством. После оваквог поступања, жене би побациле и озбиљно би се разболевале.

Председник општине Туприја био је Атанасије Робев из Битоља, који је раније био председник општине у Свилајнцу. Под претњом да ће интернирати људе, отео је становништву најмање 200.000 лева. Најзад су га чак Бугари осудили у Нишу на једну и по годину затвора. Никада ништа није плаћао, али је под разним изговорима узимао онолико новца колико је могао. Тако је једног дана тражио сведоку Лазићу позајмицу од 600 лева. Када је овај тражио да му врати дуг, Робев га је избацио под претњом да ће га интернирати. Свакога дана су биле вечере код Робева, али он није никада плаћао оно што је јео и пио.

Сведок Лазић је био први председник општине под бугарском окупацијом и то у трајању од два месеца. Никола Волчанов из Софије га је замењивао. Овај није отимао новац, али никада није плаћао своје свакодневне вечере, које је поклањао проституткама које је водио са собом.

Благајник Петар Стефанов из Сливнице био је највећа битанга на свету. Од сваког је отимао новац. Одузимао је производе са пијаце и продавао их у своју корист. Узимао је новац људима, претећи им да ће их тући или интернирати.

Командант Петев је такође отимао новац, али на уврнути начин. Тако је узео 4380 лева следећим особама, под изговором куповине једног авиона „про Морави“: Милету Радојковићу, госпођи Љубици Симић, госпођи Војислави Ристић, Михаилу Симићу, Ђоки Лазићу, Михаилу Миленковићу, Љубомиру Миленковићу, Владимиру Петровићу, Чедомиру Глишићу, Радовану Петровићу, Драгутину Јаначковићу, Кости Стојковићу, Добривоју Радосављевићу, Драгутину Корти, Свети Шошићу и другим угледним особама. Тај новац предат је команданту бригаде, пуковнику Стејанову и његовом заповеднику Штаба, команданту Каназиреву. Сувишно је рећи да авион никада није купљен. За тај авион је у целој вароши сакупљено 13.000 лева.

Када је умрла бугарска царица Елеонора, варош је морала да плати 3000 лева куповину венца.

Командант Петев дошао је једног дана код Драгутина Атанацковића и наредио му да да 200 лева његовој љубавници, Даници, ћерки тесара Видоја Петровића. Та заповест дата је под претњом интернације. Исти командант узео је Драгутину Корти 1000 круна да га не би интернирао, али је ипак то учинио. Петев је Корти такође отео златан сат који је био на оправци у Параћину.

У једном предграђу вароши, у Соњаку, један бугарски војник био је рањен или се сам ранио. Због тога је варош морала да плати казну од 3000 лева. Сведоци кажу: „Бугарски чиновници и војници дошли су голи и боси, а два дана касније били су пуни новчаница и накита”.

Реквизиште, пљачка

Бугари су пуно реквирирали. Током ове три године окупације, узели су у Ђуприји најмање 150 вагона житарица.

Све до 1917. године, плаћен је био мали део намирница, међутим, коње и стоку су увек реквирирали без плаћања, чак нису издавали ни потврде о реквизицији. 1918. године Бугари ништа нису плаћали. Намештај, тепихе и др, варошана и општине отели су и послали за Бугарску. Полазећи Бугари су још украли све што су могли: канабеа, тигање, разнолику робу и др. Војници и официри упадали су у куће и узимали су све су желели, не плаћајући. Робев је код Мике Симића и двојице других варошана узео одећу.

Интернирање и регрутовање

Када је Румунија објавила рат, интернирано је 104 варошана. Међу њима су били посланик Радојковић, сведок Цветковић, Сима Симић, садашњи председник општине

и други. Ово прво интернирање десило се 29. августа 1916. године. Сугратан интернирани су још: Миодраг, син Јанка Радојковића, Драгољуб Ерић, Јаков Караобланић, Жика Николић, Јован Тодоровић и други, сви млади људи, студенти и гимназијалци.

Бугари су укупно интернирали око 200 варошана и варошанки из Ђуприје.

Свештеници су, наравно такође били интернирани.

Међу интернираним женама биле су: Војислава Ристић, трговкиња и свастика пуковника Милоша Пауновића, госпођа Ђурашковић и њене две ћерке, Милева Крстић (интернирана је марта 1917. године зато што је Робев хтео да узме њену кућу и њен намештај), Јела, жена трговца Николе Ристића и њена унука (зато што су хтели да јој узму кућу како би у њој сместили штаб Бригаде) и др.

Два пута је „Наберна Комисија” (комисија за регрутацију), регрутовала, 1917. и 1918. године. Тако је око 200 мушкараца од 18 до 40 година било регрутовано. Мушкарци су године 1917. послати у Бугарску; у пролеће 1918. године послати су да раде на путевима и железници.

Порези

Порези су били огромни. Они који су порез плаћали пре окупације 200 динара, под Бугарима су га плаћали лева и више.

Пропаганда

Председник Робев звао је људе у општину и хтео је да их убеди да су Бугари.

Црква

У цркви су службу вршили бугарски свештеници. Бавили су се трговином. Продавали су воштане свеће: по цени од једног суа до 1 лева; од 20 пара до 6 лева; и од 1 динара до 20 лева. Таксе су биле превелике за крштења, сахране и свадбе. Деца сиромашних била су раније крштена о трошку општине, сада су крштења плаћали 40 и 50 лева. Ако родитељи нису могли да плате, дете је бивало некрштено, а родитељи новчано кажњавани са најмање 25 лева.

Држање Немаца и Аустроугара

Пошто су ушли у Ђуприју, Немци су развалили врата радњи и затим пљачкали. Њихови официри узимали су веш и намештај, који су уништавали уколико нису могли да га однесу.

Посланику Радојковићу су отели из вагона 5000 кг вина. Пошто су пили вино, запалили су бурад. Спаљивали су намештај, искључиво да би нанели зло. Два немачка војника су с прста оца посланика Радојковића силом скинули златан прстен, претећи му да ће му одсећи прст уколико не дозволи да му скину прстен.

Михаилу Миленковићу, Немци су развалили врата његове радње, опљачкали су и кошнице. Узели му још Немци 3500 кг вина. Прве ноћи када су дошли, Немци су обили радњу Димитрија Сибиновића и можда, случајно, запалили петролеум који се ту налазио. У експлозији су страдала два војника, кућа је изгорела, а оштећена је кућа до ње, која је припадала Николи Јошићу. Сведоци кажу да нема куће коју Немци нису опљачкали када су пролазили. Прекјуче (16. октобра 1918.), додају они, развалили су још врата куће Владана Маринковића, на смрт га претукли и узели му круна.

Још су захтевали да им варош у року од једног сата да 20.000 круна и то под претњом да ће запалити варош. Видео сам и преписао садржину признанице која гласи:

„Потврда дана 19. 10. 18.

К. 20.000 - словима двадесет хиљада круна од општине Ћуприја као залог и једноструко давање ради испуњења услова предочених од стране надпоручника Хајнекеа од 18. 10. 18. - оверено.

Команда места 954 Мајор и командант места.”

Осим тога, Немци су наредили да се до 5 сати увече донесе пет свиња, у противном ће запалити пет најбољих кућа у вароши.

24. октобра 1918. Немци су опљачкали следеће радње: Катарине Б. Јанковић, Александра Мирковића, Саломона Караоглановића, Радоја Рајића, Драгољуба Петровића, Мице Гајићке, Драгољуба Аранђеловића, Томе Стефановића, Косте Стефановића, Магрдића Поповића. Скоро све куће, без изузетка, Немци су опљачкали када су полазили, потпомогнути Аустроугарима, који су упадали код људи с бајонетима на пушкама.

Искази мојих сведока доста су јасни, не траже додатна тумачења и то с тога што је понашање Бугара исто као и у другим варошима освојене Србије. Као и у другим варошима, Кобургови поданици релативно су мало убили људи у Ћуприји, али су то надокнадили на селу. Већ сам јавио о фотографисању погубљења браће Попадић. Ове фотографије делом су умножене и могле су се наћи у излозима радњи у другим варошима, на пример у Нишу. Чинећи на овај начин своја недела и уз помоћ дописница, Бугари су само следили пример својих савезника Аустроугара, који су направили стотине и стотине таквих дописница. Треба истаћи, такође, да су Бугари, када су одлазили, убили још два сељака, дакле после закључења примирја.

Поступање са становништвом у Ћуприји слично је ономе у другим варошима. Био је то режим батине и отимања новца. Само у Ћуприји, један виши официр, Командант Кулчин је са задовољством само тукао жене и мушкарце по голим стражњицама. Какве ли свирепости и каквог садизма!

У Ћуприји налазимо чувеног комиту Робева, већ поменутог у извештају о „Преступима и др.” на Солунском фронту, као једног од оних који су чинили многа зла у Битољу. Треба истаћи, такође, и бугарски начин отимања пара под изговором куповине авиона и венаца. Венац од 3.000 лева за царицу Елеонору више је него скуп.

Немци су се у Ћуприји показали као достојни савезници Бугара. Њихов начин деловања нимало није био цивилизованији од понашања „Пруса са Балкана“. Уосталом у свим крајевима у којима сам био, у току победоносног напредовања, прошле јесени, и куда су Немци прошли, установио сам исте чињенице. Свугде пљачкање и крађе од стране официра и војника и често праћених погубљењима. За један народ који је тврдио да је на челу „културе”, ово је држање које мора да зачуди, чак и оне најмање обавештене.

Београд, 13/27. јануар 1919.

ПЕТИ ДЕО

ЈАГОДИНА И ЈАГОДИНСКИ СРЕЗ НАКОН ПРВОГ СВЕТСКОГ РАТА ПОВРАТАК И ОБНОВА

Србија је поново постала слободна 1. новембра 1918. године, када је ослобођен Београд. У Немачкој и Аустро-Угарској избијају револуционарни немири. Из састава Аустро-Угарске се 14. октобра издваја Пољска, 28. октобра Чешка и Словачка, 29. октобра Хрватска, Словенија, Босна и Херцеговина и Далмација и 31. октобра Мађарска. Турска капитулира 31. октобра. Италијанска војска је 24. октобра кренула у офанзиву на Пијави. Аустро-Угарска је 29. октобра затражила примирје од савезника.

За то време српска војска је прешла предратне границе и већ 10. новембра је у Новом Саду, Вршцу и Белој Цркви, 15. новембра у Сенти и Старом Бечеју, 17. и 18. новембра ушла је у Велики Бечкерек (Зрењанин) и Темишвар и Велику Кикинду и 21. новембра у Арад.

На позив Народног вијећа Словенаца, Хрвата и Срба из Загреба стигла је до Караванки како би заштитила етничке границе Словенаца и Хрвата према Аустрији и Италији. Тиме је остварен један од главних ратних циљева Србије, проглашен још 4. септембра 1914. године: „Балкану је потребна једна јака централна држава ради очувања мира на Балкану и Европи; Та држава треба да буде Србија са Босном и Херцеговином, Далмацијом, Хрватском, Истријом и Словеначком; Та ће држава чувати равнотежу на Јадранском мору па и на Средоземном“.²⁹³

За све време повлачења окупатор је систематски и темељито пљачкао и уништавао све пред собом. Што није могао да понесе, то је уништавано. Пример: Најпре су из Србије извучени вагони и локомотиве, железница (телефони, телеграфи, инвентар), минирани и порушене зграде, посечене и попаљене шуме, мостови, тунели, радионице, рудници огољени до коске, итд, итд.²⁹⁴

293 Символика војника на врху стуба Споменика палим Јагодинцима 1912 – 1918: на врху стуба израђена је статуа од бронзе Српског војника са ратном опремом са Солунског фронта, у ставу напред, са пушком у десној руци, који објављује Јагодинцима да је српска војска са својим Савезницима извршила ослобођење Македоније, Црне Горе, Старе Србије и Србије са Јагодином, и да Јагодинцима оставља слободу, а да ће он ићи даље у правцу северозападном, да са својим друговима ослободи браћу Србе, Хрвате и Словенце, преко Дрине, Саве и Дунава, да ослободи од аустријског јарма. Драгослав Дедић, *Јагодина у Првом светском рату*, 113.

294 Приликом ослобођења Вуковара је на бродовима и шлеповима пронађено: 11 вагона експлозивног материјала, 113 вагона провијаната, 50 вагона железничких шина, 1125 вагона житарица, 140 вагона соли, 22 вагона празне буради, 50 вагона разних руда, 56,5 вагона дасака, 30 вагона монополске робе, 133 вагона намештаја (клавира, лустера, ћилима и др.), 55 вагона техничког дрвета, 122 вагона цемента, 22 вагона керамика, цео електрични и водоводни уређај Београда – што се могло понети, 7,5 вагона ђумура, 31 вагон кокса, 7 вагона бакра, 6,5 вагона санитарског материјала, 44 вагона греда, 5 вагона карбида, 14 вагона грађевинског дрвета, 47, 5 вагона пиварских справа и много вина и ракије. Гавро Шкриванић,

Крајем октобра и почетком новембра 1918. године распуштени су логори у Мађарској: Неђмер, Нежидер, Болдогасоњ, Цаглед и други, а у Аустрији: Ашах, Гредиг, Матхаузен и остали.

Крвопролиће Првог светског рата заустављено је 11. новембра 1918. потписивањем примирја сила победница са Немачком. Његов биланс у свету био је око 10 милиона погинулих, 20 милиона рањених, 10 милиона умрлих од разних болести и глади изазваних ратом и огромна материјална штета.

У јединице српске војске 1914—1918. ступило је око 800,000 бораца (рачунајући и добровољце из југословенских земаља и оне пристигле на Солунски фронт), од којих је током рата погинуло, нестало или умрло 369.818 војника — готово половина од броја мобилисаних људи.

Србија у проширеним границама (имају се у виду предкумановска Србија, Рашка област, Космет и Македонија), имала је 1,247.435 мртвих, рачунајући погинуле на фронту, умрле од рана, болести и исцрпљености код куће у заробљеништву, интернацији, при повлачењу и сл, као и цивилне жртве изазване ратом, што значи да је изгубила 28% од целокупног становништва.

Још су поразнији губици уже Србије (више од 900.000). Тако велике људске жртве није имала ниједна учесница рата! Људске губитке претрпљене током Првог светског рата Србија никада није успела да надокнади.

Кад је у августу 1914. године започео рат, ригорозне пасошке контроле су уведене на читавом ратном простору. Бројне рестрикције и строга контрола виза и пасоша, поштрене током рата, остали су у употреби и у послератном периоду.

Додуше, многи су сматрали да ће рат трајати релативно кратко и да ће режим ограничења слободе кретања бити временски ограничен. Бруталност рата 1914-1918, и послератно национално позиционирање новонасталих европских држава остављало је мало простора предратним трендовима слободе кретања и економске интеграције тржишта.

О томе нам сведоче сачувана документа и преписка, који су одмах након рата слати Окружним начелствима.

Начелство округа Моравског поверљивим актом бр. 191 од 18. октобра 1919. године извештава Суд оштине ћупријске:

Команда Тимочке Дивизијске Област шифром Пов. Бр. А Ђ 3442 доставила је следеће:

Г. Министар Војни са Пов. бр. 34 503 извештава. Посланство у Букурешту да се у Букурешту пет месеци налазе два црногорска поданика: Станишић, бивши руски административни чиновник и Љубомир Радонић, резервни руски поручник, обоје су у служби овдашње полицијске шпијунаже и где год стану имају говорити против Краљевства и како се Црна Гора неће присјединити Краљевству. Први је у тајној румунској полицији. Шеф тајне талијанске полиције Тапело наменио их је полако за Србију да би вршили пропаганду у корист Италије. Станишићу је око 60 година, раста високог, косе и брадије црне са наочарима., говори руски а врло добро румунски, говори и Турски. Љубомир Радонић стар 28 година, раста средњег, слабушан, смеђ, има белегу на десној ноzi. Обратите пажњу, похватајте их и известите ме.

Предње вам достављамо ради знања и како се управљати.

Председник Суда Градске општине Ћуприја актом бр. 7247 од 24. октобра 1919. године су наређује подређенима:

Да чланови и писари прочитају ово наређење и о њему воде рачуна на ова лица па затим дати полицији да она прочита и саопшти свима служитељима и патроли ово наређење и о њему воде строго рачуна.

У потпису су Предс. Суда, Д. Путниковић, Деловођа в. Николић, Чланови: Д. Шашић и Димитрије Динић; Писари: М. Миленковић и М. Стевановић; Полиција: Васа Миловановић и Гаја Марков; Служитељи: Светозар Ј. Јанковић.²⁹⁵

Министарство Унутрашњих дела Пов. бр. 592 од 21. октобра 1919. године доставља Начелствима округа и даље општинским судовима, следећи распис:

Начелник штаба Врховне Команде, према коме захтеву а сходно решењу Господина Министра Војног и Морнарице, наредио је, да се у Суботици образује Пријемни логор за све наше поданике, који се из Русије, Маџарске и Аустрије враћају у Отаџбину.

Полицијски чиновници које сам одредио вршиће испитивање ових лица и са онама за које се утврди да су наши поданици овако ће се поступати:

1. Они за које се утврди да постоје основа подозрења и сумње, да су били у црвеној гарди или да су служили у непријатељској војсци, - спроводиће се са оптужбом за њих надлежној власти ради ислеђења, а суђења за дело из члана 84 кривичног закона који гласи: „Поданик Краљевства Срба, Хрвата и Словенаца који у време рата који се против Краљевства водио, прими се сложбе у непријатељској војсци и против Краљевства или његових сојузника бори, да се казни као издајник са 20 година робије“.

Додајем да се за постојање овог кривичног не тражно активно учешће у борби, већ се по бављење у непријатељској војсци.

2. Они за које постоје нарочити захтеви појединих власти да им се упуте, спроводиће се тим властима.

3. Они за које нема ни основа подозрења и сумња да су учинили кривично дело из кривичног закона, нити постоји захтев које власт да јој се спроведу и постоји ма и мрље да су се декларирали као бољшевици упућиваће се нарочитим објавама у место одакле су.

Ове објаве служиће дотичним лицима само за одлазак са обавезом да се тамо одакле су пријаве власти.

На случај да се које од ових лица са оваквом објавом или и без исто нађе, одмах ће се приморати и стражарно упутити власти у опредељеном месту ради утврђивања идентитета и надзора.

Сва ова лица о којима је реч имају бити под сталним надзором власти а неће се моћи удаљавати никуда ван одређеног места без дозволе власти.

4. Они за које нема ни основа подозрења и сумње да спадају у коју од напред поменутих категорија, које ће им давати само право да иду у одређено место и тако живе
Доставља вам предње ради знања и управљања.²⁹⁶

У такву Србију су се по завршетку рата ратници враћали својим кућама. Последњи

295 ИАЈ, К-26, бр. 1197.

296 ИАЈ, К-26, 1197.

од њих (углавном сељаци) демобилисани су тек априла 1920, у време великог генералног штрајка железничара, што значи да су у војничкој униформи и рововима непрекидно провели и до 8 година. Дочекали су их спаљене и порушене куће, опљачкане штале и испражњени амбари, девастиране школе, цркве, воденице...

Многи повратници из војске, заробљеништва и интернације затекли су опустеле куће, јер су им породице изумрле, празне кошеве за жито, празне штале, торове и свињце. Морали су да започну живот од нуле, а они нису имали снаге или су се одвикли од рада у пољопривреди и сточарству. Нико им није пружио никакву помоћ (сем што им је из ратних репарација враћен део одузете стоке), нису ослобођени ни новчаних обавеза (пореза и приреза). У таквој ситуацији, боље су прошли они који су живели у задругама, јер су могли да се ослоне на најближе сроднике.

Након пробоја Солунског фронта и протеривања аустроугарског и бугарског окупатора и остваривања вековне тежње за стварањем једне државе, српски сељак је имао мало времена за победничку еуфорију. Требало је започети живот испочетка.

ОБНОВА

Први светски рат је завршен, земља се у знатној мери проширила а народ био исцрпљен и оболео до крајњих граница.

Ослобођење је Србија дочекала сва у рушевинама: разорена, искиданих саобраћајница, опљачкана. (Непријатељ је при повлачењу односио чак и основни кућни намештај, не остављајући ни браве у прозорима и врата.) Нормализовање живота становништва отежавале су уништене и онеспособљене комуникације, јер није било могућности да се пружи хитна потребна помоћ у храни и грађевинском материјалу. Председник владе С. Протић извештава посланика у Паризу (два месеца по ослобођењу, 28. децембра 1918.): „Београд је, може се рећи, отцепљен од унутрашњости. Нема железнице, нема поште. Телеграми се преносе делимично и телефоном. Пuteви су апсолутно упропашћени. Било је нешто аутомобила за војни саобраћај; њихов је број све мањи; од пре неколико дана преко 30 аутомобила леже у блату заглибљени између Паланке и Смедерева. Очекује се мраз да се пролазак аутомобила омогући. Последње новине из Француске четвртог децембра. Због овакве ситуације цео живот укочен. Сви послови отправљају се с муком. Са свих страна тражи се војска, новац, лекови, брашно. Никаква помоћ још није могла бити указана народу, који живи као и пре, само без стране окупације.”²⁹⁷

Наредних неколико година варош Јагодина и читав јагодински срез доживљавају квалитетан преображај.

Након рата се у вароши Јагодини обнављају стара и формирају нова друштва: „Коло српских сестара“, „Узданица“, „Абрашевић“, Соколско друштво и Друштво младих умних радника.

Друштву „Кола српских сестара“ председник је Нега Трајковић, секретар Перса Симић, учитељица Јагодинске основне школе.

297 Др Бранислав Глигоријевић, *Београд у XX веку*, Престоница Југославије 1918-1941, Историја Београда III књига, Београд, 1974, 74.

Друштво „Узданица“, друштво ђака Јагодинске Мушке учитељске школе. Циљ је умно и морално усавршавање. Председник је Мих. М. Јеротић, секретар Душан Пауновић, ђаци трећег разреда Учитељске школе.

Друштво „Абрашевић“, удружење независних радника-комуниста, коме је циљ под видом просвећивање радника спровођењем комунизма, што се најбоље може оценити из врло честих позоришних комада који се дају, а који су већином комунистичког карактера. Друштво правила није дало. Председник овог друштва је Никола Драгићевић, студент философије из Јагодине, секретар Спасоје Миленковић, кројачки радник из Јагодине.

Соколско друштво правила нема. Председник је Страхиња Дамњановић, суплент јагодинске гимназије, секретар Божидар Донић, ђак Учитељске школе. Друштву је циљ спортска гимнастика.

Друштву младих умних радника је циљ народно просвећивање. Друштво нема правила. Председник друштва Душан Б. Јовичић, секретар Мил. Ж. Анђелковић, судски писари Јагодинског Првостепеног суда.²⁹⁸

Трговина је почела да поприма велике размере. Разна роба набављана је из Скопља, Солуна, Београда, Загреба, Дубровника и Сплита. Конкуренција се повећавала, отварају се многе нове трговине, док су опет неке биле у ликвидацији. Међутим, у Јагодини се са новим трговцима појављује **Земљорадничка набављачка задруга**, као главни конкурент приватним трговцима, јер је она уживала бенефиције од државе.

Као нове послератне фирме појавиле су се и неке специјализоване трговине, као на пример чисто гвожђарске: Илије Николића и Јовановића, Петра Јовановића „Берлинца“, затим бакалско-гвожђарске: Браће Ђурић, Ристе Илића и брата, затим мануфактурне: Драгољуба Васића „Баточинца“, Браће Васића, Милутина Стојковића, Браће Радојевић, Милутина А. Крстића, Радула Ђорића, Душана Мравића, Милутина Лукића, Михајла Филиповића, Стефановића и Сотировића и др.

Од бакалских радњи Благоја Милановића и Син, Драги Нешића, Милутина Ж. Крстића, Андре Андрејевића, Тихомира Андрејевића, Саве Мишића, Милена Младеновића, Саве Кузмановића и брата, Миљка Костића, Милана Стојковића, Живојина Илића, Бранислава Лађаревића, Милана Крстића, Станимира Петровића, Боре Јоцића, Браће С. Ристић „Багрданца“, а касније Николе Бркића, Радојка Љубимировића, Мике Крстића, Браће Манића, Раке Николић „Баце“, Томе Ђокића и др.

Трговине грађом су: Светозара Ђорђевића и Милојка Љубимировића.

Било је и неколико књижара: Бране Петровића „Ресавца“, Косте Ненковића, Љубише Младеновића и Антона Чехова.

Отворене су и неке индустријске продавнице: Владе Теокаревића и ком, „Тивар“, „Бата“, „Бостон“ и др.

Кожарске трговине: Косте Мироње и Синова, Јакова Абраванела и брата и др.

Житарске трговине су биле: Даче Стојковића, Браће Младеновић, Аврама Тајтацака и др. и млин Браће Тасић.

298 АЈ, Правила, Извештај великог жупана Моравске области одељењу за Државну Заштиту Министарства унутрашњих дела. Нинослав Станојловић, *Коло српских сестара у Јагодини (1903-2012)*, Јагодина, 2012.

У то време отпочео је извоз воћа и поврћа. Обављале су га следеће радње: Михајла Андрејевића, Славка Донића и Синова, као и „Воџар“ из Београда, преко свога заступника, Момчила Марковића.

Што се тиче извоза живине и јаја, углавном су извозиле кланице Теодора П. Клефиша и Аврама Тајтацака, а било је и других.

Такође је била трговина пићем као: Јована М. Марковића, Јована Вучковића, Бранка Ђорића, Ђурђа Ђурђевића, Милана Јоцића и Ташка Томића.

Као што се види, привреда је у ово време имала велики напредак, па је због тога било потребно да се нешто уради на уређењу вароши, првенствено пијаце. Зато је нова општинска управа, на челу са Трифуном Ђурићем²⁹⁹ извршила премештање пијаце на место где се и данас налази женска пијаца. Ова је пијаца је била подељена на женску, колску са вагама и сточну пијацу. Овако новоподигнута пијаца била је приступачна како продавцима са села тако и потрошачима из града.

Такође је обновљено трговачко удружење и у првим годинама после рата био је задатак истога да окупи све трговце у чланство, као и да убира све приходе који су му припадали. Трговачко удружење је такође издавало једну скелу на Морави у закуп, од које је имала приличан приход. Сви ови приходи убирани су у фонд за подизање Трговачког дома.

У првим годинама после рата сви су се трговци сложено залагали за увећање овог фонда, али када је овај фонд превалио суму од пола милиона динара, међу извесним трговцима појавило се ривалство, ко ће бити на челу управе при подизању овог дома, па је стога 1928—1930. године, удружење било подвојено и имало је две управе. На једном делу били су Трифун Ђурић, Тихомир Станојевић, Мика Коцић, Милан Јоцић и други. А на другом делу били су: Љубомир Марковић, Риста Илић, Радомир Николић, Радул Ђорић, Бранко Ђорић, Бранко Лађаревић и др. Пошто овако стање није водило никаквом договору, а још мање подизању овог дома, то је најзад дошло до измирења између поменутих група, па се прибегло избору једне неутралне управе, под председништвом Живојина Таушановића а чланови су били Момчило Марковић, Илија Ристић, Тихомир, Станојевић, Света Ристић, Мијалко Поповић и Радоје Радојевић.

Тако је нова управа отпочела преко лета 1930. године са изградњом Трговачког дома, а била су прикупљена још нека средства и фонд је износио близу једног милиона динара, али ово није било довољно за довршење дома, па је због тога управа направила зајам код државне хипотекарске банке у Београду, за још 500.000 динара. Дом је завршен крајем 1931. године, а 8. јануара 1932. године свечано отворен и приређена велика забава за госте.

План за дом израдио је архитекта Коруновић а изградњом је руководио предузимач Анђелко-Ђела Стојковић.

Касније неким новим законима ово је удружење добило нови назив **Удружење трговаца за срез белички**, а самим тим проширене су неке надлежности на исто. Тако

299 У Београд је допутовала једна депутација из Јагодине, коју предводи г. Трифун Ђурић, председник јагодинске општине. Депутација је посетила Министра Унутрашњих Дела, г. Настаса Петровића и Министра Грађевина, г. Драгутина Пећића и тражила да се заузму за подизање Јагодине. Депутација се још јуче вратила у Јагодину. *Време*, 3. август 1924. године.

на пример основан је уред за давање трговачких права, тврђење уговора између послодавца и ученика. Ученици и помоћници добијали су радне књижице ради убележавања радног стажа. Чланство у удружењу било је обавезно за све трговце, кожаре, пиљаре, као и оне који су се бавили превозом робе шпедитера. Због свега овога је морао да постоји службеник - правник као шеф уреда. Међу првима био је Драгутин Симић, пензионер.

За стручно образовање кадрова отворена је 1920. године **Трговачко занатска продужна школа**, са роком трајања од три године. Управник школе био је Димитрије Димитријевић, а у трговачком делу школе били су наставници Марко Ђорђевић, Дача Марковић, Мика Мијушковић, Димитрије Нешић, Влада Теодосић и Тома Милојковић.

Убрзани замах и развој трговине и трговачких послова показали су још у прво време да је ова школа била недовољна за савремено оспособљавање трговачке омладине, па је зато крајем 1922. године покушано обнављање удружења „Трговачке омладине”, која је имала и свој одбор: председник Светозар Аранђеловић, секретар Станимир Јовановић, благајник Бранко Лађаревић, а чланови: Јован Бата Марковић, Влада Томић и Стаменко Дачић.

Као прво, одређена су два делегата који ће да предају једну представку ради отварања трговачке школе „**Јагодинске трговачке омладине**“ удружењу трговаца, као и да заступају на годишњој скупштини ову своју идеју почетком 1923. године. На овој скупштини није постигнута сагласност, па је ово питање одложено за касније. У међувремену, дошао је из Београда Димитрије Николић, професор Трговачке академије, за књиговођу Јагодинске банке и тада је обновљено питање Више трговачке школе, па је с њим постигнут споразум за отварање вишег курса државне трговачке школе, који је отпочео рад за школску 1924/25. годину. Овај курс имао је проширен делокруг рада и могли су да га похађају само они који су имали сведочанства о свршеној продужној школи или 4 разреда гимназије. Школарина се плаћала месечно а курс је трајао 2 године. Ово је трајало све до 1935. године. У међувремену, 30. јула 1930. године, дошло је на иницијативу млађих трговаца и трговачких помоћника обнављање удружене трговачке омладине када је изабран одбор на челу са председником Мијом Милановићем, а чланови управе били су: Јован Марковић, Андреја Андрејевић, Радоје Радојевић, Света Кузмановић и Миле Аћимовић. Приликом обнављања удружења омладине изабран је и школски одбор, који је имао задатак да обилази трговачку школу и прати њен рад. Затим је у дому Трговачког удружења отворена библиотека, која је имала одабране књиге за читање. При библиотеци су се налазили читаоница и шах клуб, а касније и музичка секција (набављени су неки инструменти, као клавир-џез, бубањ, добош, и друго). Трговачка омладина је приређивала и своје игранке сваке недеље, као и једном годишње забаву. Затим једном годишње биле су организоване екскурзије за чланове. Првенствено су посећивали фабрике, бање и туристичка места.

Крајем 1935. године основана је у Београду Задруга савеза трговачке омладине Југославије - СОЈ. Ова задруга је имала своје редовне улагаче у виду сталне обавезне штедње са уделима. Удели су износили 120 динара годишње, а удели су сачињавали и основни капитал задруге. Задруга је имала за циљ да убира и обичне улоге штедње, како би навикла своје чланство на штедњу. Задруга је, такође, давала зајмове-кредите својим члановима. Повереник је био Стеван Симић.

На Конгресу савеза трговачке омладине Југославије у Сомбору 1937. године донета је одлука и створене законске могућности за отварање Трговачке омладинске школе у свим местима где су постојале ове организације. Зато је почетком 1938. године на редовној годишњој скупштини ЈТО донета одлука за отварање Трговачке школе, са роком трајања од 4 године, а настава и службеници су били као и у школи БТО и самим тим је изједначена настава за целу земљу. Иницијатива за припрему и отварања школе поверена је Јовану Марковићу и Браниславу Лађаревићу. Припреме су извршене 1938. и 1939. године и тада је коначно постигнут циљ, који је по правилима имала трговачка омладина. Школа је отворена 1939/40. године. Почетком 1940. године отпочела је рад и болесничка благајна БТО, која је заменила Државни уред за осигурање радника. Шеф благајне био је Лале Цветковић, лекар, Богић Вукићевић, као и неколико специјалиста у болници БТО „Евгенија Кики“ у Београду. Ово је трајало до почетка Другог светског рата, априла 1941. године.³⁰⁰

ПРВИ ОПШТИНСКИ И ПАРЛАМЕНТАРНИ ИЗБОРИ НАКОН РАТА 1920. ГОДИНЕ

Остваривањем својих ратних циљева Србија је постала део новостворене државе Краљевине Срба, Хрвата и Словенаца. Требало је на изборима изабрати нове органе власти. Повратници из разних делова света (из Немачке, Русије, Француске, Енглеске и др.) са повратком у своја ранија места, доносили су и нове идеологије.

Први послератни избори су одржани 22. августа 1920. године, у врло чудној атмосфери, о чему нам говори белешка Бранислава Ресимића: „1919. година... Полицију нико није фермао. Приликом игранки у појединим кафанама, комунистичка омладина је испољавала своју надмоћност и преимућство. И почетком и неко време 1920. године... Једном су полицијског писара, Белопројићевог зета чак и избили... Био је то врло арогантна личност, и нико није смео да интервенише... Бели терор био је некако и сувише млитав у Јагодини.

Усталом, тадашња револуционарна атмосфера, одражавала се и у Јагодини. Власт је имала мало ауторитета. За буржоазију је авет револуције лебдела у ваздуху. Генерални штрајк 20. и 21. јула 1919, војничке побуне у гарнизонима у Марибору и Вараждину и другим гарнизонима. Па 1920. године: догађаји на Теразијама 4. априла, средином априла генерални штрајк железничара. И још штрајкова... и још демонстрација.

Ипак се буржоаска власт почела консолидовати. Додуше она још увек није могла свугде да намеће своју вољу, али је у нечему могла да искористи своју власт: Приликом састављања бирачких спискова у Јагодини није увела у бирачке спискове око 150 гласача“.³⁰¹

300 ИАЈ, К-36, 265/833. Сећања Јована Љ. Марковића, *Из историјата трговине у Јагодини*, необјављен рукопис.

301 Бранислав Ресимић, *Оптужујем, Двадесет други август 1920*, из циклуса: *Ми Јагодинци*, Загреб, 1955, 68.

Ближио се дан општинских избора, а зборови и конференције свих партија и странака су свакодневни.

Комунисти су били убеђени у победу на изборима и поред мањка од 150 неуписаних грађана, присталица. Чак је и Мијајло Петковић, кафеџија „Дамбаса“, спремио црвену боју да би се општинска зграда офарбала када се прогласи победа комуниста на изборима.

Дан избора – 22. август. Дан необичног узбуђења. Страшна гурњава. Само једно гласачко место, у општинској згради где је данас гимназија.

- Дујо, видећеш вечерас кад обојимо општину у црвено ! – довикује ми Видосав (Трепчанин), раздраган.

Целог дана око биралишта врева.

Нарочито живо било је пред вече, када је требало да се саопшти резултат. Нестрпљење је све више и више расло. Најзад је дошао и тај час. Прозор се полако отворио. Потпуна, апсолутна тишина. Потпредседник бирачког одбора је саопштио маси окупљених грађана: - Радикали су добили 237, комунисти 227, а демократе 127.

Завладало је запрепаштење. Још један, два, три секунда тишина... Неверица... А онда се проломи:

- Превара!!!!... Лажови!!!!... Нису радикали добили!!!!...

Чуло се стотине разних узвика.

Револт масе се распрснуо. У једном тренутку безброј каменица полетело је на општинску зграду...

Кад је прошао налет каменица, Илија Голубовић, чији је отац као присталица Јеврема Марковића био председник општине у Јагодини 1874. године, први је почео да разбија врата на општини. Притрчаше још неки.

Председник бирачког одбора Никола Узуновић, тадашњи председник Првостепеног суда у Јагодини, а касније у неколико махова председник владе у старој Југославији, први је почео да бежи, а за њим и остали чланови бирачког одбора, преко тараба, плотова, све до железничке станице.

Маса је била господар ситуације...

Док су се расвестили и дошли себи, док су се прибрали полицајци и жандарми, прошло је десетак минута... Један пуцањ у ваздух... Још један... Читав плотун... Маса је почела бежати... Овде и онде гурање... тамо пригушени узвици и јаук... Једна група жандарма је ухватила Трепчанина и сурово га дрмусајући и ударајући, водила у затвор.

Простор се одједном рашчистио пред Општином и на житној пијаци (данашњи сквер). Ко зна одакле, на чистину је долетео камион. Периферија града се још није умирала... Густ мрак је већ био завладао – кад је буржоазија могла да одахне...³⁰²

Закон о избору народних посланика није поставио имовински цензус, али је одредио друга ограничења. Право гласа нису имале жене, официри, подофицири, лица на одслужењу војног рока, као и грађани који имају *сиротињску опскрбу из јавних и општинских средстава*. **Активно бирачко право имали су само мушкарци са двадесет и једном годином**. Уведен је бирачки домицил, по коме се у бирачки списак могу уписивати само она лица која су најмање шест месеци настањена у датој општини. Пасив-

но право нису имали државни чиновници, који су, у случају да буду изабрани, морали да дају оставку на државну службу или изгубе свој посланички мандат (осим министра и професора правног факултета).

Изборно право по овом закону имало је око 25% становништва. Изборни систем је био пропорционалан, али са извесним одступањима. Краљевина је подељена на 56 изборних јединица. Изборне јединице у Србији биле су дотадашњи окрузи. Један посланик бирао се на 30.000 становника. Број бирача једног изборног округа, подељен бројем посланика који округ има да изабере, давао је количник, према коме су се додељивали посланички мандати на поједине политичке странке, односно њихове кандидатске листе.

Кандидатске листе које нису добиле количник, могле су добити мандате по остатку, али само у случајевима када сва посланичка места у једној изборној јединици нису достигла количник. Иначе су гласови листа, које нису могле добити мандат по остатку, придодавани гласовима најјачих странака. Тако је овај систем фаворизовао јаче партије, пошто је постојала реална могућност да велике странке добију мандате и гласовима малих странака које опет не добију ништа. Свака кандидатска листа, према члану 14. Закона о избору народних посланика за Уставотворну скупштину, морала је да има и кандидата са факултетском спремом, тзв. квалификованог посланика.

У Моравском округу за изборе за Уставотворну скупштину 1920. године поднето је седам кандидатских листа.

Свака кандидатска листа је имала, поред носиоца, још по седам кандидата. Појава по две листе Радикалне и Демократске странке била је последица борбе између Ђуприје и Јагодине око вођства у политичком животу у округу. Листа са носиоцем Мијом Мартинцом објавила је плакат против друге кандидатске листе Радикалне странке, 18. новембра. Листа Мије Мартинца је поборник идеја Димитрија Катића и Милије Миловановића, и да подржава програм странке из 1920. године. Они су тврдили да су подршку добили на свим среским скупштинама и на окружној скупштини. Њихова појава на политичкој сцени има задатак да руши политичке шићарције. На нападе ове групе радикала, такође путем плаката, 24. новембра 1920. године, одговорио је Окружни одбор Радикалне странке за округ моравски.

Нарочито се оптужују Мија Мартинац и адвокат из Јагодине Владимир Ваче Павловић. Њима је, како се тврди, стало само до задовољења незајажљивих амбиција и прохтева. Доживели су једнодушну осуду од стране свих одбора и чланова Радикалне странке. После пораза на свим среским изборним скупштинама, покушали су на окружној радикалној конференцији, одржаној 7. новембра, да наметну своју листу, али су доживели већу осуду него на среским зборовима. Њихов рад није подржао ни Главни одбор радикала, већ су проглашени за отпаднике и искључени из странке. Позвани су сви радикали у Моравском округу „да у овим судбоносним данима по нашу нову Отаџбину, када треба поставити темеље за наш нови државни и народни живот, буду присебни, сложни и мудри, и да не допусте да се јачина Радикалне странке, толико потребна данас Отаџбини, руши себичним прохтевима неколицине амбициозних људи“.

Бирачи су позвани да гласају за листу Радикалне странке, чији је носилац Настас Петровић, а на којој су кандидати: Никодије Милетић, економ из Параћина, Драгољуб

Н. Радојевић, земљорадник из Варварина, Светислав Марковић, земљорадник из Бресја, Тома Стефановић, земљорадник из Купиновца, Богомир Петровић, свештеник из Великог Поповића, Милош Цукавац, секретар Окружног одбора из Ћуприје и Никола Перчевић, адвокат из Јагодине.³⁰³

За срез белички на збору, одржаном у Јагодини 10. октобра кандидован је за посланичког кандидата Света Марковић из Бресја.

Радикална странка за срез Белички сазвала је 10. октобра 1920. године збор за избор једног посланичког кандидата. Збор је требало да се одржи на пијаци. Сазивачи збора били су Душан Јанковић, Света Марковић и Марко Ђорђевић. Секретар среског одбора био је Милан Миладиновић. Као чланови среског одбора потписани су: Милан Ранђеловић из Винораче, Лазар Д. Радосављевић из Винораче, Милија Миливојевић из Милошева, Владисав Пантић из Милошева, Драгољуб Јовановић из Рибника, Александар Антић из Буковча, Драгутин Митровић из Вољавча, Нићифор Александровић из Каленовца, Симеон Стевановић из Шантаровца, Радојко Јевремовић из Глоговца, Љубомир Жикић из Белице, Милош А. Стевановић из Лозовика, Милисав Живковић из Доњег Рачника, Живота Прокић из Багрдана, Илија Стојадиновић из Рибара, Илија Аксентијевић из Рибара, Александар Милановић из Међуреча, Милен Николић из Ловаца, Станисав Трајиловић из Ловаца, Петар Вићић из Јовца, Милорад Петровић из Дворице, Јован Милетић из Стрижила, Чедомир Шарбановић из Стрижила, Милун Милојковић из Трешњевице, Риста Милошевић из Сињег Вира, Милош Алексић из Доњег Штипља, Живојин Петронијевић из Врановца, Миленко Нешић из Ланишта, Младен Мијајловић из Ланишта, Обрен Вулић из Колара, Мијат Милановић из Ивковачког Прњавора, Милорад Петровић из Драгошевца, Ранђел Радивојевић из Дубоке, Живко Урошевић из Малог Поповића, Илија Вулић из Мијатовца, Тодор Милосављевић из Мијатовца, Милан Марјановић из Мајура, Живојин Миловановић из Мајура, Јеремија Петровић из Бунара, Богдан Миловановић из Лукара, Младен Прокић из Беочића и Милун Ђорић из Беочића. Због слабог одзива, јер се наводи да је дошло само 50-ак људи, збор је одржан у једном локалу. Тада није дошло до сагласности око избора кандидата, па је конференција растурена.

Поново се новембра Срески одбор Радикалне странке за срез белички обратио гласачима, са позивом да гласају за Светислава Марковића из Бресја, а да буду против Владимира Павловића, адвоката, који се кандидовао за квалификованог народног посланика и Бранимира Миловановића, трговца из Јагодине, који се кандидовао за посланика среза беличког.

Припрема Демократске странке за изборе започета је одржавањем уже конференције странке 3. октобра у Ћуприји. На тој конференцији донета је одлука да се одрже среске конференције, и то: 17. октобра у Варварину за срез темњићи, 23. октобра у Свилајнцу за срез ресавски, 24. октобра у Деспотовцу за срез деспотовачки, 27. октобра у Рековцу за срез левачки. Демократска странка, ради избора кандидата за посланика за срез белички, сазвала је збор у *Шареној кафани* за 30. октобар 1920. године.

303 АЈ, МУД-КЈ, 14-5. ЗМЈ, збирка плаката, бр. 1219. *Мр Добривоје Јовановић – Прошлост бр. 2*

Позив је потписао адвокат Михаило Ј. Поповић, председник одбора Демократске странке за срез белички. Он је предложен за кандидата те странке на истом збору. На средској конференцији Демократске странке за срез левачки, одржане 28. октобра у Рековцу, уз велико одушевљење изабран је Михајло Поповић, адвокат, а у срезу темнићком Драгутин Пећић.

Против кандидатуре Драгутина Пећића, кандидата Демократске странке, појавиле су се гласине о његовом раду против интереса Јагодине, а у корист Ђуприје. Он је то побијао у плакату објављеном 27. новембра 1920. године. Сматрао је да су такве гласине настале да би се умањио значај његове листе и ослабио њен добар изглед на успех.

Комунистичка партија утврдила је листу својих посланичких кандидата у Моравском округу на окружној конференцији одржаној 1. новембра 1920. године у Јагодини, на којој се говорило о организацији изборне агитације и утврђивању листе за Моравски округ. На конференцији су биле заступљене све варошке и сеоске организације и повереништва са својим делегатима. Коначну одлуку о изборној листи дао је Извршни одбор странке. На конференцији су присуствовали сви представници варошких и сеоских одбора.³⁰⁴

Пошто су се бирачки спискови састављали до 25. септембра, Централни Секретаријат КПЈ упутио је позив свим организацијама: „... да одмах изврше све што је потребно да у бирачке спискове буду заведени сви чланови партијских и синдикалних организација и сви они за које се држи да ће бити наши гласачи. Да би се ти послови око завођења у бирачке спискове изводили што потпуније, потребно је да организације одреде потребан број другова, који ће те послове вршити под контролом партијских организација. Организације ће за сваки немар у погледу завођења наших гласача бити позване на одговорност“.

На застрашивање гласача жалили су се представници Републиканске листе. Наводно је неки жандармеријски наредник, са седиштем у жандармеријској станици у Горњем Штипљу, говорио: „*Ко гласа за републиканску партију биће одмах после избора стрељан!*“.

304 Хотел „Цамбас“ је место где су се свакодневно окупљали комунистички омладинци. Видосав Трпчанин је био идеал комунистичке омладине у Јагодини, који је са њима разговарао о свему. Приредбе (тзв. „седнице“) и песничке вечери припремала је Мица Трпчанин. Бранислав Ресимић, *Отпужујем*, Загреб, 1955, 22. август 1920, из циклуса: *Ми Јагодинци*. Душан И. Вукићевић, *Биографија о Видосаву Ј. Трпчанину*.

РЕЗУЛТАТИ ИЗБОРА ЗА СРЕЗ БЕЛИЧКИ – ЈАГОДИНА

општина	Број бирача	Бр. гласача	Радикална листа I	Радикална листа II	Демократска листа I	Демократска листа II	Комунистичка листа	Републиканска листа	Земљорадничка листа
Ђуприја I	620	382	10	50	184	18	71	19	30
Ђуприја II	612	351	14	49	160	13	71	19	25
Јагодина I	589	390	204	17	39	36	74	15	5
Јагодина II	611	390	192	11	36	21	118	9	3
Драгошевачка	210	66	25	3	2	17	5	3	11
Бунарска	297	130	18	-	3	60	26	3	20
Пањевачка	144	83	3	5	7	11	1	3	53
Беличка	369	146	67	1	4	54	13	-	7
Главиначка	225	127	86	4	-	5	20	1	11
Лаништанска	313	241	2	-	1	1	2	-	235
Лоћичка	216	139	18	2	4	100	12	3	-
Рибарска	348	156	8	4	4	41	2	4	93
Шантаровачка	215	110	54	2	3	12	12	3	24
Багрданска с.	378	150	27	9	8	24	30	40	12
Багрдан в.	69	42	6	6	1	14	11	3	1
Ловачка	193	67	10	3	13	19	5	15	2
Деоничка	521	150	15	16	8	6	29	6	70
Врановачка	320	118	3	2	2	31	51	7	22
Винорачка	144	66	8	-	38	1	13	3	3
Драгоцветска	580	158	18	4	3	1	20	2	11
Праћинска	284	122	19	3	4	1	3	27	65
Мијатовачка	222	93	9	4	7	47	12	2	12
Г.Штипљанска	98	68	1	4	2	3	3	1	54
Мајурска	292	119	4	7	-	9	20	2	77
Милошевачка	397	171	29	3	15	6	99	8	11
Трешњевачка	276	138	25	1	5	26	4	1	76
Буковачка	138	67	3	8	3	11	2	-	40
Дубочка	330	147	50	3	5	32	50	-	7
Беочићка	166	56	19	2	4	18	7	2	4
Остриковачка	105	59	5	4	5	11	28	2	4
Глоговачка	427	150	77	8	9	19	-	1	36
Стрижилска	179	139	89	3	7	25	10	2	3
Слатинска	231	109	39	19	4	24	5	14	4
Рајкиначка	144	73	6	18	3	24	6	2	14
Јовачка	336	214	31	-	4	131	41	3	4

У целом Моравском округу листе су освојиле следећи број гласова:

Радикална листа I	6.112;
Радикална листа II	1.891;
Демократска листа I	2.480;
Демократска листа II	4.454;
Комунистичка листа	3.230;
Републиканска листа	761;
Земљорадничка листа	3.250.

За народне посланике у Моравском округу изабрани су: Павле Павловић, абацијски радник из Београда, са комунистичке листе, Милан С. Јевтић, земљорадник из Лукавице, са земљорадничке листе, Милосав Петровић, адвокат из Ђуприје, Драгутин Д. Пећић, бивши министар и адвокат из Београда, са демократске листе, Настас Н. Петровић, министар на расположењу из Београда, са радикалне листе, Никодије Милетић, трговац и народни посланик из Параћина. По чл. 14. Закона о избору народних посланика Милош Чукавац, окружни деловођа из Ђуприје.³⁰⁵

Припремала се позорница за следећи рат.

305 Мр Јовановић Добривоје, *Избори у Моравском округу 1920. године*, *Прошлост* бр. 2, 131-136. *Статистички преглед избора народних посланика за Уставотворну Скупштину Краљевине Срба, Хрвата и Словенаца, извршених на дан 28. новембра 1920. год.* Београд, 1921. <https://pretraziva.rs/pregled/statisticki-pregled-izbora-narodnih-poslanika-za-ustavotvornu-skupstinu-kraljevine-srba-hrvata-i-slovenaca>

ДОКУМЕНТА

Крвав венац.

Машинички шумно отишах ко црквенског орла,
 А вода са њим е капила ратничуина бела,
 Но да их муче ране равненика боје
 И горе капи крви тихче свете.

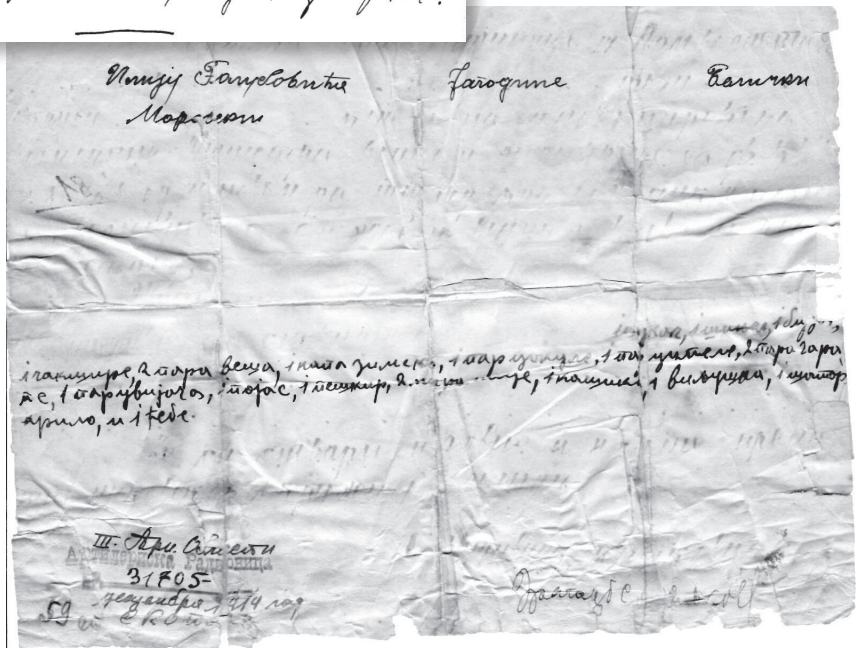
И јуре ешина даво од крвавог бича,
 Тде су, десницом брадјом ко Каменик стаи ---
 И један другом вучом своје сабље бричине
 И малом мучити ране сапротивни даи!

О, бешче само, бешче! Склонаге муче раке,
 Од врелих сува, мучке мајуро и седе!
 Не, само једна на вих да ил ерца каке,
 Сагубите ил облом крвавог црквенског.

О, бешче даво, бешче е белимта мучаена
 И журно носите крвну обливене мучаве!
 Вазија чека шелоко, цотамичка и сагража,
 Да грини крвав венац ил деснице мучаве!

Песма Видосава
 Трепчанина

Ратни позив

АДМИНИСТРАТИВНА ПОДЕЛА КРАЉЕВИНЕ СРБИЈЕ*)

(ПО СЛУЖБЕНИМ ПОДАЦИМА)

7. Моравски округ

окружно место варош Ћуприја

српски: белчики, деспотовчки, левачки, параћински, реваски и темнички

Тек. број	Назив општина	Назив села и засе- лака који општину сачињавају
1	Ћупријска	1) Ћуприја варош

I. Белчики — српско место Јагодина

Тек. број	Назив општина	Назив села и засе- лака који општину сачињавају
1	Багрданска	1) Багдан 2) Брановац 3) Горњи Рачник 4) Милошево 5) Доњи Рачник 6) Ловчи
2	Бунарска	1) Велица 2) Бунар 3) Врба 4) Дунар 5) Шантровац 6) Шуаковац
3	Драгодветска	1) Бресје 2) Винорача 3) Вољаче 4) Главница 5) Драгоцвет 6) Ковачевац 7) Међуреч 8) Трнава
4	Јагодинска	1) Јагодина варош
5	Јовачка	1) Горњи — Јовац 2) Дворица 3) Доњи — Јовац 4) Мајур 5) Мијатовац 6) Остриковац 7) Сињи — Вир 8) Трешњевица
6	Јопаничка	1) Гор. — Штиње 2) Деоница 3) Д. — Штиње 4) Каленовац 5) Лозовик 6) Митенић 7) ПриAVOR 8) Сиковац 9) Црча
7	Ланшска	1) Букочје 2) Ланиште 3) Пањевац 4) Рибник
		1) Беоцин 2) Драгошевац 3) Ивков. ПриAVOR 4) Коларе 5) Лољика

Тек. број	Назив општина	Назив села и засе- лака који општину сачињавају
8	Дољичка	6) Међојевац 7) Топола
9	Рибарска	1) Праћина 2) Ракитово 3) Рибаре

II. Деспотовчки — ср. место Вел. Поповић

Тек. број	Назив општина	Назив села и засе- лака који општину сачињавају
1	Буковачка	1) Буковац 2) Ломница 3) Милива
2	В. Поповићска	1) Балајинац 2) Вел. Поповић 3) Витаци 4) Трушевац
3	Глоговачка	1) Глоговац 2) Дражмировац 3) Дубока 4) Исаково 5) Мали Поповић
4	Грабовичка	1) Грабовина 2) Плажане 3) Роаида
5	Деспотовачка	1) Бељака 2) Вирине 3) Деспотовац
6	Медвеђска	1) Брестово 2) Богва 3) Медвеђа
7	Стењевачка	1) Двориште 2) Жидиље 3) Језеро 4) Кованица 5) Пањевац 6) Поповњак 7) Ресавица 8) Стењевац
8	Стрмоленска	1) Јеловац 2) Ливовица 3) Сладјаја 4) Стрмолен

III. Левачки — српско место Рековац

Тек. број	Назив општина	Назив села и засе- лака који општину сачињавају
1	Белушићска	1) Белушић 2) Брановац 3) Секурич
2	Вел. Пчеличка	1) Вел. Пчелица 2) Дулени

Тек. број	Назив општина	Назив села и засе- лака који општину сачињавају
3	Драговока	1) Драгово 2) Свиница 3) Мотрић
4	Жупањевачка	1) Баре 2) Богалинци 3) Доброводица 4) Жупањевац 5) Малешево 6) Надрње
5	Опарњока	1) Боудјак 2) Лепојевчић 3) Опарић 4) Пуљци
6	Пољанска	1) Пољна 2) Мала Дренова
7	Превенска	1) Горњи Дубич 2) Кал. ПриAVOR 3) Калудра 4) Превент 5) Ривац 6) Шљивица
8	Ратковићска	1) Вел. Сугубина 2) Горња Сабанца 3) Ратковић 4) Слагина
9	Рековачка	1) Вел. Крушевца 2) Коморане 3) Ломница 4) Рековац 5) Спаљница 6) Урзуле 7) Цикот
10	Течићска	1) Вукмановац 2) Ковадар 3) Рабреновац 4) Течић

IV. Параћински — српско место Параћин

Тек. број	Назив општина	Назив села и засе- лака који општину сачињавају
1	Вигреничка	1) Вигреница
2	Бошњачка	1) Батинац 2) Бошњаче 3) Главница 4) Давидовац
3	Буљанска	1) Буљане 2) Гор. Мутница 3) Забрега 4) Поцовац 5) Шалудовац
4	Дов-Мутничка	1) Доња Мутница 2) Извор 3) Клаченица 4) Ленје

*) У срезу посавског окр. београдског, штампаном у бр. 7 и 8 „Пол. Гласника“, погрешком преписача постоја је општина Степојевац са селима: Врбовна, Соколово и Степојевац. Нека читаоци — претплатници — ову општину додаду на крају поменутог среза.

ИЗЛАЗИ РЕДОВНО СВАКЕ СЕДМИЦЕ

ПО ЈЕДАНУТ, А ПО ПОТРЕБИ И ВИШЕ ПУТА
НАЈМАЊЕ НА ТАБАКУ.

ПРЕТПЛАТА СЕ УПУЋУЈЕ БЛАГОЛНИ
ВОЈНОГ МИНИСТАРСТВА.

ЛИСТ СЕ ДАЈЕ У ЗАМЕНУ.

ЦЕНА ЈЕ ЛИСТУ ГОДИШЊЕ:

ЗА ВОЈСКУ БЕСПЛАТНО
ЗА НЕВОЈНИКЕ 12 ДИИ.
" ИНОСТРАНСТВО С ПОШТАРИНОМ 20 "
ПОЈЕДИНИ БРОЈ 30 ПАРА

О Г Л А С И:

ОД РЕДА ПО 15 ПАРА ДИИ. ДО 3 ПУТ, А ПОСЛЕ
ПО 10 П. ДИИ. ПОРЕД ДРЖАВНЕ ТАКСЕ
ЗА СВАКИ ОГЛАС.

СЛУЖБЕНИ ВОЈНИ ЛИСТ

ОРГАН И ИЗДАЊЕ ВОЈНОГ МИНИСТАРСТВА

УРЕДНИК: ГЕНЕРАЛШТАБНИ ПУКОВНИК ВУКОМАН АРАЧИЋ НАЧЕЛНИК ОПШТЕ-ВОЈНОГ ОДЕЉЕЊА.

ВАНРЕДНИ БРОЈ БЕОГРАД 22. ФЕБРУАРА 1899. ГОД. ГОДИНА XIX.

ПРОИЗВОДСТВА, ПОСТАВЉЕЊА, РАЗМЕШТАЈИ И НАЈВИША РЕШЕЊА.

МИ
А Л Е К С А Н Д А Р I.
по милости Божјој и вољи народној
Краљ Србије

На предлог Нашега војног министра, а на основу члана 7-ог закона о устројству војске наређујемо, да се у Уредби о формацији целокупне војске од 31-ог јануара 1889 године Ф/Б.№ 607 и Ф/Б.№ 1565 од 11. марта 1896. године учине ове измене:

I Да пешадијски пукови у командама дивизијских области имају од сада по четири батаљона у сталноме кадру и редовној војсци;

II Да се гардјски пешадијски пукови сталнога кадра и редовне војске укључу;

III Да батаљони пешадијских пукова од сада имају бројне називе од првога до шездесетого, а по редном броју својих пукова; и

IV Ово формирање трећих и четвртих батаљона у пешадијским пуковима има се извршати у току ове и идуће године.

Наш војни министар нека изврши овај указ.
Ф/Б.№ 1453.

22. фебруара 1899. год.
у Београду.

АЛЕКСАНДАР С. Р.

Министар војни,
иочасни ађутант Њ. В. Краља,
генералштабни пуковник,
Драг. Вучковић с. р.

МИ
А Л Е К С А Н Д А Р I.
по милости Божјој и вољи народној
Краљ Србије

На предлог Нашега војног министра наређујемо да:

IV пуk пешадијски сталног кадра и редовне војске, од сада носи назив „IV пуk пешадијски „Стевана Немање“;

X пуk пешадијски сталног кадра и редовне војске, од сада носи назив „X пуk пешадијски „Таковски“;

XIII пуk пешадијски сталног кадра и редовне војске, од сада носи назив „XIII пуk пешадијски „Хајдук Вељка“;

XV пуk пешадијски сталног кадра и редовне војске, од сада носи назив „XV пуk пешадијски „Стевана Синђелића“;

I коњички пуk сталног кадра и редовне војске, од сада носи назив „I коњички пуk „Обилица“;

II коњички пуk сталног кадра и редовне војске, од сада носи назив „II коњички пуk „Цара Душана“;

Шумадијски артиљеријски пуk, од сада носи назив „Шумадијски артиљеријски пуk „Танаска Рајића“;

Службени војни лист, 22. фебруар 1899. године

991

— 1899 —

992

WWW.UNILIB.RS

2., *Музику прве класе* имаће: II коњичка бригада, VII пешад. пук „Краља Александра I“, II пеш. пук „Књаза Михајла“, V пешад. пук „Краља Милана“, XI пешад. пук „Краљице Наталије“ и XV пешад. пук „Стевана Синђелића“.

Музику друге класе имаће: I коњичка бригада и сви остали пешадијски пукови.

3., Поред ових трупних музика образоваће се у Београду још једна војна музика, која ће носити назив: „Београдски војни оркестар“, — по саставу приложеном под ...

Прилог ...

С А С Т А В

„БЕОГРАДСКОГ ВОЈНОГ ОРКЕСТРА“ ПО ИНСТРУМЕНТИМА И КЛАСАМА

А, ПО ИНСТРУМЕНТИМА: КОЈИ ИНСТРУМЕНТАТ?	БРОЈ ИНСТРУМЕНТА	Б, ПО КЛАСАМА: КОЈА КЛАСА?	БРОЈ ЉУДИ
Флаута I	1	Музиканата I вештачке класе	4
„ II	1	„ II „ „	8
Обоа I	1	„ III „ „	3
„ II	1	„ I обичне „	3
Кларинет I	1	„ II „ „	10
„ II	1	„ III „ „	3
Фасот I	1	„ IV „ „	2
„ II	1	„ V „ „	1
Хорна I	1		
„ II	1		
Труба I	1		
„ II	1		
Тромбон I	1		
„ II	1		
Пауке пара	1		
Бубањ и добош	1		
Виолина I	6		
„ II	5		
Виола	3		
Виолончела	2		
Контрабас	2		
Свега	34	Свега	34

4., Музике у пешадији стајаће у свему под командом команданта пука, коме припадају.

Музика II коњичке бригаде придаће се пуку Краљеве Гарде и стајаће под њиме.

Музика I коњичке бригаде стајаће под командом команданта бригаде, а прикомандоваће се на снабдевање једном пуку те бригаде.

„Београдски војни оркестар“ биће административни орган III степена, имаће засебног командира и стајаће непосредно под министром војним.

5., Трупне музике носће назив своје команде, — на пр. Музика II пешад. пука „Књаза Михајла“, или музика I коњичке бригаде и т. д.

6., Музике I класе устројиће се из досадањих музика дотичних дивизија, а музика друге коњичке бригаде из досадање коњичке музике и почеће да дејствују по овом новом устројству 1. Октобра ове године.

Музика VIII пешад. пука и XIII пешад. пука „Хајдук Вељка“ остаће и даље у саставу својих пукова.

Све остале музике устројиће се постепено.

7., За попуњавање музика, које већ постоје, а немају довољан број музиканата према овоме пропису, побринуће се сами команданти дотичних дивизија.

НЕКРОЛОГ.

† Драгић Милановић,
пољопривредник и члан окружне подружнице у Јагодини

Изгледа да немилостивој смрти није било довољно што је за време минулих ратова покосила хиљаде и хиљаде дичних синова ове напаћене земље у најбоље доба њиховог живота, већ се ево окомила и на оне, које ратна коса не покоси, да доврши своје грозно дело. Као да је нашој генерацији, која је посејала своје кости од Једрена до Марибора, суђено да изгуби и оне чланове који беху сретни да их непријатељско врло не дохвати, и то онда, кад су они били најпозванији и најмоћнији да се жртвују и на другој страни за обнављање и уређивале пострадаће нам отаџбине. Тако нам та неумитна судба отрже 2. ов. мца и нашег омиљеног друга, честитог домаћина, одличног пољопривредника и нежног оца, Драгића Милановића из Шуљковца, среза беличког, окр. моравског.

Пок. Драгић родио се у Шуљковцу 1884 год. — у доба кад су школе биле реткост, те је и он остао без школе. Но, одрастав он и сам увиде колики је то недостатак не бити писмен, па је сам успео да накнади све оно што није у школи добио и био можда племенитији од многих, који су и у школи били. Још тада се показало колико је вредан и заузимљив, и такав је био све до своје смрти.

Подневши све ратне тешкоће, вратио се својој кући и породици да продужи свој рад на културном подизању своје куће и села. Као изврстан пољопривредник интересовао се свим новинама у пољској привреди и примером показивао како се може рационалније обрађивати земља и скидати много више користи с ње него до сада. Постао је и члан окружне пољопривредне Подружнице у Јагодини, а као енергичан, успео је да 1923 год. постане и њен члан управног одбора, на ком је полагају остао до смрти.

НАШИ ДОПИСИ

Један пример за углед.

Бунар, (Јагодина), 24.-II-1921. год.

Господине Уреднице,

Веома сам задовољан што Вам могу писати о једној лепој појави, а желео бих да се случај, који ћу Вам описати, објави преко „Тежак“, како би могао послужити за пример онима, који су позвани да му следују.

Потреба за ширим народним просвећивањем осећа се после ове минуле светске катаклизме у много јачем степену него раније. Ту потребу највише осећа народ сам, а у последње време се примећује да се и Министарство Просвете јаче заинтересовало тим питањем, него што је то раније чинило. Рад на народном просвећивању је несумњиво један доста тежак али и врло деликатан посао. У извођењу тога рада треба да учествује сав интелигентнији и културнији део нашег народа. Само активно учешће све интелигенције у раду на народном просвећивању, може уродити плодом. Појединачне снаге су мале, готово ништавне.

Међутим данас готово сав терет рада на народном просвећивању, пада на учитеље и свештенике. Заиста и логично је да на њих падне највећи део тог терета, јер они су у директној вези са народом, али не и сав. Зар не могу врло много да учине у томе циљу професори и лекари? Зар они не могу празником да напусте за неколико сати варошке хотеле и да се разиђу по околним селима да држе народу популарна предавања из својих струка? А много више од њих могли би да учине државни економи. Њихов рад највише има везе са главним народним занимањем (мислим на земљораднике, јер они чине много већи део народа) и они би својим поучним предавањима допринели да се привреда прилагођава новим принципима и методама а да постепено изумире онај примитиван начин привреде.

Пуну вредност тих популарних предавања ми смо у свом селу видели 20. фебруара ове године. Тога дана је дошао г. Милован Милорадовић, управник лозног радника из Јагодине, и одржао нам предавање: *о орезивању винове лозе*. Жртвујући свој лични komodитет а за љубав општег добра народа и напретка народне привреде, г. Милорадовић није марио што је тога дана прешао 24 километара по највећој дичи и зими, само да би могао да испуни своју жељу, да проширује знање у народу из разних привредних грана, а и нашу жељу да га чујемо. У не тако дугом, али језгровитом и сочном предавању, изнео је укратко: циљ орезивања лозе, време орезивања и начине орезивања. Нарочито је истакао разлику између ниског и високог орезивања. Пледирао је за један, за нас нов, начин орезивања на лукове. „Виноград треба увек добро искористити, али и добро неговати.“

ИЗЛАЗИ СВАКЕ НЕДЕЉЕ

www.unibever.si
 ПРЕТПЛАТА И РУКОПИСИ
 упућују се
 СРП. ПОЉОПРИВРЕДНОМ ДРУШТВУ
 У БЕОГРАДУ

Претплату примају и све
 поште

На основу највишег решења од
 априла 1869. г. преписку друштвену
 носи пошта бесплатно.

ЦЕНА ОГЛАСИМА ПО ТАКСИ

ПОД НАЈВИШОМ ЗАШТИТОМ

Њ. В. КРАЉА АЛЕКСАНДРА I.

ТЕЖАК

ОСНОВАН 1869. ГОДИНЕ

Илустровани лист Срп. Пољоприв. Друштва.

ЦЕНА ЛИСТУ

за Краљевину Срба, Хрвата
 и Словенаца:

на годину 20 дин. или 80 кр.

ЗА ИНОСТРАНСТВО:
 на годину дана 45 дин.

Ваши пољопривредних школа добијају
 лист у пола цене.

Примљени рукописи се не враћају

Претплата се полаже уједанпут
 за целу годину.

За С. П. Друштво власник, председник, П. Т. Тодоровић

Одговорни уредник, Д-р В. Н. Стојковић

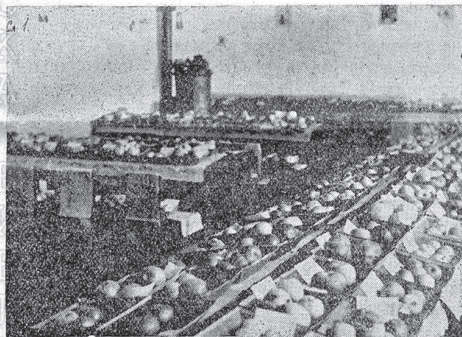
Број 43.

БЕОГРАД, 26. ОКТОБРА 1924. године.

Година LI.

Изложба у Јагодини.

Крајем прошлог месеца приређена је изложба у Јагодини, која по изложеним предметима представља реткост и може се слободно рећи, прву изложбу своје врсте. Сем свежег воћа и поврћа (види слику 1.), било је изложено још и конзер-

Сл. 1. — Са изложбе у Јагодини. — Одељење свежег воћа и поврћа

висано воће и поврће свих врста (види слику 2. и 3.). Све конзервисано воће и поврће није фабрички производ, већ су га израдиле вредне домаћице женског клуба за конзервисање воћа и поврћа, чији је иницијатор вредни и заузимљиви управник државног лозног расадника у Јагодини, г. Милован Милорадовић, у исто време и наставник чланица поменутог клуба. Благодарећи његовом труду и заузимању, чланице су успеле да врло брзо схвате значај овог посла и да уђу у суштину самог конзервисања. Сем теоријског предавања, под руководством г. Милорадовића, оне су приступиле и практичном раду. Поред рада у вароши, г. Милорадовић је успео да прошири конзервисање воћа и поврћа и на села, а ово је од особито велике важности. У околним селима Јагодине држао је предавања и практички показао рад око конзервисања (види слику 4.), износећи им његову велику важност и објашњавајући им

до ситница рад у пракси. Крајњи резултати овог рада били су многобројни, одлично израђени примерци конзервисаног воћа и поврћа и од домаћица у вароши и од оних са села, које је било милина гледати на изложби. Сви изложени предмети, израђени веома чисто и марљиво, сведочили су о великом труду и материјалним жртвама, учињеним за набавку потребног материјала. Општи утисак ове изложбе био је одличан и сви посетиоци најбоље су се изражавали о изложеним предметима, јер је заиста вештина конзервисати воће и поврће тако, да се по могућству сачува природна боја и укус, а да при томе буде конзервисање добро извршено.

Прерада воћа и поврћа конзервисањем, није била до сада предмет наше домаће радиности ни по варошима ни по селима, те је овај почетак у толико значајнији и заслужује велику пажњу од свих оних, којима просвећивање народа и напредак полске привреде леже искрено на срцу. Конзервисање воћа и поврћа има двоструки значај по наш народ и нашу пољопривреду, јер се помоћу њега може много боље да искористи воће и по-

Сл. 2. — Са изложбе у Јагодини. — Одељење конзервисаног воћа и поврћа.

врће. Само конзервисање захтева материјал, који треба конзервисати, па самим тим оно би утицало на развој ових двеју тако корисних грана пољопривреде, као што је воћарство и повртарство,

Светозарево

ВЕЧЕ!

МЕСНА УПРАВА СОЦИЈАЛ-ДЕМОКРАТСКЕ ПАРТИЈЕ И СИНДИКАЛНО ВЕЋЕ ПРИРЕЂУЈУ
У НЕДЕЉУ 24 ОВОГ МЕСЕЦА

ВЕЛИКУ

Забаву са Игранком

у корист фонда за подизање дома почив **Светозара Марковића**, на којој ће и друг
одржати популарно предавање.

Јагодински Грађани и Радници!
Велика сен Светозара Марковића и његове заслуге за слободу народу, нада-
жу Вам да у што већем броју посетите ово ВЕЧЕ и да се тиме одужите једним младим де-
лом великом народном човеку. Помогните оне који раде за велике ствари и који се себа-
ду и похрававају великим људима.

Јагодински Грађани и Радници!
Од нас зависи да ли ће се успети да се подигне вечити споменик племенитој
Светозаревој души, стога Грађани и Радници у што већем броју дођите.

ВЕЧЕ ће се одржати у просторијама хотел „СРПСКИ КРАЉ“ у девет часова
увече. Улазна цена доволни прилог.

Фебруар 1913. год.
Јагодина.

ГЛАВНА УПРАВА СОЦИЈАЛ-ДЕМОКРАТСКЕ ПАРТИЈЕ
и Синдикално Веће

УЛАЗНИЦА

За Велику Годишњу Забаву Са Лутријом

коју приређује Социјалистичка Организација и Рад. Синдикално Веће
за град Јагодину.

На дан 25. децембра 1911. год. (први дан Божића)
у хотел „Булевар“

Почетак забаве у 8 и по сати у вече

Улазница сјаје 50 пара динарски од особе.

Добровољни прилози примају се са захвалишћу.

20 % ЧИСТО ПРИХОДА УСТУПИЋЕ СЕ ФОНДУ ЗА ПОДИЗАЊЕ
ДОМА СВЕТОЗАРА МАРКОВИЋА.

Моле се посетиоци да при уласку покажу своју узаницу.

Децембра 1911. год.
Јагодина.

УПРАВА
Социјалистичке Организације и Синд. Веће.

Забавни живот у Јагодини

Др. Видосав Трпчанин
 из Сурнице. Листа штампарских кривица.
 Друг Видосав Трпчанин је познатији по својим радовима "Рад. Новина",
 у којима је познато излагао материјалне. По његовој вољи је други
 Видосав био ваљан изабрачу:

Томасов судор није ни ти да види, намери да њим изабраним
 изабраним у Ваши изабраним изабраним, јер сам изабраним изабраним да не би
 и дамаде кад су и штампачу изабраним класе, кад су изабраним.

Цело је још изабрано; да види изабраним да су изабраним "Рад. Новина"
 изабраним и "Трпчанин изабраним изабраним" - да види сам изабраним
 и тог изабраним, но све изабраним, но све изабраним, да види изабраним
 да је и његово изабраним, као и ваљан, кад су изабраним "Рад. Новина",
 изабраним само најважнија изабраним, - да је са Ви, Томасов, дамаде
 изабраним изабраним - изабраним, коју изабраним изабраним изабраним
 изабраним Ваши изабраним изабраним и тога је, но Ваши изабраним,
 изабраним изабраним.

Да ти види изабраним само један изабраним, јер се, ти
 изабраним изабраним изабраним - да је Ви изабраним
 изабраним - тог изабраним изабраним као изабраним изабраним.

Пре стога дамаде, изабраним изабраним изабраним, кад
 изабраним изабраним "Трпчанин", изабраним сам изабраним тог
 изабраним "Рад. Новина" изабраним изабраним у 25. др.
 изабраним изабраним.

Изабраним изабраним изабраним изабраним, дамаде ти да
 изабраним да судор изабраним изабраним изабраним, коју изабраним
 изабраним изабраним изабраним, дамаде изабраним изабраним, изабраним
 изабраним изабраним, коју изабраним изабраним изабраним изабраним
 изабраним изабраним изабраним.

Изабраним изабраним изабраним изабраним дамаде је и тога
 изабраним изабраним изабраним дамаде изабраним, и дамаде и,
 изабраним изабраним да те Ваши изабраним изабраним изабраним изабраним,
 изабраним да је судор. Да сам дамаде изабраним изабраним изабраним
 изабраним изабраним изабраним. Кад су судор и изабраним изабраним
 изабраним изабраним изабраним, дамаде изабраним изабраним,
 изабраним.

Текст Видосава Трпчанина у Радничким новинама
 поводом случаја Штампарских кривица (1-4)

Но онемав крајњих времена саопштен - са малим
изузетком - одређена јавна привремена и да се у партијама
рукописима пишу. За тога доба много се говорило на италијан-
ској мору, јавно правде и нешто још, али се све уостало има.

За ову расколну, на што катену и раздвојеној
пони, велики д-р. Судовит - меар Јаво, привремено судија који је
имао, од Куркусареву судија своје сведоче и испитани - у суду
по и своје доматику; од Табо, која је судија у партијама
како је се могу саопштен или у привременој (Ове партија д-р.
Судовит, као и испитанију Куркусареву судија своје сведоче).

Како је Куркусаревит саопштен све пријатељске партије
д-р. Судовит, да се са највећим четвртине саопштен видо
и испитани и ведајте доводију семену, много привремено
примено, испитанија Јаво, како одлучено "загадо
је својим сведоче, привремено - алкационим судијама
нема.

Пома све расколне партије, може овог привремено
привремено, ја се, тога доба, као много знаме судијама
са д-р. Судовитом у партију "Правда и судија привремено
судија".

Такома Куркусаревит, знаме је и у овој партији
убрзају и привремено, да своје партијама доводију своје и
своје те партијама судија.

По овој другој партији - који сам привремено партијама
ти партијама партијама партијама партијама, да се партијама
Куркусаревит партијама - партијама партијама партијама
партијама партијама партијама, партијама партијама партијама
партијама партијама партијама, партијама партијама партијама
и д-р. Судовит.

Пома партијама партијама - партијама партијама партијама
партијама - партијама партијама партијама партијама; партијама
партијама партијама партијама, партијама партијама партијама
партијама партијама партијама, партијама партијама партијама
партијама партијама партијама; партијама партијама партијама
1904. го. партијама партијама партијама партијама партијама.

Како је партијама партијама партијама партијама партијама
партијама партијама партијама, партијама партијама партијама
партијама партијама партијама, партијама партијама партијама

лишних новца, само да мо, што сам се уредно
 издати, а да сам извршио једини обавезни износ
 да мо, што сам уредно извршио износ за Ктиса, Ред
 Које једини обавезни износ сеји извршио извршио износ
 и обавезни износ.

Ја, једини, такође да сам Ред Које једини обавезни износ,
 тојети, да сам извршио, што сам извршио извршио износ,
 и да сам извршио износ у износ у износ. А ја сам извршио,
 што сам извршио износ, да сам извршио износ,
 да сам извршио износ, што сам извршио износ,
 да сам извршио износ, што сам извршио износ.

В. Ј. Председник

И према изборним и извршним одлукама је друг
 Председник избори, да сам извршио износ.

Табла и извршних одлука.

Табла је избори.

Такође је такође да сам извршио износ,
 избори и извршних одлука, што сам извршио износ,
 се да сам извршио износ, што сам извршио износ.

191

Збирка државних 37 Јануара, 1913 год у 3 по подне

1) Писмо Политичког Савеза Српске социјалдемократске партије послато после ратног
 разореног Српског друштва приликом приликом, састајања, Комитет
 Српског друштва Морнарица, савеза, збор, најављујући
 звану зријовицу и Тројанску сабљу за многобројну посету
 доје пре зријовицу српског који већ 17. јуна је имао
 свршетом, користиошћу, а 19 је био наредним изборима
 по политичком да остане преко народа и да види нешто
 политичко да види како ствари налазе своје у новим
 околностима смислу државног режима, државног који не даје
 срединама а да дође до националне јединице, већ економ
 и на државноправном погледу, одакле се поразне ствари
 прво одржава са државном управом, и изводи народ
 на политичку без икаквог резова, где већ ово што се
 одржава сада, код нас то се одржавало у немачкој
 пре 40 година на јединице немогуће државно,

МД данас горе и пошто властима код нас ови
 неке јединице постоје постоје постоје,

Али социјална Демократија, воде на политички
 дивизији државно са целим Балканом, а на основу државног
 државно Балканског итд би био народ које своје државно
 постоје, а не да ратом, осим постоје да политичко, наше
 ствари, постоје по политичкој државно и државно, државно
 иа и које политичко државно које народ државно
 државно, на доду политичко државно које државно
 државно, нај државно, народ а не да државно, државно,

Факсимил из Књиге записника

Српске социјалдемократске партије у Јагодини, 1913. (1-2)

... сапу и прашине, итд и остало и
 ... за дупљање, преградња и
 ... преградња, и остало, због припадности и особине
 ... преградња, и остало, због припадности и особине
 ... преградња, и остало, због припадности и особине
 ... преградња, и остало, због припадности и особине

... изјављује да данас, када је
 ... земље ио се може забављати и
 ... који није био ни и одредаба и
 ... су референције доносила резултатом
 ...

... пред вањом је емити за
 ... и њиховим ио њихој исеи роија
 ... и са њом заједно веде борбу против доносила
 ... који доводи њихов исеи иој и
 ... исеи исеи исеи исеи исеи исеи
 ... је сеи исеи исеи исеи исеи
 ... је сеи исеи исеи исеи исеи
 ... је сеи исеи исеи исеи исеи
 ... је сеи исеи исеи исеи исеи
 ... је сеи исеи исеи исеи исеи
 ... је сеи исеи исеи исеи исеи

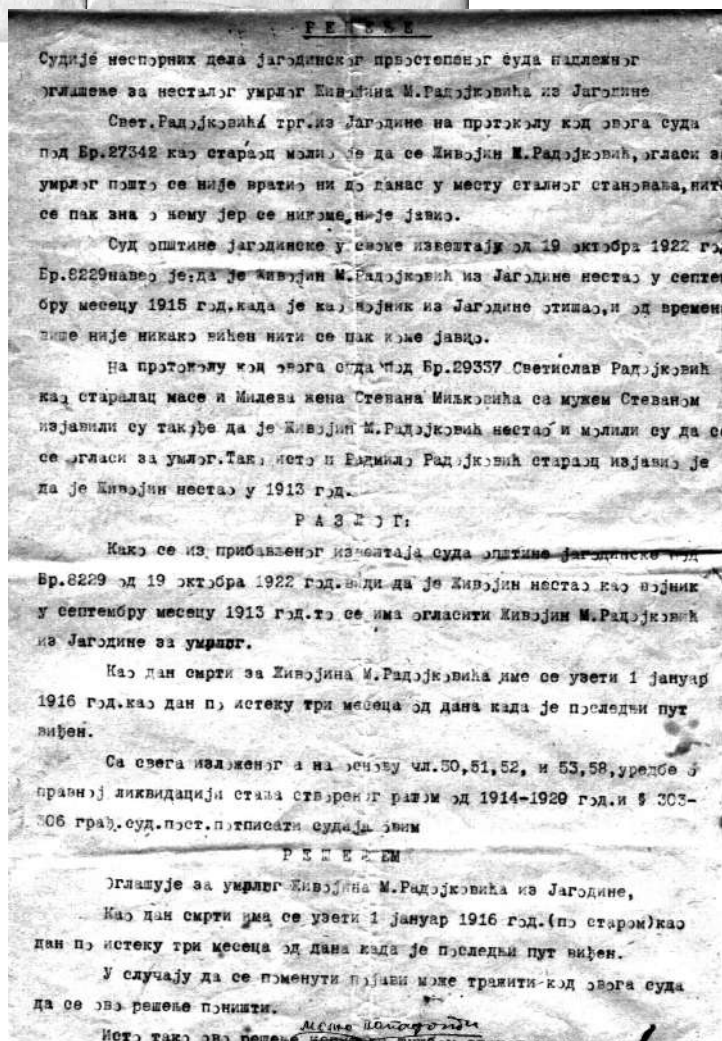
Са овим је јуз још забави
 ... је био исеи исеи 380 исеи
 ...

Срећан Крајо Петровић

Позивница за
венчање, 1921.

Решење о
смрти, 1922.

ПРАВДА, 4 ЈУЛ 1932 ГОД.

Како је полициски агент Протић убио четничког војводу Драг. Јовановића-Луна

— ДА ЛИ АГЕНТ ПРОТИЋ НИЈЕ ЗНАО КО ЈЕ ЛУНЕ ЈОВАНОВИЋ? — КАКО ЈЕ ДОШЛО ДО ТУЧЕ. — СВАБА ОКО ПАКЕТА. — РЕВОЛВЕРСКИ ХИТАЦ У ГРУДИ. ПОСМРТНИ ОСТАЦИ ВОЈВОДЕ ЛУНА БИЛИ СУ ИЗЛОЖЕНИ У ДОМУ НАРОДНЕ ОДБРАНЕ, А ДАНАС СВЕЧАНО ИСПРАЊЕНИ ЗА ВРЊАЧКУ БАЊУ

Посмртни остаци Луна Јовановића синоћ у 10 часова изложени су у дому „Народне одбране“ у Нишу

НИШ, 3. јула. — (Ј. нав. „Правди“) — Данас је у Нишу четнички дан. Само, тај дан се претворило у тужну свечаност четника: са свима по частима које је заслужио, стари бојар, комитски војвода Драгутин Јовановић-Луна, испрва је данас у Воњачку Бању, где ће бити сахра-

— Прегледај, сво, прегледај!
— Сад нећу. Не треба.
— Мораш да прегледаш! Отвори пакет, види! — викао је војвода Луна.
— Не можете ви мени да запоредите Нећу.
— Мораш, чујеш ли!

тако да се комесар г. Страгарац изненадио кад му је агент Протић, сав блед у лицу, пришао и, пружајући револвер, рекао:
— Ја убих човека. Ево револвер.
— Кога човека?
— Па човека, кога, не знам ни сам.

Г. Страгарац му је одмах наместио ланце на руке и одвео га у комесаријат. Дотле се већ скупила маса света. Железничка полиција је тешком муком успоставила ред. Путници су из воза потрчали да виде шта се десило. Велики број грађана на суседне улице потрчао је на лице места.

Луна је лежао на тегли мртав.

УВИБАЈ

Пошто је успостављен ред на перону, г. Ж. Страгарац је одмах обавестио управника полиције г. Драгољуба Савића, државног тужиоца

г. Пуљ. Ж. Ар. брзо су у прв. Тодоро страга. догађаја: чекају Сав. Лунага

Пренос костију ђенерала Вукомана Арачића

Стари ветеран имао је срећу да се умре у иностранству. Док војвода Путник, Андра Николнн и многи други чекају на државу, остате остаци ђенерала Арачића преноси из Ужича у Београд његова фамилија.

Дан преноса посмртних остатака старог ратног ђенерала једна је тужна свечаност наше народа, свечаност пуна пијетета и захвалности.

Ђенерал Вукоман Арачић

Он је, као и војвода Мишић, био тешачко дете, које се честитим и ваљаним радом пробавило до славе и признања. Некојијан Арачић прошао је кроз све дужности. Непаметљив, бескрајно скроман, увек забринут за општи интерес, овај добронамерни ђенерал чинио је на нас, кроз велики џинов, тивак Србина Мученика, који има да одлучи све крже на путу народних саветника. П кад кад га крену кроз ово прво шумадиско प्रदेशе, кроз њава села, чини нам се, да ће нам с њим доћи у престоницу нешто бољоне велике народне савести, расејане по разбојничким и заборављене по ратним гробницама. Др. Ве. с. в. р. м. и нешто пренора. Кроз звиз. престоницих звона, којима да се мало отиде од поседативе тече за благостањем, разавлаше ону несвесну причу о великим летима окупацији од тако брзог заборавља.

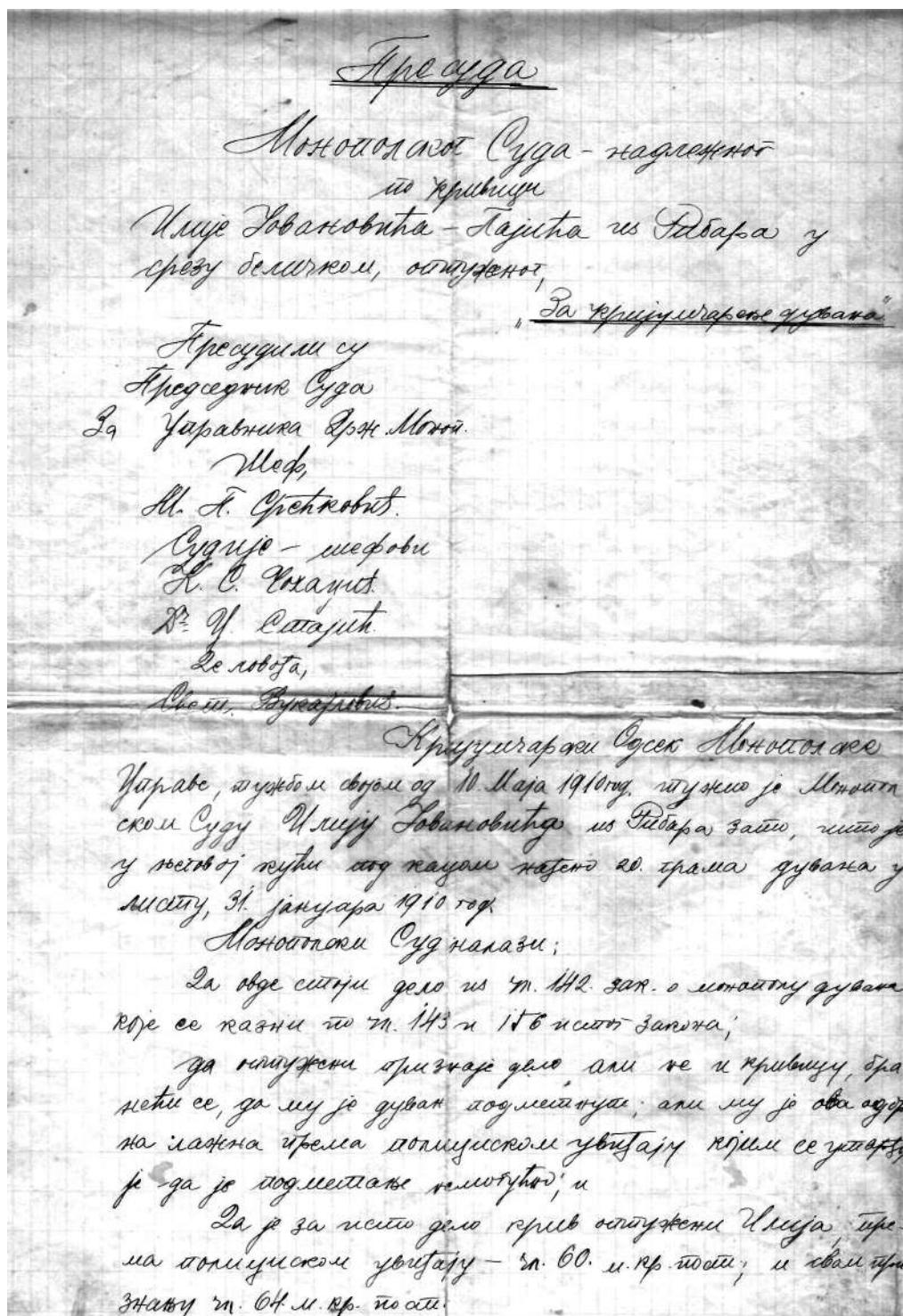
био лично и командно смео и предузетљив ратник, добио је Карађорђеву Звезду с мачевица. У рату 1914. године, Арачић командује тимчком дивизијом на Шапцу. Предузима команду над корпусом, и осваја Шабац. По том се туче на Параџини и по Мачви. За тим добија Ужичку војску. Туче се на Сенковини и Бајбаку. Чува границу и последње повлачи ногу уназад пред Пољском офанзивом.

У том повлаћеном застави је над дивизијом Драгачевом. Са штабом у Марковини, на прелазу од Старог-Вла ка Шумадији, на оном дупку летоте наше земље, Арачић се није гасило над главном оно свето пламено огњило, које краси родољубе и ратне команданте. Он је био у сталном додиру са првом Мишићевом армијом. Крешно јој слабо и раздучено лево крило, и стално повлаћало да треба прелазити у офанзиву на Пољска. А кад је Врховна Команда наредила општу офанзиву, онда је у једном дивљавом телефонском разговору, Арачић дао бесу Мишићу, да се прва армија може потпуно ослонити на Ужичку војску. Војвода Мишић је на сваком кораку говорио, да му је једини друг у тој историској офанзивни био Вукоман Арачић. Као командант он се није заклањао за школске шаблоне и шупље правиласке доктрине. Он се никад није плашио да узме одговорност за поступке. Био је ратни друг, народни бранилац, човек од акције. Мирал, пострепа, са милом задовољавајућем, без тивале околности и саморепренивања, он је био верна слика доброга нашег народног бојара, ком је прво прене заједничко на овла своје.

Овај кратки и површни опис његове каријере и његових заслуга допуниће она који буду радили историју. Ми смо само маркирали степен по степен, како се велики Арачић био на овој величанственој прилици, као што је Народно Ужичане.

Он је умро под великим врхом. Пегави тифус са запаљеном плу-

Правда и Време о догађајима из 1932. и 1926. године

Пресуда у вези шверца дувана (1-2)

с поштом на н. бр. 9 и 92. или крив. поштом и зак. с
таксама, Монашони Суд

Пресуда је.

Да се Илија Јовановић за ово кривично
дело казни са (150) сто педесет динара у корист
касе монашонске

Да плати 50 динара таксе за ову пресуду; да
зипићу каси монашони среза белогор. в. динара за
мисли убица и присутним грађанима по 1 динар
на три дана, и по: Арси Милошевићу и Петру
Милићу по 2 динара.

Али ако осуђени Илија не би могао да плати новчану
казну својом платежношћу или претини свога нестаре
ног имања, које му остане од овога што му се по закону
за дуго продају не може, онда ће му се казна замени
затвором од 30 тридесет дана.

Претина од осуђења и исплате казне да се изда
показивању Раци Милошевићу из Рибара

Дубан је уништен.

Пресудено у Суду Монашонске Управе 28 Маја 1910.
од. Кр. М. бр. 3920 у Београду

Председник Суда
За Управника Управе Монаша,

Медв,
Мешинић

Деловод,
Свадуровић

Наша заједничка одбрана пред судом

На дан општинских избора 22-VIII-и. год. по нашем учешћу народ је био револутиран овим:

1) Радикална општинска управа није узела у гласање етосове преко 150. грађана, углавном ове, који би им онемогућили изборну победу.

2) У гласање етосове заведени су и отрживи радикали, а обесправљени су живи и мртвостни оvd. грађани.

3) Неки Конспиратори дубоко добили у право гласања и у Загедни и у селу где живе, не су гласали на два тисета, док су овдешњи грађани, који су у борбама за слободу и њоме изнела права губили и изгубили и деовне свога жана и своје здравље, обесправљени.

4) Мелодричесто је саопштом право гласа и оти радикала, који на дан избора отиу били у Загедни.

5) Народно сиромаше и коначно је онемогућено било изабрачки повезујући радикалских првака, особито при саопштом вању резултата избора. Тако: Света Радојковић износи на избор друго себе општинско судице и уводи је: Иване Радковић! Наше народ одговара: Због Радковић! иод. Он, Света Радојковић на то уводи је: Мајку ван манујеву! Да ти вас овог божом ушрети! При селу дине десну руку са божом. — Даво, Никола Перчевић адвокати меурава из општинско судице меује народу мајку манујеву, и њеном ударе првог Бога је етисао. — Марко Ђорђевић банкер и радикалски менаџер којавује се на избор и својим циничким рудиком и етисавањем изнела народ.

Када се уште да су ове именована изројна главни урашеници у саопштом гласању етосова и саурашеници у делу

биралног одбора сарађивали, и на крају, умало да народну об-
разложе своје одлуке и народ уопште, они се на крају не-
својствито изјављују на редовној, која се одржава у кметовој
згради обележавачки, вештачки и поштомачки раднички
масе.

Ево ту је црпок, и ту су Кривчи и изабрани народни
отва, са који се поведице он данас одлучује.

Подоци:

Милутин Радошевић еп. филозоф.

Велимир Јовановић фармацеут

Будимир Пјевачевић зградник

Никола Марајевић "

Зумар Дукићевић филозоф

Радомир Дукић "

Радомир Турковић мајстор.

Наса " еп. филозоф.

Бранко Ристић бербер.

Бранко Ристић бравар

Радомир Јовић зградник

Зумар Милић бравар.

" Јован Кривој.

Анастасије Ристић бравар.

Зумар Томић зградник

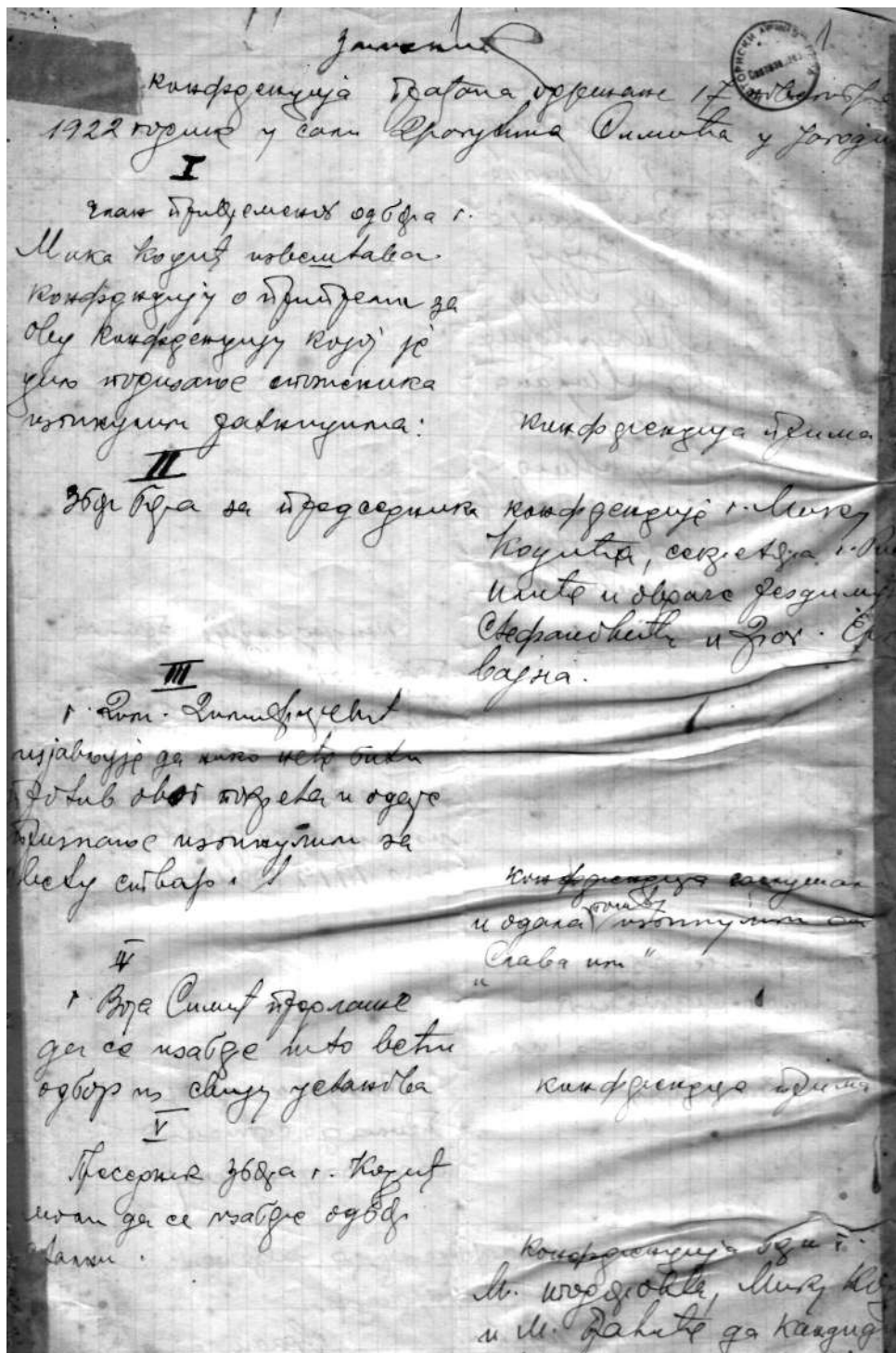
Вез. Ђуђевић мајстор

Милош Миловић мајстор

Никола Јанковић бербер.

Вукрадић Јовановић мајстор

и даме.

Прва страна Записника о изградњи споменика изгинулим и умрлим
Јагодинцима у ратовима 1912-1918.

Уговор о закупу

Између Манастира Јошанице, у селу Белчком, округу Моравском, кога заступа њен пуномоћник Џушан Ровчићски Манастир по пуномоћију Бетанга Духов. Суда од 29. Октобра 1919. г. Бр. 146. с једне, и Александра Ску-
ловита, из Села Црнице с друге стране.

Пуномоћник Манастира издаје под закуп за дв године другом уговорачу Александру манастирск у Вибу у месту зв. Џозефина тара Манастира Јошанице у границама источно до Миловац Ручи-
Савелита, из Црнице 2230 метара до штапа Манастира Јошанице 20 мет. северно до штапа Манастира Јошанице 210 мет. и јужно до Манастира Јошанице 180 мет. рачунајући за време од 1. Октобра 1919 год до 1. Октобра 1922 год. под наполицу, тако, да је наполичар и уговорач Александар

дужан да закупно добро уредно и као најбољи домаћин на време уради, обделава, по потреби ђубри, засеје својим семеном, на време плод сабере, и у опште утроши на исто свој труд, своју радну снагу и свој материјал, ради што бољег дохотка.

Кад наполичар и уговорач Александар буде плод са закупног добра сабрао, он ће исти одмах поделити на равне делове са старешином Манастира Јошанице, односно његовим замеником или заступником, кога овај буде одредио, и по том ће бити обавезан да одмах пренесе о свом трошку припадајућу половину Манастира на место, које буде одредио старешина односно његов заступник или заменик.

Уговорач и наполичар Александар биће дужан да закупно добро одржава у добром и употребљивом стању као најбољи домаћин, а по истеку закупа предаће га у потпуно исправном стању. Ако се пак неби у свему држао овог уговора, пуномоћник Манастира биће властан да га одмах без спора избаци из закупног добра и са закупним добром располаже по својој нахођењу.

Ако би ма који уговорач одустао од овог уговора, сем узрока наведених у XXV глави грађ. зак., онда ће уговорна страна, која одустаје, бити обавезна дати другој уговорној страни 150 дин. на име свих трошкова, дангуба и такса.

Наполичар уговорач Александар неће моћи дати закупно добро другом ком у закуп без одобрења пуномоћника Манастира.

Обе уговорне стране пристају на све услове напред предвиђене у овом уговору.

Овај уговор је написан у два примерка, тако, да се по један налази код своје уговорача, а исти вреди од дана потврде код надлежне власти.

Вредност уговора _____ дин.

6. Октобра 1919 год.

Манастир Јошаница.

Уговорачи:

За Манастир, његов пуномоћник,
Џушан Ровчићски и
Свошешина Манастира Јошанице

Уговор о закупу, 1919.

Датум 2. новембра 1919. год. у
манастру Јошанице

Протокол

О дефинитивном иставању имања Манастира Јошанице по евиденцији - катастру ВМ: 1999 од 1847. год. 26. новембра, 1899 год., а у случају савета села Црње дрина деловних одређених делница, доде поштомесним. Како је вносит овог дела намера на лице исека констативно је:

За све ствари земљиште, на предлог свог свогласног Манастира Јошанице, Манастира Равањског и Манастира, доде поштомесним саветом села Црње дрина деловних одређених делница у општинској катастру, и дефинитивно је, доде је све ствари земљиште исека својина Манастира Јошанице, који се дефинитивно од данас има саопштавати као једини вносит и поштомесним свогласног земљишта свогласног Манастира Јошанице.

Будећи овако доде поштомесним саветом данас су неки, склупи по државне и државне овога саопштавати исека по општинској катастру, а Манастир увери у Јошаницу неки, као државни и поштомесним и једини вносит поштомесним.

Јошаница, да сам данас увери у Јошаницу Манастира Јошанице по општинској катастру.

Својина Манастира
Манастира Јошанице.

Јошаница да сам данас увери, ствари по општинској катастру исека.

По дефинитивном иставању овога државног свогласног савета села Црње, а по општинској катастру, доде су од Јошанице неки склупи по државне неки склупи Манастира Јошанице, а по општинској катастру, сви јединствено поштомесним, доде поштомесним државној катастру. Како је вносит овог дела неки склупи државној катастру у општинској катастру, овим дефинитивно јединствено констативно и дефинитивно исека свогласног свогласног, као и доде је дефинитивно неки склупи саопштавати.

Јошаница Манастира
Манастира Јошанице
Манастира Јошанице

На дан 20. / 7. Августа 1920 године - прошли Петак.

Бр. 6 у ч.

Лозовичани обради Шиббе и кршине у манастирском Шибб
 ру, који постоји у селу Јошаничком-Поробавцу.

1. Димитрије Трноручовић, цумомотник села Лозовића.
2. Нивојин Трноручић
3. Радокав Л. Станоновић, заступник "Кметта села" Лозовића.
4. Нивојин Трноручић.
5. Богољуб (Бого) Павловић.
6. Радомир Томич, и његов брат. Н. Н.
7. Војислав Станоновић.
8. Стеван Петровић.
9. Тодоран Ордичић.
10. Светозар Лич. Петковић - Тодоровић.
11. Терза жена Радева Станоновића
12. Катавџија "Блага" " " "
13. Ружа жена Кабе Кемича.
14. Брејана "Торе Томича
15. Мирин Милошевић
16. Светозар Теромир Стевановића
17. ~~Мирин~~ Димитрија Трноручовића
18. Мирин Себић.
19. Зарина Трноручић.
20. Марија Милановић.
21. Благомир Трноручић
22. Трноручић Станис.
23. Нивојин сун Петра Трноручовића - Ордичић
24. Милован Трноручић
25. Катавџија жена Свет. Томича
26. Милоша Станоновића снаја, Н. Н.
27. Катавџија 1-ти удове Себић
28. Драгутин Себић.
29. Стреландер Јовановић
30. Драга Л. Томич. сви из села Лозовића

Очевидци и сведоци манастира Јошанице

1. Маријан и дрена му Наталија Милошевић из Јошани-Турна
2. Милошав Мачковић
3. Живојин и Витанко Хрстић
4. Светозар и Мајка му Милка удова Хрстић
5. Пера Мачковић
6. Баса Стојановић
7. Милан " " " "
8. Крстојиде и Ђојана Милошевић
9. Милева удова Мачковић, сви из Јошани-Турнабора

с. ш. 9. 52
22/1220

Војне вежбе у доба анексије, 8. март 1909. године, манастир Јошаница. Обележени су бројевима: 1) Војвода Танкосић, 2) Војвода Маринко

3) проф. Јован Ђ. Јовановић, командир добровољаца ђака Јагодинске учитељске школе, 4) Игуман Гаврило, старешина манастира Јошанице, 5) Сретен Ацић, управитељ Јагодинске учитељске школе.

Албанска споменица Младена Станојевића

—◆—
 ФОТОГРАФИЈЕ
 —◆—

Jagodina, Dragovet-út.

Пут за Драгоцвет у време окупације

An der Straße Kragujevac Jagodina bei Vrbica. 6. 11. 1915.

Село Врба, 6. новембра 1915. године

Ланиште, 1915. године

Ланиште, 1915. године

Певачка дружина Плетарске корпарске фабрике Браће С. Ристића, Багрдан, 1923. године

Фарма ћурака у Доњем Штипљу у власништву Клефишове кланице, почетком 20. века

Капетан I класе Љубомир Арачић из Ланишта (фото: С. Лукић)

Петар В. Петровић из Ловаца

Младен Станојевић- редов мост. треће Моравске дивизије

Генерал Милутин Николић из Баграна

Архитекта Момир Коруновић из Глоговца у атељеу дворског фотографа М. Јовановића

Станиша Коруновић, учитељ,
рез. капетан I класе из Глоговца

Милош Ђурић, редов из Трешњевице

Драгутин Димитријевић,
редов из Сиоковца

Браћа Костић из Горњег Рачника

Микаило Торђевић из Вољавча

Радивоје Јевтић из Лоћике

Браћа Тодоровић из Мијатовца

Светомир Недељковић (лево) из Дубоке

Стевановић Светислав из Доњег Штипља
са ратним друговима

Светозар Ж. Ристић из Милошева,
за време лечења у Француској

Драги Стојановић из Трешњевице

Младен Величковић, трговац из Багрдана са својим коњима и колима при повратку из Балканских ратова

Иван Аранђеловић са супругом Даринком из Трешњевице

Тобције из Трешњевице, фотографија је део породичног архива породице Јовановић из Трешњевице

Улазак окупатора у Јагодину, 3. новембар 1915. године

Нека од бројних спомен обележја изгнулих ратника на гробљима у јагодинском срезу

Споменик у Старом Ланишту

Споменик у Лоћици

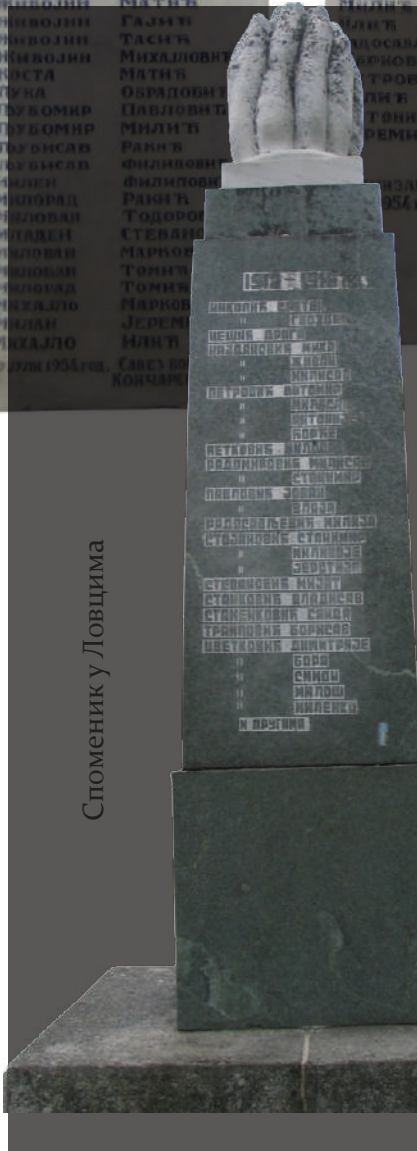

Споменик у Остриковцу

Спомен плоча у Кончареву

Споменик у Ловцима

Споменик у Дубоки

Спомен-звонара у Коцином Селу

Спомен плоче у цркви у Доњем Штипљу

Споменик у Мијатовцу

Споменик у Шантаровцу

Драгољуб Милојевић, звани „Јагодинче“, лонов и кесарош. Родом је из Јагодине, има 19. година, малог је раста, сувољан, приомањаст, има велике црне очи и густу црну косу. Свршио је четири разар. основне школе и један разред гимназије. Неко време био је на занату и учио је да прави шећер и ликер, па је и занат као и школу напустио. Сада, кад ово пишемо о њему, он већ по трећи пут издржава судску осуду у Топчидеру.

Први пут осуђен је год. 1895. од стране првостепеног суда за град Београд, на шест месеци затвора због опасне крађе, коју је извршио Петру Радосављевићу, трговцу овдашњем. Исте године и од истог суда осуђен је на годину дана затвора опет због опасне крађе, коју је извршио у самој главној полицији на овај начин: Он, Ђоста Велић, Светислав Живковић, Франц Матош и Милорад Костић (ни један од тих није пунољетан) разбили су прозор на соби тадањег одације управног Станислава Јанковића, ушли су по том у собу и обили сандук Станислављев, па из истог украли око 220 динара готовог новца и у таксеним маркама, па су за тим побегли. После неколико дана сви су похватали.

Пресудом првостепеног суда за град Београд од 20. августа 1897. године № 15070. Драгољуб је по трећи пут осуђен на три године затвора због крађе пољачника, Јовану Дилберу, апотекару олд. За време ислеђења побегао је из судског затвора и тек после 18. дана ухваћен је у Параћину новембра 29. прошле године. Драгољуб је спроведен управи београдског казненог завода на издржање осуде.

Међу свима малолетним лоновима и кесарошима „Јагодинче“ заузима прво место.

Ми тврдо верујемо, да ће он, ако се каквим случајем не поправи, постати гори и опаснији од Илије Гавриловића, Мите „Штете“ и осталих, па ће на крају крајева свршити на „Карабурми“ или, што би за њега срећа била, у некој болници. Радовали би се кад ни једно од ово двога неби било већ кад би „Јагодинче“ по издржаној осуди озбиљно прилегао на каквакв поштен посао...

Андреја Радичевић је родом из Горњег Штипља, окр. моравског. Сууђен је на 20 год. робије у тешком окову због више казних дела и јатаковања хајдуцима; ово му је друга осуда. Има му 34. год. стаса је високог, косе смеђе, образа огруглих, чепа обичног, очију, обрва, бркова и браде смеђе, уста умерених, носа правилна.

Петар Крунић и **Петар Стевановић**, оба осуђеници београдског казненог завода, побегли су 12. ов. мес. са рада из Топчидера, а са њима и **Љубомир Гајић**, **Андреја Радичевић** и **Светозар Ранисављевић**, такође осуђеници истог завода, пошто су од чувара,

жаңдармеријског каплара, отели пушку „пободијеву“ и 4 метка. Од државних ствари однели су на себи: по један бели гуњ, по једну белу капу, по један пар кошуља и гаћа и по један пар опанака.

Полицијски гласник о јагодинским хајдуцима

Хајдук Арса
Филиповић «Лорд»,
месар, хајдук и јатак

Левачка Чаршија и камени мост у Јагодини

Јагодина — Бауптstraße

Варош Јагодина

“Црногорска свадба” у Јагодини

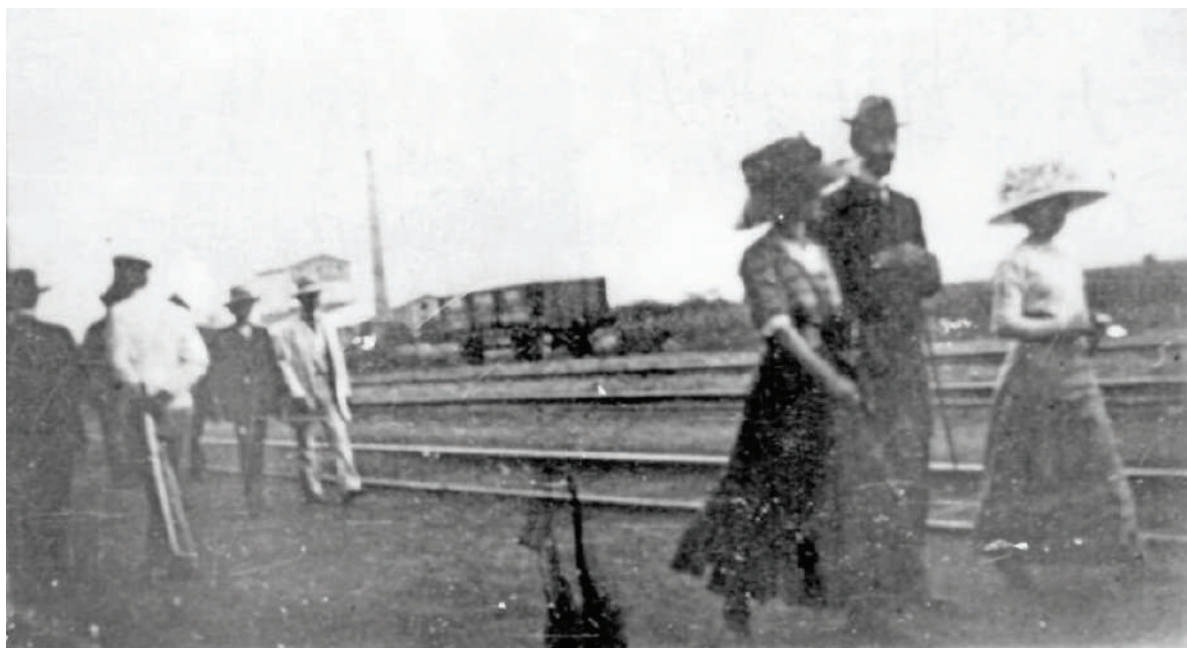

SOUVENIR D'ORIENT
Fetes de Village Serbe, pres de X...
Imp. Amrao, Marseille

Љуљашка (витло) у Јагодини у време “Беле недеље”

Пијачан дан у Јагодини

Корзо у Јагодини, са дамама трговац Сава Шпикља

Обележавање трговачке славе у Јагодини

Каспаска слава у Јагодини, домаћин Миле Шарчевић

Занатска слава у Јагодини

Бурђевдански уранак у „Арачлијском потоку”, 1922. године

Прослава Првог маја 1906. године у Јагодини

Јагодински трговци са ученицима

Јован Лазић са мајком
Даринком, фотографија која
је путовала из Јагодине на
Солунски фронт и вратила
се у Јагодину, по доласку оца
Илије (из породичног албума
Нинослава Станојловића)

Јован Лазић Тутурић са родитељима

Власник Кланице Т. Клефиш са радницима

Јагодински трговци са ученицима

Хотел "Симић" у Јагодини

Чланови Трговачке омладине у Јагодини између два рата

Радничка кооператива и
раднички стан,
Јагодина 1911. године

Колажна разгледница из Јагодине

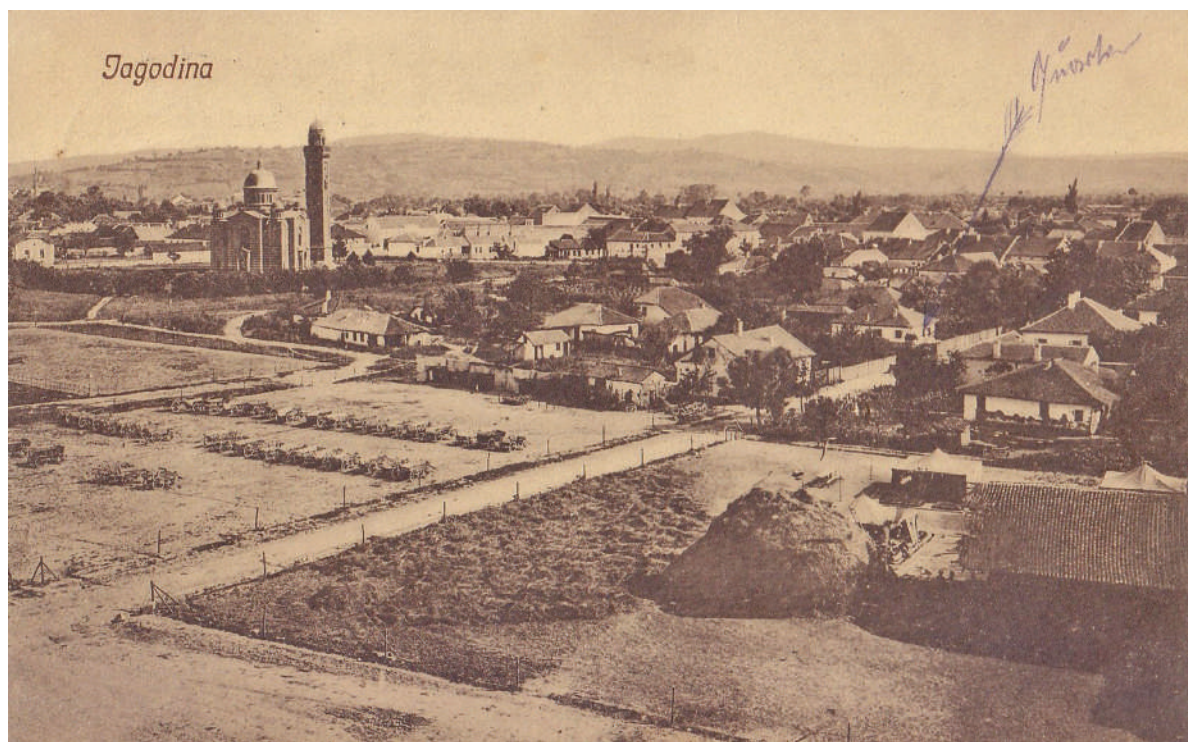
Шохајева аптека у
Јагодини, 1917. година

Општинска вага.

Јагодина, 1915. година

Јагодина у време окупације

Јагодина у време окупације

Особље војне болнице смештене у згради Учитељске школе у Јагодини

Рањеници у дворишту Учитељске школе у Јагодини

Полагање учитељског испита зрелости у Јагодини, 10. октобар 1915. године

Избеглице из Мачве прослављају Ускрс у Јагодини, 1917. године

Др Станимир Раковац као лекар Војне болнице током Првог светског рата

Милан Братић, књијар из Јагодине, као војник у болници у Бизерти

Милутин Ј. Петковић као командант
5. Јуришног батаљона у Нишу

Милан Печић, четник из Ђуприје

Божа Кузмановић,
начелник Војне станице у Јагодини

Драгослав Цветковић и Милисав Н.
из Слатине

Влада М. Раденковић

Милутин Ј. Петковић, комита из Јагодине

Чедомир В. Цветковић као поручник

Алекса Голубовић,
председник општине Јагодина

Прота Младен Вукићевић

Милосав Митровић - Лоса,
"Јагодински чича" из Драгова

Јова Којадиновић, срески начелник

Група војводе Лунета по пристизању на Солунски фронт, међу њима је и Милутин Ј. Петковић

Логор трећег батаљона другог пука на Пожару

Освећење соколске заставе 1933, тим младе “Спарте” и пијачан дан у Јагодини након Првог светског рата

Прошевина сина Милана Јоџића, Трговина Б. Лађаревића и сахрана након Првог светског рата

Једно од одликовања за заслуге у рату

Поздрав радничима.

Здраво, другови! Ви сте очет с вама!
 Авримили сите једном са Крвавим радом,
 А сад у вајромај нека браћа са браћом,
 Промовниаи Крвком небела кропама!

Нек пије онај што вам мар црточа
 (И Крв Брајскии киме да, црочоце, рече.)
 Да су вама права — мар што кучко сесе
 Ој Крвавог марга шмо стигроче с часа

И да су црчком поти вама тиле
 Ишошриач кучко на Крвавог цоче.
 И да те се крадро црочиво кичке воше,
 Кичкивоги своје црочитрече сиче.

И ечашио напред у борбером ешроју,
 Поцречутио сего ешаних сакавока,
 Против цочошата, цичроча и цроча —
 И да те се их цочошдиш' у боју!

И ја вам кичем: Радничу са Крвочуе,
 Радочера, Бичошо, Кочака и Дроча,
 Црочошанице, Дроча и Дрочошата
 Црочошата, Кроча и Крваво Кучко,

Качице кама на другачеке гочуе
 И дајте мичкичу и моти ешачу шеду —
 Ми вам сакувашио Засочаву Црвочу
 У рочуи вашој шет цочошдиш' рочуи!

CIP - Каталогизација у публикацији
Народна библиотека Србије, Београд

94(497.11)''1914/1918''
341.322.5(=163.41)(497.11)''1914/1918''(093.81)

ДЕДИЋ, Драгослав, 1961-

Јагодина и јагодински срез у Првом светском рату. Том 2, књ.2 [Повратак прошлости] / Драгослав Дедић ; . - Јагодина : Историјски архив "Средње Поморавље", 2024 (Земун : Virofrag comp). - 343 стр. : илустр. ; 24 cm

Тираж 200. - напомене и библиографске референце уз текст

ISBN 978-86-87479-34-0

- а) Први светски рат 1914-1918 -- Јагодина
- б) Жртве рата -- Срби -- Јагодина -- 1914-1918 -- Пописи

COBISS.SR-ID 160753929

Подржало:

Република Србија
Министарство културе